

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 3, 2021

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ОРТИНСЬКА Н. ПРАВА ПАЦІЄНТА: АНАЛІЗ МЕДИКО-ЕТИЧНИХ ПИТАНЬ.....	5
НОВІЧЕНКО А. ПАРТНЕРСТВО МІЖ ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА СУСПІЛЬСТВОМ ШЛЯХОМ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОВІДНОСИН	9

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЖАРОВСЬКА І.М., РУДАНЕЦЬКА О.С. ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ ВИМІР	16
ХРОМОВ А.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ В УКРАЇНІ ЯК СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДІЛОВОДСТВА	21
ЄВДОКІМЕНКО С.А., КОВАЛЕНКО А.А. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	28
ПАСЛАВСЬКА Н. СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В СВЯЩЕННІЙ РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІЇ (XV-XIX СТ.).....	34

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАНДУРКА І.О. КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО	43
КРАВЧУК О.В., ТУРОВЕЦЬ Ю.М., ОСМОЛЯН В.А. ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У СУДІ (НА ПРИКЛАДІ СУДОВО-АВТОРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ)	54
КРЕТ Г.Р. СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ ДОСТАТНЬОЇ СУКУПНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	60
СИЗОНЕНКО А.С. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	67
КОПАНЧУК В.О. ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ ТРАСОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ФОРМУВАННІ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ ЩОДО НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ	75
ИСБЕНДИЯРОВ Г.К. РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА ВО ВРЕМЕНИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	80
ЖУЧЕНКО Є.Ю. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	87
ОЛІЙНИК Х.В. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОЛЯГАЮТЬ У ПЛАНУВАННІ, ПІДГОТОВЦІ, РОЗВ'ЯЗУВАННІ ТА ВЕДЕННІ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ	97
ГАЮР І.Й. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, А САМЕ: ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НЕВІДКЛАДНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ	103
ПАХНІН М.Л. ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ)	110
ЮРІКОВ О.О. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ПОШКОДЖЕННЯ АБО РУЙНУВАННЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ У ХІХ СТ.	118
БУНДЗ Р.О. ПАРАДИГМА ЖОРСТОКОСТІ ТА КОРЕЛЯЦІЯ ДЕТЕРМІНАНТ «ЖОРСТОКІСТЬ», «НАСИЛЬСТВО», «АГРЕСІЯ»	124

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЄРМАКОВА Г.С. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА	129
КУЧКО А.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ ПРИ КАР'ЄРНОМУ ЗРОСТАННІ У ЦАРИНІ ПРАЦІ: СТАН РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОКРАЩЕННЯ	135

КЛЕЦ Т.С.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОЗНАК ШТРАФНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ 143

ПИШИКІН С.М.

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЙОРК-АНТВЕРПЕНСЬКИХ ПРАВИЛ..... 151

КНЯЗЬКА Л.А.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ..... 157

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БАРАНОВСЬКА В.М., ДИКАРЄВ О.І.

ПРАКТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КИТАЙСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ ДОБАВЛЕНОЇ ВАРТОСТІ 162

ДАВИДЮК Х.В.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ..... 172

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

БОБРОВНИК С.В.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Д.А. ШЕВЧЕНКО НА ТЕМУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЯБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (XVIII –XX СТОЛІТТЯ)..... 180

ОЛІЙНИК Р.В.

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ДОНОРСТВА І ТРАНСПЛАНТАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 182

ШЕВЧЕНКО Н.А., БОНДАР В.В.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМИ СВОЇХ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ 188

РУДНИЧЕНКО С.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 192

СУББОТ А.І.

ПРОФЕСІЙНА ПІДТРИМКА ТА ДОПОМОГА ПРАЦІВНИКАМ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: АДМІНІСТРАТИВНИЙ АСПЕКТ 196

КОРОЛЬ О.В.

ЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ У РОБОТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ 204

ЯЦЕНКО Ф.П.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ЯКІСТЮ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ..... 212

СТАРЧЕНКО В.М.

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ..... 218

ГРЕЧКО О.В.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ ЗАВДАНЬ І ФУНКЦІЙ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ..... 224

ГОНЧАРОВ С.І.

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ, У ВИПАДКАХ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ БАТЬКІВ 230

ПРАВА ПАЦІЄНТА: АНАЛІЗ МЕДИКО-ЕТИЧНИХ ПИТАНЬ

ОРТИНСЬКА Наталія - доктор юридичних наук, професор кафедри теорії і філософії права, конституційного та міжнародного права Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-5061-5340>

УДК 340.12: 342.726

DOI 10.32782/NP.2021.3.1

У статті проаналізовано права пацієнта та їхній елементний склад. Акцентовано, що у час світової пандемії коронавірусу досліджуване питання є особливо актуальне. Проаналізовано міжнародні підходи до розуміння прав пацієнта та висвітлено їхні основні елементи. Визначено необхідність у трансформації усталених відносин між пацієнтом та лікарем, що пов'язано із відповідальністю пацієнта за прийняті рішення щодо власного здоров'я. Зосереджено увагу на етичній складовій досліджуваної проблематики, особливо враховуючи новітні можливості, у медичній сфері. Наголошено на важливості збереження конфіденційної інформації пацієнта, враховуючи сучасні інформаційні можливості.

Ключові слова: права пацієнта, права людини, медичне право, медична таємниця, право на медичну допомогу, захист прав пацієнта.

Постановка проблеми

Права людини є надзвичайною цінністю та справжнім надбанням людства, кожна розвинута держава світу прагне їхнього якісного дотримання та гарантування задля добробуту своїх громадян. Конституція України визначає, що життя та здоров'я людини є найвищою соціальною цінністю. Із розвитком науки, техніки, біотехнологій та генної інженерії для людини відкрились величезні можливості для лікування, підтримання та продовження життя, однак також змінило підходи до прав людини, яка отримує медичну допомогу. У зв'язку із світовою

пандемією коронавірусу належний захист прав пацієнтів мають особливе значення для кожної демократичної та правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Досліджуваній проблематиці присвячено велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема: Н.Б. Болотіної, С.Б. Булеци, Т.В. Волинець, В.О. Галай, Р.А. Майданика, І.М. Паращич, О.І. Смотров, І.Я. Сенюти, Н.В. Устименка, О.І. Харитоновой, М.Ю. Щирби та інші.

Виклад основних положень

Існує велика кількість міжнародних документів, які регулюють досліджуване питання – Загальна декларація прав людини (1948), Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу (1961), Європейський кодекс соціального забезпечення (1961), Декларація про розвиток прав пацієнтів у Європі (1994), Конвенція про права людини і основоположних свобод (1997), Європейська Хартія прав пацієнта (2002). Декларування прав пацієнтів на міжнародному рівні є певними гарантіями їхнього захисту, забезпечення та реалізації прав на охорону здоров'я.

Відповідно до Лісабонської декларації стосовно прав пацієнтів від 1981 р. [1] визначено: а) Пацієнт має право вільно вибирати свого лікаря; б) Пацієнт має право отримувати допомогу від лікаря, який вільний від

будь-яких зовнішніх впливів при винесенні своїх клінічних або етичних рішень; в) Пацієнт має право погодитися або відкинути лікування після отримання адекватної інформації; г) Пацієнт має право очікувати, що його лікар поважатиме конфіденційний характер медичних і особистих відомостей про нього; д) Пацієнт має право померти з гідністю; е) Пацієнт має право прийняти або відхилити духовну і моральну підтримку, включаючи допомогу священнослужителя відповідної конфесії.

Дослідниця С. Булеца у своєму дисертаційному дослідженні відзначає, що «до абсолютних прав пацієнта слід віднести: 1) право особи на дотримання медичної таємниці та засоби її забезпечення на сучасному етапі; 2) право на інформацію та на відмову від лікування; 3) право на згоду на втручання в організм пацієнта та її правове оформлення; 4) право на дотримання норм медичної етики у лікувальній практиці з використанням досягнень біомедицини; 5) право пацієнта вимагати від закладу охорони здоров'я медичного обслуговування належної якості; 6) право на конфіденційність». Також автор визначає відносні права пацієнта, куди відносить правозахисні елементи (право звернення до суду, право на скаргу, право на представника, а також право консультуватися з іншими лікарями для того, щоб дізнатися їхню думку) [2, с.18].

У сьогоднішній важливим є також взаємозв'язок між пацієнтом та лікарем, довірливі відносини, у яких пацієнт відчуває не лише професіоналізм, а також гідне ставлення до себе. Партнерські стосунки та відхід від патерналізму у цих відносинах має на сьогодні пріоритетне значення, але слід наголосити, що складність полягає в укорінених уявленнях громадян про стосунки «пацієнт – лікар» і часто саме пацієнт перекладає усю відповідальність за прийняття рішень на останнього, не бажаючи вникати у сутність проблеми.

Етика лікаря та медичного працівника відіграє надзвичайно важливу роль у цих відносинах, що часто бувають досить складними, особливо у випадках тяжких захворювань, термінальних хворих, що особливо потребують «людяного», співчутливого та

розуміючого ставлення до себе. Ускладнила ситуацію з етичним аспектом пандемія коронавірусу, адже у найскладніші періоди лікарям доводилося обирати, кому із пацієнтів надавати допомогу, оскільки ресурсів для забезпечення кожного не було. Це призвело до надзвичайно складної ситуації у цілому світі з реалізацією досліджуваного права, зокрема права на рівність та етичною компонентою, що посідає важливе місце в елементному складі цього інституту. Етична проблема вибору присутня також, коли постає питання про відключення пацієнта від апарату, який підтримує життєдіяльність, коли констатована смерть головного мозку людини, адже у медичній практиці неодноразово констатували помилки лікарів у встановленні такого діагнозу.

Пацієнт повинен отримувати повну та об'єктивну інформацію щодо свого стану здоров'я та методів можливого лікування, без дискримінації щодо раси, релігії, сексуальної орієнтації та іншого упередженого ставлення до себе. Європейська хартія прав пацієнта декларує, що кожен має право на доступність медичних послуг, які потребують його/її за станом здоров'я. Медичні служби повинні гарантувати доступність для всіх без дискримінації за визнанням наявності фінансових ресурсів, місця проживання, виду хвороби або часу звернення за допомогою. Людина, яка потребує допомоги, але не може оплатити її вартість, має право на безкоштовне медичне обслуговування [3].

Важливою є також конфіденційність інформації про стан здоров'я пацієнта (лікарська таємниця, медична таємниця), що повинна бути збереженою. Цей лікарський обов'язок існує ще з часів Гіппократа, що з розвитком медицини тільки набував глибшого змісту. Це право є захищене Основним Законом нашої держави та іншими галузевими документами. Професор О.В. Негодченко пропонує на законодавчому рівні закріпити поняття медичної таємниці, оскільки на сьогодні існує досить фрагментарне її тлумачення, що перекликається із поняттям лікарської таємниці. До неї входять таємна інформація про хворобу, «медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну та сімейну сторони життя громадянина, а та-

кож будь-які інші відомості, що стали відомі медичному працівнику або іншій особі, у зв'язку із виконанням службових обов'язків, у процесі надання медичної допомоги» [4, с.45]. Важливо наголосити, що право на конфіденційність у медичній сфері охоплює великий спектр інформації, яка стає відома лікарю та повинна бути ним збережена і після смерті пацієнта.

У сьогоденні репродуктивні технології мають нову хвилю розвитку, що дозволило сотням безплідних пар отримати радість від народження власної дитини. На жаль, мусимо констатувати, що законодавство нашої держави є досить непослідовним у цій сфері та потребує єдиного закону, який би зміг забезпечити якісне правове регулювання цих відносин. Дослідники відзначають, що проблеми, які пов'язані із ДРТ технологіями зачіпають, у першу чергу, питання правового регулювання статусу осіб, які є учасниками цієї процедури та самого ембріона, їхню селекцію, захист прав і свобод дітей, що народжені за допомогою цього методу, питання конфіденційності процедури загалом, а також її учасників, режиму обміну та збереження інформації, що стосується сурогатної матері та донорів [5].

Отже, сурогатне материнство потребує належного правового регулювання, а особливої уваги потребують правовідносини сурогатного материнства з іноземним елементом, оскільки на сьогодні міжнародна спільнота не повністю сформувала позицію щодо правового статусу дитини, яка була народжена за допомогою цього методу ДРТ, а також слід врахувати, що Україна стала справжнім «центром сурогатного материнства» у зв'язку із лояльністю законодавства, що породило велику кількість порушень прав пацієнтів.

Висновки

Життя та здоров'я людини є особливою цінністю для держави. У сьогоденній час світової пандемії коронавірусу, як ніколи, важливо забезпечити належну реалізацію прав пацієнта. Пацієнтом може бути як особа хвора, так і абсолютно здорова і в деяких випадках також може бути плід людини. Можливо визначити великий елементний

склад цього права, що сформувались під час довгого еволюційного процесу у сфері медицини. На сьогодні особливої уваги необхідно приділяти формуванню підходів до найновіших способів лікування пацієнтів, які породжують практичні, моральні та етичні проблеми. Конфіденційність відіграє надзвичайно важливу роль у сьогоденньому інформаційному просторі у зв'язку з цим необхідно на законодавчому рівні переглянути аспекти збереження лікарської таємниці. Важливим елементом є взаємозв'язок між лікарем та пацієнтом, що повинен відійти від застарілого патерналістського підходу, натомість пацієнт свідомо повинен брати на себе відповідальність за прийняті рішення та усвідомлювати наслідки свого вибору.

Література

1. Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта від 1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_016#Text
2. Булеца С. Б. Цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності: теоретичні та практичні проблеми : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 40 с.
3. Европейская хартия прав пациентов: утвер. 2002 года. URL: <http://biogarmonia.com.ua/docs/charter.pdf>
4. Негодченко О.В. Медична та лікарська таємниці як гарантії інформаційної приватності. *Право і суспільство*. №2. 2013. С.41-48.
5. Щирба М.Ю. Право пацієнта на репродуктивні технології: юридичний вимір. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск ¾ (35/36) 2017. С.146-150.

*Ortynska Natalia
Ph.D. Professor
of the Department of Theory
and Philosophy of Law,
Constitutional and International Law
Psychology and Innovative Education of the
National University
Lviv Polytechnic University, Lviv.*

PATIENT'S RIGHTS: ANALYSIS OF MEDICAL AND ETHICAL ISSUES

The article analyzes the the patient's rights and their elemental composition. It is em-

phasized that during the global coronavirus pandemic the researched issue is especially relevant. International approaches to understanding of patient's rights are analyzed and their main elements are highlighted. The need for the transformation of the established relationship between patient and physician is highlighted, which is associated with the patient's responsibility for decisions about his/her own health. The focus is on the ethical component of the research, especially given the latest opportunities in the medical field. Emphasis is placed on the importance of maintaining confidential patient information, taking into account current information capabilities.

Human rights are an extraordinary value and a real asset of mankind, every developed country of the world strives for their quality observance and guarantee for the welfare of its citizens. The Constitution of Ukraine stipulates that human life and health are the highest social value. With the development of science, technology, biotechnology and genetic engineering, human beings have opened up enormous opportunities for treatment, maintenance and prolongation of life, but they have also changed their approaches to the human rights of those receiving medical care. Due to the global coronavirus pandemic, adequate protection of patients' rights is of particular importance to every democratic and legal state.

Human life and health are of special value to the state. In today's global coronavirus pandemic, it is more important than ever to ensure the proper realization of patients' rights. The patient can be either a sick person or completely healthy, and in some cases may also be a human fetus. It is possible to determine the large elemental composition of this right, formed during the long evolutionary process in

SUMMARY

The article analyzes the the patient's rights and their elemental composition. It is emphasized that during the global coronavirus pandemic the researched issue is especially relevant. International approaches to understanding of patient's rights are analyzed and their main elements are highlighted. The need for the transformation of the established relationship between patient and physician is highlighted, which is associated with the patient's responsibility for decisions about his/her own health. The focus is on the ethical component of the research, especially given the latest opportunities in the medical field. Emphasis is placed on the importance of maintaining confidential patient information, taking into account current information capabilities.

Keywords: patient's rights, human rights, medical law, medical privacy, right to medical care, protection of patient's rights.

the field of medicine. Today, special attention should be paid to the formation of approaches to the latest treatments for patients that pose practical, moral and ethical problems. Confidentiality plays an extremely important role in today's information space, so it is necessary to reconsider aspects of medical privacy at the legislative level. An important element is the relationship between the physician and the patient, which must move away from the outdated paternalistic approach, but the patient must consciously take responsibility for the decisions made and be aware of the consequences of his/her choices.

Keywords: patient's rights, human rights, medical law, medical privacy, right to medical care, protection of patient's rights.

ПАРТНЕРСТВО МІЖ ГРОМАДСЬКІСТЮ ТА СУСПІЛЬСТВОМ ШЛЯХОМ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОВІДНОСИН

НОВІЧЕНКО Андрій - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP.2021.3.2

Держава, виступаючи гарантом успішної реалізації та охорони прав особи за допомогою органів публічної влади, тим самим сприяє зміцненню зв'язків органів державної влади та місцевого самоврядування з населенням, громадськими формуваннями.

Поліція, що є органом публічної влади і здійснює поліцейську діяльність відповідно до Конституції України, законодавчих та підзаконних актів, міжнародними стандартами, покликана забезпечити можливість реалізації громадянами своїх конституційних прав і свобод. Досвід поліцейської діяльності показує, що вона ефективна тільки при підтримці і довірі суспільства, створенні партнерських відносин між поліцією і населенням. У розвинених країнах постійно йде процес вдосконалення взаємодії між населенням і поліцією з метою забезпечення прав і свобод громадян, створення системи їх захищеності від кримінальних правопорушень, що сприяє зростанню довіри населення до поліції.

У статті проведено дослідження сутності та змісту понять «взаємодії» та «взаємовідносин» між громадськістю та правоохоронними органами. Сучасна держава має гостру потребу у науково-розробленій концепції забезпечення громадської безпеки поліції у світлі нової моделі взаємодії та взаємовідносин громадян і поліції - партнерства.

Ключові слова: Національна поліція, взаємодія, взаємовідносини, громадськість, правопорушення, злочинність.

Постановка проблеми

У сфері забезпечення внутрішньої безпеки і охорони правопорядку громадянське суспільство вступає у взаємодію та взаємовідносини з поліцією, яка лише за підтримки громадськості може успішно здійснювати протидію кримінальним правопорушенням і захисту прав і свобод громадян. Основною передумовою партнерства між поліцією і суспільством є нагальна необхідність підвищення рівня залученості суспільства у діяльність щодо забезпечення безпеки та громадського порядку.

Якість довіри громадян до поліції покладено в основу партнерської моделі взаємовідносин та взаємодії поліції з суспільством, при цьому поліція служить суспільству, ґрунтуючись на співпраці з інститутами громадянського суспільства в процесі здійснення правоохоронної діяльності.

Ефективність влади в демократичній державі залежить від якості її взаємодії та взаємовідносин з громадянським суспільством.

Ця стаття присвячена саме дослідженню сутності та змісту термінології «взаємодії» та «взаємовідносини», які виникають між суспільством та поліцією, що є запорукою позитивної направленості на протидію кримінальним правопорушенням та охорону громадської безпеки.

Стан дослідження проблеми

Це питання висвітлювалось у працях таких учених, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бан-

дурка, О.І. Беспалова, О.В.Батанова, Т.М. Яценко, І.Б. Коліушко, В.С. Куйбіди, М.О. Пухтинський, А.Р.Крусян, Ю.П. Битяка, В.І. Борденюк, Н.Р. Нижник та інші. Вчені досить обширно дослідили та проаналізували питання щодо взаємодії органів виконавчої влади з громадськістю. Проте недостатньо дослідженим залишається питання, що стосуються термінології «взаємодії» та «взаємовідносин» поліції з громадськістю щодо протидії кримінальним правопорушенням та охороною правопорядку.

Мета дослідження полягає в дослідженні термінів «взаємодії» та «взаємовідносини» в аспекті партнерства поліції та громадянського суспільства.

Наукова новизна дослідження

На сьогодні маємо знижений рівень довіри з боку громадянського суспільства до державних органів, у тому числі і до поліції. Підвищення довіри з боку громадян та ефективність у протидії кримінальним правопорушенням та охорони громадського порядку, у певній мірі, залежить від партнерських відносин між суспільством та правоохоронними органами. Партнерські відносини мають свій прояв у формах «взаємодії» та «взаємовідносин» між вищевказаними суб'єктами. Тільки при правильному застосуванні партнерства (взаємодії та взаємовідносин) між громадськістю та поліцією в Україні знизиться рівень кримінальних правопорушень та повною мірою буде реалізовуватись суверенна, незалежна, демократична, соціальна і права держава.

Виклад основного матеріалу

Поняття «взаємодія» є складним словом, перша частина якого «взаємо» відповідає лексемі взаємний, тобто такий, що однаково виявляється з обох боків, між ким-, чим-небудь стосовно один одного; взаємно [1, с.85]. Друга частина –«дія» у Великому тлумачному словнику української мови [1, с.228] трактується як робота, діяльність, здійснення чого-небудь; сукупність учинків кого-небудь. З фі-

лософської точки зору – «дія» – це відносно самостійний, спрямований на досягнення певної мети акт діяльності суб'єкта. Одна й та сама дія може бути складником різних видів діяльності. При цьому дії людини мають соціальний характер, специфічною ознакою яких є цілеспрямованість [2, с.145].

У психологічному аспекті «взаємодія» розглядається як процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок [3].

У свою чергу Академічний тлумачний словник роз'яснює, що взаємодія – це взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [4].

Взаємодія поліції та громади на засадах партнерства бере свій початок як концепт ще з 1960-х років, і вперше її було запроваджено у поліцейських підрозділах Сполучених Штатів Америки. Тоді було визначено, що поліція може значно ефективніше працювати, якщо її зв'язки з населенням будуть більш активними: замість того, аби лише реагувати на виклики, вона витрачатиме час на запобігання правопорушенням і встановлення партнерських відносин із населенням. Було встановлено, що повноцінна комунікація допомагає завчасно виявити погіршення криміногенної ситуації у певному регіоні, припинити велику частку девіантної поведінки на самому початку, а також ефективніше збирати докази та свідчення, якщо правопорушення зрештою було скоєне. Цей концепт був названий «community policing» [5].

У контексті взаємодії поліції та суспільства механізм зворотних зв'язків - це, у першу чергу, механізм постановки суспільних проблем перед правоохоронними органами, і тільки в другу - оцінка їх діяльності. Тому що у випадку такої постановки суспільної проблеми у поліції виникає можливість спільного з громадянським суспільством її вирішення, консолідуючи, тим самим, суспільство і підвищуючи ефективність протидії кримінальним правопорушенням та охорону громадського порядку.

Взаємодія - це «процес взаємного впливу елементів один на одного, найбільш

загальна, універсальна форма руху і розвитку" і особлива роль у процесі взаємодії належить поліції і громадянському суспільству.

Ознаки взаємодії громади з правоохоронними органами:

1) взаємодія - це узгоджена діяльність різних суб'єктів, які здійснюють спільні дії. Узгодженість, як основна, необхідна ознака взаємодії, докорінно впливає на спільні дії, об'єднуючи їх у єдине ціле - систему;

2) багатосуб'єктність взаємодії, так як вона передбачає участь як мінімум двох сторін у спільних узгоджених діях. Причому кожна з цих сторін можуть представляти кілька учасників;

3) об'єднаність зусиль її суб'єктів, що визначає відносини співпраці між ними. Останні обумовлені спільністю цілей і інтересів взаємодіючих сторін, а також похідних від них завдань і засобів рішення;

4) взаємодія не зможе відбутися без ініціативи як мінімум однієї із сторін, так як однієї потреби у взаємодії недостатньо;

5) рівність сторін, їх незалежність один від одного у субординаційному відношенні в силу того, що взаємодія передбачає взаємний (партнерський) характер відносин, і останні, будучи взаємовідносинами, здійснюються в рамках співробітництва;

6) законність взаємодії.

Термін «взаємодія» інтерпретується як вплив різних предметів, явищ дійсності один на одного, що обумовлює зміни у них, узгоджені дії, відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого, спосіб здійснення суспільних зв'язків і відносин.

Інакше кажучи, взаємодія розглядається як взаємний вплив суб'єктів, що здійснюється за допомогою конкретної діяльності, де в основі лежать певні дії, які, будучи орієнтовані на інших людей, торкаються їх життєдіяльності, їх інтересів і викликають у відповідь реакцію.

При цьому взаємодія - процес взаємного впливу людей або груп на свідомість, ціннісні орієнтації, установки, а не тільки на поведінку один одного, вона виникає з спільної участі його суб'єктів у складній,

рухомій мережі відносин, задаючи способи реалізації спільної діяльності, і є підставою громадської солідарності з правоохоронними органами.

В Україні на теперішній час відсутній нормативно-правовий акт, який би регулював саме взаємодію громадянського суспільства з Національною поліцією. Але в окремих законодавчих та підзаконних актах таке врегулювання має свій прояв, ст. 36 Конституції України закріплює наступні положення: громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [6].

Закон України «Про Національну поліцію» регламентує взаємодію громадськості з правоохоронними органами ст. 11 «Взаємодія з населенням на засадах партнерства» та ст. 88 «Взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування» [7].

Згідно із Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» ст. 1 трактує засади участі громадян в охороні громадського порядку і державного кордону [8]. Наказ МВС від 28.07.2017 № 650 «Про затвердження інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції»; Наказ МВС від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України».

Дослідивши сутність та зміст терміна «взаємодія» громадськості з поліцією, вбачаємо необхідність застосування різних напрямків діяльності поліції і наявних у неї обов'язків і прав, адже поліція не позиціонується в Законі як універсальний державний орган міжгалузевої і, тим більше, загальної компетенції, здатний самостійно вирішувати всі питання, пов'язані з

передбачуваними або вже вчиненими кримінальними правопорушеннями і подіями, тому на поміч слід залучати громадянське суспільство, тільки в такому випадку можна підвищити рівень протидії злочинності та охорони правопорядку.

При здійсненні координації і взаємодії доцільно враховувати пріоритети діяльності, цілі та задачі, час і місце, ставлення до них сторін-учасниць, суспільні відносини, що склались і зв'язки, зовнішні умови середовища (оперативна обстановка), наявні можливості та інші фактори.

До основних напрямів (форм) взаємодії поліції з громадянським суспільством правоохоронної спрямованості можна віднести:

- 1) розробку і реалізацію спільних планів і окремих заходів (наприклад, з проведення суспільно-політичних акцій – мітингів тощо);
- 2) спільне вивчення стану правопорушень, громадської думки;
- 3) обмін інформацією, що становить взаємний інтерес;
- 4) спільну розробку пропозицій (рекомендацій) з питань протидії кримінальним правопорушенням та зміцненню правопорядку;
- 5) проведення спільних заходів у сфері правової пропаганди, підготовки громадян, що беруть участь у забезпеченні правопорядку.

Доцільно, приватним охоронним підприємствам необхідно надавати право сприяти правоохоронним органам у забезпеченні правопорядку, у тому числі на договірній основі.

Актуальною проблемою в налагодженні партнерських відносин між органами охорони правопорядку і громадськістю є організація взаємодії прес-служб правоохоронних органів із засобами масової інформації, зокрема, питання невідповідності журналістів, які пишуть на кримінальну тематику. У цьому аспекті представляється доречним введення кваліфікаційного іспиту для журналістів. Україна на сьогодні має високий рівень криміногенної обстановки, обумовленої соціальною та економічною обстановкою в країні. Згідно

зі статистикою, кримінальні правопорушення не тільки зростають, а й «молодшають», її зростанню сприяють міграційні потоки. Тому взаємодія прес-служб правоохоронних органів і засобів масової інформації необхідна для всіх учасників комунікативного процесу: правоохоронних органів, ЗМІ та громадськості.

Досить часто вченими, правоохоронними органами, громадськістю вживається термін «взаємовідносини» між суспільством та поліцією. Деякі автори ототожнюють поняття «взаємодія» та «взаємовідносини». Виникає питання, в чому полягає різниця між цими термінами?

Взаємовідносини – це взаємні стосунки між ким-, чим-небудь. Взаємозв'язок, взаємовплив між предметами, явищами [4].

Взаємовідносини також є складним словом, яке складається з двох частин «взаємний» та «відносини». Відносини – це стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь [4].

Виходячи з вищевикладеного термінологія «взаємодія» та «взаємовідносини» мають схожість, відрізняються лише у конкретній спрямованості. Тобто «взаємодія» спрямована на взаємну дію між суспільством взагалі та поліцією, а «взаємовідносини» спрямовані на виникнення певних взаємних стосунків уже між конкретними суб'єктами, але мета цих понять носить спільний характер, спрямована на зосередження зусиль як з боку поліції, так і з боку громадськості щодо підвищення рівня протидії кримінальним правопорушенням та охорони правопорядку.

Органи Національної поліції хоч і мають чітко визначені напрямки діяльності, однак здійснюють свою діяльність у рамках різнобічних зв'язків, взаємин, у тому числі і з суспільством. Розвиток і зміцнення таких взаємин закономірно виникає у зв'язку з перетвореннями об'єктивної реальності, що відбуваються в країні.

Взаємовідносини поліції з суспільством у процесі здійснення спільної діяльності можна визначити як законодавчо закріплені форми спільної діяльності, необхідні для реалізації правоохоронної функції і

спрямовані на забезпечення ефективного вирішення поставлених перед ними завдань.

Звісно ж, що для досягнення позитивних результатів у взаємовідносинах правоохоронних органів і суспільства необхідно вибудувати чіткий механізм, який буде містити в собі цілі, завдання, принципи, методи і форми взаємодії і співпраці поліції та громадськості.

Стаття 9 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» регламентує основні завдання громадськості з охорони забезпечення правопорядку:

1) надання допомоги органам Національної поліції у забезпеченні громадського порядку і громадської безпеки, запобіганні адміністративним і кримінальним правопорушенням;

2) інформування органів Національної поліції про вчинені або ті, що готуються, кримінальні правопорушення, місця концентрації злочинних угруповань;

3) сприяння органам Національної поліції у виявленні і розкритті кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які їх вчинили, захисті інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від кримінально протиправних посягань; участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху та боротьбі з дитячою бездоглядністю і правопорушеннями неповнолітніх [8].

Дослідивши основні завдання взаємовідносин поліції з громадськістю, можна виділити наступні принципи їх діяльності:

1) добровільність. З метою сприяння органам внутрішніх справ (поліції) і іншим правоохоронним органам громадяни вправі: інформувати поліцію та інші правоохоронні органи про правопорушення і про загрози громадському порядку; брати участь у заходах з охорони громадського порядку на запрошення правоохоронних органів; брати участь в охороні громадського порядку при проведенні спортивних, культурно-видовищних та інших масових заходів за запрошенням їх організаторів; брати участь у роботі координаційних, консультативних, експертних і дорадчих органів (рад, комісій) з питань охорони громад-

ського порядку, створених у правоохоронних органах, на їх запрошення.

2) законність. Співробітники правоохоронних органів, взаємодіючи з населенням, засобами масової інформації та громадськими формуваннями, здійснюють свою діяльність на основі закону, вони не можуть порушувати або обходити його вимоги і приписи, обмежувати права і законні інтереси громадян. Громадяни та громадські об'єднання правоохоронної спрямованості на участь в охороні громадського порядку також зобов'язані дотримуватися вимог чинного законодавства України, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також норми, передбачені їх установчими документами.

3) пріоритетність захисту прав і свобод людини і громадянина.

4) право кожного на самозахист від протиправних посягань усіма способами, не забороненими законом.

Норми Закону України «Про Національну поліцію» в аспекті взаємовідносин громадськості з поліцією дають змогу виділити наступні цілі такого партнерства:

1) ефективність взаємовідносин правоохоронних органів і суспільства, без якого неможливе повне, об'єктивне і всебічне вирішення поставлених завдань;

2) узгодженість дій правоохоронних органів, ефективність їх взаємодії, достатність професійної підготовки, підвищення почуття відповідальності за доручену справу як з боку співробітників поліції, так і з боку населення;

3) суворе дотримання законності як умова ефективності взаємовідносин правоохоронних органів і суспільства;

4) здійснення взаємовідносин у межах визначених повноважень, що забезпечує оптимальне використання сил і засобів як поліції, так і самого суспільства;

5) обмін взаємною інформацією.

Для гідної реалізації взаємовідносин між громадянським суспільством та правоохоронними органами необхідно враховувати наступні умови:

1) наявність правової бази, що виражає волю суспільства щодо діяльності поліції;

2) чітке управління з боку адміністрації, будь-які взаємовідносини повинні бути підконтрольними з метою виконання їх у правильному ракурсі згідно з чинним законодавством України;

3) соціальна довіра. Можна стверджувати, що ставлення населення до поліцейських органів - це своєрідний індикатор ставлення до влади взагалі. Причому досить чутливий і точний, враховуючи, що поліція - це той державний інститут, який повсякденно, безпосередньо і в різноманітних сферах вступає в контакти з населенням;

4) укомплектованість особового складу і наявність у нього здібностей та змоги вирішення поставлених завдань. Безсумнівно, що ефективна протидія правопорушень передбачає повномасштабний, постійний і активний контроль над населенням і територією. Найбільш об'єктивним показником у діагностиці стану кадрового забезпечення є соціальний імідж поліції;

5) достатнє фінансування і оснащення.

Звісно ж, що найбільша ефективність взаємодії, взаємовідносини і співпраці правоохоронних органів і суспільства буде досягнута лише при врахуванні цих умов, які носять обов'язковий, рівнозначний і універсальний характер, відображають специфіку діяльності поліції і необхідні в будь-якій правовій державі.

Висновки

Поняття «взаємодія» та «взаємовідносини» з громадськістю та правоохоронними органами мають певну спорідненість, основною метою яких є направлення діяльності поліції та суспільства на підвищення рівня протидії кримінальним правопорушенням та охороні забезпечення правопорядку. Різниця в цій термінології вбачається лише у конкретизації спрямованості правоохоронної діяльності суб'єктів цих правовідносин.

У цілому в сучасний період активна участь громадськості в забезпеченні правопорядку і протидії кримінальним правопорушенням є стійким фактором розвитку України. Це відбувається шляхом правового закріплення і інституалізації громад-

ських формувань, об'єктивної оцінки діяльності правоохоронних органів України суспільством, вдосконалення системи громадського контролю.

Працівники органів поліції завжди знаходяться на службі суспільства. На теперішній час формується нова модель взаємовідносин та взаємодії громадян і поліції, заснована на партнерстві. Засади такого партнерства необхідно вдосконалити шляхом вирішення правових прогалин, які мають місце у законодавчій базі, зростання довіри суспільства до поліції, поліпшення матеріально-технічного та фінансового забезпечення, комплектація та підготовка кадрів, партнерство, як взаємодія мають бути направлені на протидію кримінальним правопорушенням та забезпеченню охорони правопорядку.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред.- В.Т. Бусел. – К. – Ірпін: ВТФ Перун, 2002. – 1440 с.
2. Філософський словник / [за ред.- В.І. Шинкарука]. – К.: голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
3. Краткий психологический словарь / [под. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. – [2-е изд.]. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 512 с.
4. Академічний тлумачний словник (1970—1980). URL:<http://sum.in.ua/s/vzajemodija> (дата звернення 06.08.2021).
5. Взаємодія поліції та населення на засадах партнерства у сільській місцевості. Василь Кундрік, магістр права, індивідуальний консультант ПРООН. URL:https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/733/Community_Policing_Handbook_web_1304.pdf (дата звернення 06.08.2021).
6. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
7. Закон України «Про Національну поліцію». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379.
8. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і дер-

жавного кордону». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 40, ст.338).

PARTNERSHIP BETWEEN THE PUBLIC AND SOCIETY THROUGH INTERACTION AND RELATIONSHIPS

The state, acting as a guarantor of the successful implementation and protection of individual rights with the help of public authorities, thus helps to strengthen ties between public authorities and local governments with the population, civic groups.

The police, which is a body of public authority and carries out police activities in accordance with the Constitution of Ukraine, laws and regulations, international standards, is designed to ensure that citizens can exercise their constitutional rights and freedoms. The experience of policing shows that it is effective

only with the support and trust of society, the establishment of partnerships between the police and the public. In developed countries there is a process of improving the interaction between the population and the police in order to ensure the rights and freedoms of citizens, creating a system of protection from criminal offenses, which helps to increase public confidence in the police.

The article is aimed at studying the essence and content of the concepts of “interaction” and “relationship” between the public and law enforcement agencies. The modern state is in dire need of a scientifically developed concept of public security of the police in the light of a new model of interaction and relations between citizens and the police - partnership.

Keywords: *National police, interaction, relations, public, offenses, crime.*

ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: МІЖНАРОДНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ ВИМІР

ЖАРОВСЬКА Ірина Мирославівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права Національного університету «Львівська політехніка»

РУДАНЕЦЬКА Оксана Стефанівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права економічного факультету Львівського національного аграрного університету

УДК 342.7

DOI 10.32782/NP.2021.3.3

В статті вказано, що основою правової природи надання публічних послуг і функціонування органів публічної влади є справедливість і рівність як ключові принципи правової реальності сучасних держав. Доступність публічних послуг слід вважати ключовим критерієм ефективності діяльності уряду, що відображає його здатність адекватно визнавати різноманітність і характер індивідуальних і суспільних правових потреб, створити і адаптувати належний контент, забезпечити його комунікаційний канал відповідно, і створити середовище справедливості і чесності доставки і поширення публічної інформації.

Констатовано, що перешкоди для доступу можуть мати різні форми, включаючи: географічне відстані, неадекватні умови для користувачів, що вимагають спеціального життя, недостатня кількість каналів доставки, недостатня інформативність або використання складного мови, незручне час роботи або надмірні організаційні проблеми обслуговування населення. Такі бар'єри можуть знизити відповідність надання послуг, спровокувати проблеми з легітимністю всього апарату публічної влади.

Також досвід ряду іноземних держав свідчить, що економічні витрати на отримання державної послуги і на її обслуговування можуть стати важливим перешкодою доступу. Фінансова доступ-

ність також може впливати на довіру громадян до справедливості державних установ.

Констатовано, що перенесення публічних послуг в електронну форму є гарантією їх доступності. Платформа електронного уряду повинна бути інклюзивною і забезпечувати рівні можливості доступу для всіх громадян. В цьому сенсі електронне правління повинно бути доступним. Таким чином, концепція доступності в контексті веб-додатків пов'язана з ефективною доступністю інформації для всіх користувачів, незалежно від технологій і платформ, використовуваних і сенсорних і функціональних можливостей користувача. Послуги електронного уряду повинні сприяти включенню людей з особливими потребами і забезпечувати механізми, які допоможуть їм подолати традиційні фізичні бар'єри.

Ключові слова: органи публічної влади, публічні послуги, адміністративні послуги, електронне правління, доступність.

Постановка проблеми

Вплив основних суспільних благ та послуг у демократичній державі є важливим фактором демократичних державно-правових процесів. Суттєвою для окремого громадянина є сфера освіти, охорони здоров'я та правосуддя як простору забезпечення основних прав та свобод людини.

Питання впровадження електронних публічних послуг є питанням особливого державного значення, оскільки «актуальність цієї теми обумовлена низкою факторів, основними з яких є зростаюче значення інформації для будь-якої сфери життєдіяльності особи, суспільства та держави; входження України в світовий інформаційний простір; поява нових та зростання рівня традиційних загроз в інформаційній сфері, неспроможність влади самостійно їх розв'язати, інформаційною війною Росії проти України; важливістю державного регулюючого впливу на інформаційну сферу та недосконалістю чинного законодавства; необхідністю підвищення рівня обґрунтованості формування та реалізації державної політики розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування» [1, с.37].

Актуальність проблематики зумовлена потребою оновлення функціонування державного апарату в межах європейських стандартів з метою забезпечення демократизму та правності держави.

Стан дослідження

Питання оновлення функціонування органів публічної влади ставало предметом аналізу науковців у різних сферах правознавства, зокрема Ю. Бисаги, Д. Белова, Н. Бортник, В. Ковальчука, С. Сливки, Н. Сердюк та інших. Однак сфера електронних публічних послуг потребує додаткового аналізу, особливо в контексті забезпечення їх належних правових стандартів, ключовим із яких є доступність.

Метою статті є міжнародний та адміністративний аналіз проблем доступу до публічних послуг та органів публічної влади.

Виклад основних положень

Первинно слід проаналізувати понятійно-категоріальний апарат задекларованої проблематики. Відповідно до Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року (№ 90), сферу публічних послуг становлять

послуги, що надаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, які перебувають у їх управлінні. Залежно від суб'єкта, що надає публічні послуги, розрізняють державні та муніципальні послуги [2].

Основою правової природи надання публічних послуг та функціонування органів публічної влади є справедливість та рівність як ключові принципи правової реальності сучасних держав. Першу, на думку італійських науковців, слід розділяти на видові особливості. Відповідно до їх поглядів, горизонтальна справедливість - це ступінь, до якої ставляться до осіб у межах класу (наприклад, доходу, статі, здібностей, раси). Вертикальна справедливість - це ступінь участі представників різних класів. Соціальна справедливість відноситься до розподілу впливів за верствами населення, що відрізняються за здібностями та потребами, наприклад дохід, соціальний клас, вік чи здатність бути активним. Просторова справедливість відноситься до просторового розподілу впливів, наприклад, за регіонами чи містами [3, с.2].

Доступність публічних послуг потрібно вважати ключовим критерієм ефективності діяльності урядів, що відображає їх здатність адекватно визнавати різноманітність та характер індивідуальних та громадських правових потреб, створення та адаптації належного контенту, забезпечення їх комунікаційного каналу відповідно, та створення середовища справедливості та чесності доставки та розповсюдження публічної інформації.

Тут слід погодитися з Н. Мариняк у тому, що «упродовж останніх років тематика вдосконалення діяльності органів публічної влади за усталеною практикою та особливостями правового регулювання розбивалася на декілька базових блоків - адміністративна реформа, реформа державної служби, електронний уряд, судова реформа. На сучасному етапі змістовний перетин зазначених реформ не дає змоги їх розділяти на окремі, одиничні перетворення. Об'єктом загального реформування має стати державний сектор з усіма його

компонентами – державною службою, фінансами, системою управління та інформаційними ресурсами. При цьому підвищення якості та доступності адміністративних послуг, зниження адміністративних бар'єрів їх надання виступають основними заходами реалізації зазначених перетворень» [4, с.1].

Відповідно до міжнародного досвіду для доступу можуть мати різні форми, включаючи: географічну відстань, неадекватні умови для користувачів, які потребують спеціального житла, недостатню кількість каналів доставки (Інтернет, телефон, особистість тощо), недостатню інформативність або використання складної мови (лінгвістичного та технічного характеру), незручний час роботи або надмірні організаційні проблеми обслуговування населення. Такі бар'єри можуть знизити відповідності надання послуг, спровокувати проблеми з легітимністю всього апарату публічної влади.

Також досвід низки іноземних держав (у домінанті країн з розвинутою демократією) вказує, що економічні витрати на отримання адміністративної послуги та на її обслуговування можуть стати важливою перешкодою до доступу. Фінансова доступність може також вплинути на довіру громадян до справедливості державних установ.

Доступність медичних послуг є одним з найважливіших заходів у визначенні якості життя. З точки зору соціальної справедливості, кожен повинен мати можливість однаково отримувати доступ до таких послуг. Однак досягнення такої рівності є викликом із різними перешкодами, такими як економічні та географічні питання.

З огляду на останні демографічні тенденції, що старіють, зростає потреба у розширенні можливостей геопросторового аналізу та моніторингу стану доступності своїх громадян до медичних послуг. Доступність медичної допомоги визначається не тільки географічними відстанями до пунктів обслуговування, але також включає час у дорозі, доступні види транспорту та час відправлення. Наявність доступу до найновішої та точної інформації щодо доступності медичних послуг дозволяє муні-

ципальній владі планувати покращення, включаючи розширення інфраструктури охорони здоров'я, ефективний розподіл робочої сили, альтернативні варіанти охорони здоров'я для регіонів з обмеженою доступністю, а також переробку маршрутів та розкладів громадського транспорту [5].

Міжнародний моніторинговий звіт [6] вказує, що охорона здоров'я як вагома сфера може першочергово страждати від відсутності фінансової доступності. Хоча більшість країн -членів ЄС надають універсальні послуги, що передбачені медичним страхуванням, громадянам все одно доведеться платити за деякі послуги або ліки. Ці витрати можуть призвести до того, що деякі громадяни відмовляються або затягують з відвідуванням лікаря або лікуванням, тим самим зменшуючи загальний доступ до медичної допомоги. Вказане може призвести до дорожчої госпіталізації на пізньому етапі. Крім того, існує значна розбіжність у розмірі додаткових (не покритих страхуванням) сум у країнах. Близько 1,5% кінцевого споживання домогосподарств у Франції, Нідерландах, Туреччині та Великобританії, але 4% у Чилі, Кореї, Мексиці та Португалії.

Вказане також стосується доступності суду, зокрема юридичного представництва. Надання правової допомоги може сприяти доступу до правосуддя, гарантуючи, що навіть ті, хто не має необхідні фінансові ресурси, усе ще можуть скористатися своїм правом на справедливий суд. Юридична допомога як публічна послуга може мати форму безоплатного або субсидованого юридичного представництва чи юридичного консультування. Для прикладу, Фінляндія, Франція, Нідерланди та Норвегія – тут громадяни отримали правову допомогу понад 10% справ першої інстанції. У решті країн ЄС громадяни отримали правову допомогу у 6% або менше справ першої інстанції.

На європейському рівні доступ до адміністративних послуг та рішень органів публічної влади розглядається в контексті електронного уряду, що розглядається як один із стовпів у побудові Європи, яка сприяє інтеграції та інклюзії громадян та

сприяє створенню європейського громадянства. План дій електронного уряду на 2016-2020 роки визначає три основні напрямки його місії [7]: (i) модернізація державного управління; (ii) досягнення ринку цифрового Інтернету; та (iii) активніше взаємодіяти з громадянами та підприємствами для надання високоякісних послуг. Можна прийти до висновку, що європейські інститути розглядають електронний уряд як важливу політику щодо сприяння громадянству, стимулювання змін у державних послугах, поширення технологій, сприяння інтеграції систем та процесів та сприяння цифровій інтеграції громадян.

Проте ми не можемо стверджувати, що перевід публічних послуг в електронну форму є запорукою їх доступності. Платформа електронного уряду має бути інклюзивною та забезпечувати однакові можливості доступу для всіх громадян. У цьому сенсі електронний уряд має бути доступним. Таким чином, концепція доступності в контексті веб-додатків пов'язана з ефективною доступністю інформації для всіх користувачів, незалежно від технологій та платформ, що використовуються, та сенсорних та функціональних можливостей користувача. Послуги електронного уряду мають сприяти включенню людей з особливими потребами та забезпечувати механізми, які допоможуть їм подолати традиційні фізичні бар'єри.

Висновок

Доступність публічних послуг потрібно вважати ключовим критерієм ефективності діяльності урядів, що відображає їх здатність адекватно визнавати різноманітність та характер індивідуальних та громадських правових потреб, створення та адаптації належного контенту, забезпечення їх комунікаційного каналу відповідно, та створення середовища справедливості та чесності доставки та розповсюдження публічною інформацією.

Констатовано, що перепони для доступу можуть мати різні форми, включаючи: географічну відстань, неадекватні умови для користувачів, які потребують спеціального житла, недостатню кількість кана-

лів доставки, недостатню інформативність або використання складної мови, незручний час роботи або надмірні організаційні проблеми обслуговування населення. Такі бар'єри можуть знизити відповідності надання послуг, спровокувати проблеми з легітимністю всього апарату публічної влади.

Констатовано, що перевід публічних послуг в електронну форму є запорукою їх доступності. Платформа електронного уряду має бути інклюзивною та забезпечувати однакові можливості доступу для всіх громадян.

Література

1. Серенок А.О. Довід публічного управління з розвитком інформаційного суспільства та електронного урядування країн ЄС Актуальні проблеми державного управління. 2016. 2(50). С. 36-42.
2. Щодо надання роз'яснення термінів, які застосовуються у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення»: Лист Міністерства юстиції України 18.12.2009 - N 967-0-2-09-22 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v967-323-09#Text>
3. Accessibility, equity and efficiency Karst T. Geurs, Tomaz Ponce Dentinho and Roberto Patuelli C. 1-8. URL: elgaronline.com
4. Мариняк Н. М. Адміністративно-правова характеристика діяльності органів публічної влади у сфері надання адміністративних послуг. Дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук за спец.12.00.07. ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Київ, 2021.17 с.
5. Kim Y., Byon Y.J., Yeo H. Correction: Enhancing healthcare accessibility measurements using GIS: A case study in Seoul, Korea. PLOS ONE. 2018. 13(3).
6. Access to public services: Affordability. Government at a Glance 2013, OECD Publishing, Paris. DOI: https://doi.org/10.1787/gov_glance-2013-52-en
7. The e-Government Action Plan 2016-2020 URL: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-legal-affairs-juri/file-e-government-action-plan-2016-2020>

АНОТАЦІЯ

У статті вказано, що основою правової природи надання публічних послуг та функціонування органів публічної влади є справедливість та рівність як ключові принципи правової реальності сучасних держав. Доступність публічних послуг потрібно вважати ключовим критерієм ефективності діяльності урядів, що відображає їх здатність адекватно визнавати різноманітність та характер індивідуальних та громадських правових потреб, створення та адаптації належного контенту, забезпечення їх комунікаційного каналу відповідно, та створення середовища справедливості та чесності доставки та розповсюдження публічною інформацією.

Констатовано, що перепони для доступу можуть мати різні форми, включаючи: географічну відстань, неадекватні умови для користувачів, які потребують спеціального житла, недостатню кількість каналів доставки, недостатня інформативність або використання складної мови, незручний час роботи або надмірні організаційні проблеми обслуговування населення. Такі бар'єри можуть знизити відповідності надання послуг, спровокувати проблеми з легітимністю всього апарату публічної влади.

Також досвід низки іноземних держав вказує, що економічні витрати на отримання адміністративної послуги та на її обслуговування може стати важливою перешкодою доступу. Фінансова доступність може також вплинути на довіру громадян до справедливості державних установ.

Констатовано, що перевід публічних послуг в електронну форму є запорукою їх доступності. Платформа електронного уряду має бути інклюзивною та забезпечувати однакові можливості доступу для всіх громадян. У цьому сенсі електронний уряд має бути доступним. Таким чином, концепція доступності в контексті веб-додатків пов'язана з ефективною доступністю інформації для всіх користувачів, незалежно від технологій та платформ, що використовуються, та сенсорних та функціональних можливостей користувача. Послуги електронного уряду мають сприяти включенню людей з особливими потребами та забезпечувати механізми, які допоможуть їм подолати традиційні фізичні бар'єри.

Ключові слова: органи публічної влади, публічні послуги, адміністративні послуги, електронний уряд, доступність.

SUMMARY

The article states that the basis of the legal nature of the provision of public services and the functioning of public authorities is justice and equality as key principles of the legal reality of modern states. The availability of public services should be considered a key criterion for the effectiveness of governments, reflecting their ability to adequately recognize the diversity and nature of individual and societal legal needs, create and adapt appropriate content, provide a communication channel accordingly, and create an environment of fairness and fairness.

It was stated that barriers to access can take various forms, including: geographical distance, inadequate conditions for users, need special housing, insufficient delivery channels, insufficient information or use of complex language, inconvenient working hours or excessive organizational problems of public service. Such barriers can reduce the adequacy of service delivery, provoke problems with the legitimacy of the entire public administration.

The experience of a number of foreign countries also indicates that the economic costs of obtaining and servicing administrative services can be an important barrier to access. Financial affordability can also affect citizens' trust in the justice of public institutions.

It is stated that the transfer of public services to electronic form is a guarantee of their availability. The e-government platform must be inclusive and provide equal access for all citizens. In this sense, e-government must be accessible. Thus, the concept of accessibility in the context of web applications is related to the effective availability of information for all users, regardless of the technologies and platforms used, and the sensory and functional capabilities of the user. E-government services should promote the inclusion of people with disabilities and provide mechanisms to help them overcome traditional physical barriers.

Key words: public authorities, public services, administrative services, e-government, accessibility.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ В УКРАЇНІ ЯК СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДІЛОВОДСТВА

ХРОМОВ Анатолій Володимирович - кандидат історичних наук, голова Державної архівної служби України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9546-7089>

УДК [342.51 : 930.25] (477)

DOI 10.32782/NP.2021.3.4

З метою визначення терміна «адміністративно-правовий статус державних архівів в Україні» у статті аналізуються інтерпретації понять «статус», «правовий статус», «адміністративно-правовий статус» із джерел енциклопедичного характеру, а також робіт дослідників адміністративного та архівного права; висвітлюється еволюція вказаних понять крізь призму зміни наукової парадигми інформаційного суспільства; розглядаються відповідні нормативно-правові акти, нормами яких урегульовується досліджуваний статус; вказуються особливості діяльності державних архівів в Україні.

Ключові слова: статус, правовий статус, адміністративно-правовий статус, державні архіви, правове регулювання, державна політика, архівна справа, діловодство.

Постановка проблеми

У контексті децентралізації влади та створення нового адміністративно-територіального устрою країни, подій в АР Крим та на Сході країни, у результаті яких втрачено частину архівного фонду України, швидкого розвитку інформатизації суспільства, постала необхідність розробки нового архівного закону та введення в обіг сучасної архівної термінології, яка б відповідала викликам часу, і, що найголовніше, - визначення адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні. Нині консервативне українське архівне законодавство не повною мірою відповідає реаліям сучасного розвитку українського суспільства та

розвитку інформаційного простору. Аналіз чинного законодавства показав, що сьогодні існує ряд недоліків, прогалин, упущень у нормативно-правовому визначенні адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні. Зокрема, це стосується необхідності: перегляду національного законодавства у сфері архівної справи з точки зору підходу до архівних фондів як до архівних інформаційних ресурсів, та, відповідно, заміни ряду абстрактних понять в архівному законодавстві на такі, що більше відповідають викликам часу, розвитку понятійного апарату; удосконалення адміністрування наявної архівної спадщини та розширення поля комплектування архівів ретроспективною інформацією; вирішення проблеми збереження та поповнення (повернення) культурної спадщини; підвищення рівня уваги до питань, пов'язаних з відповідальністю суб'єктів реалізації державної політики у сфері архівної справи та діловодства тощо.

Стан дослідження проблеми

Поняття адміністративно-правового статусу є одним із базових для юридичної науки і представлено в роботах низки зарубіжних і вітчизняних науковців. Зокрема, його вивчали: Авер`янов В. Б., Битяк Ю. П., Волінка К. Г., Ківалов С. В., Копейчиков В. В., Павлов Д. М., Попова С. М., Скакун О. Ф. та ін. Дослідженню еволюції архівної справи та розробці галузевої термінології аналізу архівних норм права присвячено праці Бор'яка Г. В., Матяш І. Б., Новохатського К. Є.,

Палієнко М. Г. та інших науковців-дослідників.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є визначення адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні як суб'єктів реалізації державної політики у сфері архівної справи та діловодства в сучасних умовах. Досягнення мети вимагає розв'язання наступних завдань: по-перше, розкрити поняття «статус», «правовий статус», «адміністративно-правовий статус». Як зазначає Бельський К. С., для того, щоб категорії почали працювати, їм потрібно надати визначення, тобто вказати їх суттєві риси [1, с. 42]. По-друге, доцільно розглянути особливості функціонування державних архівів в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження пропонується розпочати з визначення сутності поняття «статус». Термін «статус» походить від латинського «status» – становище. У словнику української мови поняття «статус» вживається у таких значеннях: а) становище; б) певний стан чого-небудь [2, с. 671]. Словник іншомовних слів має такі тлумачення терміна «статус»: 1) у юридичному контексті: а) правове становище громадян, громадських і державних організацій, міжнародних організацій; б) сукупність прав і обов'язків фізичних та (або) юридичних осіб; 2) у соціальному контексті: а) соціальна роль кого-, чого-небудь; б) становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі [3, с. 545].

Термін «правовий статус» передбачає закріплення у нормах права положення суб'єктів правових відносин, їх права та обов'язки [4, с. 655]. Шемшученко Ю. С. визначає юридичний статус як правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [5], Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. – як систему законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин. При цьому правовий статус як юридична категорія не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що забезпечують нормальну життєдіяльність соціального середовища,

а й характеризують реальну взаємодію держави та особи [6].

Доцільно вказати про ототожнення понять «статус» та «становище» і у словниках, і у чинному законодавстві України. Цієї ж думки дотримуються і більшість науковців, серед яких можна виділити Воєводіна Л. Д., Матузова М. І., Скакун О. Ф. [7; 8, с. 193; 9, с. 231; 10, с. 377].

Однак існують прибічники й іншої теорії. Так, Халфіна Р. О. зазначає, що оскільки термін «правове становище» частіше застосовується для характеристики особи чи організації в певному колі суспільних відносин, представляється доцільним виділити термін «правовий статус» для загальної характеристики стану громадянина чи організації в суспільстві [11, с.123].

У загальному вигляді правовий статус є специфічною якісною характеристикою (властивістю), яка визначає положення (становище) суб'єкта у тій чи іншій системі суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, міжнародних тощо) через правове (юридичне) встановлення його прав та обов'язків [12].

При цьому юридичну категорію правового статусу характеризують такі ознаки: 1) правовий статус має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів; 2) відображає індивідуальні особливості суб'єкта та його реальне становище у системі суспільних відносин; 3) права та свободи, що складають основу статусу, не можуть реалізуватись без інших його компонентів - обов'язків та відповідальності; 4) ця категорія забезпечує системність прав, свобод та обов'язків [13].

Зазначимо, що правові норми не одоманітні і можуть суттєво різнитися залежно від сфери суспільних відносин, які вони регламентують, та відповідної галузевої приналежності. Тож категорія правового статусу має загальний характер, яка відображає лише правовий спосіб, у якому визначено положення певного суб'єкта, та загальну структуру його статусу. Натомість, конкретне сутнісне навантаження правового статусу, з урахуванням конкретної ситуації, здійснюють відповідні галузеві норми права [12].

Правовий статус державних архівів в Україні визначається нормами права, які, за виразом Піголка А. С., є вихідним елементом, первинними «клітинами» права. Науковець зазначає, що норма права виражає волю соціальних сил, які знаходяться у влади, затверджується або санкціонується державою, формується у нормативних актах або інших джерелах права, є обов'язковою для виконання, охороняється від порушень силою державного примусу [14, с. 152].

Досліджуючи категорію «адміністративно-правовий статус», можна надати визначення наступних науковців: Авер'янов В. Б. визначає це поняття як комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права [15], або як встановлені законом й іншими правовими актами сукупність прав і обов'язків громадянина, що гарантують йому участь в управлінні державними справами і задоволення публічних та особистих інтересів через діяльність державної влади та органів місцевого самоврядування [16]. Ківалов С. В., Біла Л. Р. надають наступне визначення «адміністративно-правовому статусу»: комплекс прав і обов'язків осіб, що закріплені нормами адміністративного права, також гарантії захисту цих прав і обов'язків [17]. Ластович Д. М. вказує, що це – визначене нормами адміністративного права юридичне становище цього органу влади в механізмі держави та системі суспільних відносин [18]. Не можна не звернути увагу на визначення адміністративно-правового статусу Курило С. Л., який наголошує, що це – одна з центральних правових категорій, яка має неабияке теоретичне і практичне значення, оскільки правовий статус є одним із тих якісних показників, за якими робляться висновки про рівень правової зрілості держави та суспільства [12].

Розглядаючи правовий статус керівника архівної установи, доцільно розглянути поняття «правовий статус особи», що розглядається як система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто такий, що має

правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві. Структура правового статусу особи може бути представлена у вигляді таких елементів: правосуб'єктність; права; свободи; обов'язки; відповідальність [19].

Основними нормативно-правовими актами, що впливають на визначення адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні, є: Закони України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи»», «Про захист персональних даних», «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення порядку та строків зберігання деяких категорій документів», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення протидії незаконному обігу архівних документів», «Про внесення змін до Закону України «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про Національну програму інформатизації», Постанова Кабінету України «Про затвердження Положення про Державну архівну службу України», Наказ міністерства юстиції України «Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях» та ін.

Доцільно наголосити, що адміністративно-правовий статус – це одна з центральних правових категорій, яка має неабияке теоретичне і практичне значення, оскільки правовий статус є одним із тих якісних показників, за якими робляться висновки про рівень правової зрілості держави та суспільства. При цьому існують досить різноманітні підходи до визначення поняття «адміністративно-правовий статус», однак уточнення поняття і змісту категорії «адміністративно-правовий статус» сприятиме конкретизації структури адміністративно-правових дослі-

джень і вирішенню наукових проблем і конкретних завдань.

Державні архіви є основною ланкою системи архівних установ України. Ці спеціалізовані державні установи організовують формування Національного архівного фонду, забезпечують державний облік його документів, зберігають абсолютну більшість загального його обсягу, а також здійснюють надання архівної інформації користувачам. Реалізуючи свої завдання, державні архіви забезпечують збереження, примноження й використання важливої складової частини вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів, сприяють формуванню національної самосвідомості Українського народу, вносять свій вклад у розбудову демократичної, соціальної, правової держави [20].

Особливої уваги при визначенні адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні доцільно приділити інформаційній складовій. У сучасних умовах інформатизації суспільства національні архівні інформаційні ресурси виходять на центральну арену в архівній справі та визначають правові засади її реформування, оскільки консервативне українське архівне законодавство вже не повною мірою відповідає реаліям сучасного розвитку українського суспільства та розвитку інформаційного простору, а цифровізація всіх процесів архівної справи та діловодства стає першочерговим пріоритетом роботи Державної архівної служби України [21].

Інформатизацією архівної справи є комплексна система організаційних, науково-методичних і технологічних заходів, які забезпечують створення єдиних методологічних та методичних основ функціонування архівної галузі із залученням комп'ютерних технологій. Архівна практика цивілізованих країн засвідчує, що заміна ручних технологій на електронні дозволяє суттєво прискорити документообіг, управління інформацією та її використанням. Інформатизація передбачає проведення системи заходів щодо створення умов для переведення традиційних архівних технологій на нові інформаційні комп'ютерні технології, формування електронних архівних документних ресурсів, розширення доступу до архівної інфор-

мації та її раціонального і оперативного використання [22].

На разі процес інформатизації архівної галузі в Україні перебуває на початковій стадії підготовки до загального впровадження в практичну діяльність, однак потрібно розуміти, що це – важливий крок для нашої країни в напрямку входження України у міжнародний інформаційний простір, формування якісно нового інформаційного забезпечення розвитку національної економіки, культури, науки, збереження історичної спадщини. Тому логічно, що останнім часом постало питання про розробку принципово нового законопроєкту з умовною назвою «Про Національні архівні інформаційні ресурси, управління документацією та архівами» з фактичним конституюванням в правовому полі понять «архівний інформаційний ресурс», «Національні архівні інформаційні ресурси» замість «архівні фонди», «Національний архівний фонд», що ставить перед державними архівами в Україні нові завдання, передбачають виконання принципово нових функцій та повноважень. Крім того, ті зміни, що відбулися в адміністративно-територіальному поділі країни, також потребують негайного реагування в архівній галузі, що може бути здійснено шляхом реорганізації державних архівів областей і архівних відділів райдержадміністрацій у територіальні управління оновленого органу виконавчої влади.

Висновки

Під адміністративно-правовим статусом державних архівів в Україні як суб'єктів реалізації державної політики у сфері архівної справи та діловодства слід розуміти регламентоване адміністративно-правовими нормами їхнє положення (становище) у механізмі державного управління та системі суспільних відносин, що визначається державою через мету їх створення, сукупністю їхніх завдань, функцій, повноважень та відповідальності, що відповідають вимогам часу та які реалізуються зазначеними суб'єктами через відповідні адміністративно-правові відносини, зокрема, ті, що складаються безпосередньо у сфері архівної справи та діловодства.

Література

1. Савченко Л. А. Фінансово-контрольне право: становлення та розвиток: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с., с. 42
2. Словник української мови : [в 11 т.] / [ред. кол.: І.К. Білодід (гол.) та ін.] ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Т. 9. Київ: Наукова думка, 1978. Стор. 671. URL: <http://sum.in.ua/s/status>.
3. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. С.680с.
4. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Я. Зорькина, В. Е. Крутских. Москва: ИНФРА-М, 1999. VI. 790 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / ред-кол.: Ю.С. Шемшученко(голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. URL: <http://cyclor.com.ua/content/view/1350/58/1/12/#18736>
6. Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. Теорія держави і права: Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер. 2008. С. 366.
7. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособие / Л. Д. Воеводин. Москва : Изд-во МГУ ; ИНФРА-МНОРМА, 1997. 304 с.
8. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов : Сарат. ун-т, 1972. 292 с.
9. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп.-Москва : Юристъ, 2003. 427 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник; пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1693.html>
11. Халфіна Р. О. Общее учение о правоотношении. Москва : Юрид. лит., 1974. 343 с.
12. Курило С. Л. Адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як суб'єкта взаємодії з органами місцевої влади з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку. *Форум права*: електронне наукове фахове видання. 2012. № 1. С. 523-526. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1596/1/Kurulo_2012_1.pdf
13. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
14. Общая теория права : учебник для юрид. вузов_ / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др.; под общ. ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. 384 с.
15. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. Т. 1: Загальна частина / ред. кол. В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 2004. С. 584.
16. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Вид. Дім «Ін-Юре», 2002. С. 668.
17. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України: навч.-метод. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Одеса: Юрид. літ., 2002. С. 312.
18. Ластович Д. М. Поняття адміністративно-правового статусу поліції як суб'єкта надання поліцейських послуг. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2208/Poniattia_administrativno-pravovoho_statusu_politsii_yak_subiekta_nadannia_politseiskykh_posluh_Lastovych_2015.pdf.
19. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1693.html>.
20. Про основні правила роботи державних архівів України : Рішення Колегії державного комітету архівів України від 03.02.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001560-04#Text>.
21. Левченко Л. Л., Попова Л. М., Хромов А. В. Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 249-263. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1319/1196>.
22. Архівознавство : підручник. URL: http://center-polygraph.org.ua/ua/project/e-staff/data/1367952189_4.pdf.

References:

1. Savchenko L. A. Finansovo-kontrolne pravo: stanovlennia ta rozvytok: monohrafiia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2017. 400 s., s. 42
2. Slovnyk ukrainskoi movy : [v 11 t.] / [red. kol.: I.K. Bilodid (hol.) ta in.]; AN URSSR, In-t movoznavstva im. O.O. Potebni. T. 9. Kyiv: Naukova dumka, 1978. Stor. 671. URL: <http://sum.in.ua/s/status>.
4. Slovnyk inshomovnykh slid / uklad.: S.M. Morozov, L. M. Shkaraputa. Kyiv : Naukova dumka, 2000. S.680s.
5. Bol'shoj juridicheskij slovar' / pod red. A. Ja. Suhareva, V. Ja. Zor'kina, V. E. Krutskih. Moskva: INFRA-M, 1999. VI. 790 s.
6. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv: Ukr. entsykl., 1998. URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/1350/58/1/12/#18736>
7. Onishchenko N. M., Zaichuk O. V. Teoriia derzhavy i prava: Akademichnyi kurs: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter. 2008. S. 366.
8. Voevodin L. D. Juridicheskij status lichnosti v Rossii : ucheb. posobie / L. D. Voevodin. Moskva : Izd-vo MGU ; INFRA-MNORMA, 1997. 304 s.
9. Matuzov N. I. Lichnost'. Prava. Demokratija. Teoreticheskie problemy sub'ektivnogo prava. Saratov : Sarat. un-t, 1972. 292 s.
10. Teoriya gosudarstva i prava : kurs lekciy / pod red. N. I. Matuzova i A. V. Mal'ko. 2-e izd., pererab. i dop. M. : Jurist#, 2003. 427 s.
11. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk; per. z ros. Kharkiv: Konsum, 2001. 656 s. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1693.html>
12. Khalfina R. O. Obshchee uchenye o pravootnoshenyy. Moskva : Yuryd. lyt., 1974. 343 s.
13. Kurylo S. L. Administratyvno-pravovyi status orhaniv vnutrishnikh sprav yak sub'iekta vzaiemodii z orhanamy mistsevoi vlady z pytan zabezpechennia hromadskoi bezpeky ta hromadskoho poriadku. Forum prava: elektronne naukove fakhove vydannia. 2012. № 1. S. 523-526. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1596/1/Kurulo_2012_1.pdf
14. Zaichuk O. V., Onishchenko N. M. Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs : pidruchnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2006. 688 s.
15. Obshhaja teoriya prava : uchebnik dlja jurid. vuzov_ / Ju. A. Dmitriev, I. F. Kaz'min, V. V. Lazarev i dr.; pod obshh. red. A. S. Pigol'kina. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva : Izd-vo MGTU im. N. Je. Baumana, 1996. 384 s.
16. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruchnyk: u 2-kh t. T. 1: Zahalna chastyna / red. kol. V. B. Aver'ianov (holova). Kyiv: Yurydychna dumka, 2004. S. 584.
17. Vykonavcha vlada i administratyvne pravo / za zah. red. V.B. Aver'ianova. Kyiv: Vyd. Dim «In-Iure», 2002. S. 668.
18. Kivalov S. V., Bila L. P. Administratyvne pravo Ukrainy: navch.-metod. posib. Vyd. 2-he, pererob. i dopov. Odesa: Yuryd. lit., 2002. S. 312.
19. Lastovych D. M. Poniattia administratyvno-pravovoho statusu politsii yak sub'iekta nadannia politseiskyykh posluh. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2208/Poniattia_administratyvno-pravovoho_statusu_politsii_yak_subiekta_nadannia_politseiskyykh_posluh_Lastovych_2015.pdf.
20. Skakun O. F. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk. Kharkiv: Konsum, 2001. 656 s. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1693.html>.
21. Pro osnovni pravyla roboty derzhavnykh arkhiviv Ukrainy : Rishennia Kolehii derzhavnogo komitetu arkhiviv Ukrainy vid 03.02.2004 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001560-04#Text>.
22. Levchenko L. L., Popova L. M., Khromov A. V. Natsionalni arkhivni informatsiini resursy: pravovi zasady reformuvannia arkhivnoi spravy. Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka. 2021. Vyp. 1 (93). S. 249-263. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1319/1196>.
23. Arkhivoznavstvo : pidruchnyk. URL: http://center-polygraph.org.ua/ua/project/estaff/data/1367952189_4.pdf.

Khromov A.V.,
a.khromov@arch.gov.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9546-7089>, Candidate of Historical Sciences, Head of the State Archival Service of Ukraine, Kyiv city

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL
STATUS OF STATE ARCHIVES
IN UKRAINE AS SUBJECTS OF
IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN
THE FIELD OF ARCHIVAL AFFAIRS AND
RECORD KEEPING**

In order to define the term “administrative and legal status of state archives in Ukraine”, the article analyzes interpretations of “status”, “legal status”, “administrative and legal status” from encyclopedic sources and works of researchers of administrative and archival law; the evolution of these concepts through the prism of changing the scientific paradigm of the information society is highlighted; the relevant normative legal acts are considered, the norms of which regulate the investigated status; the peculiarities of the activity of state archives in Ukraine are indicated.

The article emphasizes that the administrative and legal status is one of the central legal categories, which has great theoretical

and practical significance, as the legal status is one of those qualitative indicators that draw conclusions about the level of legal maturity of the state and society. There are quite different approaches to defining the concept of “administrative and legal status”, but clarifying the concept and content of the category “administrative and legal status” will help to specify the structure of administrative and legal research and solve scientific problems and specific tasks.

When determining the administrative and legal status of state archives in Ukraine, it is advisable to pay special attention to the information component. At present, the process of informatization of the archival industry in Ukraine is at the initial stage of preparation for general implementation, but it should be understood that this is an important step for our country towards Ukraine’s entry into the international information space, the formation of qualitatively new information support culture, science, preservation of historical heritage.

Key words: status, legal status, administrative and legal status, state archives, legal regulation, state policy, archival business, office work.

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права ТОВ «Харківський університет»

ORCID: 0000-0003-4700-9777

КОВАЛЕНКО Анатолій Анатолійович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічно-правових дисциплін Київського міжнародного університету

ORCID: 0000-0003-3805-0989

DOI 10.32782/NP.2021.3.5

В статті охарактеризовано поняття «форма» в общем смысле и его применение в контексте административной деятельности субъектов обеспечения общественной безопасности. Проанализировано состояние современного законодательства по применению форм обеспечения общественной безопасности. Отмечена необходимость классификации форм деятельности субъектов обеспечения общественной безопасности на правовые и организационные. Освещено мнение современных ученых относительно исследуемой проблематике. Отмечена необходимость принятия мер, направленных на профилактику правонарушений с целью эффективного обеспечения общественной безопасности. Охарактеризована такая правовая форма обеспечения общественной безопасности, как нормативно-правовой акт. Установлены характеристики нормативно-правового акта по обеспечению общественной безопасности. Рассмотрена возможность издания индивидуальных нормативно-правовых актов субъектами обеспечения общественной безопасности. Указано, какие именно индивидуальные правовые акты в рамках установленных законодательством полномочий выдают подразделения Национальной полиции Украины. Уделяется внимание организационным формам обеспечения общественной безопасности, к ним отнесены: материально-техническое, кадровое, информационное обеспечение.

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение, общественная безопасность, общественный порядок, формы, нормативно-

правовой акт, материальное обеспечение, кадровое обеспечение, информационное обеспечение.

Постановка проблеми

Забезпечення громадської безпеки в Україні покладається на значну кількість державних органів та організацій. Слід приймати до уваги той факт, що, крім державних органів до вказаної діяльності залучаються приватні суб'єкти забезпечення громадської безпеки, а також громадськість. Виходячи з цього, форми забезпечення громадської безпеки є досить широким поняттям і їх застосування визначається колом повноважень суб'єкта, який їх застосовує. Тому встановлення проблемних питань, що стосуються форм забезпечення громадської безпеки, є важливим для удосконалення діяльності державних і недержавних органів та організацій, залучених до вказаної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Бандурка О. О. дослідив організаційні форми, спрямовані на забезпечення належного й ефективного функціонування органів державної влади та посадових осіб. Васильєв А. В. надав загальне бачення змісту поняття «форма». Ільницький О. М. надав власне визначення поняттю «адміністративно-правового забезпечення». Поняття «форми управлінської діяльності» досліджено В. Б. Авер'яновим, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяком, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжним. Гусаров С. М. охарактеризував форму держав-

ного управління безпекою дорожнього руху. Панова О. О. визначила основні форми адміністративної діяльності щодо забезпечення публічної безпеки. Железняк Н. В. надав своє бачення правових форм діяльності суб'єктів державної влади. Галуцька В. В. визначив, що представляє собою нормативно-правовий акт у вузькому та широкому розумінні. Кравченко В. В. і Пітцик М. В. дослідили акти місцевого самоврядування, встановили їх характеристику.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У законодавстві відсутнє чітке розмежування, а також тлумачення (визначення) форми забезпечення громадської безпеки. Вони вживаються в якості способів, напрямків, шляхів здійснення державними органами, організаціями, приватними юридичними і фізичними особами, громадянами дій та заходів, спрямованих на забезпечення громадської безпеки у рамках наданих їм повноважень, прав та обов'язків. Вважаємо за необхідне дослідити форми забезпечення громадської безпеки для їх чіткого розуміння в теорії та в практичній діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки.

Таким чином, **метою дослідження є** характеристика основних форм забезпечення громадської безпеки, встановлення проблемних питань у вказаній сфері, надання пропозицій для їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Якщо звернутися до витоків визначення поняття «форма», то у філософії вона виражає зміст явища, предмета. Форма виражає зміст як його організацію, оскільки немає безформного змісту, як і немає безформної речі. Форма не існує сама по собі. Вона позбавлена будь-якої цінності, якщо не є формою змісту. Тому не можна погодитися з тими, хто відриває форму від змісту і наділяє її самостійним існуванням [1, с. 117]. Васильєв А. С., вважає, що «термін «форма» тлумачиться як: 1) обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; 2) спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; 3) пристрій,

шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду; 4) видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи [2, с. 97].

У науці адміністративного права під формою управлінської діяльності розуміються способи зовнішнього вираження її змісту, а також зазначається, що державне управління виявляється в конкретних діях і взаємозв'язках органів і посадових осіб, завдяки яким управлінська діяльність набуває певних форм [3, с. 15]. Битяк Ю.П. уточнює, що функції управління розкривають основні напрями цілеспрямованого впливу суб'єктів управління на об'єкти управління, а форми управління - це шляхи здійснення такого цілеспрямованого впливу, тобто форми управління показують, як практично здійснюється управлінська діяльність [4, с. 303].

Що стосується конкретних форм забезпечення громадської безпеки, то С. М. Гусаров форму державного управління безпекою дорожнього руху встановив як правові та неправові конкретні дії уповноважених органів та їх посадових осіб, які здійснюються з метою створення сприятливих умов для реалізації суб'єктивних та спеціальних прав (відповідно право переміщення, право управління транспортним засобом), для запобігання, припинення їхніх порушень і поновлення порушеного права [5, с. 92].

Панова О. О. під формами адміністративної діяльності щодо забезпечення публічної безпеки пропонує розуміти комплекс дій, які здійснюються в межах закону та закріплених за суб'єктами забезпечення публічної безпеки повноважень та направлені на досягнення певної мети – ефективного, оптимального та достатнього забезпечення публічної безпеки шляхом попередження, припинення та подолання наслідків негативного впливу на сферу адміністративно-правових відносин у сфері публічної безпеки та створення необхідних та достатніх умов для розвитку та вдосконалення зазначеної сфери [6, с. 253].

Статтею 6 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [7] встановлено форми та методи участі громадян в охороні громадського порядку. Зокрема, у вказаній статті зазначено, що громадські формування з охорони

громадського порядку і державного кордону проводять свою діяльність під контролем органів внутрішніх справ, підрозділів Державної прикордонної служби України шляхом: 1) спільного з працівниками органів внутрішніх справ, прикордонниками патрулювання; 2) проведення разом з прикордонниками огляду на маршрутах можливого руху порушників державного кордону, місць їх укриття, транспортних засобів, суміжної з державним кордоном місцевості з метою встановлення причин та умов перебування невідомих осіб; 3) участі у заходах правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу з окремими видами правопорушень.

У законодавстві відсутнє чітке розмежування, а також тлумачення (визначення) форми забезпечення громадської безпеки. Вони вживаються в якості способів, напрямків, шляхів здійснення державними органами, організаціями, приватними юридичними і фізичними особами, громадянами дій та заходів, спрямованих на забезпечення громадської безпеки у рамках наданих їм повноважень, прав та обов'язків.

Підтримуємо точку зору О. О. Панової щодо розподілу форм забезпечення громадської безпеки на правові та організаційні. При цьому правові форми прямо передбачають настання юридичних наслідків (встановлюють юридичну відповідальність за конкретні дії), організаційні ж форми хоча не передбачають настання юридичних наслідків, проте мають не менш важливе значення для побудови якісної системи забезпечення громадської безпеки. Організаційні форми відображають сутність методів і засобів, що використовується суб'єктами забезпечення громадської безпеки в процесі виконання ними обов'язків. За допомогою організаційних форм забезпечення громадської безпеки стає можливим прорахувати необхідні матеріальні, кадрові, інформаційні ресурси тощо, необхідні для забезпечення громадської безпеки на певній території за конкретних обставин.

Железняк Н. В. вказав, що «правові форми становлять діяльність, яка пов'язана з виконанням юридично значимих дій у чітко встановленому законом порядку. Вони визначаються природою суб'єкта державної влади та його компетенцією у сфері здійснен-

ня державно-владних повноважень» [8, с. 34]. Зупинимось на такій правовій формі забезпечення громадської безпеки, як нормативно-правовий акт. У Сучасній правовій енциклопедії за редакцією О. В. Зайчука встановлено, що акт нормативний – офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом, встановлює, змінює або скасовує норми права. Акт підзаконний – офіційний документ, прийнятий компетентним органом державної влади чи уповноваженим державою іншим суб'єктом на підставі закону і у порядку його виконання [9, с. 20, 10, с. 27]. Завдяки виданню нормативно-правових актів стає можливим вплинути на стан забезпечення громадської безпеки на території всієї держави, адже саме нормативний акт містить у собі загальні принципи, значимі для держави засади, що є важливими для забезпечення громадського порядку і безпеки. Такі акти мають вплив як на конкретну особу (передбачають настання юридичної відповідальності за вчинення правопорушень), так і розповсюджуються на групи осіб, державні, недержавні органи, організації тощо. Якщо говорити про розуміння нормативно-правового акту як правової категорії, то для цього слід прослідкувати його визначення у законодавстві, а також бачення сучасних вітчизняних учених щодо вказаного питання. Так, наказом Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5 «Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів» [10] встановлено, що «нормативно-правовий акт – офіційний документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законом формі та порядку, який встановлює норми права для неозначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування»; У Кодексі адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747–IV зазначено, що «нормативно-правовий акт – акт управління (рішення) суб'єкта владних повноважень, який встановлює, змінює, припиняє (скасовує) загальні правила регулювання однотипних відносин і який розрахований на довгострокове та неодноразове застосування» [11].

Стосовно бачення нормативно-правового акта сучасними вченими, то досить вдалим є висновки В. В. Галуцька, який зазначив, що поняття нормативно-правового акта можна розглядати в широкому та вузькому значеннях. У першому випадку це письмовий документ компетентного суб'єкта владних повноважень, який містить формально обов'язкове правило поведінки загального характеру [12, с. 60].

Константин О. В. зазначив, що у вузькому сенсі під нормативно-правовим актом в управлінській діяльності органів влади слід розуміти правові акти, які: безпосередньо виражають регулятивну функцію адміністративного права, містять правила поведінки, що регулюють державно-управлінські відносини; розраховані на тривале (неодноразове) застосування, не визначають конкретного (персоналізованого) адресата; є проявом реалізації правотворчих функцій органів виконавчої влади (є результатом реалізації компетенції відповідного органу державної влади), найбільш поширеною формою встановлення і перебування адміністративно-правових норм, за рахунок яких вирішуються найбільш важливі, принципові управлінські проблеми [13, с., с. 28, 29].

Крім нормативно-правових актів, суб'єкти забезпечення громадської безпеки можуть видавати й індивідуальні акти, що характеризуються індивідуальною конкретною спрямованістю. Органи та підрозділи Національної поліції України відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» та Кодексу України про адміністративні правопорушення можуть приймати такі індивідуальні акти:

1. Правовстановлюючого характеру:
  - протокол про адміністративне правопорушення;
  - постанова про адміністративне правопорушення;
  - протоколи особистого огляду, огляду речей;
  - протоколи вилучення речей і документів тощо.
2. Організаційно-регулятивного характеру:
  - наказ про прийняття на службу до лав органів Національної поліції України;
  - наказ про переведення, відрядження, звільнення тощо;

-наказ про накладення, зняття чи припинення дисциплінарного стягнення, інші офіційні документи, які регламентують організаційну діяльність поліції [6, с. 265].

Індивідуальні акти правовстановлюючого характеру спрямовані саме на забезпечення законності і дотримання нормативно-правових актів загального значення, адже завдяки застосуванню індивідуальних актів стає можливим вплив на антисоціальну поведінку конкретних осіб, притягнення до відповідальності у разі вчинення правопорушень. У такому випадку індивідуальні акти мають більш процесуальний характер і прямо встановлюють наслідки невиконання законів та підзаконних нормативно-правових актів.

Крім правових форм забезпечення громадської безпеки, вчені виділяють організаційну, яка потрібна для створення умов з метою забезпечення виконання правозастосовних актів, що регламентують діяльність суб'єктів забезпечення громадської безпеки у сфері охорони особистих прав і свобод. Виховна форма допомагає створити необхідні умови для підвищення рівня правосвідомості як громадян, а також суб'єктів забезпечення громадської безпеки [14, с. 16]. Вважаємо, що доцільним буде включити виховні заходи до організаційної форми забезпечення громадської безпеки.

До організаційних форм забезпечення громадської безпеки, на нашу думку, слід віднести: матеріально-технічне, кадрове, інформаційне, також можна виділити правове виховання населення, а також суб'єктів забезпечення громадської безпеки, що є дуже важливим у сучасних умовах розбудови демократичної держави.

Бандурка О. О. стосовно вказаного питання слушно заявив, що організаційні форми, «спрямовані на забезпечення належного й ефективного функціонування органів державної влади та посадових осіб, які здійснюють управлінську діяльність, за часом настання можуть або передувати, або наставати після реалізації правових форм державного управління. До неправових форм державного управління відносять різноманітні організаційні заходи, а також матеріально-технічні операції, що носять допоміжний характер, призначені обслуговувати всі інші форми

управлінської діяльності й необхідні для одно-разового врегулювання управлінських відносин» [15, с. 308]. Панова О. О. зауважила, що «організаційна форма, яка виникає на основі правової або з метою її реалізації, не завжди має однаковий вигляд її втілення, а наслідки, які виникають від її впровадження, залежать тільки від мотивів та завдань, які стояли перед правовою формою та зазнали певного організаційного впливу» [6, с. 298].

Учена сформулювала основні ознаки організаційних форм забезпечення громадської безпеки: «застосування організаційних форм забезпечення публічної безпеки в Україні має двоєдину будову, а саме: по-перше, може бути передумовою виникнення правової форми, по-друге, може бути її наслідком; їх застосування не здійснює прямий вплив на права, свободи та законні інтереси людини і громадянина, а виключно забезпечує організаційну складову адміністративно-правових відносин у сфері публічної безпеки; застосовуються на основі повноважень суб'єктів забезпечення публічної безпеки, тільки в межах їх компетенційної складової та з урахуванням ситуації (оперативної обстановки), що склалась; створюють умови для виконання суб'єктами забезпечення публічної безпеки покладених на них завдань; їх застосування не призводить до настання юридично значущих наслідків; у разі неправильного або некоректного використання організаційної форми діяльність суб'єкта забезпечення публічної безпеки може бути визнана неправомірною» [6, с. 300].

Висновки

Враховуючи вищевказане, зробимо висновки, що правовими формами забезпечення громадської безпеки є встановлена законодавством можливість суб'єктів забезпечення громадської безпеки застосовувати визначені законом заходи і засоби впливу у рамках наданих повноважень для ефективного забезпечення громадського порядку і безпеки. При цьому правові форми забезпечення громадської безпеки мають нормативний (загальнообов'язковий) та індивідуальний характер, тобто індивідуальну спрямованість (поширюються на конкретних осіб, коло осіб, територію тощо). Крім того, діяльність усієї системи забезпечення громадської безпеки

неможливо уявити без використання організаційних форм. Саме вони формують внутрішню та зовнішню взаємодію державних органів та організацій, приватних суб'єктів забезпечення громадської безпеки, а також громадськості. Ефективність функціонування кожного суб'єкта забезпечення громадської безпеки безпосередньо залежить від організації матеріального, технічного, інформаційного, кадрового забезпечення тощо.

Література:

1. Щерба С. П., Заглада О. А. Філософія : підр. 5-те вид. Київ : Кондор, 2011. С. 117.
2. Васильев А. С. Административное право Украины : учебник. Х. : Одиссей, 2001.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Р. А. Калюжний та ін. ; відп. ред. В. Б. Авер'янов. Е. К. : Юрид. думка, 2004. Т. 1. 584 с.
4. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
5. Гусаров С. М. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності Державної автомобільної інспекції України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 / Гусаров Сергій Миколайович. Х., 2002.
6. Панова О. О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. – Харків : Панов. 2018 – 510 с.
7. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: закон України від 22 червня 2000 року № 1835-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>
8. Железняк Н. В. Нормотворча діяльність як форма реалізації державної правової політики: теоретичні та практичні проблеми. Наукові записки. 2004. Т. 26. Юридичні науки
9. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О. В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. К. : Юрінком Інтер, 2010.;

АНОТАЦІЯ

У статті надано характеристику поняттю «форми» в загальному значенні та його застосування в контексті адміністративної діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Проаналізовано стан сучасного законодавства щодо застосування форм забезпечення громадської безпеки. Зазначено про необхідність класифікації форм діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки на правові та організаційні. Висвітлено думки сучасних учених стосовно досліджуваної проблематики. Наголошено на необхідності застосування заходів, спрямованих на профілактику правопорушень з метою ефективного забезпечення громадської безпеки. Надано характеристику такій правовій формі забезпечення громадської безпеки, як нормативно-правовий акт. Встановлено ознаки нормативно-правового акта із забезпечення громадської безпеки. Розглянуто можливість видання індивідуальних нормативно-правових актів суб'єктами забезпечення громадської безпеки. Зазначено, які саме індивідуальні правові акти в межах визначених законом повноважень видають підрозділи Національної поліції України. Приділяється увага організаційним формам забезпечення громадської безпеки, до нього віднесено: матеріально-технічне, кадрове, інформаційне забезпечення.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, форми, нормативно-правовий акт, матеріальне забезпечення, кадрове забезпечення, інформаційне забезпечення, адміністративно-правове забезпечення.

10. Про вдосконалення порядку державної реєстрації нормативно-правових актів у Міністерстві юстиції України та скасування рішення про державну реєстрацію нормативно-правових актів: наказ Міністерства юстиції України від 12.04.2005 р. № 34/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05/ed20190408#n55>

11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

12. Адміністративне право України. Т. 1: Загальне адміністративне право : навч. посіб. / В. В. Галунько, В. І. Курило, С. О. Короєд, та ін; за ред. проф. В. В. Галунька. Херсон : Грінь Д. С., 2015. С. 60

13. Константи́й О. В. Джерела адміністративного права України : моногр. Київ : Укр. агентство інформ. та друку «Рада», 2005. С. 28–29

14. Гіда Є. О. Загальнолюдські стандарти прав людини і забезпечення їх реалізації в діяльності міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. О. Гіда ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2000. – 16 с.

15. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. акад. НАПрН України О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. – С. 308.

LEGAL AND ORGANIZATIONAL FORMS OF ENSURING PUBLIC SAFETY IN UKRAINE

The author of the article has provided characteristics of the concept of “forms” in the general sense and its application in the context of administrative activities of the subjects of ensuring public safety. The state of current legislation on the application of the forms of ensuring public safety has been analyzed. It has been noted about the need to classify the forms of activity of the subjects of ensuring public security into legal and organizational. The opinions of modern scholars on the researched problems have been highlighted. The emphasis has been placed on the need to take measures aimed at crime prevention in order to effectively ensure public safety. The author has provided characteristics of such legal form of ensuring public safety as a normative and legal act. The features of the normative and legal act on ensuring public safety have been established. The possibility of issuing individual normative and legal acts by the subjects of ensuring public safety has been considered. The author has indicated those individual legal acts, which are issued by the units of the National Police of Ukraine within the powers defined by law. Particular attention has been paid to organizational forms of ensuring public safety, which include: logistical, personnel, information support.

Key words: public safety, public order, forms, regulatory act, tangible security, staffing, information support, administrative and legal provision.

СТАНОВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ В СВЯЩЕННІЙ РИМСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІЇ (XV-XIX СТ.)

ПАСЛАВСЬКА Наталія - доцент кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID iD: 0000-0002-1450-9970

УДК: 342.9:342.565.4(=112.2)(4-44)''14/18''

DOI 10.32782/NP.2021.3.6

Метою статті є вивчення історичних передумов виникнення та розвитку адміністративної юстиції в Священній Римській імперії німецької нації у XV–XIX ст.

Важливе місце в дослідженні проблеми було приділено питанню, чи в період раннього нового часу існували форми правового захисту, які б вплинули на сучасний конституційний та адміністративно-судовий захист у Німеччині. Якщо ще пів століття тому це питання викликало суперечки, то сьогодні панує майже повна однотайність щодо того, що це до створення адміністративної та конституційної юстиції вже існував правовий захист від дій верховної влади. З цим корелює розуміння того, що сучасна німецька правова держава зовсім не є продуктом французької або північноамериканської революції. У Священній Римській імперії німецької нації постали елементарні складові сучасної правової держави. Цим наголошують на самостійній німецькій традиції правового захисту.

Із проведеного дослідження можна зробити висновок, що у XVIII ст. хоч і простежується прагнення земельної верхівки за допомогою влади поліції втручатись у права підданих і трактувати сферу дії поліції як ділянку, вільну від юстиції, у дійсності Імперський камеральний суд доводив на практиці, що немає ділянок, вільних від юстиції.

Ключові слова: адміністративна юстиція, ФРН, Імперський камеральний суд, Священна Римська імперія німецької нації, судочинство.

Постановка проблеми

Історія адміністративної юстиції в Німеччині починається не зі створення 1 жовтня 1864 року Верховного адміністративного суду в м. Баден. Хоч із прийняттям 5 жовтня 1863 року закону про організацію внутрішнього адміністрування було утворено перший у Німеччині спеціальний суд для вирішення публічно-правових спорів, із незалежними суддями і власним регламентом, ця подія фактично завершувала і була кульмінаційним моментом тривалого розвитку, який своїми витокami сягає початку Нового часу, історично пов'язаного з процесами територіалізації та відповідної бюрократизації і зростанням адміністративного апарату [1, с. 4]. Вивчення становлення адміністративної юстиції в Німеччині може допомогти використати історико-правовий досвід успішної європейської держави у розбудові української адміністративної юстиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед німецьких дослідників панує широкий і вузький погляд на адміністративну юстицію та її початок у Німеччині. Зокрема, М. Зельман [2, с. 25, 28] не підтримує вузьку дефініцію адміністративної юстиції колег і їхню тезу про початок сучасної адміністративної юстиції в Німеччині зі створенням особливого суду для прийняття рішень з адміністративно-правових питань. Дослідник вважає, що судочинство Імперського камерального суду та Імперської надвірної ради

у спорах між монархами та їхніми підданими було попередником сучасної адміністративної юстиції Німеччини, попри те, що свого часу Верховне судочинство не було достатньою мірою досліджено, а в національно-історично спрямованих дослідженнях Священна Римська імперія німецької нації не користувалась особливим визнанням. З огляду на справи, які розглядали ці суди, він дійшов висновку, що вони не лише приймали рішення у справах з адміністративних спорів, але й контролювали адміністративну діяльність на територіях Старого Рейху [там само, с.33].

Останнім часом інтерес до дослідження політичної системи Священної Римської імперії суттєво зріс, особливу роль відіграв аналіз інституційної розбудови на рівні імперії, розпочатий 1495 року, який розглядався як результат або наслідок спорів між імператором і членами Рейхстагу про створення імперської конституції [3]. Численні праці, насамперед присвячені вищому судочинству, дійсно засвідчили, що такі інституції, як Імперський камеральний суд та Імперська надвірна рада закріпили цінності і норми суспільства раннього нового часу, що мало суттєвий вплив на врегулювання конфліктів і збереження стабільності в Старому Рейху. Особливу увагу дослідники звертали на питання протестів та конфліктів, в яких намагались виявити специфічно німецьку традицію спротиву і права на спротив, які зрештою віднайшли в Селянській війні в Німеччині та наступних селянських та міщанських повстаннях. Дослідження доводять, що піддані та їхні об'єднання не були беззахисними щодо панівних верств, як це довгий час вважали, а різними шляхами чинили опір [4]. У цьому руслі витримана концепція В. Шульце про юридизацію соціальних конфліктів, якою він називає переведення насильницьких протестів між панівними станами та рештою суспільства у правове русло. Після Селянської війни 1525 року в Німеччині населенню – з одночасною криміналізацією заворушень та насилля – з боку членів Рейхстагу та імператора було надано можливість оскаржувати конфлікти зі знаттю в суді, чим воно все активніше послуговувалось. Особливо сучасникам епохи Просвітництва на фоні Французької революції надавалась мож-

ливість подання скарги до вищих судів Старого Рейху гарантією того, що німці не потребують революції, щоби добитися правди. Відсутність з 1789 року дієвих революційних рухів у імперії можна трактувати в цьому взаємозв'язку як наслідок юстиції, яка надала підданам право оскаржувати дії панівних верст і послабила наявний насильницький потенціал завдяки судочинству і прийняттю незаангажованих рішень.

Важливе місце в дослідженні проблеми було приділено питанню, чи в період раннього нового часу існували форми правового захисту, які б вплинули на сучасний конституційний та адміністративно-судовий захист [5, с. 12; 6, с. 243] у Німеччині. Якщо ще пів століття тому це питання викликало суперечки, то сьогодні панує майже повна однастайність щодо того, що ще до створення адміністративної та конституційної юстиції вже існував правовий захист від дій верховної влади. З цим корелює розуміння того, що сучасна німецька правова держава зовсім не є «продуктом французької або північноамериканської революції». У Священній Римській імперії німецької нації «постали елементарні мозаїчні камінці сучасної правової держави» [7, с. 22]. Цим наголошують на самостійній німецькій традиції правового захисту.

Певною мірою означеній проблемі присвятили свої роботи такі українські науковці, як: Бевзенко В. М., Мельник Р. С., Решота В. В., Тищик Б. Й., Шишкін. В. І., які більшою мірою присвятили увагу організації діяльності сучасної адміністративної юстиції ФРН та окремим аспектам її історико-правового розвитку.

Формулювання цілей

Метою статті є вивчення історичних передумов виникнення та розвитку адміністративної юстиції в Священній Римській імперії німецької нації у XV–XIX ст.

Виклад основного матеріалу

До первинних завдань Імперського камерального суду та Імперської надвірної ради не відносився розгляд конфліктів між підданими та територіальними землевласниками. Найважливішим вважалось утримання внутрішнього миру, що сприяло прищвидшен-

ню конституційних змін у пізньому Середньовіччі та на початку раннього нового часу в Німеччині. Лише у зв'язку з цими змінами були створені інституції, які мали захищати і оберігати мир і правопорядок імперії.

Вирішальним кроком в процесі інституціоналізації на рівні Священної Римської імперії німецької нації був Вормський рейхстаг 1495 року. Йдеться про кульмінацію реформаторського руху в імперії, який припадає в часі на початок 15 ст. до 1555 року. Реформа характеризувалась дискусією про суть і обсяг влади короля чи імператора. У середньовічному Рейху права князів, пов'язані з їхніми володіннями, суттєво зміцніли і мали наслідком більшу емансипацію та самостійність панування князів з одного боку, а з іншого – втрату первинно імперських володінь і прав. Внаслідок цього імперія вже не була в стані самостійно впроваджувати закони чи піклуватися про мир, а поступово передавала ці повноваження князям. Фінансовий потенціал і можливості короля чи імператора провадити самостійну правову політику послаблювались, і він ставав все більш залежним від представників імперських станів. Десь із 1400 року цей процес проявився в реформаторському русі, який мав метою участь цих станів в управлінні державою. Однак мови про повне усунення королівської чи імператорської влади в Рейху ніколи не було.

Реформам сприяли численні загрози імперії в 15 ст.: потужні противники на кордонах загрожували зовнішньому мирові – османи вздовж Дунаю, на заході і півдні – французький король. Великою проблемою були міжусобні війни, які треба було припинити шляхом руху за мир всередині країни.

Щодо поняття Земського миру в джерелах знаходимо формулювання, що це мир, «заснований на відмові від насилля, організований територіально і первинно обмежений в часі», який буде досягнуто тоді, коли правові спори вирішуватимуться не «правом кулака», а за допомогою правового врегулювання і відповідних судових інстанцій і установ [8, с. 493].

Поширене і зростаюче у всій державі насилля, яке не вдавалось зупинити ані на рівні імперії, ані на рівні регіонів, змусило імператора і членів рейхстагу до вирішальних

трансформацій, спрямованих на безстрокове інституційне вирішення проблеми. Компромісним стало рішення про участь членів Рейхстагу в судочинстві на найвищому рівні.

Суперечки щодо конституції Рейху між імператором Максиміліаном I (1459–1519) і членами рейхстагу завершилися проголошенням на Вормському засіданні Рейхстагу 1495 року «Вічного, тобто безстрокового Земського миру», для дотримання і захисту якого був створений Імперський камеральний суд [9, с. 281]. Захист вічного земського миру в державі потребував приписів, які втілювались у документі «Дотримання миру і права» [10, с. 291]. Відповідальним за виконання приписів став Рейхстаг, який здобув самостійність і став посередником між імператором і рейхом. Введений імперський податок (der Gemeine Pfennig) мав не лише забезпечувати діяльність Імперського камерального суду, але й фінансувати військові дії проти порушників миру.

Імперський камеральний суд мав бути утворений в одному з міст Рейху – віддаленому від двору. З 1527 року таким містом став Шпаєр, а в 1689 – Вецлар, через війну Рейху з Францією. Очоловав суд камеральний суддя, який представляв короля в суді і виконував роль президента суду. Він мав походити зі знаті держави, не мусив мати юридичної освіти і призначався імператором. Безпосередні рішення приймали члени суду (ассесори чи лавники), кількість яких під час діяльності Імперського камерального суду змінювалась, зокрема, в 1555 році їх було 24, а після 1648 – 50, з конфесійним паритетом. Через постійні фінансові проблеми зазвичай не всі місця суддів були зайняті. Лавників обирали через складну процедуру, за якою до суду мали входити на певний проміжок часу представники заможних верств з різних частин країни, наполовину зі знаті, наполовину з юристів. Із професіоналізацією суду представники від знаті також мали мати юридичну освіту. Справу сторін представляли уповноважені адвокати (прокуратори) на публічних слуханнях. Прокурор, чию діяльність і повноваження було детально прописано в рамках Порядку Імперського камерального суду [11], мав функції публічного обвинувача у справах, що стосувалися порушень

інтересів імператора і громадського порядку в державі. До них відносились з початку 16 ст. нагляд за збереженням миру в країні, виконанням приписів імперської поліції та дотриманням вірності імператору.

Загальне (римське канонічне) право, яке формувалось в імперії, панувало в Імперському камеральному суді лише як допоміжне, перевагу надавалось локальному і звичаєвому. Однак у сумнівних випадках мали застосовуватись норми загального права. *De facto* судді послуговувались у своїй діяльності радше римським канонічним правом, бо довести справу в суді за допомогою локального виявлялось дуже складно і довго. Поширення загального права, професійна підготовка суддів сприяли прийняттю Імперського камерального суду як зразка судової інстанції свого часу.

Імперський камеральний суд, повною назвою якого була «Імператорський і імперський камеральний суд», приймав рішення від імені імператора. Прийняті судом на різних засіданнях рейхстагу – особливо 1555 року – положення, вважають визначними кодифікаціями процесуального права давньої історії права.

На відміну від Імперського камерального суду Імперська надвірна рада була створена не як інститут захисту миру в державі, а стала результатом переструктурування в ході адміністративних реформ 1497/98 років Надвірної ради. Сучасні німецькі дослідники вбачають у цьому прояв політичного розрахунку, який полягав у спробі протиставити Імперському камеральному суду, створеному 1495 року з представників багатой верхівки, контрольований імператором вищий суд і поверненні політичної ініціативи в рамках імперської реформи.

Точна дата створення Імперської надвірної ради невідома. Починаючи з Середньовіччя, німецькі королі і імператори послуговувались різними структурами для здійснення судочинства. За Максиміліана I існувала Надвірна рада з чіткою структурою, але малою ефективністю. Подібними інституціями послуговувались Карл V (1500–1558) і пізніше Фердинанд I (1503–1564). З них сформувалася і отримала свою назву 1559 року Імперська надвірна рада, якій очільник імперії,

з огляду на скарги, але без участі знаті, призначав різні регламенти. Одним із найважливіших був регламент 1559 року, у якому було чітко прописано структуру Імперської надвірної ради. Її очолював президент, який відповідав за організацію діяльності ради. До ради також входив віце-президент, посаду якого зазвичай посідав віце-канцлер Рейху. Судочинство здійснювали лавники, кількість яких коливалася від 12 до 30. 6 із 18 лавників мали бути представниками від протестантів, що хоч і не відповідало принципу паритетності Імперського камерального суду, засвідчувало поступки з боку імператора. Інтереси сторін у суді представляли уповноважені представники (Agenten). Чинною була надвірна прокуратура, очевидно, з метою переведення справ, пов'язаних із державною казною, із ослабленого Імперського камерального суду до Імперської надвірної ради [12, с. 89].

Імперська надвірна рада засідала при дворі і призначалася та фінансувалася виключно імператором. Із самого початку це був не лише суд, але й імператорська адміністративна установа та спадковий суд. Окрім цього, суд був уповноважений від імені імператора вирішувати багато правових і політичних питань Рейху. Впродовж своєї історії його судова функція ставала щораз важливішою. У 18 ст. Імперська надвірна рада працювала у переважній кількості випадків, як найвищий суд імперії.

Імперський камеральний суд та Імперська надвірна рада мали на початку майже однакові повноваження першої інстанції у справах щодо порушення миру в державі чи цивільно-правових скарг від або проти громадян, які безпосередньо підпорядковувалися Рейху. Виключні повноваження Імперська надвірна рада мала у кримінальних справах щодо безпосередньо підданих Рейху і всіх справах, що стосувалися спеціальних прав окремих королівств імперії, помилування, феодин чи привілей. Особливе значення суди мали як найвищі апеляційні інстанції, які обмежувалися лише апеляційними привілеями. Щоб їх отримати, імперські стани мусили створювати на своїх територіях апеляційні інстанції, при чому найвищі суди слугували їм зразком. Перевірка рішень те-

риторіальних судових інстанцій в ході апеляцій також сприяли участі імперських станів у впровадженні мирного порядку імперії на територіальному рівні.

Центральна відмінність між обома вищими судами Старого Рейху стосувалася процедури в процесі першої інстанції. Якщо процес в Імперському камеральному суді регулювався складним, детальним порядком, то в Імперській надвірній раді він проходив без особливої процедури. Тому Імперська надвірна рада виявилась гнучкішою в прийнятті рішень. Компетенції і комісії обох судів також різнилися поміж собою. Імперський камеральний суд для отримання свідчень по справі був змушений звертатися до локальних суддів з доволі обмеженими компетенціями, тоді як Імперська надвірна рада мала можливість вирішувати спори безпосередньо на місці. Імператорські комісії, які переважно призначалися імператором або Імперською надвірною радою за клопотанням однієї зі сторін, переймали при цьому важливі функції збору доказів, слідства і ведення провадження.

Із часової перспективи можна констатувати, що після 1648 року Імперський камеральний суд у порівнянні з Імперською надвірною радою поступово втрачав своє значення. Внаслідок її активної діяльності XVIII ст. вважають століттям Імперської надвірної ради. Така зміна відбулась не тому, що інституції слугували імператору як насильницький інструмент проти князів імперії, які прагнули до суверенітету, про що стверджували старіші дослідження. Причину варто шукати радше в зростаючому сприйнятті Імперської надвірної ради як суду – не лише серед підданих у рамках конфліктів панівних верств населення, але й інших осіб, груп і об'єднань, при чому обставини, які супроводжували цей процес також потрібно брати до уваги. Якщо розглядати хвилю розглянутих у XVII і XVIII ст. в Імперській надвірній раді конфліктів, то складається враження, що правовим шляхом намагались вирішувати принципові династичні, економічні, релігійні або суспільні проблеми [13, с. 115]. Все більше сфер, які раніше не потребували врегулювання, або могли бути вирішені мирно, потребували

судового вирішення. Це вказує на дестабілізацію новочасного суспільства від кінця XVII ст. і чітко виражену потребу у поновленні порядку через застосування інституцій. Зростаюча необхідність врегулювання підігрівала попит в юстиції, з якого випливало суттєвіше використання Імперської надвірної ради. Тож, окрім справ, які стосувалися порушення миру в державі, вищі суди Священної Римської імперії німецької нації розглядали зі зміщенням фаз низку інших спорів, які в новий час все більше визначали діяльність судів.

Вищі імперські суди однаково «розглядали справи, в яких йшлося про приватно-правові та публічно-правові стосунки; позивач мусив послуговуватися виключно суб'єктивним приватним правом» [14, с. 59]. У дослідженнях постійно наголошується, що така сучасна уніфікація не доцільна, тому що юристи раннього Нового часу не розрізняли приватне і публічне право. Більшою популярністю користується у фаховій літературі поняття процесів підданих, яким позначають «спори між непрямыми підданими імперії і їхніми земельними можновладцями, які в сучасній літературі розглядають як окрему категорію процесів» [5, с. 12]. Дослідники розрізняють різні типи процесів: колективні позови підданих міських і сільських громад проти втручань з боку земельних можновладців з одного боку, з іншого – позови окремих осіб, які потребували захисту від протиправних дій щодо них.

Завдяки вибіркового аналізу на прикладі архіву актів Імперського камерального суду в Карлсруе було підраховано, що 9,3% справ були процесами за позовами підданих [5, с. 17]. Окрім цього, велика кількість прав була присвячена предметам спорів, від повернення кредитів земельним можновладцям до сумнівних привілеїв цехів та супротиву підданих проти нових податків та інших зборів. Кількість «адміністративних спорів» зростала, що більше територіальна верхівка намагалась регламентувати життя підданих та загальні стосунки на своїх територіях за допомогою положень в ділянці «поліцейського права» (Gute Policey)¹.

---

¹ Закони земельних князів раннього Нового часу.

Колективні позови були передовсім наслідком селянської війни, однак останнім часом серед фахівців спостерігається тенденція розглядати їх не в рамках досліджень протестного руху, а пов'язувати з політикою пануючої верхівки та ширшим історичним контекстом. При цьому найбільшу увагу звертають на XVIII століття, особливої критики зазнала готовність до реформ імперських судів з огляду на зміцнення позицій підданих щодо територіальних панівних прошарків. Незважаючи на це, у літературі зазначають, що кількість рішень на користь селян радше зменшилась, тобто, імперські суди не вставали на захист селян.

Однак це зовсім не означає, що принцип вплив процесів за позовами підданих на загальну культуру Старого Рейху був незначним. Хоч позитивні вироки щодо селян приймалися рідко, сама можливість подати позов проти місцевих можновладців у вищій суд та кількість таких позовів мобілізували селян до застосування своїх прав, навіть якщо у конкретних випадках було мало шансів на успіх. Навіть можливі позови змушували панівний клас шукати можливість компромісів, а селяни тим часом формувались у політичну силу і послаблювали абсолютне територіальне панування панівних прошарків.

Земельна влада була незадоволена можливістю підданих подати на неї скаргу до імперських судів, хоч і не боялася можливих негативних рішень. Тому вона послідовно намагалася піддати сумніву правомірність судових процесів за участі підданих та обмежити можливості судових позовів. Територіальна верхівка намагалася законодавчо закріпити можливість розгляду справ в аустрегалічних (третейських) судах. Однак тоді, як у випадках заворушень, не виникало жодних дискусій щодо повноважень імперських судів, бо йшлося про порушення миру в державі, у процесах між підданими і багатими територіальними станами завжди були суперечності. Відповідно до Положення імперського камерального суду від 1555 року такі скарги мали розглядатись в аустрегалічних судах, після чого можна було подавати апеляцію до Імперського камерального суду. Однак апеляції в процесах між підданими, на відміну від скарг на діяльність підпорядкова-

них інстанцій, апеляція не була чинна. Та й процедура в аустрегалічних судах була дуже складною. Ці обставини, а також зловживання становищем місцевої верхівки з їхніми придворними судами призводили до втрати довіри до аустрегалічного судочинства.

Набагато активніше проявилась тенденція імперських судів, перебирати на себе розгляд справ в першій інстанції через можливість застосування мандатної скарги (скарги через уповноваженого). Завдяки цьому процеси щодо підданих могли розглядатись в обох імперських судах. Мандатна скарга, яка прирівнювалася до постанови суду про забезпечення позову, допускалась у чотирьох випадках: однозначні порушення проти права і звичаю, непоправна шкода, порушення миру і пошкодження загального майна. Особливо наголошують на важливості четвертого пункту для процесів за участі підданих, бо він розширював можливості трактування для імперських судів. До таких справ належали, до прикладу, випадки „*saevitia dominorum*“ або випадки тиранії, які можна було визначати як загрозу і розглядати в імперських судах. Це стосувалося однак не суті справи, а йшлося про швидке втручання імперських судів для запобігання ескалації конфліктів. Тож в імперських судах відбувалося лише попереднє з'ясування обставин справи. Мандатна скарга могла стати справжнім позовом лише в Надвірній раді. У Імперському камеральному суді вона залишалася оспоримою. Тим не менше, імперські суди здобували протягом XVIII ст. першість порівняно з третейськими. Як зазначав Й. Я. Мозер, повноваження судів розподілялись наступним чином: «1) спори між князями, а також їхніми земельними станами та підданими належать у першій інстанції зазвичай до компетенції третейських судів; 2) тому їх потрібно, як правило, скеровувати у ці суди; 3) однак є випадки, які можна кваліфікувати як мандатні; 4) у такому разі виправданою є юрисдикція імперських судів в першій інстанції; 5) однак процеси не повинні визначатись баз належної оцінки; 6) натомість за суддею залишається право кваліфікувати конкретний випадок» [15, с. 1099].

Як наслідок, судді могли самі вирішувати, чи ініціювати провадження. Намагаючись,

зменшити кількість позовів від підданих до імперських судів, імперські стани домоглися примітки в імперській конституції, де йшлося про те, що мандатним процесам повинні передувати подання князів, які б мали затягувати справу і відлякувати підданих від подання скарги.

Разом з тим, імператори, йдучи назустріч певним вимогам князів і обмежуючи повноваження Імперського камерального суду, за жодних умов не погоджувались поширювати якісь обмеження на Надвірну раду, щоб захистити себе від будь яких втручань імперських станів.

Саме з цих міркувань Імперська надвірна рада на основі відповідних імперських законів прийняла рішення, що подання від князів лише затягують справу. Одночасно, скарги було кваліфіковано на такі, що торкаються суверенних прав держави і такі, коли, до прикладу, підданий виступав у ролі кредитора щодо свого правителя. У другому випадку вже не потрібно було ніякого подання від князів. Тож, бажання Надвірної ради зберегти домінування у судочинстві сприяло полегшенню для підданих оскаржити дії своїх правителів у суді. Необхідно було однак надати переконливі докази їхніх зловживань щодо підданих.

Якщо члени Імперської надвірної ради не могли прийти до спільного рішення, то імператор мав право накладати вето на рішення суддів і прийняти власне.

Очевидно, що імперські стани була незадоволені таким обмеженням своїх прав. Так, після смерті імператора Йозефа II у виборчій капітуляції Леопольда II (1792) право подання від князів було поширено на всі процеси підданих проти їхніх правителів. Цим намагалися позбавити Імперську надвірну раду будь-якої можливості самостійного судочинства у справах підданих. Однак, чи насправді це вплинуло на прийняття рішень на практиці, – невідомо.

Окреслений розвиток вказує на кардинальні зміни культури юстиції XVII ст/ у Німеччині, коли завдяки Вестфальському миру територіальні кордони імперії були зміцнені, а земельна верхівка все менше була готова толерувати втручання у територіальне панування. Пануючі верстви вже домоглися вве-

денням попереднього подання у мандатним процесам того, щоб скарги підданих потрапляли безпосередньо до імперських судів, а в середині XVIII ст. вони почали розрізняти справи уряду чи поліції та справи юстиції, щоб вивести сферу внутрішнього адміністрування цілковито з-під судового впливу. Показовим у цьому сенсі був дискурс між юристами щодо того, чи урядові справи та справи поліції можна розглядати як справи судової гілки [16, с. 62]. На думку земельних правителів, урядові справи повинні вирішуватись в адміністративних інстанціях, тоді як правові суперечки мали б вирішуватись у судах. При цьому не йшлося про те, щоб піддати сумніву обширні повноваження земельної верхівки у справах «поліцейського права», а лише, щоб чітко розмежувати компетенції. Разом з тим, все чіткіше темою дискусії ставало питання необхідності правового захисту підданих від дій імперських станів і, відповідно, питання правового шляху до вищих судів.

Суперечливим було, зокрема, питання, чи справи поліції взагалі б мали розглядатись у вищих судах. Вважалося, що справи поліції, а також апеляції в справах поліції не мали би бути предметом розгляду в вищих судах. Однак тогочасні правники вважали, що справа поліція стає справою для судочинства, коли фіксується порушення прав, а це завжди було передумовою розгляду справи у вищих судах. Ніяких розбіжностей не було щодо наступних випадків, коли можна апелювати до вищих судів або подавати скаргу до них: 1) коли закони чи заходи поліції порушують законні привілеї, свободи чи права; 2) коли наявне серйозне порушення в застосуванні сил поліції князівства, що завдало шкоди загальному благу, або коли органи поліції в розслідуванні справ ставали на сторону однієї зі сторін; 3) коли фіксувалось порушення імперських законів поліції. Однак розмежувати види справ так і не вдалося, що мало наслідком подальшу правову невизначеність.

Із тих випадків, у яких скарга чи апеляція у справах поліції чи уряду до вищих судів була можливою, порушення здобутих чесним шляхом прав викликали жваву юридичну дискусію. Мова при цьому йшла про суб'єктивні права, які піддані здобули завдяки привілею, угоді чи набувальній давності.

При цьому суди були схильні до того, щоб розширювати захист підданих. Цю обставину на той час виправдовували захистом від втручання пануючої верхівки у природні права підданих. Тож, можна констатувати, що судочинство вищих судів мало позитивний вплив на зміцнення прав і свободи громадян.

Хоч тогочасні юристи висловлювалися проти того, щоб розглядати справи уряду чи поліції у вищих імперських судах, було достатньо можливостей, щоб класифікувати адміністративні справи як справи судової гілки і розглядати їх у Імперському камеральному суді чи Надвірній раді.

Юрисдикція вищих судів насправді засвідчує низку прикладів, коли суди розглядали справи поліції (загалом 3%) [5, с. 334]. Ці випадки стосувалися переважно міських громадян та їхніх прав. Вони розглядалися в Імперському камеральному суді, щодо Надвірної ради така інформація відсутня.

«Поліцейське право» охоплювало в сенсі встановлення і підтримання гарного порядку в спільноті заради загального блага такі ділянки, як «промисловий обіг, становий поділ, професійну діяльність, спадкове право та ін.». Однак найбільшого врегулювання потребували стосунки в цехах і ремеслі. Не випадково історико-правові дослідження стосуються саме цих справ [17, с. 112].

Висновки

Із проведеного дослідження можна зробити висновок, що у XVIII ст. хоч і простежується прагнення земельної верхівки за допомогою влади поліції втручатись у права підданих і трактувати сферу дії поліції як ділянку, вільну від юстиції, у дійсності Імперський камеральний суд доводив на практиці, що немає ділянок, вільних від юстиції. Практично кожне порушення прав, набутих чесним шляхом, можна було перекваліфікувати зі справи поліції на справу судової гілки, навіть недотримання порядку судочинства. У центрі всіх конфліктів перебувало питання меж влади поліції під керівництвом знаті. Тоді як спочатку права підданих, набуті чесним шляхом, вважалися непорушними, основи правового рішення у XVIII ст. змістились. Легітимацією слугувало вже не імперське право, а громадська безпека як головний принцип,

який дозволяв в окремих випадках обмежувати законні права або й позбавляти їх. У цьому окремому досліднику вбачають впровадження публічного права в правову практику. «Як генеральна клауза загальне благо [die Salus publica] була відкритою для прийняття змін в оцінці публічних інтересів та визначенні державних цілей і цим створювала для юстиції, головна функція якої полягала в збереженні успадкованих прав, інструмент для забезпечення нових можливостей» [5, с. 477]. Цим Імперський камеральний суд забезпечував собі право контролю за тим, які заходи трактувати як такі, що слугують загальному добробуту. Судді були свідомі того, що вони мають достатньо можливостей для трактування справи і прийняття рішення та дотримувалися принципу оцінного віднаходження судового рішення. Усі були свідомі того, що у своїй функції імперських суддів вони повинні за допомогою забезпечення правового захисту виступати проти зловживань земельної верхівки і деспотії. Однак на кінець XVIII ст., принаймні частина суддів, була готова толерувати порушення законних прав імперськими станами, якщо мова йшла про загальний добробут.

Література

1. Hochedlinger M, Winkelbauer Th. (Hrsg.). Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit. Wien: Böhlau, 2010. 542 S.
2. Sellmann M. Der Weg zur neuzeitlichen Verwaltungsgerichtsbarkeit // Külz H. R. / Naumann R. (Hrsg.). Staatsbürger und Staatsgewalt. Bd. 1. Karlsruhe: Müller, 1963. 516 S.
3. Widerstandsrecht im Europa der Frühen Neuzeit, Erträge und Perspektiven der Forschung im deutsch-britischen Vergleich, Berlin: Duncker und Humblot, 2001. 351 S.
4. Hughes M. Law and Politics in Eighteenth Century Germany: the Imperial Aulic Council in the Reign of Charles VI. Woodbridge: Boydell Press, 1988. 280 p.
5. 17 Sailer R. Untertanenprozesse vor dem Reichskammergericht. Köln: Böhlau, 1999.
6. Härter K. Die Verwaltung der „guten Policey“ // Hochedlinger M, Winkelbauer Th. (Hrsg.). Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung,

Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit. Wien: Böhlau, 2010. S. 243–269.

7. Schmelz Ch. Die Entwicklung des Rechtswegestaates am Beispiel der Trennung von Justiz und Policy im 18. Jahrhundert im Spiegel der Rechtsprechung des Reichskammergerichts und des Wismarer Tribunals. Berlin: Duncker und Humblot 2004. 174 S.

8. Carl H. Landfriede // Jaeger F. (Hrsg.). Enzyklopädie der Neuzeit. Bd. 7. Stuttgart: Metzler 2008. 1196 Sp.

9. Nr. 173. Dersog. Ewige Landfriede, 1495, Aug. 7 // Zeumer K. (Hrsg.). Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit. Tübingen: Mohr 1913. 562 S.

10. Nr. 175. Handhabung Friedens und Rechts, 1495, Aug. 7 // Zeumer K. (Hrsg.). Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit. Tübingen: Mohr 1913. 562 S. S. 291 ff.

11. Rautenberg B. A. Der Fiskal am Reichskammergericht. Frankfurt a.M.: Lang, 2008. 205 S.

12. Obersteiner G. P. Das Reichshoffiskalat 1596 bis 1806 // Baumann A. (Hrsg.). Reichspersonal. Funktionsträger für Kaiser und Reich, Köln: Böhlau, 2003. S. 89–164.

13. Westphal S. Der Reichshofrat – Kaiserliches Machtinstrument oder Mediator? // Auer L., Ogris W., Sellert W. (Hrsg.). Höchstgerichte im Europa der Frühen Neuzeit, Köln: Böhlau, 2007. S. 115–137.

14. Schmelz Ch. Die Entwicklung des Rechtswegestaates am Beispiel der Trennung von Justiz und Policy im 18. Jahrhundert im Spiegel der Rechtsprechung des Reichskammergerichts und des Wismarer Tribunals. Berlin: Duncker und Humblot, 2004. 174 S.

15. Moser J. J. Von der teutschen Justiz-Verfassung. Bd. 1. Frankfurt a.M.: Mezler, 1774. 1040 S.

16. Kroeschell K. Justizsachen und Polizeisachen, in: ders. (Hrsg.), Gerichtslauben-Vorträge. Freiburger Festkolloquium zum 75. Geburtstag von Hans Thieme, Sigmaringen: Thorbecke, 1983. S. 52–72.

17. Diestelkamp B. Zunftprozesse des 18. Jahrhunderts aus der Reichsstadt Wetzlar // Diestelkamp B. Recht und Gericht. Frankfurt am Main: Klostermann, 1993. S. 69–89.

SUMMARY

The aim of the article is to study the historical preconditions for the emergence and development of administrative justice in the Holy Roman Empire of the German nation in the XV-XIX centuries.

An important place in the study of the problem was given to the question of whether in the early modern period there were forms of legal protection that would affect the modern constitutional and administrative-judicial protection in Germany. If half a century ago this issue caused controversy, today there is almost complete unanimity that before the creation of administrative and constitutional justice there was already legal protection against the actions of the supreme power. This correlates with the understanding that the modern German rule of law is «the product of the French or North American revolution.». In the Holy Roman Empire of the German nation «the elementary mosaic stones of the modern rule of law have appeared». This emphasizes the independent German tradition of legal protection.

The research paid special attention to the issues of protests and conflicts, in which the specifically German tradition of resistance and the right to resist was identified, which was eventually found in the Peasant War in Germany and subsequent peasant and bourgeois uprisings. Studies show that the subjects and their associations were not defenseless against the ruling classes, as has long been believed, but resisted in various ways.

Especially the contemporaries of the Enlightenment Era, against the background of the French Revolution, were given the opportunity to appeal to the higher courts of the Old Reich as a guarantee that the Germans did not need a revolution to achieve the truth. The lack of effective revolutionary movements in the empire since 1789 can be interpreted in this connection as a consequence of justice, which gave its subjects the right to challenge the actions of the ruling classes and weakened the existing violent potential through the judiciary and impartial decisions.

From the study we can conclude that although in the XVIII century the land authorities sought to interfere with the rights of citizens with the help of the police and to treat the police as a justice-free area, in reality the Imperial Chamber of Commerce argued in practice that there were no justice-free areas.

Key words: administrative justice, Germany, Imperial Chamber Court, Holy Roman Empire of the German nation, court proceedings.

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

**БАНДУРКА Ірина Олександрівна - доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ**

DOI 10.32782/NP.2021.3.7

Конституція України закріплює положення про те, що людина є найвищою соціальною цінністю. Особливою увагою держави є неповнолітні громадяни. Неповнолітня особа представляє майбутнє держави, адже достойне виховання особистості в подальшому сприятиме існуванню та розвитку правової, демократичної, соціальної держави. Але в українському суспільстві спостерігається поширеність кримінальних правопорушень взагалі, і серед кримінальних правопорушників усе частіше трапляються діти.

Цю категорію осіб можуть спонукати до вчинення кримінальних правопорушень дорослі, доступ до негативної інформації з інтернету, низький рівень достатку у сім'ї, де зростає неповнолітній, їх нестабільні психологічні особливості в силу віку тощо. Неповнолітні правопорушники в силу свого фізичного, розумового і психологічного розвитку не можуть самостійно повною мірою захищати свої інтереси і користуватися всіма правами, наданими їм законом. У більшості випадків ступінь впливу на неповнолітнього правопорушника, у зв'язку з тим, що особистість цієї категорії громадян не повністю сформована, може бути більш гуманна, тобто не найсуворіша, або носити виховний характер. Для забезпечення всебічного і гідного розвитку неповнолітнього до нього мають бути застосовані підвищені гарантії. Ці гарантії проявляються як у цілому в кримінальному процесі, так, зокрема, при проведенні слідчих дій.

Ключові слова: слідчий, неповнолітній, слідчі дії, правопорушення, злочинність.

Постановка проблеми

На теперішній час в Україні реєструється високий рівень злочинності. Значне місце посідають кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, про що свідчить динаміка їх вчинення. Так, у 2018 році, згідно зі статистичною інформацією про стан злочинності та про результати прокурорсько-слідчої діяльності Генеральної прокуратури України, було зареєстровано кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, – 3489, у 2019 році – 2395, у 2020 році – 5560 [1]. Високий рівень злочинності позначається на процесі розвитку в Україні правової держави, яка має одну з основних своїх завдань – забезпечення прав і законних інтересів громадян, що гарантовано Конституцією України.

Такі показники кримінальних правопорушень з боку неповнолітніх осіб викликані наступними факторами: економічною нестабільністю, необізнаністю молоді у сфері права, низьким рівнем соціального життя, неналежним контролем з боку батьків, а також з розвитком інформаційних технологій. Одним з чинників зростання злочинності, з боку неповнолітніх виступає мережа «Інтернет», у якій розміщена різного роду інформація, що впливає на нестійку психіку неповнолітніх і сприяє здійсненню протиправних дій.

Ця стаття направлена на дослідження особливостей проведення слідчих дій з участю неповнолітніх, що надасть змогу удоско-

налити норми, що регулюють проведення слідчих дій з участю неповнолітніх осіб.

Стан дослідження проблеми

Впродовж багатьох років низка вчених вивчала та досліджувала проведення слідчих дій з участю неповнолітніх, серед яких є В.А. Журавель, В.М. Юрчишина, Я.О. Яровий, Л.І. Казміренко, Т.С. Кобцова, В.О. Коновалова, Л.В. Васильєв, С.М. Зеленський, В.Т. Малярєнко, А.Б. Романюк та інші. Дослідження цих вчених є змістовні та пізнавальні, але з урахуванням соціального розвитку держави, прогресу технологічних процесів, зміни законодавства виникає необхідність додаткового розгляду норм чинного законодавства при проведенні слідчих дій з участю неповнолітнього.

Наукова новизна дослідження

Проведення слідчих дій за участю неповнолітньої особи носить специфічний характер, адже суб'єктом цієї діяльності є діти, що обумовлює проведення слідчих дій з урахуванням фізичних та психологічних якостей. У зв'язку з введенням процесуальних новел у чинне законодавство України, виникає необхідність аналізу та удосконалення чинних нормативно-правових норм, направлених на проведення слідчих дій з участю неповнолітніх осіб.

Виклад основного матеріалу

Будь-яка слідча дія - це проведена, відповідно до вимог кримінального процесуального закону, слідчим (дознавачем) процесуальна дія, спрямована на виявлення, збирання, дослідження і перевірку фактичних даних, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження.

У відповідності зі ст. 1 Конвенції про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [2]. Національне законодавство України, а саме Закон України «Про громадянство України» встановлює, що дитина - особа віком до 18 років [3]. Цивільне, сімейне та кримінальне процесуальне законодавство України розмежовує узагальнене поняття дитини за віковим ас-

пектом на «малолітню» та «неповнолітню». Таким чином, малолітня дитина – це особа, яка не досягла 14 років, а неповнолітня особа – це дитина у віці від 14 до 18 років.

Загальна кримінальна відповідальність за чиним законодавством України настає з досягненням особи 16 років. За тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення до кримінальної відповідальності притягуються особи віком від 14 років.

Згідно зі ст. 19 Конвенції про права дитини Генеральної асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року, присвяченій захисту честі і гідності дітей від усіх форм фізичного і психічного насильства, об'єктом особливої уваги держави повинні стати права і законні інтереси неповнолітніх, які потрапили у сферу кримінального судочинства [2].

Пекинські мінімальні стандартні правила ООН передбачають те, що уповноважені державні органи повинні поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин провадження [4].

Підвищена увага до кримінальних проваджень за участю неповнолітніх осіб передбачена в законодавстві України, яке проголошує, що дитинство знаходиться під захистом держави. Органи державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронні органи зобов'язані забезпечувати в усіх сферах суспільного життя умови, які забезпечують підростаючому поколінню надійний захист, у тому числі і правовий. Таким чином, державні органи, які працюють зі специфічним суб'єктом кримінального провадження, мають докладати всі необхідні зусилля для забезпечення прав неповнолітніх осіб, врахування їх дитячого віку і віку неповнолітніх в усіх процесуально-правових заходах.

Коло слідчих дій, що проводяться по відношенню до неповнолітнього, Законом не обмежене і визначається слідчим, дізнавачем. Варто звернути увагу на те, що особливий порядок при проведенні слідчої дії з участю неповнолітніх закріплений тільки при проведенні допиту, одночасного допиту, впізнання і слідчого експерименту. В іншому, за винятком участі законного представника на підставі глави 38 КПК України,

процедура збігається. Мова зовсім не йде про обмеження прав неповнолітнього: законодавець передбачає набір гарантій, що надається повнолітнім, можна реалізувати через представника без обмеження прав неповнолітнього.

Особливістю проведення слідчих дій за участі неповнолітніх є розширене коло учасників кримінального процесу. Поряд із захисником підозрюваного, обвинуваченого, представником потерпілого, у слідчих діях має право брати участь законний представник неповнолітньої особи, а також педагог і психолог, участь яких у ряді випадків є обов'язковою. Коло учасників слідчої дії залежить від процесуального статусу неповнолітньої особи. Як відомо, основними елементами процесуального статусу особи є її суб'єктивні права і обов'язки.

Проведення допиту, одночасного допиту, впізнання і слідчого експерименту за участі неповнолітнього регламентується гл. 20 КПК України, у якій розглядаються загальні положення проведення вказаних слідчих дій (місце і час допиту, загальні правила проведення тощо). Особливості проведення допиту, одночасного допиту, впізнання та слідчого експерименту за участі неповнолітнього потерпілого, свідка закріплені в ст.ст. 240, 354, 355 КПК України, а проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого регулюється ст. 226 КПК України [5].

При провадженні слідчих дій з участю неповнолітнього потерпілого, свідка, у разі якщо особи з зазначеним правовим статусом не досягли віку шістнадцяти років або досягли цього віку, але страждають психічним розладом або відстають у психічному розвитку, обов'язковим є участь у допиті педагога або психолога. Якщо неповнолітній досяг віку шістнадцяти років, то педагог або психолог запрошуються на розсуд слідчого, дізнавача.

При проведенні таких слідчих дій також має право бути присутнім законний представник неповнолітнього потерпілого або свідка. На тривалість допиту неповнолітнього потерпілого, свідка впливає вік особи - допит неповнолітнього потерпілого, свідка у віці старше чотирнадцяти років не

може тривати безперервно більше години, а в цілому більше двох годин на день [5].

Оскільки ці правові новели ускладнили умови проведення зазначених слідчих дій, то на їх підготовку та планування проведення потрібно звернути особливу увагу. На практиці, як правило, складно здійснити виконання масштабної слідчої дії в запропонованих законодавцем процесуальних рамках, тому з метою продуктивного і своєчасного розслідування кримінального провадження слід викласти цю статтю в редакції, що допускає збільшення тривалості провадження слідчих дій у розумних межах за згодою неповнолітньої особи, його законного представника та інших можливих учасників слідчої дії.

Потерпілі та свідки у віці до шістнадцяти років не попереджаються про відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих свідчень, при цьому їм роз'яснюються їхні процесуальні права і вказується на необхідність говорити правду. Це положення обґрунтовано, так як попередження про кримінальну відповідальність може привести до психологічної замкнутості і відсторонення неповнолітнього з метою уникнути уявної небезпеки, що може спотворити інтереси свідка, потерпілого і слідства.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає, що для захисту прав і законних інтересів потерпілих, які є неповнолітніми або за своїм фізичним або психічним станом позбавлені можливості самостійно захищати свої права і законні інтереси, до обов'язкової участі в кримінальному провадженні залучаються їх законні представники. Стосовно такого учасника кримінального судочинства, як неповнолітній свідок, подібного обов'язку законодавцем не передбачено, а у ч. 1 ст. 354 КПК України зазначається про те, що допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря [5]. Таким чином, прослідковується порушення в системі захисту прав дитини. Також це порушення може спричинити за собою небажані юридичні наслідки в разі зміни процесуального статусу

су свідка на потерпілого. На підставі вище викладеного виникає необхідність доповнити ч. 1 ст. 354 КПК України положенням про обов'язкову участь у кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього свідка.

Слід зауважити, що КПК України встановлює особливості проведення слідчих дій за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого тільки в частині допиту. За межами законодавчої регламентації залишилася певна кількість слідчих дій, які проводяться по відношенню до неповнолітніх осіб. На практиці ці прогалини заповнюються застосуванням закону за аналогією.

Розслідування кримінального провадження за участю неповнолітніх осіб не може обійтися без проведення такої слідчої дії, як допит. Ефективне проведення допиту неповнолітнього вимагає знання і застосування не тільки норм кримінального процесуального закону, а й фундаментальних положень інших наук: криміналістики, психології, педагогіки.

Показання неповнолітніх підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і свідка, протоколи їхніх допитів у ряді випадків виступають у ролі основних доказів. Однак свідчення допитуваних будуть доказами тільки в тому випадку, якщо допит проведено відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства, а отримані результати належним чином оформлені.

Ч. 2 ст. 226 КПК України передбачає, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день [5]. Це скорочення тривалості допиту направлено на захист інтересів неповнолітнього. Час допиту повинен визначатись з урахуванням рівня розвитку і здібностей неповнолітнього. Крім того, за вказаний час не завжди можливо отримати обсяг необхідної інформації, що, у свою чергу, буде негативно відбиватися на проведенні діяльності слідчого, дізнавача.

Ст. 490 КПК України регламентує обов'язкову участь при проведенні допиту захисника [5], що є гарантією захисту прав неповнолітніх осіб.

Ч. 1 ст. 491 КПК України закріплює положення про наступне: якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря [5]. У наукових колах існує безліч суперечок, що стосуються процесуального статусу залучених педагогів, психологів і необхідності участі деяких з них при проведенні допиту, а також з приводу розмежування віку обов'язкового і факультативного залучення спеціальних суб'єктів. Для всебічного, повного і правильного проведення допиту неповнолітніх осіб необхідно залучати, в обов'язковому порядку, осіб зі спеціальними знаннями – це психолог або лікар-психотерапевт. Участь у допиті неповнолітньої особи такого фахівця дозволить забезпечити повноту допиту завдяки правильно сформульованим питанням. Щодо неповнолітніх осіб, яких визнано розумово відсталими, обов'язково при проведенні будь-яких слідчих дій необхідна участь лікаря-психіатра. При слідчих діях стосовно неповнолітніх осіб, які мають вади слуху або є німими, обов'язково залучаються сурдопедагоги. У такому випадку ці спеціалісти повинні мати певний досвід у роботі саме з «проблемними» неповнолітніми особами, які вчинили кримінальне правопорушення чи інші протиправні дії.

Крім того, для проведення допиту неповнолітньої особи, яка має будь-який процесуальний статус, необхідно створити відповідні умови, тобто кабінет слідчого, дізнавача повинен бути певним чином облаштований. Кольори стін повинні не викликати агресії у підлітка чи пригнічувати його, обов'язково потрібні комфортні стільці, дивани, в залежності від віку такої особи в кабінеті повинні бути іграшки відповідного віку тощо. У деяких випадках взагалі потрібно проводити слідчі дії вдома у неповнолітньої особи – максимально комфортні умови, де підліток почуває себе комфортно, у безпеці та зберігається його психо-емоційний стан.

Одночасний допит відноситься до найбільш поширених слідчих дій і має на меті усунути істотні суперечності в показаннях раніше допитаних осіб, з'ясувавши причини їх виникнення. Одночасний допит є складною комплексною слідчою дією, проведення якого регламентується ст. ст. 224, 225 КПК України. Незважаючи на законодавчу можливість проведення цієї слідчої дії, практика показує, що одночасний допит з участю неповнолітніх проводиться вкрай рідко. Перш за все, це обумовлено віковими та особистісними характеристиками неповнолітнього, а також етичними міркуваннями.

Рішення про проведення одночасного допиту за участі неповнолітнього повинно прийматися слідчим, дізнавачем з урахуванням проблем морально-психологічного характеру неповнолітнього, особливостей його психіки і впливу цих особливостей на хід і результати такої слідчої дії. Якщо все-таки рішення про проведення одночасного допиту за участю неповнолітнього слідчим прийнято, то її проведення в обов'язковому порядку повинна передувати ретельна підготовча робота, інакше вона, як правило, приносить більше шкоди, ніж користі. Тобто неповнолітнім, крім складнощів сприйняття, запам'ятовування і відтворення спірних обставин, притаманна відсутність життєвого досвіду, який є найважливішою умовою правильного розуміння подій. Це виражається в їх сприйнятті впливу старших за віком осіб, що значно ускладнює проведення одночасного допиту за їх участі, дитячих фантазіях, спотвореного уявлення тощо.

Пред'явлення для впізнання є одним з найважливіших слідчих дій, спрямованих на викриття злочинця, а також засобом отримання інформації при розслідуванні різних кримінальних правопорушень, у тому числі і за участі неповнолітніх. Пред'явлення для впізнання несе в собі і величезний тактичний ризик. Саме в ході цієї слідчої дії виникає найбільша небезпека впливу злочинця на неповнолітнього, що впізнає, а в умовах неприпустимості повторного пред'явлення для впізнання - зриву слідчої дії і підризу доказової бази слідства. Тільки в ході пред'явлення особи для впізнання і одночасного допиту виникає «прия-

ме» спілкування підозрюваного з неповнолітнім потерпілим або свідком. Проаналізувавши слідчу практику, законні представники неповнолітніх осіб – потерпілих, свідків можуть відмовитись від участі в цій слідчій дії саме з причини страху як за життя неповнолітнього, за своє життя, так і за життя і здоров'я своїх близьких. Крім того, набагато гірше неповнолітні запам'ятовують риси обличчя, а зріст у їх сприйнятті, як правило, збільшується тощо. Тому при проведенні цієї слідчої дії часто трапляються помилки. У такому випадку з метою забезпечення безпеки неповнолітнього учасника кримінального судочинства можливе проведення опосередкованого пред'явлення для впізнання по фотознімках або відеозаписах.

Як відомо, метою слідчого експерименту є отримання, уточнення, а також перевірка показань або дій учасників кримінального судочинства. Зазначена слідча дія проводиться з метою перевірки можливості правильного сприйняття будь-яких фактів, вчинення певних дій, настання якої-небудь події, а також виявляються послідовність подій, що відбулася і механізм утворення слідів (ст. 240 КПК України). Відповідно, слідчий експеримент проводиться і в процесі розслідування кримінального провадження за участю неповнолітнього, де, крім слідчих дій, між слідчим і неповнолітньою особою відбувається вербальний контакт, що вимагає від підлітка певних психологічних і емоційних затрат.

Висновки

Кримінальна процесуальна охорона прав і законних інтересів неповнолітніх багато в чому залежить від дотримання посадовими особами, які здійснюють розслідування кримінального провадження, встановленої законом процедури проведення слідчих і процесуальних дій. Очевидно, що дії, що проводяться за участю неповнолітніх, повинні точно відповідати вимогам кримінального процесуального законодавства і не порушувати їх.

Результати дослідження норм кримінального процесуального закону, слідчої і судової практики свідчать про те, що проблемами проведення окремих слідчих дій за

участю неповнолітніх продовжують мати місце в практичній діяльності правоохоронних органів, які проводять розслідування і вимагають ряду законодавчих рішень, спрямованих на їх усунення. Серед проблем, що виникають у процесі проведення слідчих дій за участю неповнолітніх, можна виділити як процесуальні (наприклад, відсутність педагогів або психологів при проведенні допитів неповнолітніх свідків, або недостатній досвід роботи спеціалістів саме з такою категорією осіб, а до участі в допитах неповнолітніх і слідчих діях, що проводяться з ними, в окремих випадках в якості законних представників залучаються особи, які не відповідають вимогам чинного законодавства України), проблеми тактичного характеру (наприклад, складність встановлення психологічного контакту з неповнолітнім у ході допиту), так і проблеми організаційного характеру (наприклад, неможливість провести слідчі дії в умовах, що виключають візуальне спостереження), недостатнє технічне оснащення кабінету слідчого, дізнавача з урахуванням психо-емоційного стану неповнолітньої особи, з якою проводяться слідчі дії, тощо.

Крім того, проведення слідчих дій за участю неповнолітнього повинно супроводжуватися ретельним збиранням, закріпленням і оцінкою доказів, урахуванням віку, фізичного і психологічного стану неповнолітнього, уважністю і продуманістю при складанні процесуальних документів, а також контролем з боку керівників слідчих органів за розслідуванням кримінальних проваджень цієї категорії.

Література

1. Статистичною інформацією про стан злочинності та про результати прокурорсько-слідчої діяльності Генеральної прокуратури України. URS:https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114141&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 21.08.2021).

2. Конвенція про права дитини. Редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року. URS: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

(дата звернення 21.08.2021).

3. Закон України «Про громадянство України». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 13, ст.65.

4. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила»). URS: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення 21.08.2021).

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.

Iryna Bandurka

Doctor of Laws

Associate Professor Kharkiv National

University of Internal Affairs

FEATURES OF INVESTIGATIVE ACTIONS WITH THE PARTICIPATION OF A MINOR

The Constitution of Ukraine establishes the provision that a person is the highest social value. The minor, in turn, represents the future of the state, because a decent upbringing of the individual will further contribute to the existence and development of a legal, democratic, social state. Unfortunately, today, there is an increase in criminal offenses in general, and children are increasingly becoming criminal offenders.

This category of persons can be prompted to commit criminal offenses by adults, access to any information from the Internet, a low level of income in a family where a minor is growing up, their unstable psychological characteristics due to age, and the like. Consequently, juvenile offenders, due to their physical, mental, and psychological development, cannot independently defend their interests and enjoy all the rights granted to them by law. In addition, in most cases, the degree of influence on a minor, since the person of this category of citizens is not fully formed, maybe more humane, that is not harsh, or is educational. To ensure the comprehensive and dignified evolution of a minor, an increased set of guarantees should be ap-

plied. These guarantees are manifested both in general in the criminal process and particularly in the conduction of the investigative actions.

Keywords: *investigator, minors, investigative actions, offenses, crime.*

Problem statement. Currently, there is a general increase in crime in Ukraine.

The central place is occupied by criminal offenses committed by minors, as evidenced by the dynamics of their growth. Thus, in 2018, according to statistical information on the state of crime and the results of prosecutorial and investigative activities of the General Prosecutor's Office of Ukraine, there were 3489 criminal offenses registered committed by minors, in 2019 - 2395, in 2020 - 5560 [1]. This has a negative impact on the development of the rule of law in Ukraine, that puts forward this as one of its main tasks, ensuring the rights and legitimate interests of citizens, which is reflected in the Constitution of Ukraine.

Such indicators of juvenile delinquency are caused by the following factors: economic instability, ignorance of young people in the field of law, low level of social life, inadequate control by parents, as well as the development of information technology. One of the factors in the growth of juvenile delinquency is the Internet, which contains various types of information that affect the unstable psyche of minors and contribute to the commission of illegal acts.

This article is aimed at studying the features of investigative actions involving minors. Carrying out the analysis of which will allow to improve the current norms governing the conduct of investigative actions with the participation of minors, at present.

Research status of the problem. A number of scientists over the years have studied and investigated the conduct of investigative actions with the participation of minors, including V.A. Zhuravl', V.M. Yurchishina, Ya.A. Yarovaya, L.I. Kazmirenko, T.S. Kobtsov, V.A. Konovalova, L. Vasiliev, S.M. Zelensky, V.T. Malyarenko, A.B. Romanyuk and others. The research of these scientists is informative and informative, but taking into account the social development of the state, the progress of technological processes, the change in values of citizens, it becomes necessary to improve some norms of the

current legislation when conducting investigative actions with the participation of a minor.

The purpose of the research is to study the peculiarities of conducting investigative actions with the participation of minors.

Scientific novelty of the research. When conducting investigative actions with the participation of a minor, it has a specific character, because the subject of this activity is children. That is due to the conduct of investigative actions, taking into account specific conditions. In connection with the introduction of integration novels into the current legislation of Ukraine, there is a need to analyze and improve the existing regulatory and legal norms aimed at conducting investigative actions with the participation of minors.

Presentation of the main material. Any investigative action is a procedural action carried out in accordance with the requirements of the criminal procedural law by an investigator (interrogator) aimed at identifying, collecting, researching and checking factual data that are important for establishing the circumstances of criminal proceedings.

In accordance with Article #1 of the Convention on the Rights of the Child, a child is an every human being up to the age of 18, if according to the law applicable to this child, he does not reach the age of majority earlier [2]. The national legislation of Ukraine, namely the Law of Ukraine "On Citizenship of Ukraine" explains that a child is a person under the age of 18 [3]. The civil, family and criminal procedural legislation of Ukraine differentiates the generalized concept of a child in terms of age into "juvenile" and "minor". Thus, a juvenile child is a person under the age of 14, and a minor is a child between the ages of 14 and 18.

General criminal liability under current legislation of Ukraine occurs when a person reaches age 16 years. Persons over the age of 14 are prosecuted for serious and especially serious criminal offenses.

According to Art. 19 of the Convention on the Rights of the Child of the UN General Assembly of November 20, 1989, on the protection of the honor and dignity of children from all forms of physical and mental violence, the rights and legitimate interests of juveniles in

criminal proceedings should be given special attention.

The Beijing Rules stipulate that public authorities must respect the legal status of a minor, promote well-being and avoid harm, given the circumstances of the proceedings. [4]

The increased attention to criminal proceedings involving minors is reflected in the legislation of Ukraine - childhood is under the protection of the state. From which it follows that state and local authorities, law enforcement agencies are obliged to provide in all spheres of public life conditions that provide the younger generation with reliable protection, including legal. Thus, the agencies that work with a specific subject of criminal proceedings make every possible effort to ensure the rights of minors, taking into account their childhood and the age of minors in all procedural and legal measures.

The range of investigative actions carried out in relation to a minor is not limited and is determined by the investigator, the interrogating officer. It is worth paying attention to the fact that a special procedure for conducting an investigative action with the participation of minors is fixed only during interrogation, simultaneous interrogation, identification and the investigator experiment. Otherwise, with the exception of the participation of a legal representative on the basis of Chapter 38 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the procedure is the same.

This is not about restricting the rights of a minor: the legislator provides that the set of guarantees provided to adults can be implemented through a representative without restricting the rights of a minor.

A feature of conducting investigative actions with the participation of minors is the expanded range of participants. Along with the defense counsel of the suspect, accused, representative of the victim, the legal representative of a minor, as well as a teacher and psychologist have the right to participate in investigative actions, the participation of which in some cases is mandatory. The range of participants in the investigative action depends on the procedural status of the minor. As you know, the main elements of the procedural status of a person are his subjective rights and responsibilities.

Conducting interrogation, simultaneous interrogation, identification and investigative experiment with the participation of a minor is regulated by ch. 20 of the CPC of Ukraine, which considers the general provisions of these investigative actions (place and time of interrogation, general rules of conduct, etc.). Peculiarities of conducting interrogation, simultaneous interrogation, identification and investigative experiment with the participation of a minor victim, witness are enshrined in Art. 240, 354, 355 of the CPC of Ukraine, and the interrogation of a minor suspect accused, is governed by Art. 226 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [5].

When conducting investigative actions with the participation of a minor victim, a witness, if persons with the specified legal status have not reached the age of sixteen or have reached this age, but suffer from a mental disorder or mental retardation, participation in the interrogation of a teacher or psychologist is mandatory. If a minor has reached the age of sixteen, the teacher or psychologist is invited at the discretion of the investigator, coroner.

The legal representative of a minor victim or witness also has the right to be present during these investigative actions.

The duration of the interrogation of a minor victim or witness is influenced by the age of the person - the interrogation of a minor victim, a witness over the age of fourteen may not last continuously more than an hour, but generally more than two hours a day [5].

As these legal novelties have complicated the conditions for these investigative actions, considerable attention should be paid to their preparation and planning. In practice, as a rule, it is difficult to conclude a large-scale investigative action within the timeframe proposed by the legislator, so for the purpose of productive and timely investigation of criminal proceedings, this article should be set out in the wording that allows to increase legal representation and other possible participants in the investigation.

Victims and witnesses under the age of sixteen are not warned about the responsibility for refusing to testify and for giving knowingly false testimony, while their procedural rights are explained to them and the need to tell the

truth is pointed out. This provision is justified, as a warning of criminal liability can lead to psychological isolation and removal of a minor in order to avoid an imaginary danger that clearly does not reflect the interests of the witness, the victim and the investigation.

The Criminal Procedure Code of Ukraine stipulates that in order to protect the rights and legitimate interests of victims who are minors or deprived of their physical or mental condition of the opportunity to independently defend their rights and legitimate interests, their legal representatives are involved in criminal proceedings.

With regard to such a participant in criminal proceedings as a juvenile witness, the legislator does not provide for such an obligation, and in Part 1 of Art. 354 of the CPC of Ukraine states that the interrogation of a minor witness and, at the discretion of the court, a minor witness is conducted in the presence of a legal representative, teacher or psychologist, and if necessary - a doctor [5]. Thus, there is a violation in moral terms. This violation can also lead to undesirable legal consequences in the event of a change in the procedural status of a witness to a victim. Based on the above, there is a need to supplement Part 1 of Art. 354 of the CPC of Ukraine by the provision on obligatory participation in criminal proceedings of the legal representative of the minor witness.

It should be noted that the CPC of Ukraine establishes the peculiarities of conducting investigative actions with the participation of a juvenile suspect, accused only in part of the interrogation. A number of investigative actions against minors remain outside the legal framework. In practice, these gaps are filled by applying the law by analogy.

The investigation of criminal proceedings involving minors is not lined without such an investigative action as interrogation. Effective interrogation of a juvenile requires knowledge and application not only of the rules of criminal procedure law, but also the application of the fundamental provisions of other sciences: criminology, psychology, pedagogy.

The testimony of juveniles of the suspect, accused, victim and witness, the protocols of their interrogations in some cases serve as the main evidence. However, the testimony of the

interrogated will be evidence only if the interrogation is conducted in accordance with the requirements of criminal procedure law, and the results obtained are properly executed.

Part 2 of Art. 226 of the CPC of Ukraine stipulates that the interrogation of a minor may not continue without a break for more than one hour, and in general - more than two hours a day [5]. This reduction in the duration of interrogation is aimed at protecting the interests of the juvenile.

The time of interrogation should be determined taking into account the level of evolution and abilities of the juvenile. In addition, during this time it is not always possible to obtain the amount of necessary information, which in turn will have a negative impact on the activities of the investigator, the coroner.

St. 490 of the CPC of Ukraine regulates the mandatory participation in the interrogation of a defense counsel [5], which is a guarantee of protection of the rights of minors.

Part 1 of Art. 491 of the CPC of Ukraine enshrines the following: if a minor has not reached the age of sixteen or if a minor is found to be mentally retarded, his interrogation by the decision of the investigator, coroner, prosecutor, investigating judge, court or at the request of counsel is provided by a legal representative, teacher or psychologist. if necessary - a doctor [5]. In scientific circles, there are many disputes concerning the procedural status of teachers, psychologists and the need for some of them to participate in the interrogation, as well as the distinction between the age of mandatory and optional involvement of special subjects.

In order to conduct a comprehensive, complete and correct interrogation of minors, it is necessary to involve persons with special knowledge - a psychologist or a psychotherapist. Participation in the interrogation of a minor of such a specialist will ensure the completeness of the interrogation due to correctly formulated questions. In the case of minors who are found to be mentally retarded, the participation of a psychiatrist is mandatory in any investigative actions. We should also not forget about minors who have hearing impairments or are dumb, in such cases, deaf educators are involved. In this case, these specialists must have some ex-

perience in working with “problematic” minors who have committed a criminal offense.

In addition, for the interrogation of a minor who has any procedural status, it is necessary to create appropriate conditions, ie the office of the investigator, the coroner must be arranged in a proper way. The colors of the walls should not cause aggression with a teenager, comfortable chairs, sofas are required, depending on the age of such a person, there should be toys of the appropriate age in the office, etc. In some cases, it is even necessary to conduct investigative actions at home of a minor - the most comfortable conditions where the teenager feels comfortable, safe and maintains his psycho-emotional state.

Simultaneous interrogation is one of the most common investigative actions and aims to eliminate significant inconsistencies in the testimony of previously interrogated persons, finding out the reasons for their occurrence. Simultaneous interrogation is a complex comprehensive investigative action, the conduct of which is regulated by Art. 224, 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Despite the legislative possibility of conducting this investigative action, practice shows that simultaneous interrogation with the participation of minors is extremely rare. This is primarily due to the age and personal characteristics of the minor, as well as ethical considerations.

The decision to conduct a simultaneous interrogation with a minor should be made by the investigator, coroner, taking into account the problems of moral and psychological nature of the juvenile, the peculiarities of his psyche and the impact of these features on the course and results of such investigative action. If after all, the decision to conduct a simultaneous interrogation with the participation of a minor by an investigator is made, its holding must be preceded by careful preparatory work, otherwise it usually does more harm than good. That is, minors, in addition to the difficulties of perception, memorization and reproduction of controversial circumstances, are characterized by a lack of life experience, which is the most important condition for a correct understanding of events. This is expressed in their propensity to influence older people, which greatly complicates the simultaneous interrogation with their

participation, children’s fantasies, distorted imagination, etc.

Presentation for identification is one of the most important investigative actions aimed at exposing the offender, as well as a means of obtaining information in the investigation of various criminal offenses, including with the participation of minors. Presentation for identification also carries a huge tactical risk. It is in the course of this investigative action that there is the greatest danger of the offender influencing the cognitive juvenile, and in the conditions of inadmissibility of representation for identification - disruption of the investigative action and undermining the evidence base of the investigation. Only in the course of presenting a person for identification and simultaneous interrogation does the “direct” communication of the suspect with the minor victim or witness occur. After analyzing the investigative practice, the legal representatives of minors - victims, witnesses refuse to participate in this investigative action precisely because of fear, both for the life of the minor, for his life, and for the life and health of their loved ones. In addition, minors remember facial features much worse, and the growth in their perception, as a rule, increases and so on. Therefore, mistakes are often made during this investigative action. In this case, in order to ensure the safety of a juvenile participant in criminal proceedings, it is possible to conduct an indirect presentation for identification by photographs or video recordings.

As you know, the purpose of the investigative experiment is to obtain, clarify, and verify the testimony or actions of participants in criminal proceedings. This investigative action is carried out in order to verify the possibility of perception of any facts, the commission of certain actions, the occurrence of any event, as well as the sequence of events that occurred and the mechanism of trace formation (Article 240 of the CPC of Ukraine). Accordingly, the investigative experiment is conducted in the process of investigating criminal proceedings involving a juvenile, where in addition to experimental actions between the investigator and the juvenile is a verbal contact that requires certain psychological and emotional costs from the adolescent.

Conclusions. Criminal procedural protection of the rights and legitimate interests of minors largely depends on the observance by officials conducting criminal investigations of the procedure established by law for conducting investigative and procedural actions. It is obvious that such actions carried out with the participation of minors must strictly comply with the requirements of criminal procedure law and not violate them.

The results of the research of the rules of criminal procedure, investigative and judicial practice show that the problems of conducting individual investigative actions involving minors continue to take place in the practice of investigative bodies that conduct investigations and require a number of legislative decisions to address them. Among the problems that arise in the process of conducting investigative actions with the participation of minors can be identified as procedural problems of their conduct (for example, lack of teachers or psychologists during the interrogation of juvenile witnesses, or lack of experience of such specialists with this category of persons; and investigative actions carried out with them, in some cases as legal representatives are persons who do not meet the requirements of current legislation of Ukraine), tactical problems (for example, the difficulty of establishing psychological contact with a minor during interrogation), and organizational problems (for example, the impossibility of conducting investigative actions in conditions that exclude visual observation), insufficient equipment of the office of the investigator, coroner, taking into account the psycho-emotional state of the minor with whom the investigative actions are conducted, etc.

SUMMARY

The Constitution of Ukraine establishes the provision that a person is the highest social value. The minor, in turn, represents the future of the state, because a decent upbringing of the individual will further contribute to the existence and development of a legal, democratic, social state. Unfortunately, today, there is an increase in criminal offenses in general, and children are increasingly becoming criminal offenders.

This category of persons can be prompted to commit criminal offenses by adults, access to any information from the Internet, a low level of income in a family where a minor is growing up, their unstable psychological characteristics due to age, and the like. Consequently, juvenile offenders, due to their physical, mental, and psychological development, cannot independently defend their interests and enjoy all the rights granted to them by law. In addition, in most cases, the degree of influence on a minor, since the person of this category of citizens is not fully formed, maybe more humane, that is not harsh, or is educational. To ensure the comprehensive and dignified evolution of a minor, an increased set of guarantees should be applied. These guarantees are manifested both in general in the criminal process and particularly in the conduction of the investigative actions.

Keywords: investigator, minors, investigative actions, offenses, crime.

In addition, investigative actions involving a juvenile should be accompanied by careful collection, consolidation and evaluation of evidence, taking into account the age, physical and psychological condition of the juvenile, attentiveness and thoughtfulness in drafting procedural documents, as well as control by investigators in criminal proceedings.

ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ У СУДІ (НА ПРИКЛАДІ СУДОВО-АВТОРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ)

КРАВЧУК Олег Вікторович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ТУРОВЕЦЬ Юрій Миколайович - кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСМОЛЯН Віталій Анатолійович - кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

УДК 343.985.2:347.948
DOI 10.32782/НР.2021.3.8

Викладаються правові основи та перспективи розвитку судової експертизи та цивільного процесуального права в світлі правової реформи у державі. Розглянуто процесуально-правові та експертні питання щодо можливості призначення та проведення експертизи у цивільному провадженні, а також обґрунтована необхідність ефективної співпраці працівників суду та експертів (спеціалістів) для якісного та об'єктивного виконання завдань цивільного провадження, та покращення інноваційної політики України загалом. Сформовані та наведені пропозиції щодо покращення методики призначення експертизи у цивільному судочинстві. Авторами надані власні (авторські) пропозиції щодо переліку питань, які надаються експерту для вирішення при проведенні судово-авторознавчої (лінгвістичної) експертизи. Розкривається значення та місце цих новел у системі права та цивілістики у цілому. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм чинного законодавства у практичній діяльності експерта та судді. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: дослідження, експертиза, суд, суддя, сторони, спеціаліст, цивільний процес, цивільне провадження.

Постановка проблеми

Знання криміналістичної тактики, практичне оволодіння навичками правильного застосування при здійсненні провадження методів призначення та проведення експертиз має велике практичне значення.

На наш погляд, методика проведення судового розгляду у цивільних справах тісно пов'язана із слідчою (криміналістичною) тактикою, яка вивчає систему прийомів планування та організації розслідування, підготовки та проведення окремих слідчих дій, призначення та проведення експертиз.

Подібно до криміналістичної техніки тактика розглядає загальні прийоми планування, підготовки та проведення огляду, обшуку, допиту, експертизи та інших науково-процесуальних дій як у рамках кримінального провадження, так і у системі цивільного судочинства.

Це покладає особливу відповідальність на суддів та експертів щодо проведення якісного та легітимного, справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, що не уявляється можливим без суворого дотримання процедури законності. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

**Аналіз останніх досліджень
та публікацій**

Проведений аналіз [1–6] показав, що вчені та практики неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів та суду по основних питаннях призначення експертного дослідження в цілому та його окремі аспекти зокрема. Так, дослідженням аспектів призначення експертизи займалися відомі вітчизняні науковці-практики, такі як: Белкін Р.С., Тацій В.Я., Тертишник В.М., Погорецький М.А., Удалова Л.Д. та інші. Проте розгляд особливостей призначення та проведення експертизи в суді по цивільних справах вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті – на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути визначальні аспекти призначення та проведення експертизи в суді по цивільних справах (на прикладі судово-авторознавчої експертизи), а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників суду та експертів (спеціалістів) для якісного та об'єктивного виконання завдань та основних засад цивільного судочинства, а також покращення інноваційної політики України взагалі.

Виклад основного матеріалу

Судова експертиза, у відповідності до Закону України «Про судову експертизу», - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Експертиза у цивільній справі може бути призначена судом під час розгляду справи або суддею в порядку забезпечення доказів та під час підготовки справи до слухання.

Порядок призначення експертиз у цивільних справах визначається Цивільним процесуальним кодексом України, а саме: статтями 36, 38, 72, 74, частиною 8 статті 85, 102 – 113, 298 (далі ЦПК України) [2], а у випадках, коли експертизи проводяться у судово-експертних установах, тоді додатково регламентація проведення останніх від-

бувається також і відомчими нормативними актами.

При здійсненні цивільного судочинства можуть виникати питання, які аналогічні до тих, які вирішуються експертизою при розслідуванні та розгляді кримінальних справ (проваджень), наприклад, про ідентифікацію виконавців підписів і текстів, про психічний стан конкретної особи та інші. Проте цивільне судочинство має свою сферу застосування та регулює широке коло правовідносин. У зв'язку з цим виникають питання специфічного характеру.

Так, при розгляді судами цивільних справ, які пов'язані із розділом домоволодіння, із встановленням порядку користування ними, а також земельними ділянками, нерідко виникає необхідність у визначенні технічного стану (фізичного зносу), дійсної вартості житлових будинків, надвірних будівель та споруд. Для вирішення цих питань суд (суддя) може призначити технічну експертизу. У тих випадках, коли виділити частину будинку або встановити порядок користування нею неможливо, приймається рішення про виплату власнику, який виділяється, за його згодою грошової компенсації. При відсутності згоди сторін розмір цієї компенсації визначається за дійсною вартістю будинку, для встановлення якої у необхідних випадках може бути призначена експертиза.

Розглядаючи позови, які пов'язані із відкриттями, винаходами та раціоналізаторськими пропозиціями, суд (суддя) для вирішення питань, що потребують спеціальних знань, може призначити експертизу, попередньо з'ясувавши у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, які питання потребують роз'яснення і хто може бути призначений експертом. Відповідна експертиза також може бути призначена для встановлення жанру, виду або характеру конкретного твору, величини творчого внеску автора або співавторів у написання твору та для з'ясування інших питань, що вимагають наявності спеціальних знань у галузі науки, літератури чи мистецтва.

При розгляді справ про наслідки самочинного будівництва будинку (стаття 376 Цивільного кодексу України)[3] виникають

питання про те, у чому полягають суттєві відхилення від затвердженого проєкту забудови, спостереження архітектурних, санітарних та протипожежних вимог, який вплив допущені порушення завдали плануванню, забудові та благоустрою вулиці та інш. У необхідних випадках для з'ясування цих та інших питань, що потребують спеціальних знань, суд (суддя) також може призначити експертизу.

У кожному конкретному випадку при вирішенні питання про призначення експертизи повинна враховуватися необхідність застосування спеціальних знань для встановлення певних обставин справи, а також можливості експертизи та доцільність її призначення. Разом з тим, як зазначалося вище, при провадженні у справах про визнання громадянина недієздатним, а також у справах про відновлення громадянина в дієздатності, призначення експертизи для визначення його психічного стану є обов'язковою нормою (стаття 105 ЦПК України) [2].

Перш ніж призначити експертизу, суд (суддя) повинен чітко визначити вид експертизи, а також питання, які потрібно поставити перед експертом. Про призначення експертизи виноситься мотивована ухвала. Її заміна іншими документами (наприклад, запитом, зверненням, листом, списком питань експерту) є неприпустимим порушенням законодавства.

Ухвала про призначення експертизи у цивільному провадженні складається з трьох частин - вступної, описової та результативної, а тому принципово не відрізняється від ухвали (постанови) про призначення експертизи у кримінальному провадженні. Тому при її складанні слід керуватися наступними рекомендаціями, а саме:

- питання, які поставлені в ухвалі на вирішення експерту, повинні бути чітко сформульованими та розташованими у певній логічній послідовності, наприклад, по об'єктах дослідження;

- на питання законодавством поширюються ті самі вимоги, що і до питань у кримінальних провадженнях;

- якщо при призначенні експертизи суд (суддя) стикається з труднощами, він може

проконсультуватися із фахівцями судово-експертної установи.

У разі складності дослідження суд (суддя) вправі призначити комісійну експертизу. Зокрема, судово-психіатричні та деякі види судово-медичних експертиз проводяться комісіями експертів. Суд (суддя) може також доручити кільком експертам проведення повторної або іншої складної експертизи.

У судовій практиці по цивільних справах зустрічаються також такі питання, для вирішення яких необхідна участь фахівців різних галузей знань. У таких випадках призначається комплексна експертиза, проведення якої може бути доручено одному або двом судово-експертним установам або експертам, які не є її працівниками.

Про призначення комплексної або комісійної експертизи зазначається в ухвалі суду (судді). Вона направляється до тієї судово-експертної установи, якій доручено проведення експертизи, та окремим експертам, які у ній не працюють. При прийнятті рішення про призначення комплексної експертизи в ухвалі зазначається, експертами яких спеціальностей повинні проводитися дослідження, на яку установу покладається організація діяльності комісії та кому спрямовані об'єкти дослідження (два останні положення стосуються також і комісійної експертизи).

Експертиза може бути призначена як за клопотанням осіб, які беруть участь у цивільному провадженні, так і за ініціати-ви суду (судді) на будь-якій стадії процесу до постановлення рішення відповідно до частини 3 статті 102 та частини 5 статті 103 ЦПК України [2]. Однак, на наш погляд, експертизу доцільно призначати саме до початку розгляду справи судом. Оскільки призначення експертизи під час судового засідання, як правило, веде до того, що слухання справи буде відкладено. Призначаючи експертизу та визначаючи коло питань, які слід поставити перед експертами, суд (суддя) повинен врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у провадженні. Відхилення запропонованих питань повинно бути мотивованим.

Експертиза надає судам значну допомогу у вирішенні справ. Однак її ефективність

багато в чому залежить не тільки від правильної постановки питань, повноти визначення, але і від якості підготовки матеріалів, що надаються у розпорядження експерту. Тому, на нашу думку, суд (суддя) повинен в обов'язковому порядку керуватися методичними рекомендаціями та нормативними актами, присвяченими цьому питанню.

У рамках цивільного провадження експертиза може бути проведена як у суді, так і поза межами суду. Якщо для дачі висновку необхідно проведення експертних досліджень, які будуть здійснюватися із застосуванням лабораторного або технологічного обладнання та приладів, а також якщо об'єкт дослідження неможливо доставити до суду, експертиза проводиться поза межами будівлі суду (у судово-експертній установі або за місцем знаходження об'єкта дослідження).

Проведення експертизи може бути доручено судом (суддею) як експертам судово-експертної установи, так і іншим фахівцям, що володіють необхідними знаннями для дачі висновку та не підлягають відводу (самовідводу) з підстав, передбачених статтями 36 та 38 ЦПК України [2].

В ухвалі про призначення експертизи, проведення якої доручається експертам судово-експертної установи, суд (суддя) не повинен роз'яснювати експерту його права та обов'язки, а також попереджати його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку. Усе це робить керівник установи. Попереджати експерта - співробітника судово-експертної установи про кримінальну відповідальність за ухилення від виконання експертних досліджень, оскільки проведення експертних досліджень входить у його службові обов'язки.

При проведенні експертизи в суді або поза межами суду (за винятком тих випадків, коли вона проводиться у судово-експертній установі) підбір експертів здійснюється судом (суддею). На нашу думку, слушним буде зауваження, що перш ніж доручити певній особі проведення експертизи, суд (суддя) повинен переконатися у компетентності цієї особи та у відсутності підстав для її відводу. Необхідно запросити цю особу в суд на бесіду та, впевнившись у її особистості, з'ясувати дані про її спеціальність, про-

філь та досвід роботи, думку цієї особи про можливість проведення нею експертизи з урахуванням досягнень сучасної науки та техніки, а також перевірити, чи немає підстав для її відводу. Лише у випадку, коли викликана до суду особа буде відповідати висунутим до спеціаліста вимогам, суд (суддя) повинен вручити цій особі ухвалу про призначення її експертом, роз'яснити її права та обов'язки, попередити про кримінальну відповідальність, передбачену статтями 384 та 385 Кримінального кодексу України [4], а також в обов'язковому порядку з'ясувати, чи немає у неї заяв або клопотань. Цей комплекс дій повинен бути відображений у протоколі судового засідання або за допомогою обов'язкової аудіо, -відеофіксації дій суду, або у рішенні судді про підготовку справи до судового розгляду.

Під час судового розгляду справи суд може призначити додаткову або повторну експертизу. Додаткова експертиза призначається лише після розгляду наданого експертом висновку в судовому засіданні та тільки в тому випадку, якщо неповноту або недостатню якість висновку дослідження не вдалося усунути шляхом допиту експерта. Підставою для проведення додаткової експертизи є ухвала суду. Її проведення доручається тому самому або іншому експерту.

У тих випадках, коли виникає необхідність у дослідженні нових об'єктів, суд, керуючись статтями 103, 108, 111-113 ЦПК України [2], призначає нову експертизу. Її проведення може бути доручено тому самому експерту, якщо експертне дослідження не виходить за межі його спеціальних знань.

Повторна експертиза призначається судом з метою усунення сумнівів у правильності висновку експерта. Окрім того, підставою її призначення можуть стати істотні порушення процесуальних норм, що регламентують порядок проведення цієї експертизи. Процесуальною підставою для проведення повторної експертизи є ухвала суду. З метою гарантування об'єктивності висновків наукового дослідження проведення цієї експертизи доручається іншому експерту або групі експертів.

Відповідно до норм чинного цивільного процесуального законодавства України при розгляді справи у касаційній інстанції експертиза не може бути призначена. При виникненні питань, для вирішення яких потрібні спеціальні знання, суд касаційної інстанції може отримати у відповідних фахівців або в судово-експертній установі консультацію, яка викладається та оформлюється у вигляді довідки.

Як нами вже зазначалося у статті, при розслідуванні та розгляді судом кримінальних та цивільних справ нерідко виникає необхідність у встановленні не тільки виконавця, але й автора того чи іншого документа. Бувають випадки, коли виконавцем та автором анонімного або псевдонімного рукописного тексту є різні особи, тобто коли досліджуваний текст виконувався під диктовку або шляхом переписування з оригіналу.

Вирішення питання про автора документа відноситься до компетенції судово-авторознавчої (лінгвістичної) експертизи - самостійного виду судової експертизи, розвиток та вдосконалення якої відбувається у рамках криміналістики.

Судово-авторознавча (лінгвістична) експертиза визначає фактичні дані про особу автора (чи виконавця) тексту та про умови створення мовного повідомлення (мотивацію, цілі, настанову автора, збиваючи фактори, викривлення відображеної у свідомості інформації, адаптацію мовних засобів до можливостей адресата, маскування мовної ситуації шляхом диктування, навмисного викривлення писемного мовлення, створення тексту у співавторстві тощо) [5].

Лінгвістична експертиза писемного мовлення поділяється на авторознавчу експертизу та семантико-текстуальну експертизу [6].

Так, наукову основу судово-авторознавчої (лінгвістичної) експертизи становить система знань про умови та закономірності мовної поведінки людини, які визначають індивідуальність її письмової мови, та про методи дослідження авторства, що проводиться з метою розслідування та розгляду судом кримінальних і цивільних справ.

Предмет судово-авторознавчої експертизи становлять фактичні дані про особу

автора документа, які встановлюються експертом на підставі використання спеціальних знань в області авторознавства при дослідженні документів та інших матеріалів кримінальної або цивільної справи (провадження).

Об'єктами судово-авторознавчої експертизи є тексти документів, які відносяться до побутового, публіцистичного та офіційно-ділового стилю мови та є джерелом інформації про особу автора. Це можуть бути рукописні, машинописні тексти, а також тексти, виконані методами поліграфії, копії, отримані з оригіналів за допомогою розмножувальної техніки. Іншими словами: об'єктом зазначеної експертизи є письмова мова автора, яка відображена у тексті документа. В окремих випадках допускається застосування традиційної авторознавчої методики щодо текстів, записаних на магнітних носіях усного мовлення.

До компетенції судово-авторознавчої експертизи належить вирішення таких основних завдань:

1. Встановлення тотожності автора конкретного документа.
2. Встановлення фактів неідентифікаційного характеру.

Таким чином, цей вид криміналістичної експертизи вирішує ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні завдання.

Ми пропонуємо власний (авторський) перелік питань при призначенні авторознавчої експертизи:

- Чи є певна особа автором тексту конкретного документа?
- Чи є певна особа автором декількох документів або будь-якого фрагменту тексту документа?
- Чи є вказана мова рідною для автора конкретного документа?
- Носієм якого діалекту вказаної мови є автор конкретного документа?
- Який освітній рівень автора тексту конкретного документа?
- Чи складено текст конкретного документа особою, яка володіє навичками ділового (наукового, публіцистичного) стилю письмової мови?
- Які стать, вік автора документа?
- Яка професія або рід занять автора документа?

- Чи складено текст конкретного документа з навмисним перекручуванням п'ятих мовлення?

- Чи є автор та виконавець рукописного тексту однією і тією самою особою?

- У якому стані перебував автор досліджуваного тексту під час складання останнього: у звичайному або незвичайному фізіологічному стані (стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, стресу, фізичної втоми, хворобливому стані)?

Як **висновок** до статті зазначимо, що на нашу думку, процесуальна можливість судді (суду) щодо призначення та проведення експертизи у межах судового засідання по цивільних справах вимагають від судових та експертних органів вдосконалення вже наявних та розроблення нових методів призначення та проведення експертних досліджень з метою справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, для ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової, судової та експертної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.94 №4038-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994,- № 28, ст.232) (редакція станом на 15.12.2020) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

2. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №№ 40-41, 42 ст.492. (редакція станом на 30.06.2021) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

3. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003,- №№ 40-44, ст.356. (редакція станом

на 15.07.2021) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

4. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. (редакція станом на 15.07.2021) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

5. Меґо-Інфо-Юридичний портал №1. Електронний ресурс «Меґо-Інфо-Юридичний портал №1» [Електронний ресурс] : [https:// meگو.info](https://meگو.info) (дата звернення: 01.09.2021).

6. Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Офіційний сайт. [Електронний ресурс] : <https://www.hniise.gov.ua> (дата звернення: 01.09.2021).

*Kravchuk O.V., Turovets Yu. N.,
Osmolian V.A.*

DETERMINING ASPECTS OF APPOINTMENT AND CONDUCT OF EXAMINATION IN CIVIL CASES IN COURT (ON THE EXAMPLE OF FORENSIC EXAMINATION)

The author outlines the legal basis and prospects for the development of forensic science and civil procedural law in the light of legal reform in the country. Procedural, legal and expert issues concerning the possibility of appointing and conducting expertise in civil proceedings are considered, and the author substantiates the need for effective cooperation of court staff and experts (specialists) for quality and objective performance of civil proceedings, and improving Ukraine's innovation policy in general. Also, the author has formed and presented proposals to improve the method of appointing an expert in civil proceedings. Own (author's) proposals on the list of issues provided to the expert for resolution during the forensic (linguistic) examination are offered. The significance and place of these short stories in the system of law and civilization in general is revealed. The author of the article draws conclusions and provides recommendations for the coordinated application of current legislation in the practice of experts and judges. Attention is drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of substantive and procedural law.

Keywords: *research, examination, court, judge, parties, specialist, civil proceedings, civil proceedings.*

СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ ДОСТАТНЬОЇ СУКУПНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

КРЕТ Галина Романівна - доктор юридичних наук, доцент, суддя Великої Палати Верховного Суду

**УДК 343.141
DOI 10.32782/НР.2021.3.9**

Стаття посвячена розкриттю состояния нормативного закрепления и применения международных стандартов формирования достаточной совокупности доказательств в уголовном процессе.

Раскрыт круг международных стандартов формирования достаточной совокупности доказательств, которые находят прямое и опосредованное закрепление в отечественном уголовном процессуальном законе или основываются на его нормах. В контексте исследования состояния нормативного закрепления стандарта доказывания, согласно с которым оценка доказательств с точки зрения их достаточности является обязанностью национальных судов, раскрыты особенности ее установления судами первой, апелляционной и кассационной инстанций.

Установлен круг международных стандартов формирования достаточной совокупности доказательств, применяемых в практике отечественных судов. Обращено внимание на то, что стандарт доказывания, согласно с которым совокупность доказательств должна характеризоваться иерархическим построением, нашел применение исключительно в судебной практике.

Наряду с международными стандартами формирования достаточной совокупности доказательств, выделен еще один стандарт доказывания, присущий отечественному уголовному процессу – ни одно доказательство не имеет заранее установленной силы.

Ключевые слова: стандарты доказывания, международные стандарты доказывания, международные стандарты формирования достаточной совокупности доказательств, достаточность доказательств.

Постановка проблеми

Поняття достатності доказів як системної процесуальної властивості, яка характеризує їх сукупність, необхідну для ухвалення відповідного процесуального рішення, не знайшло нормативного закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законі. Водночас, вагомий вплив на розвиток вітчизняної моделі достатності доказів здійснюють міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів, напрацьовані в практиці ЄСПЛ, у переважній більшості випадків, під час надання ним оцінки дотриманню національними судами положень ст. ст. 3 і 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., які гарантують заборону катування та право на справедливий судовий розгляд. До числа міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів належать: 1) оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів; 2) неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду; 3) неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу; 4) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку; 5) взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер; 6) сукуп-

ність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розкриттю поняття та системи міжнародних стандартів доказування і дослідженню змісту, сфери і механізму використання окремих з них у кримінальному провадженні присвячені наукові праці В.Д. Басая, В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, В.О. Гринюка, С.О. Ковальчука, В.І. Мариніва, М.А. Погорецького, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненка, В.М. Трофименка, О.Г. Шило та інших вітчизняних і зарубіжних учених. Водночас, нормативно-правові аспекти закріплення міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та їх застосування в практиці національних судів не знайшли належного висвітлення в доктрині кримінального процесу.

Формулювання мети статті

Метою цієї статті є розкриття стану нормативного закріплення та застосування міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів у кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу

Міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів здебільшого використовуються в практиці національних судів і ґрунтуються на нормі ч. 1 ст. 94 КПК, якою законодавець покладає на слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд оцінити сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [1]. У результаті здійснення оцінки доказів з точки зору їх достатності зазначені суб'єкти доказування встановлюють притаманність наявній сукупності доказів ознак системи. Система доказів, які використовуються для ухвалення процесуальних рішень, повинна відповідати вимогам до неї, якими є: 1) повнота системи доказів, яка свідчить про всебічне та повне встановлення за їх допомогою всіх обставин, які становлять предмет доказування; 2) однозначність системи доказів, яка вказує на можливість обґрунтування на їх основі єдиного висновку щодо

обставин, які становлять предмет доказування, та виключає іншу інтерпретацію останніх; 3) узгодженість доказів, яка свідчить про відповідність змісту одних доказів, що використовуються для встановлення конкретної обставини, яка входить у предмет доказування, змісту інших доказів, використовуваних для її встановлення, а також про їх відповідність змісту доказів, що використовуються для встановлення інших обставин.

Вказані вимоги становлять основу для виокремлення стандартів достатності доказів, а саме: 1) докази повинні повно встановлювати обставини предмета доказування, для підтвердження яких вони використовуються в процесуальному рішенні; 2) докази, які використовуються в процесуальному рішенні, мають забезпечувати обґрунтування єдиного висновку щодо обставин, які становлять предмет доказування; 3) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні бути узгоджені між собою та перебувати у тісному взаємозв'язку.

У ході судового розгляду оцінка доказів з точки зору їх достатності покладається на суд (ч. 1 ст. 94 КПК), що повною мірою відповідає міжнародному стандарту формування достатньої сукупності доказів, відповідно до якого вона є обов'язком національних судів. Обов'язок оцінити докази з точки зору достатності законодавець покладає лише на суди першої та апеляційної інстанцій, які надають, оцінюють достатність сукупності безпосередньо досліджених ними доказів. При цьому здійснена судом першої інстанції оцінка доказів, як вказує С.О. Ковальчук, не є обов'язковою для суду апеляційної інстанції, оскільки останній, ґрунтуючись на результатах безпосереднього дослідження доказів, вправі дати їм власну оцінку. У разі, якщо судом апеляційної інстанції дослідження доказів не проводилося, здійснювана ним оцінка доказів обмежується їх оцінкою судом першої інстанції [2, с. 387] та повинна відповідати їй. Такий підхід узгоджується з правовими позиціями Верховного Суду, який, зокрема, в постанові від 17.05.2018 р. у справі № 480/1877/16-к зазначає, що згідно з доктринальними положеннями кримінального процесуального права при апеляційному перегляді в суду не виникає обов'язку досліджувати всю сукупність

доказів з дотриманням засади безпосередності, якщо він по-новому (інакше) не тлумачить докази, отримані в суді першої інстанції, однак якщо апеляційний суд переоцінює хоча б один доказ, здобутий у суді першої інстанції, він повинен безпосередньо дослідити всі інші докази з дотриманням вимог ст. 23 КПК [3].

Водночас, наведений підхід є дещо ширшим від сформованого у практиці ЄСПЛ, який передбачає неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду. Натомість вироблений підхід зумовлює необхідність безпосереднього дослідження змісту тих доказів, дослідження яких є недоцільним, наприклад у випадку визнання недопустимим доказу з огляду на відсутність процесуальної підстави його отримання – ухвала слідчого судді не відкрита в порядку ст. 290 КПК, слідча (розшукова) дія оформлена протоколом огляду місця події, хоча по суті проведено обшук, що передбачає необхідність отримання ухвали на його проведення, а також в інших випадках, коли підстава визнання доказу недопустимим є очевидною та не потребує дослідження його змісту, на що не звернув увагу суд першої інстанції.

Крім того, такий підхід зумовлює необхідність безпосереднього дослідження змісту тих доказів, яким апеляційний суд не дав іншої оцінки, ніж суд першої інстанції, однак сукупність яких не дає підстав для висновку про їх достатність для прийняття рішення, якого дійшов суд першої інстанції.

У цьому контексті досить обґрунтованою є позиція Чернівецького апеляційного суду, який в ухвалі від 12.09.2019 р. у справі № 727/4888/16-к констатував, що протокол проведення негласної слідчої (розшукової) дії у виді візуального спостереження за ОСОБА_1 є єдиним, основним, невід’ємним і беззаперечним доказом спільної участі ОСОБА_3 з ОСОБА_1 та ОСОБА_2 у скоєнні крадіжки майна потерпілого ОСОБА_6 та який внаслідок невідкриття ухвали слідчого судді в порядку ст. 290 КПК є недопустимим доказом, інші покладені районним судом в основу обвинувального вироку докази щодо цього епі-

зоду не можна визнати належними і достатніми для доведення винуватості ОСОБА_1, ОСОБА_3 та ОСОБА_2 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК, оскільки вони не вказують на факт, що обвинувачені ОСОБА_3 та ОСОБА_2 були обізнані про наміри ОСОБА_1 вчинити крадіжку майна потерпілого ОСОБА_6, а також на факт попередньої змови між ними, як того вимагає диспозиція цієї статті КК. Інших доказів для доведення винуватості ОСОБА_1, ОСОБА_3 та ОСОБА_2 за ч. 3 ст. 185 КК орган досудового розслідування та прокурор суду не надали [4]. Таким чином, суд апеляційної інстанції, безпосередньо не дослідивши ані протокол негласної слідчої (розшукової) дії, ані всі інші наявні у справі докази, обґрунтовано констатував їх недостатність для доведення винуватості двох осіб у вчиненні інкримінованого злочину та відсутність кваліфікуючої ознаки вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб щодо третьої особи.

При вирішенні питання про безпосередність дослідження доказів судом апеляційної інстанції потрібно виходити з декількох моментів. По-перше, суд апеляційної інстанції не може дати іншої оцінки змісту доказу (виправдувальної/обвинувальної), ніж та, яку дав суд першої інстанції, без його безпосереднього дослідження. По-друге, суд апеляційної інстанції, надаючи іншу оцінку доказу в аспекті його процесуальної властивості (належності, допустимості, достовірності), зобов’язаний безпосередньо дослідити цей доказ у випадках, коли така оцінка впливає з його змісту, а також безпосередньо дослідити інші докази, якщо переоцінка одного може вплинути на оцінку інших, але також з позиції їх змісту. По-третє, суд апеляційної інстанції не зобов’язаний безпосередньо досліджувати всю сукупність доказів у випадках, коли після надання іншої оцінки доказу (доказам) він констатує очевидну достатність/недостатність сукупності доказів, іншої оцінки яким він не надавав, для прийняття процесуального рішення.

Суд касаційної інстанції, відповідно до ч. 1 ст. 433 КПК, не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні [1], у зв’язку з чим

не наділений правом здійснювати їх оцінку, у тому числі з точки зору їх достатності. Звертаючи увагу на цю обставину, Верховний Суд в постанові від 26.02.2020 р. у справі № 759/358/18 вказує, що в цьому провадженні, за умови підтвердження порушення права на захист під час впізнання, сукупність доказів, представлена стороною обвинувачення, має отримати оцінку суду з точки зору їх достатності для доведеності винуватості ОСОБА_1 в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні, а докази, що входять у сукупність, і з точки зору їх достовірності. З огляду на зміст ч. 1 ст. 433 КПК вирішення таких питань знаходиться поза межами компетенції суду касаційної інстанції [5].

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 433 КПК, потрібно виокремити декілька аспектів щодо можливості/неможливості оцінки достатності доказів судом касаційної інстанції. Перш за все, необхідно зазначити, що вказана норма містить пряму заборону щодо оцінки достовірності того чи іншого доказу судом касаційної інстанції, а також заборону дослідження доказів, що має наслідком неможливість їх оцінки з точки зору належності. Разом з тим, наведена норма передбачає, що суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального права, тобто по суті констатує порушення норм КПК, у тому числі й тих, що стосуються встановлення допустимості/недопустимості доказу, на які суди першої та апеляційної інстанцій не звернули увагу. Оскільки прямої заборони щодо оцінки доказу з точки зору допустимості аналізована норма не містить, то очевидним є те, що суд касаційної інстанції може визнати доказ недопустимим, що зумовлює необхідність надання ним оцінки усій іншій сукупності доказів з точки зору достатності. Здійснюючи таку оцінку, суд касаційної інстанції повинен враховувати: 1) чи впливає визнання доказу недопустимим на необхідність дослідження інших доказів і можливість надання іншої оцінки окремим доказам у справі; 2) чи очевидно є достатність/недостатність сукупності інших доказів для прийняття кінцевого процесуального рішення.

Окрім того, цілком обґрунтованою є практика Верховного Суду щодо здійснення оцінки достатності доказів і закриття кримі-

нального провадження у випадках, коли суди першої та апеляційної інстанцій на підставі наявних у справі доказів дійшли помилкового висновку про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Так, Верховний Суд у постанові від 25.11.2019 р. у справі № 420/1667/18 зазначає, що єдиним доказом на підтвердження розміру матеріальних збитків, завданих товариству з обмеженою відповідальністю «Топаз» протиправними діями засуджених ОСОБА_1 і ОСОБА_2, є довідки зазначеного товариства щодо вартості викраденого майна... За обставин справи, тільки шляхом залучення експерта і на підставі його висновку в цьому кримінальному провадженні могла бути встановлена вартість викраденого майна та розмір матеріальних збитків. На порушення вимог п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК сторона обвинувачення не вчинила процесуальних дій із залучення експерта. Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій належним чином не встановили такий елемент складу злочину, як розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Надані стороною обвинувачення, досліджені й оцінені судами першої та апеляційної інстанцій докази не є належними і достатніми, щоб зробити висновок про вартість майна, яке було предметом замаху на крадіжку, у вчиненні якого обвинувачувалися ОСОБА_1 і ОСОБА_2, та про розмір матеріальної шкоди [6].

На відміну від ЄСПЛ, який вказує на неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу, вітчизняний законодавець прямо не закріплює такої вимоги. Водночас вона значною мірою ґрунтується на нормах ч. 1 ст. 94 КПК у частині оцінки судом з точки зору достатності саме сукупності зібраних доказів і ч. 3 ст. 370 КПК, що визнає обґрунтованим рішення, ухвалені судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду й оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК [1].

У практиці Верховного Суду обґрунтування судами першої та апеляційної інстанцій обвинувального вироку на основі єдиного доказу визнається істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що

призводить до його скасування та закриття кримінального провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК. Так, у постанові від 29.03.2018 р. у справі № 459/2045/15-к Верховний Суд зазначає, що обвинувальний вирок щодо засуджених за епізодом щодо потерпілої ОСОБА_10 ґрунтується на її показаннях, зі змісту яких убачається, що вона бачила трьох осіб чоловічої статі, котрі її пограбували, проте не вказала на їх особи; а також даних слідчого експерименту від 23.06.2015 р. з відео- та фотофіксацією до них, у ході якого ОСОБА_5 та ОСОБА_6 добровільно відтворили обставини пограбування ОСОБА_10. При цьому апеляційний суд визнав дані протоколу вказаної слідчої (розшукової) дії недопустимим доказом. За таких обставин, визнавши, що єдиним належним і допустимим доказом винуватості засуджених за вказаним епізодом є показання потерпілої, яка не вказала на їх особи як виконавців вчиненого щодо неї злочину, суду апеляційної інстанції належало скасувати вирок місцевого суду в цій частині і закрити кримінальне провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку з невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпанням можливостей їх отримати, але цього зроблено не було [7].

На нормі ч. 1 ст. 94 КПК, яка зобов'язує суд здійснити оцінку сукупності зібраних доказів з точки зору їх взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [1] ґрунтується напрацьований ЄСПЛ стандарт формування достатньої сукупності доказів, відповідно до якого докази, що використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку. Логічний взаємозв'язок доказів передбачає таке їх співвідношення, за якого кожен доказ, що входить у сукупність, узгоджується з іншими доказами, підтверджується цими доказами і не містить суперечностей та неузгодженостей з ними.

На відміну від дослідженого стандарту формування достатньої сукупності доказів, напрацьований ЄСПЛ стандарт доказування, згідно з яким взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер, прямо не передбачений нормами вітчизняного кримінального процесуального закону. Водночас у них законодавець покладає на суд обов'язки

зберігати об'єктивність і неупередженість (ч. 6 ст. 22 КПК), всебічно, повно та неупереджено дослідити всі обставини кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК) та підтвердити доказами об'єктивно з'ясовані обставини (ч. 3 ст. 370 КПК) [1]. Виходячи з наведених положень, суд зобов'язаний забезпечити обґрунтування судового рішення за допомогою сукупності доказів, яка перебуває в об'єктивному взаємозв'язку та не зазнає суб'єктивного впливу.

Поряд з цим, відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК, жоден доказ не має наперед встановленої сили [1]. Недотримання судом цієї норми свідчить про його упередженість, внаслідок якої сукупність доказів, покладена в основу судового рішення, втрачає об'єктивний характер. На обов'язок судів дотримуватися вимог ч. 2 ст. 94 КПК звертає увагу Верховний Суд, який, надаючи у постанові від 21.06.2018 р. у справі № 349/651/16-к оцінку порушенням вимог кримінального процесуального закону, допущеним судом апеляційної інстанції, вказав, що судом не дотримано вимог ст. 94 КПК та допущено явну упередженість, оскільки, критично оцінюючи показання свідка ОСОБА_5 з тих підстав, що вона є дружиною обвинуваченого, суд взяв до уваги показання свідка ОСОБА_6, яка є дружиною потерпілого [8].

На відміну від ЄСПЛ, з точки зору якого сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою, вітчизняний законодавець у нормах кримінального процесуального закону не закріплює вказівок на ієрархічність доказів. Водночас національні суди використовують термін «ключовий доказ» і звертаються як до визначення такого доказу в конкретній справі, так і до встановлення його впливу на достатність доказів. Так, у постанові від 07.05.2019 р. у справі № 654/3305/15-к Верховний Суд вказує, що посилання у вирокі та ухвалі на недопустимий доказ – протокол про результати аудіо-, відеоконтролю особи від 22.06.2015 р. і, як наслідок, виключення його з доказової бази жодним чином не впливає на правильність висновків судових інстанцій про вчинення ОСОБА_2 розбійного нападу на потерпілу ОСОБА_5 за наявності сукупності інших належних, допустимих та достовірних доказів його вини у вчиненні зазначеного злочину, розглянутих й оцінених судом. До-

каз, який підлягає виключенню, не є прямим і ключовим у сукупності доказів, що підтверджують винуватість ОСОБА_2, а тому його виключення не створює передбачених ст. 412 КПК підстав для скасування судового рішення [9]. І, навпаки, неналежність, недопустимість або недостовірність ключового доказу призводить до визнання сукупності доказів недостатньою для ухвалення обвинувального вироку. Так, у постанові від 22.05.2019 р. у справі № 710/179/17 Верховний Суд зазначає, що суди першої та апеляційної інстанцій свій висновок про винуватість обґрунтували, зокрема, даними, встановленими з показань потерпілої ОСОБА_3, свідка ОСОБА_4, а також даними протоколу огляду місця події з фототаблицею до нього, протоколів проведення слідчих експериментів за участю свідків ОСОБА_4 і ОСОБА_5, висновків судово-медичних та судово-психіатричної експертиз. Також під час судового розгляду була допитана свідок ОСОБА_6, яка показала, що ОСОБА_4 їй казала, що ОСОБА_2 вбив ОСОБА_5, однак вона боялася давати такі показання, оскільки той погрожував, що буде таке саме, як з ОСОБА_2. Ці показання суди визнали недопустимим доказом, пославшись на те, що вони не були відкриті стороні обвинувачення як докази у ході виконання вимог ст. 290 КПК. Колегія суддів не може погодитися з висновком суду щодо недопустимості цього доказу із зазначеної підстави. У судовому засіданні свідок ОСОБА_6 пояснила, що цю інформацію від ОСОБА_4 вона отримала влітку 2017 року під час спільних сільськогосподарських робіт, а захисту про це стало відомо лише в жовтні 2017 року, тобто під час судового розгляду. Враховуючи викладене, суд дійшов неправильного висновку про недопустимість такого доказу, як показання свідка ОСОБА_6. Сторона обвинувачення під час перехресного допиту не отримала від свідка інформацію, яка б ставила під сумнів достовірність її показань, а також не надала будь-яких доказів, що спростовують її показання. За таких обставин, достовірність ключового доказу в цій справі – показань єдиного очевидця подій свідка ОСОБА_4 – не була доведена стороною обвинувачення поза розумним сумнівом [10]. Водночас застосування наведеного стандарту формування достатньої сукупності доказів

повинно чітко узгоджуватися з нормою ч. 2 ст. 94 КПК.

Висновки

Проведене дослідження свідчить, що у вітчизняному кримінальному процесуальному законі знайшли закріплення три міжнародні стандарти формування достатньої сукупності: 1) оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів; 2) неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду (при цьому в практиці національних судів наведений стандарт доказування знайшов більш широке тлумачення); 3) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку.

Інші міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів або опосередковано закріплюються нормами КПК, або ґрунтуються на них. Так, неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу як стандарт доказування ґрунтується на нормах ч. 1 ст. 94 і ч. 3 ст. 370 КПК. Стандарт доказування, відповідно до якого взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер, впливає зі змісту ч. 6 ст. 22, ч. 1 ст. 94 і ч. 3 ст. 370 КПК.

Незалежно від форми їх нормативного закріплення (прямої чи опосередкованої), усі наведені стандарти доказування широко використовуються в практиці вітчизняних судів.

Міжнародний стандарт доказування, відповідно до якого сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою, знайшов застосування тільки в судовій практиці.

Аналіз норм кримінального процесуального закону та сформованої на їх основі судової практики, поряд з міжнародними стандартами формування достатньої сукупності доказів, дозволяє виокремити ще один стандарт доказування, притаманний вітчизняному кримінальному процесу – жоден доказ не має наперед встановленої сили.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розкриттю стану нормативного закріплення та застосування міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів у кримінальному процесі.

Розкрито коло міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів, які знаходять пряме та опосередковане закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законі або ґрунтуються на його нормах. У контексті дослідження стану нормативного закріплення стандарту доказування, відповідно до якого оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів, розкрито особливості її встановлення судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій.

Встановлено коло міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів, які застосовуються в практиці вітчизняних судів. Звернено увагу на те, що стандарт доказування, відповідно до якого сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою, знайшов застосування тільки в судовій практиці.

Поряд з міжнародними стандартами формування достатньої сукупності доказів, виокремлено ще один стандарт доказування, притаманний вітчизняному кримінальному процесу – жоден доказ не має наперед встановленої сили.

Ключові слова: стандарти доказування, міжнародні стандарти доказування, міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів, достатність доказів.

SUMMARY

The article is devoted to the disclosure of the state of statutory determination and application of international standards for the formation of a sufficient set of evidence in criminal proceedings.

The range of international standards for the formation of a sufficient set of evidence, which are directly and indirectly enshrined in the domestic criminal procedure law or based on its norms, is revealed. In the context of the study of the state of statutory determination of the standard of proof, according to which the evaluation of evidence in terms of their sufficiency is the responsibility of national courts, revealed the features of its establishment by courts of first, appellate and cassation instances.

A set of international standards for the formation of a sufficient set of evidence used in the practice of domestic courts has been established. Attention is drawn to the fact that the standard of proof, according to which the set of evidence must be characterized by a hierarchical structure, has found application exclusively in judicial practice.

Along with international standards for the formation of a sufficient set of evidence, there is another standard of proof inherent in the domestic criminal process – no evidence shall have any predetermined value.

Key words: standards of proof, international standards of proof, international standards for formation of a sufficient set of evidence, sufficiency of evidence.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.
3. Постанова Верховного Суду від 17.05.2018р. у справі № 480/1877/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74262127>.
4. Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 12.09.2019 р. у справі № 727/4888/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84207704>.

5. Постанова Верховного Суду від 26.02.2020 р. у справі № 759/358/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87985435>.
6. Постанова Верховного Суду від 25.11.2019 р. у справі № 420/1667/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86070671>.
7. Постанова Верховного Суду від 29.03.2018 р. у справі № 459/2045/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73189758>.
8. Постанова Верховного Суду від 21.06.2018 р. у справі № 349/651/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963614>.
9. Постанова Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі № 654/3305/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81722323>.
10. Постанова Верховного Суду від 22.05.2019 р. у справі № 710/179/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82001773>.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

СИЗОНЕНКО Антон Степанович - кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України, перший заступник директора Департаменту
персоналу МВС України

УДК 343.85+343.915
DOI 10.32782/NP.2021.3.10

Наукова стаття присвячена проблематиці запобігання ювенальної злочинності. Емпіричною базою дослідження стали законодавство України та інших країн, наукові розробки вчених у галузі криминології, кримінального та адміністративного права, закордонний досвід профілактичної діяльності. Завдяки поєднанню загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема діалектичного, формально-юридичного, порівняльного аналізу й синтезу, вдалося опрацювати наявний у правовій науці емпіричний матеріал та отримати власні наукові висновки, що корелюються з метою та завданнями статті. На підставі проведеного аналізу українського законодавства, сучасних наукових криминологічних та інших науково-правових уявлень про окремі аспекти запобігання злочинності серед дітей робиться огляд наявних на озброєнні різноманітних державних органів індивідуально-профілактичних заходів. У підсумку за результатами проведеного дослідження надається визначення поняття індивідуально-профілактичних заходів, з'ясовуються характерні риси цього виду профілактики.

Наголошується, що реалізація конкретних індивідуально-профілактичних заходів з боку уповноважених органів щодо дитини та її оточення можливо лише стосовно окресленої категорії осіб та, за наявності формально констатованих підстав прояву об'єктивного факту реальної криміналізації зазначеної особи. Синтезуючи роз'єднані за інституційними ознаками заходи індивідуальної профілактики, робиться висновок, що ця діяльність

потребує розширення та системного структурування з урахуванням повного охоплення неповнолітнього маргінала чи девіантна на всіх рівнях його криміналізації (рання профілактика, пенітенціарна, постпенітенціарна). Також підкреслюється, що індивідуально-профілактичні заходи та форми превентивного впливу на неповнолітніх маргіналів та девіантів потребують постійного моніторингу та удосконалення (оновлення), вимагають інноваційних підходів, з урахуванням сучасних процесів соціальної трансформації та діджиталізації суспільства.

Ключові слова: дитина, неповнолітня особа, правопорушення, ювенальна злочинність, профілактика, індивідуально-профілактичні заходи.

Постановка проблеми

За даними Офісу Генерального прокурора, правоохоронними органами в Україні лише за сім місяців 2021 року було виявлено вже понад 54 тис. осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, з них 2,6% – це особи віком до 18 років (майже 1,4 тис. дітей). Більше двох третин від цієї кількості це особи віком 16–17 років, тобто суб'єкти кримінальних правопорушень, яким за тяжкі та особливо тяжкі злочини «світять» цілком реальні терміни позбавлення волі [1]. Комітет ООН із прав дитини вважає, що політика здійснення правосуддя щодо неповнолітніх без комплексу заходів, спрямованих на превенцію ювенальних порушень, страждає від серйозних недоліків [2, с. 8]. Дж. Ван Буерен

слушно підкреслює: «Втручання установ або закладів у життя дітей має використовуватися як «засіб останньої надії»» [3, с. 197]. Тож недаремно, що багато країн віддають належне саме налагодженню ефективної системи превенції ювенальної злочинності, зокрема індивідуально-профілактичним заходам щодо дітей. Можна казати, що в Україні також існує подібна система, але її організація, правове забезпечення та фактичне функціонування не є досконалими, що обумовлює інтерес до зазначеної проблематики в межах цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Під час написання цієї статті нами було опрацьовано низку публікацій, які певним чином стосуються окремих аспектів індивідуально-профілактичної роботи з дітьми. Це наукові роботи українських та закардонних науковців: І. Г. Богатирьова, М. Ю. Веселова, С. С. Вітвіцького, С. І. Кириллова, О. М. Дручек, Є. С. Зеленського, І. В. Іщенко, О. В. Максименко, Є. С. Назимка, Дж. О. Фінкенауера, А. Петрозіно, К. Турпін-Петрозіно, М. Е. Холліс-Піл та Дж. Г. Лавенберг, Т. Ван Кемпена, Р. Ван Руйя та Б. Роверса тощо. Незважаючи на значний внесок науковців у розвиток інституту профілактики правопорушень з боку дітей і накопичення відповідного знання, отримані досягнення не вирішують усіх наявних проблем, які потребують комплексного розв'язання та подальшої уваги.

Метою цієї статті є з'ясування на підставі аналізу чинного українського та закордонного законодавства поняття індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальній злочинності та рис цього виду профілактики, характерних для України.

Виклад основного матеріалу

Характерною ознакою індивідуальної профілактики є цілеспрямований позитивний вплив не на окремий ізольований фактор або елемент причинного механізму індивідуальної злочинної поведінки, а на весь комплекс причин, які можуть детермінувати таку поведінку [4, с. 147]. У контексті реагу-

вання держави на протиправну поведінку конкретної дитини об'єктом превентивної уваги та впливу завжди має бути дуалістичне поєднання суб'єктивно-ювенальних (особистість дитини та її поведінка) та об'єктивно-соціальних факторів (середовище дитини: сім'я, освіта, громада, ЗМІ) [5, с. 210]. При цьому арсенал методів, засобів впливу на особистість повинен використовуватися комплексно, з дотриманням усіх міжнародно-правових принципів та мінімальних стандартів поводження з дитиною. У юридичній літературі зазвичай виділяють наступні методи індивідуального впливу: переконання; надання допомоги; примус [6, с. 213-214; 7, с. 161]. У передбачених законом випадках до неповнолітніх осіб за скоєння адміністративних правопорушень можуть бути застосовані заходи адміністративної відповідальності, деякі превентивні заходи. В іншому, індивідуальна робота з неповнолітніми передбачає позитивні заходи, які враховують найкращі інтереси дитини.

Відповідно вибір рівня, методу профілактики та індивідуально-профілактичних заходів залежатиме від ступеня криміналізації особи та антисоціальності мікросередовища, можливостей корекції у бажаному напрямку, системності та інтенсивності впливу на особу й інших обставин. Тому індивідуально-профілактичний вплив – це не одиничний акт попередження, а реалізація протягом тривалого часу комплексу заходів [4, с. 147].

Одним з сновних суб'єктів реалізації індивідуально-профілактичних заходів запобігання ювенальної злочинності є органи та підрозділи Національної поліції. За законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» уповноважені підрозділи поліції зобов'язані: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством

обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених зі спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей і т. ін. [8, ст. 5].

За Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044, з метою здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо дитини поліцейський підрозділу ювенальної превенції (далі – ЮП) заводить обліково-профілактичну справу та вносить відомості про взяття на профілактичний облік до відповідної інформаційної підсистеми, що входить до єдиної інформаційної системи МВС, дітей, щодо яких поліцейські ЮП здійснюють профілактичну роботу [9].

З метою запобігання правопорушенням серед дітей, які утримуються в приймальнику-розподільнику для дітей (далі – ПРД), виявлення та усунення причин і умов, що призвели до їх скоєння, посадові особи цих установ: з'ясовують умови життя і виховання дитини в сім'ї, її особистісні якості, інтереси, причини самовільного залишення закладів для дітей, причини вчинення злочинів або правопорушень, установлюють осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність; проводять індивідуальні виховні заходи з дітьми, які утримуються в ПРД; інформують заінтересовані органи державної влади про причини вчинення правопорушень дітьми, які утримувалися в ПРД, подають пропозиції щодо їх усунення, а також щодо поліпшення організації навчання і виховання дітей [10].

Індивідуально-профілактична робота з неповнолітніми засудженими здійснюється в межах організації та проведення з ними соціально-виховної роботи. Основними організаційними формами ресоціалізації та стимулювання правослухняної поведінки засуджених є реалізація програм диференційованого виховного впливу для осіб, які перебувають у виховних колоніях (засуджених до позбавлення волі) та пробачійних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених

від відбування покарання з випробуванням (ст. 123 Кримінально-виконавчого кодексу України [11] та ст. 13 Закону України «Про пробачію» [12]). При реалізації пробачійної програми щодо неповнолітнього суб'єкта пробачії, на якого судом покладено такий обов'язок, орган пробачії може залучати суб'єктів, що надають соціальні послуги, визначені Законами України «Про соціальні послуги» та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». Завданням реалізації пробачійних програм, є застосування комплексу заходів, необхідних для корекції соціальної поведінки суб'єктів пробачії або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити. Прикладами є пробачійні програми «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин».

Аналіз правового статусу персоналу секторів ювенальної пробачії, крім реалізації пробачійних програм дозволяє виділити ще такі індивідуально-профілактичні заходи, як-то: відвідування неповнолітніх суб'єктів пробачії за місцем їх проживання, роботи або навчання; виклик неповнолітніх суб'єктів пробачії та неповнолітніх осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт для проведення профілактичних бесід, з'ясування питань, які виникають під час відбування покарання або адміністративного стягнення; установлення періодичності та дні проведення реєстрації неповнолітнім особам, звільненим від відбування покарання з випробуванням; застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до покарання у виді виправних робіт [13].

Не важко помітити, що основними та першочерговими індивідуально-профілактичними заходами для різних категорій об'єктів превентивного впливу є профілактична чи ознайомча співбесіда та відвідування за місцем мешкання (перебування), навчання, роботи такої особи. Ще у публікаціях 2000-х років кримінологи зазначали, що ці заходи були основними організаційно-тактичними формами застосування

методів і прийомів індивідуального впливу на неповнолітніх. До цього пропонувалося активніше залучати дітей, які входили до групи ризику до соціально корисних заходів трудового, громадського, спортивного, культурного та іншого характеру [14, с. 368]. З наведеного виникає питання, наскільки закріплені у відповідних вітчизняних нормативно-правових актах індивідуально-профілактичні заходи запобігання ювенальній злочинності є актуальними на сьогодні і чи не потребують вони оновлення з урахуванням сучасних процесів соціальної трансформації та діджиталізації. Якщо, наприклад, говорити про залучення підлітка до спорту, то в сучасних умовах ринкової економіки та низького рівня фінансової підтримки цього напрямку державної політики з боку Уряду та органів місцевого самоврядування, заняття спортом вимагають матеріальних витрат, що не може собі дозволити багато українських родин, тим паче, так званих «неблагонадійних» сімей, з числа яких діти найчастіше потрапляють до «групи ризику».

Натомість, на сьогодні Інтернет через комп'ютери, мобільні пристрої, різноманітні програмні забезпечення все активніше проникає у суспільні відносини та особисте життя людей, створюючи нову форму віртуального спілкування. Можна казати про те, що таке спілкування веде до формування специфічної медіакультури серед підлітків. Технологія мобільних додатків може підвищити мотивацію таких осіб до соціалізації/ресоціалізації, оскільки діти нового покоління, природно, схильні до ідеї використання мобільного телефону (смартфону/айфону), коли це можливо [15, с. 154].

Доцільно звернути увагу також на деякі закордонні приклади безпосередньої профілактичної роботи з дітьми «групи ризику». Так, в 1970 році в США стали вперше запроваджувати програми *«поінформованості неповнолітніх»*. У межах найбільш відомої програми *«Безпосередньо налякани»* підлітки з групи ризику, та неповнолітні правопорушники доставлялися до в'язниці, де засуджені до довічного ув'язнення особи, проводили «агресивну презентацію» своїх вчинків та невідворотних правових наслідків [16]. Цей захід «шокової терапії» набув високої попу-

лярності, і незабаром його стали викорис-товувати багато інших країн (Австралія, Канада, Велика Британія та Норвегія) [17]. У Нідерландах було взято за основу сам принцип, але трансформовано форму втілення – там навчальні заклади, у яких навчаються діти, що мають проблеми з законом, відвідують з профілактичними «лекціями» колишні ув'язнені [18]. Проведений нідерландськими фахівцями огляд показав, що програми підвищення обізнаності неповнолітніх позитивно впливають на негативне ставлення останніх до правопорушень [19, с. 88].

У Казахстані заходи індивідуальної профілактики правопорушень, бездоглядності та безпритульності серед неповнолітніх визначені на законодавчому рівні (чого не скажеш про Україну). Закон Республіки Казахстан від 09.07.2004 р. № 591 «Про профілактику правопорушень серед неповнолітніх та попередження дитячої бездоглядності та безпритульності» до таких заходів відносить: 1) профілактичну бесіду; 2) подання про усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень; 3) профілактичний облік і контроль; 4) направлення в спеціальні організації освіти і організації освіти з особливим режимом утримання; 5) заходи виховного впливу; 6) захисний припис; 7) адміністративне стягнення; 8) заходи, що вживаються за вироком суду; 9) медико-соціальний облік [20, ст. 19-1]. При цьому профілактична бесіда може проводитися і як захід превентивного впливу і, що важливо, як засіб виявлення причин і умов протиправної поведінки з боку дитини (ст. 19-3). Крім того, казахське законодавство відносить до індивідуальної профілактики і ведення медико-соціального обліку, який передбачає надання медичної, психологічної, соціальної допомоги, адаптації та реабілітації осіб, щодо яких проводяться заходи індивідуальної профілактики. Підставою для постановки на медико-соціальний облік є повідомлення про взяття на облік правоохоронними органами (ст. 19-6) [20]. Порівняльно-правовий метод (було проаналізовано українське та казахське законодавство) дозволив виявити, що наша вітчизняна модель не має такого системного підходу до питань правового врегулювання підстав та комплексу індивіду-

ально-профілактичних заходів запобігання ювенальній злочинності.

Повертаючись до організації роботи підрозділів ЮП НПУ, необхідно зазначити, що відповідна Інструкція визначає перелік осіб, які підлягають взяттю на профілактичний облік [9]. Перелік цих категорій слід вважати вичерпним, оскільки по кожній ситуації в Інструкції передбачається підстава для взяття дитини на профілактичний облік.

Слід зазначити, що в ряді сусідніх держав перелік підстав для індивідуальної профілактичної роботи щодо неповнолітніх є набагато змістовнішим. Наприклад, у Республіці Білорусь проводять індивідуально-профілактичну роботу щодо тих осіб, які: є підозрюваними або обвинуваченими у скоєнні кримінальних правопорушень; утримуються в приймальниках-розподільниках для неповнолітніх, соціально-педагогічних установах; які вчинили діяння, що містять ознаки адміністративних правопорушень, але не досягли віку адміністративної відповідальності (ст. 5 Закону Республіки Білорусь «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх» [21]). Виключення в Україні повідомлення неповнолітнього про підозру у вчиненні кримінального правопорушення з числа підстав для взяття на профілактичний облік пов'язано з дотриманням принципу презумпції невинності. Але можна погодитися з тими, хто вважає, що профілактичний облік та індивідуальну профілактику не варто повністю ототожнювати, з ювенальною превенцією (і, тим паче з ювенальною юстицією. – *Прим. авт.*), яка допускає застосування заходів не тільки переконання, а й необхідного примусу. Профілактичний облік неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) може передбачати заходи позитивної профілактики (інформування, виховання, правову пропаганду, заохочення, психокорекцію, соціальну допомогу, наставництво тощо), які не суперечать принципу презумпції невинуватості [22, с. 36-37]. Додатковим аргументом на користь цієї думки є наведена нами раніше інформація (з аналізу нормативно-правових актів) про індивідуально-профілактичні заходи з дітьми, які тимчасово перебувають у ПРД. Але відсутність підстав для проведен-

ня профілактичних заходів іншими підрозділами поліції, зокрема підрозділами ЮП на стадії кримінального провадження, звичайно, ускладнює корегування девіантної поведінки дитини на цьому етапі.

Тож, як було наголошено нами вище, початок застосування індивідуально-профілактичних заходів в Україні зумовлений обов'язковим девіантним проявом (причому протиправним, а в деяких випадках неодноразовим) з боку дитини, на яку потрібна формально об'єктивована спеціальна реакція уповноважених суб'єктів у вигляді рішення (вироку) суду, рапорту поліцейського, інших офіційних матеріалів. Але, і перелік категорій дітей, і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалим. Про це аргументовано заявляє ряд вітчизняних дослідників (М. Ю. Веселов [23, с. 134-135], О. М. Дручек [24, с. 14-15], І. В. Іщенко [25, с. 98], Є. С. Зеленський та О. М. Карпенко [26, с. 262-263], О. В. Максименко [27, с. 104-105]).

Вважаємо, що суттєвим недоліком правової регламентації пенітенціарного рівня індивідуальної профілактики запобігання ювенальній злочинності є відсутність жодного згадування в українському законодавстві (включаючи відповідні підзаконні нормативно-правові акти) про індивідуально-профілактичну роботу з тими дітьми, яких за рішенням суду направлено до загальноосвітніх шкіл або професійних училищ соціальної реабілітації. Дивно, але ані законодавець у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (ст. 8), ані Уряд у Постанові від 13.10.1993 р. № 859 «Про організацію діяльності спеціальних закладів освіти для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання» жодним чином не надали індивідуально-профілактичним заходам (до речі, важливого аспекту соціальної реабілітації неповнолітнього правопорушника) належної уваги.

Висновки

Отже, під індивідуально-профілактичними заходами запобігання ювенальній злочинності пропонується розуміти комплекс різноманітних, спрямованих на конкретну дитину та

її найближче соціальне оточення (мікросередовище) заходів, що ґрунтуються на кримінологічних знаннях про специфічні вікові та антисуспільні риси неповнолітніх осіб, які входять до групи ризику (поведінка яких свідчить про високу ймовірність скоєння ними кримінально караного діяння), індивідуальному кримінологічному прогнозуванні таких суспільно небезпечних вчинків конкретною дитиною, обмеженні можливостей злочинної поведінки.

Характерними рисами цього виду профілактики (індивідуально-профілактичних заходів) запобігання ювенальній злочинності є наступне: 1) індивідуально-профілактичному впливу підлягають ті особи (або найближче соціальне мікросередовище тих осіб), які ще не скоїли кримінальне правопорушення (чи суспільно небезпечне діяння), але поведінка або спосіб життя яких вказують на високу ймовірність переростання в злочинну; 2) об'єктом превентивної уваги та впливу при індивідуально-профілактичних заходах завжди має бути дуалістичне поєднання суб'єктивно-ювенальних (особистість дитини та її поведінка) та об'єктивно-соціальних факторів (середовище дитини: сім'я, освіта, громада, віртуальне та медіасередовище); 3) профілактичні заходи є системними, але персоніфікованими, тобто в кожному окремому випадку носять індивідуальний характер; 4) обраний метод чи методи, характер та інтенсивність цих заходів, а також тривалість їх застосування залежатиме від ступеня девіації (криміналізації) конкретної дитини та її детермінант; 5) основними методами індивідуального впливу є переконання; надання допомоги; примус, при цьому особливістю індивідуальної профілактики є те, що вона здійснюється переважно за рахунок позитивних заходів, які враховують найкращі інтереси дитини, не передбачає застосування кримінального покарання, а допускає застосування заходів адміністративної відповідальності, деяких превентивних заходів як до дитини, так і до її найближчого соціального оточення; 6) реалізація конкретних індивідуально-профілактичних заходів з боку уповноважених органів щодо дитини та її оточення можливо лише стосовно окресленої категорії осіб

та за наявності формально констатованих підстав прояву об'єктивного факту реальної криміналізації зазначеної особи (перелік категорій дітей і підстави для взяття їх на профілактичний облік для здійснення індивідуальної профілактики в українському законодавстві не є досконалим, а відтак, потребує розширення та системного структурування з урахуванням повного охоплення неповнолітнього девіантна на всіх рівнях цього виду профілактики (рання профілактика, пенітенціарна, постпенітенціарна)); 7) індивідуально-профілактичні засоби та форми превентивного впливу на неповнолітніх девіантів потребують постійного моніторингу та удосконалення (оновлення), вимагають пошуку інноваційних підходів, з урахуванням сучасних процесів соціальної трансформації та діджиталізації суспільства.

На завершення цієї статті, ми хочемо нагадати, що забезпечення умов нормального психічного розвитку, виховання, соціалізації дитини, безпечного середовища її існування є загальним завданням держави, суспільства, громади і кожної окремої родини. У контексті профілактичної роботи не менш важливим напрямом є запобігання втягванню дітей їх у злочинну діяльність та скоєння щодо них інших протиправних діянь, що також безпосередньо чи опосередковано впливає на стан криміналізації неповнолітніх. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання криміналізації дітей багато в чому перетинаються із запобіганням віктимізації останніх. А тому проведений нами аналіз та отримані у цій статті результати будуть корисними при розгляді віктимологічних заходів запобігання ювенальній злочинності, що стане предметом наших подальших наукових досліджень.

Література

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за липень 2021 року / Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114369&libid=100820&c=edit&c=fo (дата звернення: 01.09.2021).
2. UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No 10 (2007): Children's Rights in Juvenile Justice, 25 April

- 2007, CRC/C/GC/10. URL : <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html> (date Views: 18.07.2021).
3. Van Bueren, G. (1998). *The International Law on the Rights of the Child*. Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 435. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=xEAmkaqn8lMC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (date Views: 18.07.2021).
4. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник. / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.
5. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. ДЮІ МВС України; ДНДІ МВС України. Київ, 2020. 381 с.
6. Кримінологія: підручник / За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К. : Нац. академія управління, 2010. 496 с.
7. Кримінологія: підручник / За заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Редакція від 09.02.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#n92> (дата звернення: 20.07.2021).
9. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. Редакція від 21.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення: 20.07.2021).
10. Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України: Наказ МВС України від 03.07.2017 р. № 560. Дата оновлення: 03.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-17#n5> (дата звернення: 20.07.2021).
11. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 10.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D1%82#n8> (дата звернення: 20.07.2021).
12. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19?find=1&text=%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD#w1_6 (дата звернення: 20.07.2021).
13. Типове положення про сектор ювенальної пробації: затверд. Наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017р. № 2649/5. Дата оновлення: від 25.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text> (дата звернення: 20.07.2021).
14. Кримінологія: учебник для вузов / Под ред. В. Д. Малкова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. 528 с. (Кириллов С.И.).
15. Veselov, M., Vitvitsky, S. (2021). Internet and Juvenile Prevention: A New Format of Prophylactic Activities with Children. *Advances in Economics, Business and Management Research: Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021)*, Vol. 170: 152–157. DOI: <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.210320.027>.
16. Finckenauer, J. O. (1982). *Scared straight! And the panacea phenomenon*. Prentice Hall
17. Petrosino A., Turpin-Petrosino C., Hollis-Peel, M. E., & Lavenberg, J. G. (2013). “Scared Straight” and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquents. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 4, CD002796. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD002796.pub2>
18. Van Kempen, T., Van Rooij, R., & Rovers, B. (2010). Inzet van ervaringsdeskundigen in criminaliteitspreventie: Een verkennend onderzoek naar de mogelijkheden [Experience expert in crime prevention: An exploratory investigation into the possibilities]. <https://www.btvo.nl/wordpress/wp-content/uploads/2016/06/ervaringsdeskundigen-in-criminaliteitspreventie.pdf>
19. Van der Put, Claudia E. Boekhout van Solinge, Noelle F., Stams, Geert Jan, Hoeve, Machteld, & Assink, Mark. (2021). Effects of Awareness Programs on Juvenile Delinquency: A Three-Level Meta-Analysis.

International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, Vol. 65(1), 68–91. DOI: 10.1177/0306624X20909239 journals.sagepub.com/home/ijo.

20. О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности: Закон Республики Казахстан от 09.07.2004 г. № 591. Дата обновления: 01.07.2021. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591> (дата обращения: 22.07.2021).

21. Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних: Закон Республики Беларусь от 31.05.2003 г. № 200-З. URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_osnovah_sistemy_profilaktiki_beznadzornosti_i_prawonarushenij_nesovershennoletnih.htm (дата обращения: 22.07.2021).

22. Веселов Н. Ю. Профилактический учет детей органами полиции и принцип презумпции невиновности. *Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов: Междунар. науч.-практ. конф.* (г. Минск, 26 февр. 2021 г.): тез. докл. Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2021. С. 36–37.

23. Веселов М. Ю. Превентивні заходи у правовій доктрині ювенальної юстиції. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 127–141. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-127.

24. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта забезпечення прав і свобод дитини: автореф. дис. ... канд. юрмд. наук: 12.00.07. ОДУВС. Одеса, 2018. 25 с.

25. Іщенко І. В. Проблеми та досягнення в організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3(64). С. 94–99.

26. Зеленський Є. С., Карпенко О. М. Особливості облікової діяльності поліцейських ювенальної превенції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 261–263. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/67>.

27. Максименко О. В. Аспекти вдосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України з

SUMMARY

The scientific article is devoted to the problems of juvenile crime prevention. The empirical basis of the study was the legislation of Ukraine and other countries, scientific developments of scientists in the field of criminology, criminal and administrative law, foreign experience of preventive activities. Thanks to the combination of general scientific and special methods of cognition, in particular dialectical, formal legal, comparative analysis and synthesis, it was possible to process the empirical material available in legal science and obtain our own scientific conclusions, correlated with the purpose and objectives of the article. Based on the analysis of Ukrainian legislation, modern scientific criminological and other scientific and legal ideas about certain aspects of crime prevention among children, an overview of the individual preventive measures that are in service with various state bodies is made. As a result, according to the results of the study, the definition of the concept of individual preventive measures is given, the characteristic features of this type of prevention are clarified.

It is noted that the implementation of specific individual preventive measures by the authorized bodies in relation to the child and his environment is possible only in relation to the designated category of persons and, if there are formally stated grounds for the manifestation of an objective fact of real criminalization of the specified person. Synthesizing individual prevention measures disunited by institutional characteristics, it is concluded that this activity needs expansion and systemic structuring, taking into account the full coverage of a minor minor or deviant at all levels of his criminalization (early prevention, penitentiary, post-penitentiary). It is also emphasized that individual preventive measures and forms of preventive influence on juvenile marginals and deviants require constant monitoring and improvement (updating), require innovative approaches, taking into account modern processes of social transformation and digitalization of society..

Key words: child, minor, delinquency, juvenile delinquency, prevention, individual preventive measures.

протидії наркоманії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201163.103>.

ВИЗНАЧАЛЬНІ АСПЕКТИ ТРАСОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ФОРМУВАННІ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ ЩОДО НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ ЛІСУ

КОПАНЧУК Володимир Олександрович - доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
УДК 343.98.065
DOI 10.32782/NP.2021.3.11

Излагаются правовые основы и перспективы развития криминалистики в свете правовой реформы в государстве. Рассмотрены процессуально-правовые и криминалистические вопросы использования возможностей трасологии в выявлении, фиксации и исследовании доказательной базы относительно незаконной порубки леса, а также обоснована необходимость эффективного сотрудничества работников следственных органов, прокуратуры, суда и криминалистов для качественного и объективного выполнения задач уголовного судопроизводства, и улучшения инновационной политики Украины. Сформированы и приведены предложения по улучшению методики исследования следовой картины по уголовным правонарушениям против окружающей среды. Раскрывается значение и место этих новелл в системе права и криминалистики в целом. Сделаны выводы и даны рекомендации по согласованному применению норм действующего законодательства в практической деятельности криминалиста и следователя. Привлечено внимание на необходимость дальнейшего научного сотрудничества ученых, специалистов в области материального и процессуального права.

Ключевые слова: уголовный процесс, криминалистика, трасология, лес, незаконная порубка, правоохранительные органы, досудебное расследование, уголовное производство, экспертиза, специалист.

Постановка проблеми

Внесок лісу та людей, які використовують його, у справу збереження та стійкого використання біологічного різноманіття, відродження планети Земля важко переоцінити. У вказаній статті буде здійснена спроба надати оцінку виконаній роботі щодо вирішення загальносвітових завдань та досягнення мети в галузі біологічного різноманіття лісів, наочно зобразити дієвість заходів політики, заходів та підходів як у плані збереження, так і в плані досягнення стійких результатів розвитку, а також окреслено шляхи боротьби із ганебним та кримінально караним діянням щодо «винищення зелених легень планети Земля» - незаконною порубкою лісу, що здійснюється та формується на підставі тематичних досліджень, інноваційних прийомів та взаємодії працівників правоохоронних органів, криміналістів та біологів, оскільки згідно з доповіддю Організації Об'єднаних Націй «Стан лісів світу» від 22.05.2020 встановлено стрімке скорочення біологічного різноманіття планети та лісів зокрема [1].

Специфічність та унікальність розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля вимагають від судових та правоохоронних органів, криміналістів розроблення нових методів щодо збирання доказової бази вчинення вказаних правопорушень та удосконалення вже чинних методів, норм кримінального та кримінального процесуального законодавства щодо боротьби із кримінальною протиправною поведінкою осіб-правопорушників щодо рослинного світу та лісу

зокрема, з метою подальшого невід'ємного використання вказаних норм та методів у проведенні ефективного розслідування, збору доказової бази, у встановленні та притягненні винних осіб до відповідальності.

Це покладає особливу відповідальність на правоохоронні органи та криміналістів щодо проведення якісного та легітимного судового розслідування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, повного та неупередженого збору доказової бази, що не уявляється можливим без суворого дотримання процедури законності. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проведений аналіз [1–8] показав, що вчені та практики неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів та криміналістів по збиранні доказової бази, проведенні слідчих дій у цілому та її окремі аспекти зокрема. Проте розгляд визначальних аспектів траєктологічної експертизи у формуванні доказової бази щодо незаконної порубки лісу вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті – на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути визначальні аспекти траєктологічної експертизи у формуванні доказової бази щодо незаконної порубки лісу, а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, прокуратури, суду, біологів та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження та покращення інноваційної політики України взагалі.

Виклад основного матеріалу

Людство з давніх пір вирубувало ліси, відвойовуючи землю для ведення сільськогосподарства та з метою отримання дров. Пізніше у людини виникла потреба у створенні інфраструктури (населених пунктів та шляхів сполучення між ними), а також у видобутку корисних копалин, що стало рушійною силою у збезлісенні територій. Проте головною причиною у винищенні лісів стало збільшення потреби у їжі, а саме: площ для

випасання худоби та посів сільськогосподарських культур.

Якщо звернутися до звичайної логіки, то стане зрозумілим, що лісове господарство не в змозі виробляти стільки їжі, як і очищене від дерев угіддя. Окрім того, проаналізувавши специфіку тропічних та тайгових лісів стане зрозумілим, що вони практично не в стані підтримувати людське населення, оскільки їстівні ресурси є занадто розкиданими географічно. Це наводить на виправдувальний висновок про те, що природа не змогла б підтримати сучасний рівень населення та його рівень життя, якщо б людство не вдавалося до збезлісення.

Так, згідно з оцінюванням британського захисника довкілля Нормана Маєрса, 5 % збезлісення припадає на випас худоби, 19 % відбувається через лісозаготівлю, 22 % - внаслідок розширення плантацій олійної пальми, а 54% - внаслідок підсічно-вогневого землеробства [2].

Необхідно зрозуміти та усвідомити, що головною складовою частиною природи є саме ліс.

Ліс – це екологічна система, біогеоценоз, у якій головною життєвою формою є дерева [3].

При розгляді лісу як поняття ми можемо вказати, що це частина біосфери нашої планети (у величині Всесвіту) або ж це може бути насадженням дерев певного різновиду (у місцевому, локальному розумінні). Окрім того, ліс може виступати як природно-зональний підрозділ, як провінційний підрозділ або як лісовий масив чи екологічна система.

У відповідності до інформації всесвітньої мережі Інтернет ліси займають біля третини площі суходолу, площа лісу на планеті Земля складає 38 млн. кв. км., проте на початку ХХІ століття людина винищила біля 50 % площі лісів, які раніше існували на нашій планеті [3].

Масова вирубка (інше техногенне та антропогенне винищування лісів) є головним фактором утворення на певних ділянках Землі збезлісення.

Так, збезлісення – це технічний процес перетворення земель, на яких перебуває ліс, у земельні ділянки (угіддя) без лісового покриву: поля, огородинства, сільгоспугіддя, пасовища, населені пункти та інш.

Головними причинами збезлісення можна виділити:

- техногенне винищення лісу з метою перепризначення земельної ділянки під категорії: «сільськогосподарське угіддя» або «населений пункт»;

- винищення лісу без відновлення його у подальшому (т.б. без «лісооновлення»);

- природні причини: буревії, зміна клімату, акваторії озер, річок та джерел на певній території;

- антропогенні явища – як негативний фактор діяльності людини : забруднення території, кислотні дощі, лісові пожежі, причиною яких стало недбале ставлення людини, та інш.

Процес винищення лісу завжди був актуальною проблемою у багатьох частинах Землі, оскільки цей згубний процес винищує екологічні, кліматичні та соціально-економічні характеристики та, як наслідок, знижує якість життя.

Збезліснення є рушійним фактором до зниження біологічного різноманіття, запасів деревини (навіть для промислового використання), ґрунтової ерозії, що є причиною збільшення кількості ярів, вимивання родючого шару ґрунту, зниження водності річок. Окрім того збезліснення через виділення в атмосферу планети вуглецю у вигляді CO₂, який перебуває у біомасі лісу, призводить до посилення парникового ефекту нашої планети.

Так, у відповідності до інформації Міжнародного Інституту світових ресурсів та Всесвітнього центру природоохоронного моніторингу, за останні 5 тисяч років людством була винищена майже половина лісів, які існували на планеті Земля, 75 % знищених лісів припадає на ХХ століття. З 25 % лісів, що залишились, складаються з природних екосистем, решта – сильно змінена під натиском людини [4].

З урахуванням викладеного не дивно, що масова вирубка лісів постає проблемою, яка винесена в авангард міжнародної арени в останні десятиліття.

На жаль, ми стикнулись із прямо пропорційною складовою: при зростанні потреб людства – неминуче зростають масштаби вирубування лісів, що є негативним наслідком урбанізації. Це не тільки вирубування дерев та лісів з метою розширення сільського господарства, житлового будівництва, але і незаконна порубка або незаконне перевезення,

зберігання, збут лісу, а також знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (зокрема лісових масивів). Незаконні дії зазначеного характеру законодавець України відніс до категорії кримінально караних діянь та відповідальність за них передбачив у статтях 245 та 246 Кримінального кодексу України [5].

Аналізуючи та встановлюючи важливість лісів, зазначимо, що:

- ліс забезпечує середовище існування для тварин та засоби для існування людей;

- ліс покриває 30 % площі нашої планети;

- дерева лісу є важливим та невід'ємним компонентом екосистеми, поглинаючи вуглець (так, для прикладу, запас кисню у розмірі 20 % виробляється в лісі річки Амазонка [6]);

- четверта частина ліків у світі виробляються з рослин лісу;

- ліс забезпечує захист водосховищ, запобігає ерозії ґрунту та пом'якшує зміни клімату.

Згідно з доповіддю ООН «Стан лісів світу» від 22.05.2020 щорічно в результаті розширення орних угідь та іншої діяльності людини з поверхні землі зникає 10 млн. гектарів лісів та лісонасаджень, що обертається стрімким скороченням біологічного різноманіття планети [1].

Автори доповіді відзначають, що за останні три десятиліття темпи збезліснення Землі сповільнилися, однак, незважаючи на це, з 1990 року було втрачено близько 420 млн. гектарів лісу. Саме на ліси припадає основна частина всього наземного біологічного різноманіття планети: 60 тисяч різних видів рослин і дерев, 80 відсотків всіх видів земноводних, 75 відсотків видів птахів і 68 відсотків видів ссавців. Зникнення лісів веде до зникнення багатьох диких видів флори та фауни.

З урахуванням вищевикладеного неабиякою проблемою у збереженні лісового масиву будь-якої країни є боротьба із незаконною порубкою або незаконним перевезенням, зберіганням, збутом лісу, а також знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу (зокрема лісових масивів).

З метою припинення вказаної протиправної діяльності науковці, криміналісти-практики та правоохоронні органи розробили ряд методичних напрацювань для збору доказової бази на місці події, її опрацюванні та використанні для підтвердження винуватості особи у вчиненні вказаного ганебного явища

- «протиправно-корисливого винищення зеленої планети».

На практиці дослідження слідів незаконної порубки лісу відбувається шляхом винесення слідчим суддею ухвали про призначення судово-трасологічної експертизи.

Проведення вказаної судової експертизи, як правило, доручається експерту, який має кваліфікацію судового експерта з правом проведення трасологічної експертизи за експертною спеціальністю 4.2 «Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами» Київ. 2015. Реєстраційний номер за реєстром методів судових експертиз 4.2.31 [7].

Зокрема, трасологія – це вчення про сліди кримінального правопорушення та порушника, є найважливішою галуззю сучасної криміналістичної техніки.

Вперше термін «трасологія» був використаний юристом, криміналістом, спеціалістом з тактики та організації розслідування злочинів, професором І.М. Якимовим для позначення вчення про сліди та речові докази у 1938 році [8, С.108].

Для проведення трасологічної експертизи з метою дослідження слідів незаконної порубки лісу направляються зрізи стовбурів зрізаних дерев, які, як правило, вилучаються працівниками правоохоронних органів в осіб, які можуть бути причетними до вчинення вказаного протиправного діяння, а також зрізи пнів дерев, місце розташування яких встановлено при огляді місця події або під час допиту фігурантів події.

Для зручності на практиці зрізи пнів позначаються графітним олівцем синього (або будь-якого іншого) кольору із зазначенням цифр та стовбури дерев певного виду, які також позначаються графітним олівцем певного кольору та літерами «ЗС» (т.б. зріз стовбурів) із зазначенням цифр від 1 до 10 (для прикладу).

На вирішення експертизи ставиться запитання:

- Чи були частинами одного цілого надані на дослідження зрізи пнів позначені графітним олівцем (синього) кольору із зазначеними цифрами (від 6 до 23) та стовбурів дерев виду «ясен» позначені графітним олівцем (чорного) кольору літерами «ЗС», із зазначеними цифрами від 1 до 10?

При порівняльному дослідженні збіг може бути встановлено за наступними загальними та окремими ознаками:

- загальною формою, будовою та розмірами розрізу деревини, розташуванням та розмірами: внутрішньої гнилої, річних кілець та лінії розрізу;

- наявністю та формою ділянок кори, а також лініями розділення.

Виявлені експертом під час дослідження загальні та окремі ознаки, що збігаються у порівнювальних зрізах стовбурів та пнів, повинні бути стійкими, суттєвими, у своїй сукупності утворювати індивідуальний комплекс ознак, достатній для висновку про те, що зрізи пнів та зрізи стовбурів до розділення були частинами одного цілого.

У зв'язку із можливою відсутністю проміжних частин деревини із спільними поверхнями розділення та інших об'єднуючих ознак висновок про належність до частин одного цілого не може бути позитивним, а тому встановити, чи є зрізи пнів та зрізи стовбурів дерев частинами одного цілого, неможливо.

Таким чином, результати проведеного вище описаного криміналістичного дослідження може виступати підставою для висновку експерта про те, що зрізи пнів та зрізи стовбурів до розділення були частинами одного цілого (одного дерева), що є вагомою доказовою базою при зібранні та оцінці ознак протиправності діяння.

Як **висновок** до статті зазначимо, що, на нашу думку, специфічність та унікальність розслідування кримінальних правопорушень проти довілля вимагають від судових та правоохоронних органів, криміналістів розроблення нових методів щодо збирання доказової бази вчинення вказаних правопорушень та удосконалення вже чинних методів щодо боротьби із кримінальною протиправною поведінкою осіб-правопорушників щодо рослинного світу та лісу зокрема, з метою подальшого невід'ємного використання вказаних напрацювань у проведенні ефективного розслідування, збору доказової бази, у встановленні та притягненні винних осіб до відповідальності.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової та криміналістичної діяльності, вважаємо за актуальні по-

АНОТАЦІЯ

Викладаються правові основи та перспективи розвитку криміналістики у світлі правової реформи у державі. Розглянуто процесуально-правові та криміналістичні питання щодо використання можливостей трасології у виявленні, фіксації та дослідженні доказової бази щодо незаконної порубки лісу, а також обґрунтована необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, прокуратури, суду та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, та покращення інноваційної політики України. Сформувані та наведені пропозиції щодо покращення методики дослідження слідової картини у кримінальних правопорушеннях проти довкілля. Розкривається значення та місце цих новел у системі права та криміналістики у цілому. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм чинного законодавства у практичній діяльності криміналіста та слідчого. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: кримінальний процес, криміналістика, трасологія, ліс, незаконна порубка, правоохоронні органи, досудове розслідування, кримінальне провадження, експертиза, спеціаліст.

дальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Доклад ООН "Состояние лесов мира (леса, биоразнообразие и люди)" 22.05.2020: ФАО и ЮНЕП. 2020 год. Состояние лесов мира – 2020. Леса, биоразнообразие и люди. Рим, ФАО. [Електронний ресурс] : <https://doi.org/10.4060/ca8642> (дата звернення: 23.06.2021).

2. Маєрс Н. Поклик життя. 2010 [Електронний ресурс]: <https://ua.kinorium.com/name> (дата звернення: 23.06.2021).

3. Вікіпедія. [Електронний ресурс]: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 23.06.2021).

4. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]: <https://mepg.gov.ua> (дата звернення: 23.06.2021).

5. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст.131. (редакція станом на 23.06.2021) [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.06.2021).

6. Діджиталізація ваших форм. Електронний ресурс «MoreApp» [Електронний ресурс]: <https://moreapp.com> (дата звернення: 23.06.2021).

7. Міністерство юстиції України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]: <https://minjust.gov.ua> (дата звернення: 23.06.2021).

8. Криміналістика. Під ред. А.Н. Васильєва. М., Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 495 с.

Копанчук В.А.

DEFINING ASPECTS OF THE TRACE EXAMINATION EXPERTISE IN THE FORMATION OF THE EVIDENCE BASE REGARDING ILLEGAL LOGGING

The article contains the legal foundations and prospects for the development of forensic science in the light of legal reform in the state. The procedural, legal and forensic issues of using the capabilities of traceology in identifying, fixing and researching the evidence base regarding illegal logging are considered. Substantiated the need for effective cooperation between employees of investigative bodies, prosecutors, courts and criminalists for the quality and objective performance of the tasks of criminal proceedings, and improving the innovation policy of Ukraine. Proposals for improving the methodology for studying the trace picture of criminal offenses against the environment have been formulated and presented. The meaning and place of these short stories in the system of law and forensic science as a whole is revealed. The conclusions were drawn and recommendations were given on the coordinated application of the norms of the current legislation in the practical activities of the criminologist and the investigator. Attention is drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of substantive and procedural law.

Keywords: criminal procedure, forensics, traceology, forest, illegal felling, law enforcement agencies, pre-trial investigation, criminal proceedings, expertise, specialist.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЙСТВИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА ВО ВРЕМЕНИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

**ИСБЕНДИЯРОВ Галандар Кочари Оглу - Старший научный сотрудник
отдела уголовного права и уголовного процесса Институт права и прав человека
Национальной Академии Наук Азербайджана (Баку)**

**УДК 343.213.5
DOI 10.32782/NP.2021.3.12**

Представленная статья в целом посвящена сравнению норм, регулирующих действие законов во времени, и в частности действие уголовных законов во времени в правовой системе Азербайджанской Республики, делается это через рассмотрение аналогичных норм соответствующих международных актов и различных стран мира. Целью исследования является определение в этом отношении уровня соответствия республиканского законодательства цивилизованным мировым стандартам, использование опыта, который накопили страны мира для дальнейшего совершенствования в этой сфере уголовного законодательства. Начиная с 1813 года посредством российского права, правовая система Азербайджана интенсивным образом проводила рецепцию романо-германской правовой системы. Действующий в стране Уголовный кодекс 1999 года был подготовлен по образцу УК РФ 1996 года, в связи с чем нормы, регулирующие действие уголовного закона во времени, также соответствуют надлежащим нормам УК РФ, за исключением того, что норма, предусмотренная пунктом 2 статьи 10 УК РФ, в статье 10 УК АР не была отражена. В ходе проведенного нами диссертационного исследования, связанного с действием во времени уголовного закона, были выявлены общие проблемы в правотворчестве и правоприменительной практике Азербайджана и России, а также сделана оценка

предложений и рекомендаций, выдвинутых российскими коллегами для решения указанных проблем.

Ключевые слова: Конституция, преступления, статья, кодекс, закон.

В соответствии с пунктом 2 статьи 11 Всеобщей декларации прав человека (1948), никто не может быть осужден за преступление на основании совершения какого-либо деяния или за бездействие, которые во время их совершения не составляли преступления по национальным законам или по международному праву. Не может также налагаться наказание более тяжкое, нежели то, которое могло быть применено в то время, когда преступление было совершено (1). Аналогичная норма нашла отражение в Европейской конвенции о защите прав и свобод человека 1950 года, в Пакте о гражданских и политических правах, и других соответствующих международных документах (2; 8). Мы можем обобщить требования и рекомендации, вытекающие из международно-правовых актов относительно действия во времени уголовного закона, по трем пунктам:

1. Недопустимость преследования за деяния, не квалифицируемые как преступление в соответствии с международным правом и (или) национальным законодательством.
2. Отсутствие обратной силы у законов, отягчающих уголовную ответственность в любой форме.

3. Обратное применение смягчающих законов, принятых после совершения деяния.

Отмечаемое первое требование отражено в части VIII статьи 71 Конституции Азербайджанской Республики; согласно этой статье, никто не может нести ответственность за деяние, которое в момент совершения не признавалось правонарушением (5). Эта норма конкретизируется в статье 10.1 УК АР в связи с уголовной ответственностью.

Аналогичная норма содержится в Основных законах рассматриваемых стран Европейского и Американского континентов, бывших советских союзных республиках, ряда стран Востока (например, статья 27 Конституции Афганистана, статья 20 Конституции Бахрейна).

Второе требование закреплено частью VII статьи 149 Конституции Азербайджанской Республики: «Нормативные правовые акты, улучшающие правовое положение физических и юридических лиц, устраняющие или смягчающие их правовую ответственность, имеют обратную силу. Другие нормативные правовые акты обратной силы не имеют» (5).

Если законом, принятым после совершения правонарушения, ответственность за такие действия устранена или смягчена, то применяется новый закон. Эта норма находит свое отражение в статье 10.1 УК АР в связи с уголовной ответственностью.

Отсюда возникают две основные проблемы:

1) недопустимость обратного применения новых законов, криминализирующих деяния, не являющиеся преступлениями, или отягчающих ответственность за них в любой форме;

2) необходимость обратного применения новых законов, декриминализирующих конкретные деяния, принятые после совершения преступления, или смягчающих ответственность за них в любой форме. Поскольку в законодательстве четко прописаны даты вступления в силу и утраты силы уголовных законов, решить вопрос о том, какой закон действует на конкретную дату времени или какой закон должен применяться в соответствии с принципом действия во времени, не составляет труда.

Согласно статье 10.2 УК Азербайджанской Республики, временем совершения преступления признается время совершения общественно опасного деяния независимо от времени наступления последствий. В то же время, согласно статье 3-й УК, основанием уголовной ответственности является совершение деяния, содержащего все признаки состава преступления, предусмотренного только настоящим Кодексом. Как известно, в преступлениях материального состава последствие деяния понимается как необходимый признак состава преступления, и для того, чтобы такие деяния стали основанием возникновения уголовной ответственности, последствия должны наступить согласно статье 3 УК. Такое же противоречие было и в уголовном законодательстве ряда стран-членов СНГ, что привело к широкому обсуждению и разногласиям в правовой литературе этих стран. Так, некоторые авторы, исходя из законодательного решения вопроса, рассматривают время совершения общественно опасного деяния, как время совершения преступного деяния вне зависимости от последствий. Другая часть авторов не согласна с такой постановкой вопроса о преступлениях материального состава, считая необходимым условием для признания преступления окончанным, возникновение последствий. В комментарии к УК Азербайджанской Республики, толкование вопроса проводится согласно первой позиции (4, с.31). Однако в учебнике «Уголовное право: Общая часть», составленного под авторством профессора Ф.Ю.Самандарова, отмечается, что вторая позиция ближе к истине (10, с.430).

По нашему мнению, основная причина расхождения позиций в данном вопросе вытекает из разных трактовок преступления как социально-правового явления. Некоторые авторы ограничивают понятие преступления актом противоправного поведения (действия или бездействия). Другие авторы рассматривают преступление как событие, которое включает в себя все элементы состава, определенные законом. Отметим, что эти два взгляда соответствуют содержанию статей 10.2 и 3-й УК.

Уголовное право постсоветских республик разрешает этот вопрос в различном порядке. Например, в статье 13 различается время совершения преступления по его формальным и материальным составам. Согласно этой статье, временем совершения преступления признается время исполнения общественно опасного деяния, если статья настоящего Кодекса определяет момент окончания преступления моментом совершения действия или бездействия; временем совершения преступления признается время наступления преступных последствий, если статья настоящего Кодекса определяет окончание преступления моментом наступления таких последствий (23).

Такая же позиция берется за основу в уголовном законодательстве Литовской Республики. Так, согласно части I статьи 3 Уголовного кодекса Литвы, преступность деяния и наказуемость лица определяются уголовным законом, действовавшим во время совершения этого деяния. Временем совершения преступного деяния является время действия (бездействия) или время наступления последствий, предусмотренных уголовным законом, если лицо желало, чтобы последствия наступили в иное время (19).

В уголовных законах Кыргызстана, Эстонии и Латвии (22; 28; 18) нет специального указания относительно времени совершения преступления. В статье 2 УК Республики Грузия временем совершения преступления является время, когда действовал либо должен был действовать исполнитель или соучастник. Время наступления последствий значения не имеет (15).

Следует также отметить, что в уголовном законодательстве указанных стран, отсутствует норма устанавливающая уголовную ответственность в порядке, аналогичном статье 3 УК АР, поэтому подобной коллизии (между статьями 3 и 10 Уголовного кодекса) не существует.

Уголовное законодательство большинства рассмотренных зарубежных стран содержит положения, однозначно разрешающие вопрос, связанный с моментом совершения преступления. Например, согласно статье 7 Уголовного кодекса Испании, преступления и проступки считаются

совершенными с момента выполнения лицом действия или бездействия (17, с.12). В статье не дано указания на последствия преступления, а это означает, что УК Испании принимает в качестве решающего не наступление последствий, а совершение общественно опасного действия или бездействия. Либо, в соответствии с параграфом 1 статьи 6 УК Республики Польша, запрещенное деяние считается совершенным в то время, когда лицо совершило действие или не совершило действие, которое было обязано совершить (20, с. 48). Параграф 8 Уголовного кодекса Германии устанавливает точно такие же положения, что и Уголовный кодекс Польши, а именно, деяние является совершенным в то время, в которое исполнитель или соучастник действовал или в случае бездействия должен был бы действовать, при этом время наступления последствий значения не имеет (26, с.121-122). Однако, такой подход закреплен в законодательстве не всех европейских стран. Например, в соответствии с пунктом 9 УК Королевства Дания, если криминализация действия зависит от последствий, которые произошли или могут произойти, либо если эти обстоятельства влияют на криминализацию действия, деяние должно считаться совершенным (завершенным) в том месте, где соответствующие последствия произошли или ожидается, что последствия произойдут (16, с.15).

Вопрос обратного применения смягчающих законов также по-разному рассматривается в законодательстве отдельных зарубежных стран. В уголовных законах бывших советских республик, в том числе Азербайджанской Республики, этот вопрос нашел отражение приблизительно в одинаковом порядке. Согласно статье 10.3 УК Азербайджанской Республики, уголовный закон, устраняющий преступность деяния (действия или бездействия) и его наказуемость, смягчающий наказание или иным образом улучшающий положение лица, совершившего преступление, имеет обратную силу, то есть распространяется на лиц, совершивших соответствующее деяние (действие или бездействие) до вступления такого закона в силу, а также на лиц, отбывающих

наказание или отбывших наказание, но судимость которых не снята или не погашена.

Аналогичная норма закреплена, например, в статье 9 УК Российской Федерации и статье 4 УК Казахстана. Поскольку существенных различий в уголовных законах постсоветских республик по данному вопросу нет, целесообразно будет обратиться к уголовному законодательству других зарубежных стран, представляющих разные правовые системы. Например:

Параграф 2 УК Германии, озаглавленный «Время действия» (в оригинале: *Zeitliche Geltung*), определяет следующие нормы и принципы:

1) Наказание и его дополнительные последствия определяются законом, действовавшим во время совершения деяния.

2) Если санкция изменяется во время совершения деяния, то применяется закон, действовавший ко времени окончания совершения деяния.

3) Если закон, действовавший ко времени окончания деяния, изменяется перед вынесением решения, то применяется наиболее мягкий закон.

4) Закон, действие которого ограничено определенным сроком, надлежит применять в отношении деяний, совершенных во время его действия, и тогда, когда он потерял силу. Это положение не действует, если в самом законе определено иное.

5) В случае конфискации, изъятия и уничтожения предметов соответственно действуют абзацы 1-4.

6) Относительно мер исправления и безопасности решение принимается по закону, действовавшему во время принятия решения, если иное не предусмотрено законом (26, с. 121-122).

Таким образом, согласно уголовному законодательству Германии применяются законы, действующие на момент завершения преступления. Обратная сила мягкого закона возможна только в том случае, если он вступил в силу в период после совершения деяния и до принятия решения по уголовному делу.

Согласно параграфу 8 УК Германии, деяние является совершенным в то время, в которое исполнитель или соучастник дей-

ствовал или в случае бездействия должен был бы действовать, при этом время наступления последствий значения не имеет.

Следует отметить, что в УК Республики Грузия (часть 2 статьи 2) время совершения преступления закреплено аналогичным образом (15).

Как видно, возможность применения смягчающих законов в уголовном законодательстве Германии ограничена по сравнению с законодательством Азербайджана. Тем не менее, она удовлетворяет требованиям статьи 11 Декларации прав человека и статьи 7 Европейской конвенции.

Положения Главы II УК Франции, регулирующие вопросы, касающиеся действия Уголовного закона во времени, можно обобщить следующим образом:

- обратная сила закона распространяется только на те деяния, которые не были осуждены;

- если преступность деяния устранена новым законом, это также относится к деяниям, которым этот закон предписал обратную силу;

- законы, связанные с исполнением и применением штрафных санкций, имеют обратную силу;

- законы, касающиеся срока уголовного преследования и срока исполнения приговора, имеют обратную силу (25).

Модельный Уголовный Кодекс США, подготовленный Американским Институтом прав человека в 1967 году, хотя не был официально принят, тем не менее многие его нормы были взяты за основу при разработке уголовных законов в различных штатах. В частности, во многих штатах для обратного применения смягчающего закона требуется согласие обвиняемого (стр. 9) (31-32). Конституция США запрещает принятие ретроспективных законов (*ex post facto law*). Томас Джефферсон отмечал несправедливость этого запрета как по уголовным, так и по гражданским делам. Тем не менее, Верховный суд США определил четыре категории ретроспективных законов и, в качестве основы, сослался на заключение судьи Сэмюэля Чейза в деле «Кальдер против Булла»; во время этого процесса, Чейз дал обоснование тому, что соответствующая норма

Конституції заперещает обратное применение закона по уголовным делам, а не по гражданским делам (3).

В отличие от США, в Великобритании нет запрета на принятие ретроактивных законов. Британский парламент даже сохраняет за собой право принимать отягчающие ретроактивные законы, хотя Великобритания присоединилась к Европейской конвенции, запрещающей принятие таких законов. Например, закон об уголовном судопроизводстве, принятый в 2003 году в Великобритании, сделал возможным повторное предъявление иска в отношении лиц, оправданных по делам об умышленном убийстве, и действие этого закона распространялось и на лиц, оправданных по делам об умышленном убийстве до его вступления в силу. Согласно закону, если по делам, рассмотренным до даты вступления в силу этого закона, будут получены «новые, убедительные, достоверные и существенные доказательства», процесс может быть возобновлен, и оправданное лицо будет вновь привлечено к суду (3).

Интересны также примечательные особенности обратного применения закона в ряде Европейских стран. Например, согласно УК Дании (§ 3), если уголовное законодательство, действующее во время производства по уголовному делу в отношении какого-либо деяния, отличается от уголовного законодательства, действовавшего во время совершения данного деяния, то любые вопросы, касающиеся наказуемости деяния и наказания, подлежащего применению, решаются в соответствии с новым Законом при условии, что приговор не может быть более суровым, чем мог быть по предшествующему Закону (30, с.15). Другими словами, независимо от того, когда было совершено преступление, применяется закон, действующий во время производства связанного с данным преступлением. Даже если новый закон устанавливает отягчающие нормы, это не является препятствием для его применения, однако по новому закону не применяется более строгое наказание, и уголовная ответственность может быть установлена по предыдущему закону

или правовой норме, действовавшей в период совершения преступления.

Согласно статье 2 УК Испании, преступления и проступки, которые не были предусмотрены законом до их совершения, не наказуемы (17, с.12). УК Нидерландов следует тому же принципу (14, с.103). Согласно статье 2 УК Швейцарии, озаглавленной «Действие уголовного закона во времени», по этому закону осуждается тот, кто совершает преступление или проступок после его вступления в законную силу. Если кто-либо совершает преступление или проступок до вступления в законную силу этого закона, то этот закон применяется для осуждения лица только в том случае, если он является смягчающим (27, с.20).

Аналогичные нормы закреплены и в законодательстве исследуемых нами Восточных стран. Например, статья 27 Конституции Афганистана запрещает судить за деяние, которое не считалось преступлением на момент его совершения (6).

Уголовное законодательство Аргентинской Республики в рассматриваемом вопросе по показателям, практически полностью совпадает с положениями УК Азербайджанской Республики. Так, в соответствии со статьей 2 УК Аргентины, если в момент совершения преступления действовал уголовный закон, отличный от того, который был в силе во время вынесения приговора или в период расследования, то применяется тот закон, который в наибольшей степени смягчает наказание. Если во время отбывания лицом наказания вступит в силу закон, устанавливающий более мягкое наказание за совершенное лицом деяние, то отбываемое наказание подлежит сокращению в соответствии с предписаниями нового закона. Во всех случаях, предусмотренных данной статьей, действие нового закона будет иметь обратную силу (12).

Особый интерес представляет позиция УК Украины, связанная с обратной силой законов. Так, согласно пункту 3 статьи 5 УК Украины, закон об уголовной ответственности, частично смягчающий уголовную ответственность или иным образом улучшающий положение лица, а частично усиливающий уголовную ответственность

или иным образом ухудшающий положение лица, имеет обратное действие во времени лишь в части, смягчающей уголовную ответственность или иным образом улучшающей положение лица (24). По нашему мнению, целесообразно предусмотреть эту норму и в УК Азербайджанской Республики.

Таким образом, сравнение с зарубежным опытом дает основание говорить о том, что положения УК Азербайджанской Республики относительно действия во времени, в общем соответствуют цивилизованным мировым стандартам. Тем не менее, для дальнейшего совершенствования УК в этой сфере целесообразно рассмотреть следующие вопросы:

- в случаях снижения наказания по новому закону, включение в статью 10 УК нормы о сокращении наказания осужденным в пределах, установленных новым законом (т.е. если новый уголовный закон смягчает наказание за деяние, которое отбывается лицом, то это наказание подлежит сокращению в пределах, предусмотренных новым уголовным законом);
- устранение противоречия между статьями 3 и 10 УК;
- добавление новой нормы в статью 10 УК АР об обратной силе частично смягчающих законов, например, по образцу законодательства Украины.

Литература

1. Всеобщая декларация прав человека от 1948 года // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/
2. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 1950 года. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf
3. Ex Post Facto Law: https://en.wikipedia.org/wiki/Ex_post_facto_law
4. Комментарий к УК АР - Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası / prof. F.Y.Səməndərovun redaktorluğu ilə. I Hissə. Bakı: Hüquq uayın evi, 2018. 704 s.
5. Конституция Азербайджанской Республики от 1995 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420395

6. Конституция Исламской Республики Афганистан / <http://constitutions.ru/?p=32>

7. Конституция Бахрейна. / <http://constitutions.ru/?p=136>

8. Международный пакт о гражданских и политических правах от 1966 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml

9. Примерный Уголовный кодекс США. Оригинальный проект Института американского права / Под ред. Б.С.Никифорова. М.: 1969. 303 с.

10. Самандаров - Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı: Hüquq uayın evi, 2015. 720 s.

11. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 1999 года. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353

12. Уголовный кодекс Аргентины. // constitutions.ru/?p=5847

13. Уголовный кодекс Республики Беларусь. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984

14. Уголовный кодекс Голландии. СПб. Изд-во Юридический центр Пресс. 2001. 510 с.

15. Уголовный кодекс Грузии / <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>

16. Уголовный кодекс Королевства Дании. СПб.: Юридический центр Пресс. 2001. 230 с.

17. Уголовный кодекс Испании / Под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой и проф. Ф.М. Решетникова. М.: Зерцало. 1998. 218 с.

18. Уголовный кодекс Латвии / http://www.pravo.lv/likumi/07_uz.html

19. Уголовный кодекс Литвы. / http://www.pravo.vuzlib.su/book_z794_33.html

20. Уголовный кодекс Польши. СПб.: Юридический центр Пресс. 2001. 234 с.

21. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Под ред. И.И. Рогова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. 218 с.

22. Уголовный кодекс Кыргызской Республики. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34350840

23. Уголовный кодекс Узбекистана / http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110#pos=1;-173

24. УК Украины // <https://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniy-kodeks/>
25. Уголовный кодекс Франции / <http://constitutions.ru/?p=5859>
26. Уголовный кодекс ФРГ. СПб: Юридический центр Пресс. 2003. 524 с.
27. Уголовный кодекс Швейцарии. СПб. Изд-во Юридический центр Пресс. 2002. 350 с.
28. Уголовный кодекс Эстонии/ <http://constitutions.ru/?p=446>

Isbandiyarov Galandar Kochari Oglu - Senior scientific Researcher on the Department of Criminal Law and Criminal Procedure of Institute of Law and Human Rights of Azerbaijan National Academy of Sciences

REGULATION OF THE OPERATION OF CRIMINAL LAW IN TIME IN INTERNATIONAL LAW AND THE LEGAL SYSTEM OF FOREIGN COUNTRIES: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The presented article is generally devoted to comparing the norms governing the operation of laws in time and in particular the operation of criminal laws in time in the legal system of the Republic of Azerbaijan, this is done through consideration of similar norms of relevant

international acts and various countries of the world.

The purpose of the study is to determine in this regard the level of compliance of the republican legislation with civilized world standards, use the experience that the countries of the world have accumulated for further improvement in this area of criminal legislation. Since 1813, through Russian law, the legal system of Azerbaijan has intensively carried out the reception of the Romano-Germanic legal system. The 1999 Criminal Code in force in the country was prepared on the model of the 1996 Criminal Code of the Russian Federation, in connection with which the norms regulating the operation of the criminal law in time also comply with the relevant norms of the Criminal Code of the Russian Federation, with the exception that the norm provided for in paragraph 2 of Article 10 of the Criminal Code of the Russian Federation, was not reflected in article 10 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. In the course of our dissertation research related to the operation of the criminal law in time, we identified common problems in lawmaking and law enforcement practice in Azerbaijan and Russia, as well as an assessment of the proposals and recommendations put forward by Russian colleagues to solve these problems.

Keywords: Constitution, crimes, article, code, law.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

**ЖУЧЕНКО Євгеній Юрійович - аспірант Донецького державного
університету внутрішніх справ**

**УДК 342.9:343.346.2(075.8)
DOI 10.32782/NP.2021.3.13**

У статті автор надає кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. Вказується на відсутність вичерпної наукової оцінки феномену об'єкта кримінального правопорушення. Наразі наявна низка наукових досліджень у цій царині, оскільки саме об'єкт відіграє провідну роль у формуванні розділів кримінального законодавства, оскільки він дозволяє створити певну сукупність протиправних діянь за однотипним мотивом та метою, при цьому більшість питань залишаються невирішеними. Автор вказує на віддання переваги стандартному підходу прихильників вітчизняного кримінального права, відповідно до якого, об'єкт кримінального правопорушення – це, у першу чергу, суспільні відносини у тій чи іншій галузі. Вказується, що в контексті статті, здебільшого, безпосереднім об'єктом є безпека руху й експлуатації автомобільного та деяких інших видів транспорту, а його додатковим обов'язковим об'єктом – життя і здоров'я особи, а також власність. Зазначається, що передбачені у кримінальному законодавстві цінності вказують на підвищену суспільну небезпечність кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, котрі мають складну та розгалужену систему суспільно небезпечних наслідків. Саме у зв'язку із цим у 2021 році законодавцем було значно посилено кримінальну відповідальність за ці кримінальні правопорушення (особливо, це стосується Загальної частини

КК України в частині особливостей звільнення від кримінальної відповідальності та покарання), а також доповнено Кримінальний кодекс 2001 року нормою під номером 286-1, яка передбачає відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння. Підсумовується, що такий підхід є цілком зрозумілим, оскільки відповідно до статистичних даних, саме керування транспортним засобом у стані сп'яніння стає причиною більшості дорожньо-транспортних пригод.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінально-правова характеристика, безпека, дорожній рух, транспорт, водій, транспортні засоби, стан сп'яніння.

Постановка проблеми

Юридична галузь наукових знань – одна з пріоритетних, що можна пояснити орієнтованістю на захист прав та свобод людини та громадянина. Особливого значення в цьому контексті набуває кримінальне законодавство, котре захищає найважливіші цінності, однією з яких є життя та здоров'я. Варто відмітити, що останні часто є предметом низки суспільно небезпечних діянь, одними з яких є кримінальні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. На сьогодні останні не можна назвати такими, що мають незначний кримінологічний індекс, що пояснюється низкою чинників, серед яких основним, як здається, є відсутність

ефективних кримінально-правових засобів та заходів протидії. Останнє можна пояснити недостатньою науковою розробленістю, а також прогалинами у кримінально-правовій характеристиці цього блоку протиправних діянь. Отже, враховуючи вказане, вважаємо за доцільне зупинитись на цій проблемі більш детально.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

На сьогодні кримінальні правопорушення у сфері дорожнього руху залишаються не в повній мірі дослідженими. Окремі аспекти зустрічаються в працях таких учених, як Б.Ю. Бурбело, В.Г. Ковальов, В.А. Мисливий, В.І. Осадий, А.І. Перепелиця, С.І. Саєнко, А.О. Сабакарь, В.П. Тихий, М.Л. Шелухін та ін.

Метою статті є надання кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу

Відтак, як правильно відзначають учені, юридична традиція зумовлює необхідність проводити кримінально-правову характеристику злочинів за такою схемою: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона злочину. Проблема об'єкта злочину – хоча й не нова, але одна з найважливіших у науці кримінального права. Будь-яке кримінально-правове дослідження проблеми відповідальності за конкретний злочин або групу однорідних злочинів, насамперед, як вихідну позицію, передбачає аналіз об'єкта злочину. У свою чергу, виокремлення та групування злочинів за узагальнюючим їх об'єктом створює сприятливі умови для детального та багатостороннього аналізу певної групи суспільних відносин у конкретній сфері людської діяльності. Однією з таких сфер є безпека руху та експлуатації транспорту, кримінально-правовій охороні якої присвячений розділ XI Особливої частини Кримінального Кодексу України. За об'єктом злочину приховується, перш за все, природа тієї чи іншої категорії злочинів, того чи іншого конкретного складу. Об'єкт злочину визна-

чає механізм самого впливу на нього, а отже, визначає специфіку ознак об'єктивної сторони злочину, характеризуючи діяння, спосіб його здійснення, характер шкоди тощо [1, с. 47].- У цьому контексті мова йде про відсутність вичерпної наукової оцінки феномену об'єкта кримінального правопорушення. Звичайно, наразі ми маємо низку наукових досліджень у цій царині, оскільки саме об'єкт відіграє провідну роль у формуванні розділів кримінального законодавства, оскільки він дозволяє створити певну сукупність протиправних діянь за однотипним мотивом та метою, при цьому більшість питань залишаються невирішеними.

У межах останньої тези очевидним є і той факт, що не менш важливим є значення об'єкта для встановлення суб'єктивної сторони; форми і виду вини, мотивів і мети скоєння злочину. Протягом багатьох років у науці радянського кримінального права було загальноновизнаним, що об'єкт злочину – це суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди і які знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність. Прихильниками такої концепції залишається більшість сучасних українських вчених та науковців країн – наступниць республік колишнього СРСР. Однак останніми роками ця позиція піддається критиці. З'явилася думка, що таке розуміння об'єкта є застарілим, загальним і розпливчастим, ґрунтується на перебільшенні значення категорії «публічного» до категорії «приватного» у сфері соціального життя і відсуненні людини з її потребами та інтересами на другий план; не дозволяє правильно визначати об'єкт злочинного посягання більшості злочинів; є неспроможним у вирішенні практичних питань кваліфікації злочинів тощо. Так, російський вчений А.В. Наумов, не заперечуючи, що в багатьох злочинах суспільні відносини – це об'єкт, водночас стверджує, що на деякі злочини таке розуміння об'єкта не поширюється і тому, на його думку, для встановлення об'єктів цілої низки злочинів необхідне повернення до теорії об'єкта як правового блага, створеної ще наприкінці минулого століття в межах класичної та соціологічної шкіл кримінального права.

Кримінальними правопорушеннями проти безпеки руху та експлуатації транспорту є сукупність кримінальних правопорушень, якими була заподіяна або була створена небезпека заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей, власності, іншим соціальним цінностям внаслідок руху або експлуатації різних видів транспортних засобів, а також функціонування матеріальної інфраструктури об'єктів транспорту [1, с. 47-48]. Ми віддаємо перевагу стандартному підходу прихильників вітчизняного кримінального права, відповідно до якого, об'єкт кримінального правопорушення – це, у першу чергу, суспільні відносини у тій, чи іншій галузі. У контексті нашого дослідження безпосереднім об'єктом є безпека руху й експлуатації автомобільного та деяких інших видів транспорту, а його додатковим обов'язковим об'єктом – життя і здоров'я особи, а також власність.

У розділі XI Особливої частини КК України ці кримінальні правопорушення розташовано в певній послідовності. При цьому враховується тяжкість кримінального правопорушення, а також вид транспорту, яким воно вчиняється. Першими розташовано кримінальні правопорушення, які вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (статті 276 -285 КК), наступні – на автомобільному і міському електротранспорті (статті 286 - 290 КК). Завершують главу злочини, що виражаються в порушенні чинних на транспорті правил та в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291 і 292 КК) [2, с. 7]. На наш погляд, таке розташування діянь є достатньо логічним, оскільки максимально суспільно небезпечним необхідно вважати саме автомобільний та міський електротранспорт, що можна пояснити певною складністю керування та особливостями гальмівної системи.

Аксіологічне дослідження права має важливе наукове, практичне та моральне значення, оскільки дозволяє звернути увагу не тільки на соціокультурні засади та детермінанти права, зв'язок з державою, але й на його духовні аспекти, ідеали, рівень свідомості суспільства. Без ціннісного підходу до права неможливо виявити його призначення в загальнолюдському, соціальному та

культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу. До того ж, аксіологічне дослідження правової реальності, права в цілому або окремої його галузі надає можливість говорити про дотримання або недотримання загальноновизнаних людських цінностей, ідеалів та стандартів у тій або іншій державі. Це, перш за все, стосується аксіологічного дослідження кримінального права, норми якого мають застосовуватися як крайній, останній засіб, коли засоби регулювання суспільних відносин інших галузей права залишаються безсилими та недієвими [1, с. 49]. Прийнято вважати, що використання поняття «цінність» пов'язується з ім'ям І. Канта. Цінність у його трактовці – це те, що має значення повинності та свободи. Априорний світ повинності конструюється І. Кантом у відриві та протиставленні до світу сущого, де панують причинно-наслідкові зв'язки та необхідність. Мова, таким чином, йде про нормативне та регулятивне значення цінностей, які становлять, за І. Кантом, априорні нормативи розуму – цілі, вимоги, формули та максими повинності. З цією моральною повинністю пов'язані й ті категоричні імперативи, що формулюються І. Кантом відносно моралі та права [3]. Виходячи з філософського розуміння суспільно небезпечних діянь взагалі та кримінальних правопорушень у сфері дорожнього руху зокрема, можна сказати, що формули та максими повинності у цьому випадку замінюються реаліями у вигляді ставлення водія та пішоходів до своїх прав та обов'язків, а також об'єктивними умовами дорожнього руху, котрі обумовлюють порушення його правил.

Кримінальне право, як галузь права України, має певні особливості. Ці особливості полягають у тому, що воно: 1) є галуззю публічного права; 2) охороняє найбільш значущі цінності суспільного буття; 3) охороняє зазначені цінності від суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами; 4) спосіб охорони – застосування кримінальної відповідальності, головною формою якої є покарання осіб, які вчинили злочин. Підсумком аксіологічного пізнання права, як, власне, і всього соціального світу, є прагматично-світоглядна істина, вихід-

на до мети (цілей) розвитку соціуму. І якщо такою метою стають права людини не лише як Homo juridicus, але і як етичної моральної істоти, а також правові засоби їх захисту, то така концепція праворозуміння має всі шанси затвердитись як умова, що визначає домінуючий у суспільстві тип правосвідомості й правового світогляду. У теорії кримінального права прийнято вважати, що міра покарання (його вид і розмір), встановлена в кримінально-правовій санкції, обирається законодавцем, виходячи з суспільної небезпечності злочину (його тяжкості). Санкція кримінально-правової норми виконує свою службову роль тільки в тому разі, якщо її мінімальна і максимальна межі відповідають суспільній небезпечності злочину. Однак суспільна небезпечність злочину (його тяжкість), відповідно до положень ст. 12 КК України, залежить від міри покарання, передбаченої в санкції статті (частини) за конкретний злочин. Як бачимо: законодавчо встановлена міра покарання визначається суспільною небезпечністю злочину, а суспільна небезпечність злочину – законодавчо встановленою мірою покарання. З позиції формальної логіки подібний стан речей називають «замкненим колом», О. Литвак взагалі називає це коло «порочним». Як справедливо зазначає М. Хавронюк, вказівка на суспільну небезпечність діяння існує нібито для виду, як декларація про наміри [1, с. 49]. У кримінально-правовому розумінні цінність та мораль людського життя та здоров'я, котрі є обов'язковим додатковим об'єктом досліджуваних кримінальних правопорушень знецінюються умовами, у яких вчиняються останні.

Принцип побудови Особливої частини КК України 2001р. обумовлює факт визнання родовим об'єктом злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту – безпеку руху та безпеку експлуатації транспорту. Розглядаючи етимологічний зміст термінів, що утворюють словосполучення «безпека руху та експлуатації транспорту», необхідно вказати на таке. Безпека – це стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [4, с. 195]. Рух транспорту – це його переміщення, зміна положення [4, с. 195]. Експлуатація транспорту – це його використання [4,

с. 195]. Як бачимо, зміст терміна «експлуатація транспорту» охоплює собою зміст терміна «рух транспорту», бо рух транспорту є проявом його використання. Тим не менше, вживання обох термінів є доцільним. Пояснюється це тим, що рух транспорту унормується самостійно. Наприклад, Правилами дорожнього руху [4, с. 195]. Крім того, слід відзначити, що безпека руху торкається не лише самого транспорту, а й учасників руху. Так, Закон України «Про дорожній рух» [4, с. 195] учасниками дорожнього руху визначає осіб, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів. До учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, велосипедисти, погоничі тварин. Безумовно, що названі особи є і учасниками руху інших транспортних засобів. Адже весь транспорт покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях. Враховуючи викладене, в контексті словосполучення «безпека руху та експлуатації транспорту», безпеку руху транспорту можна визначити як прояв експлуатації транспорту, що проявляється в його переміщенні за призначенням за умов, що запобігають небезпеці [4, с. 196]. Ми абсолютно погоджуємось із останнім підходом, оскільки експлуатація транспорту та його рух є взаємозалежними поняттями, оскільки у більшості випадків рух є одним із способів експлуатації. Окрему увагу необхідно звернути на те, що учасниками дорожнього руху є водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, велосипедисти, погоничі тварин. Таким чином, законодавець окреслив достатньо широкий перелік суб'єктів, котрі можуть порушити безпеку дорожнього руху.

Вчені вказують, що безпеку експлуатації транспорту можна визначити як використання транспорту (крім його руху, що виокремлено як самостійний вид експлуатації) відповідно до технічних вимог, що усуває небезпеку. У цілому ж, безпеку руху та експлуатації транспорту можна визначити як такий стан функціонування транспорту, коли працівники транспорту, інші учасники

руху дотримуються нормативно визначених встановлень у сфері експлуатації транспорту та безпеки руху, за яких створюються умови відсутності будь-яких загроз (небезпек). Безпека руху та безпека експлуатації транспорту кримінально-правовою охороною забезпечуються не самі по собі. Так, вчинення злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту може загрожувати власне безпеці людини, екологічній безпеці. Наприклад, при порушенні працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також недоброякісному ремонті транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків (ч.1 ст.276 КК України). Шкода при вчиненні злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту може спричинитись також життю або здоров'ю людини. Наприклад, при умисному руйнуванні або пошкодженні шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження (ч.2 ст.277 КК України) або якщо спричинило загибель людей (ч.3 ст.277 КК України). Шкода при вчиненні злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту може спричинитись і волі людини [4, с. 196]. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що при вчиненні кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, шкода завдається низці загально визначених цінностей та суспільних відносин, котрі охороняються кримінальним законодавством. Так, однією з таких цінностей (звичайно, окрім життя та здоров'я) є власність.

Наприклад, при угоні або захопленні залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст.278 КК України). Шкода при вчиненні злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту може спричинитись і власності. Наприклад, при вчиненні незаконного заволодіння транспортним засобом (ст.289 КК України). Шкода при вчиненні злочинів проти без-

пеки руху та експлуатації транспорту може спричинитись і екологічній безпеці, громадській безпеці, правам і законним інтересам підприємств, установ, організацій та громадян. Наприклад, при пошкодженні об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ст.292 КК України). Як бачимо, сенс кримінально-правового забезпечення охорони безпеки руху та безпеки експлуатації транспорту – це створення при русі та експлуатації транспорту безпечних умов людині (її життю, здоров'ю, безпеці, волі), забезпечення належного порядку користування власністю, забезпечення екологічної безпеки, громадської безпеки, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян. Тому, визначаючи родовий об'єкт злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена в XI розділі Особливої частини КК України 2001р., їх родовим об'єктом логічно визнавати відносини у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, що убезпечують життя, здоров'я, волю, безпеку людини, власність фізичних або юридичних осіб, екологічну безпеку, громадську безпеку, права і законні інтереси підприємств, установ, організацій та громадян. З приводу «нерозривності» безпеки руху та експлуатації транспорту з особистими благами людини (життям, здоров'ям, волею, безпекою) власністю, екологічною безпекою, громадською безпекою, правами і законними інтересами підприємств, установ, організацій та громадян, при визначенні об'єкта злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту в теорії кримінального права єдності немає [4, с. 197]. Таким чином, досліджувана нами низка суспільно небезпечних діянь може порушувати безліч напрямків людського буття, котрі охороняються державою в межах кримінального законодавства.

Об'єкт злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту в теорії кримінального права визначався неоднозначно. У цілому можна виділити дві позиції авторів. Одні (перша група авторів) стверджували, що поряд з безпекою руху та експлуатацією транспорту об'єктами злочину виступали життя, здоров'я, власність особи (у тих транспортних злочинах, де ці блага пошкоджу-

вались). Інші (друга група авторів) вважали, що життя, здоров'я, власність не впливає на сутність транспортного злочину, хоча вони і пошкоджувались [4, с. 196]. Як зазначає О.О. Дудоров, займаючи проміжне становище між родовим і безпосереднім об'єктами, будучи частиною родового об'єкта і знаходячись з останнім у співвідношенні «вид»-«рід», видовий об'єкт дає змогу виокремити специфічні групи злочинних посягань на близькі, взаємопов'язані суспільні відносини. Можна виокремити такі видові об'єкти в родовому об'єкті злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту: безпека руху та експлуатації залізничного транспорту; безпека руху та експлуатації морського та річкового транспорту; безпека руху та експлуатації автомобільного транспорту та міського електротранспорту; безпека руху та експлуатації авіаційного транспорту; безпека руху та експлуатації магістрального трубопровідного транспорту. На підставі цього доцільним вважаємо використання такої класифікації злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту: злочини проти безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту; злочини проти безпеки руху та експлуатації морського та річкового транспорту; злочини проти безпеки руху та експлуатації автомобільного транспорту та міського електротранспорту; злочини проти безпеки руху та експлуатації авіаційного транспорту; злочини проти безпеки руху та експлуатації магістрального трубопровідного транспорту. В умовах запропонованої праці поняття та зміст злочинів у сфері безпеки дорожнього руху співпадає з поняттям та змістом злочинів проти безпеки руху та експлуатації автомобільного транспорту та міського електротранспорту. З нашої точки зору, така класифікація злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту надасть змогу більш детального дослідження тих суспільних відносин, за посягання на які встановлено кримінальну відповідальність розділом XI Особливої частини КК України та сприятиме підвищенню ефективності правозастосовної практики у цьому напрямі [1, с. 55-57]. Що стосується кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, то до останніх необхідно віднести

наступні: пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277); блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279); примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280); порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286); порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286-1); випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287); порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху (ст. 288); знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290); порушення чинних на транспорті правил (ст. 291).

Відтак, об'єктом ст.ст. 279-291 у більшості випадків є безпека руху або експлуатації транспорту та його нормальна робота, життя та здоров'я людей, власність, порядок обліку і реєстрації транспортних засобів у сфері дорожнього руху. Передбачені цінності вказують на підвищену суспільну небезпечність такого роду протиправних діянь, котрі мають складну та розгалужену систему суспільно небезпечних наслідків. Саме у зв'язку із цим у 2021 році законодавцем було значно посилено кримінальну відповідальність за ці кримінальні правопорушення (особливо це стосується Загальної частини КК України в частині особливостей звільнення від кримінальної відповідальності та покарання), а також доповнено Кримінальний кодекс 2001 року нормою під номером 286-1, яка передбачає відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння. Такий підхід, на наш погляд, є цілком зрозумілим, оскільки відповідно до статистичних даних, саме керування транспортним засобом у стані сп'яніння стає причиною більшості дорожньо-транспортних пригод. Окрему увагу необхідно звернути і на те, що майже половина з розглядуваних нами пра-

випадків предметом є шляхи сполучення та їх обладнання, споруди на них, транспортні засоби залізничного, повітряного, водного транспорту, засоби зв'язку чи сигналізації, а також інші транспортні комунікації, що забезпечують нормальну роботу залізничного, водного, повітряного, автомобільного, міського електричного або магістрального трубопровідного транспорту. Ще одним цікавим предметом є вокзали, станції, аеропорти, аеровокзали, гелікоптерні майданчики, автовокзали, порти, насосні станції тощо. У цьому контексті звернемо увагу на те, що законодавець за допомоги кримінально-правових засобів захистив максимальну кількість об'єктів, котрі відносяться до транспорту, а пов'язані з його обслуговуванням.

Що стосується об'єктивної сторони розглядуваних нами правопорушень, зазначимо, що її утворюють: 1) умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення, транспортних засобів, їх комунікацій, засобів зв'язку чи сигналізації, а також вчинення інших діянь, що приводять зазначені об'єкти у непридатний для експлуатації стан; 2) влаштування перешкод; 3) відключення енергопостачання; 4) інші способи. Як перешкоди можуть бути використані транспортні засоби, шлагбауми, троси, завали, гідротехнічні споруди та інші об'єкти і предмети, що порушують (або можуть порушити) нормальну і безпечну роботу транспорту; 5) активні дії щодо працівника транспорту з метою домогтися невиконання ним своїх службових обов'язків; 6) порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту; 7) суспільно небезпечні наслідки; 8) причинний зв'язок між порушенням і наслідками; 9) випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів; 10) допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані сп'яніння чи не має права на керування транспортним засобом; 11) інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух; 12) спричинення суспільно небезпечних наслідків; 13) причинний зв'язок між порушенням правил експлуатації і суспільно небезпечними наслідками; 14) порушення правил, норм

і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху; 15) настання суспільно небезпечних наслідків; 16) причинний зв'язок між порушенням зазначених правил, норм і стандартів і настанням наслідків, передбачених у диспозиції статті; 17) дії, пов'язані зі знищенням, піддробкою або заміною ідентифікаційного номера транспортного засобу або його частин (агрегатів) – двигуна, шасі, кузова (коляски, причепа), що присвоюються підприємством, яке його виготовило; 18) дія або бездіяльність особи, пов'язана з порушенням чинних на транспорті правил, а також правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів, що забезпечують рух; 19) суспільно небезпечні наслідки; 20) причинний зв'язок між порушенням і наслідками [1]. Таким чином, можна сказати, що вказані дії визнані максимально суспільно небезпечними та можуть спричинити значну шкоду не тільки державі, а і людині, як тій, що має безпосереднє відношення до цих об'єктів, так і для оточення.

Більш складну та цікаву характеристику має суб'єктивна сторона досліджуваних правопорушень, у зв'язку із чим пропонуємо розглянути її більш детально.

Відтак, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 277, має складний характер. Відносно власне руйнування, пошкодження, приведення предмета у непридатний для експлуатації стан іншим способом вчиняються з умислом (прямим і непрямым). Щодо тяжких наслідків, то можливий як умисел, так і необережність. Таким чином, це кримінальне правопорушення може вчинятись як у рамках однієї вини (умислу), так і в рамках складної форми вини – умислу щодо дій і необережність щодо наслідків. Мотиви пошкодження або руйнування можуть бути різноманітними (корисливі, хуліганські, помста працівникам, керівникам транспортних організацій тощо). Характер мотиву та форма вини до тяжких наслідків на кваліфікацію не впливають, але враховуються при призначенні покарання. Психічне ставлення суб'єкта до наслідків, передбачених у ч. ч. 2 і 3, має бути необережним. Суб'єктом може бути фізична осудна особа, яка досягла до моменту вчи-

нення злочину 14-річного віку. Закон не обмежує коло суб'єктів [1]. До речі, необхідно звернути увагу на те, що у випадку кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху дуже часто має місце або непрямої умисел, або необережність (у формі кримінально протиправної самовпевненості або недбалості). Саме тому дуже цікавим є те, що, не зважаючи на таку суб'єктивну сторону, вони мають значну суспільну небезпечність.

У ст. 279 КК України суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 або ч. 2 характеризується прямим умислом щодо дій. Мотиви і мета на кваліфікацію не впливають, а враховуються при призначенні покарання. Суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. При цьому ним може бути працівник транспорту [1]. Суб'єктивна сторона ст. 280 КК України характеризується прямим умислом: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає його вчинити. Мотиви та мета можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають, але можуть бути врахованими при призначенні покарання. До наслідків, зазначених у ч. 3 ст. 280, вина може бути лише необережною. Суб'єктом є особа, яка досягла до часу вчинення злочину 16-річного віку. Якщо правопорушення вчинює службова особа, яка використовує своє службове становище щодо підлеглих, діяння кваліфікується за сукупністю [1]. Вказані кримінальні правопорушення мають значну суспільну небезпечність, оскільки включають у свою об'єктивну сторону насильницький аспект, котрий полягає у блокуванні транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства та примушуванні працівника до невиконання своїх обов'язків.

У ст. 286 КК України кримінальне правопорушення може бути вчинене тільки при керуванні транспортними засобами, які зазначені в примітці до статті. Суб'єктивна сторона характеризується необережною формою вини, що визначається характером ставлення винного до наслідків. Суб'єктом є особа, яка до часу його вчинення досягла 16-річного віку. Не мають значення обставини, пов'язані з відсутністю в особи права на ке-

рування транспортним засобом або позбавленням її такого права в адміністративному чи судовому порядку, а також з тим, чи є вона працівником транспорту. Не є обов'язковою ознакою суб'єкта його відношення до транспортного засобу, тобто чи є він власником або орендарем транспортного засобу, керує ним за дорученням або незаконно заволодів ним. За порушення правил безпеки дорожнього руху під час їзди на навчальній автомашині з метою практичного навчання водінню відповідальність за певних умов несе особа, яка навчає водінню іншу особу і перебуває під час навчальної їзди поруч із учнем (майстер виробничого навчання, інструктор тощо), якщо вона не вжила необхідних заходів для відвернення суспільно небезпечних наслідків. У разі якщо особа, яка навчається керуванню, всупереч вказівкам інструктора вчинює порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що тягне суспільно небезпечні наслідки, яким інструктор не мав реальної можливості запобігти, вона підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах. [1]. Окрему увагу в цьому контексті хочемо звернути на новелу кримінального законодавства – ст. 286-1 КК України, основною ознакою якої є керування транспортним засобом у стані сп'яніння. Наразі в Україні ведеться боротьба з такими випадками. Звичайно, суб'єктивна сторона є дуже схожою із аналогічною в ст. 286 Кодексу. Однак, при цьому показовим є те, що необережні наслідки безпосередньо пов'язані із умислом по відношенню до створення умов, у яких водій втрачає можливість об'єктивно оцінювати дорожній рух, що спричиняє порушення правил його безпеки.

У ст. 287 КК України суб'єктивна сторона полягає в завідомості, тобто усвідомленні суб'єктом наявності технічної несправності транспортного засобу, що реально загрожує безпеці руху, або іншого грубого порушення правил експлуатації транспорту, яке для нього є очевидним та унеможлиблює експлуатацію транспортного засобу, а тому закон говорить про умисел. Щодо наслідків, які настали, то винна особа передбачає можливість їх настання, але легковажно розраховує на їх відвернення або не передбачає

можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. У цілому це діяння визнається необережним. Якщо ж буде встановлений у винного умисел до наслідків, то відповідальність настає за умисне кримінальне правопорушення проти особи. Суб'єктом можуть бути працівники транспортних та інших підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, на яких законом або підзаконними нормативними актами (інструкціями, правилами, розпорядженнями та ін.) покладено відповідальність за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів (завідувачі та начальники гаражів, інспектори безпеки руху, головні механіки, ревізори, власники та водії таких засобів, які дозволили іншим особам керувати останніми, тощо). Службові особи, які не є суб'єктами цього злочину, але внаслідок зловживання службовим становищем чи несумлінного виконання своїх обов'язків сприяли настанню тяжких наслідків, з урахуванням конкретних обставин справи можуть нести кримінальну відповідальність за злочини у сфері службової діяльності [1]. Таким чином, у цьому контексті можна констатувати наявність полісуб'єктості.

З суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення, передбачене ст. 288 КК України, загалом належить до необережних. Але щодо самого порушення правил, норм або стандартів щодо убезпечення дорожнього руху, то воно може бути як умисним, так і необережним, відношення до наслідків – тільки необережне. Винна особа передбачає можливість настання наслідків, зазначених у законі, але легковажно розраховує на їх відвернення (злочинна самовпевненість) або не передбачає можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість). Суб'єктом можуть бути 16-річні осудні особи, які виконують такі роботи або відповідальні за їх проведення: керівники дорожньо-експлуатаційних підприємств, їхні підлеглі, котрим надано повноваження щодо дотримання відповідних правил, норм і стандартів, та рядові працівники зазначених підприємств; інспектори безпеки руху; виконроби, майстри, інші особи, які керують проведенням

дорожніх робіт чи робіт у межах проїзної частини; тощо [1]. Особливістю розглянутих кримінальних правопорушень є те, що більшість із них має змішану форму вини.

У ст. 290 КК України суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом. Суб'єктом може бути осудна особа, яка на момент його вчинення досягла 16-річного віку. Що стосується ст. 291 КК України, суб'єктивна сторона характеризується необережною виною: особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення або не передбачає можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити. Суб'єктами можуть бути: велосипедисти, пішоходи, пасажирів, водії мопедів, маломірних суден, погоничі тварин, водії гужового транспорту. Це також можуть бути автослюсарі, майстри, наладчики обладнання, керівники ремонтних ділянок, контролери якості. Не підлягають відповідальності за цією статтею особи, які є суб'єктами діянь, передбачених ст. 276, 277, 283, 286, 287, 288 [1]. Отже, у цьому випадку особливе значення під час кваліфікації має встановлення відношення та оцінки суб'єктом своїх дій.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що кримінальні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху мають дуже специфічні склади, котрі під час кримінально-правової характеристики потребують урахування низки особливостей. Дуже показовим у цьому контексті є також те, що при зовнішній схожості кожне з цих суспільно небезпечних діянь є індивідуальним та потребує ретельного підходу.

Література

1. Назимко Є.С., Пилипенко Є.О., Лосич С.В., Печук І.С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері безпеки дорожнього руху: навчальний посібник. Донецьк: «Цифрова типографія», 2013. 178 с.
2. Короленко О.В. Кримінологічна характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту: автореферат роботи на здобуття освітнього ступеня «Магістр». Чорноморський Національний

Університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2021. 20 с.

3. Ардашкин В. Д. К теории правоохранительного механизма // Правоведение. – 1988. – № 1. – С. 1-7.

4. Осадчий В.І. Об'єкт транспортних злочинів. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 3. С. 194-201

CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY

In the article the author gives the criminal-legal characteristic of criminal offenses in the field of road safety. Indicates the lack of a comprehensive scientific assessment of the phenomenon of the object of a criminal offense. Currently, there is a number of scientific studies in this area, as the object plays a leading role in the formation of sections of criminal law, as it allows you to create a set of illegal acts for the same motive and purpose, while most issues remain unresolved. The author points out the preference for the standard approach of sup-

porters of domestic criminal law, according to which the object of a criminal offense is, first of all, public relations in a particular area. It is stated that in the context of the article, for the most part, the immediate object is the safety of movement and operation of road and some other modes of transport, and its additional mandatory object - the life and health of the person, as well as property. It is noted that the values provided for in the criminal legislation indicate an increased social danger of criminal offenses in the field of road safety, which have a complex and extensive system of socially dangerous consequences. In this regard, in 2021 the legislator significantly strengthened the criminal liability for these criminal offenses (especially, this applies to the General Part of the Criminal Code of Ukraine in terms of features of exemption from criminal liability and punishment), and supplemented the Criminal Code of 2001 286-1, which provides for liability for violation of traffic safety rules or operation of transport by persons driving while intoxicated. In conclusion, this approach is quite understandable, because according to statistics, it is driving while intoxicated that is the cause of most accidents.

Key words: *criminal offense, criminal-legal characteristic, safety, traffic, transport, driver, means of transport, state of intoxication.*

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ЯКІ ПОЛЯГАЮТЬ У ПЛАНУВАННІ, ПІДГОТОВЦІ, РОЗВ'ЯЗУВАННІ ТА ВЕДЕННІ АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ

ОЛІЙНИК Христина Василівна - аспірант кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

DOI 10.32782/NP.2021.3.14

У статті, на основі аналізу чинних кримінально-правових приписів та спеціальної наукової літератури, досліджено особливості об'єктивної сторони складів злочинів, які передбачені ст. 437 Кримінального кодексу України. Констатовано, що окремі аспекти є взагалі не дослідженими, а позиції авторів щодо окресленого питання – суперечливими чи надзагальними. Завдяки відповідному вивченню частину досі невисвітлених питань піддано аналізу, щодо вирішення спірних – наведено додаткові аргументи.

Досліджено роль об'єктивної сторони складу злочину при визначенні суспільної небезпеки діяння. Звернено увагу на те, що саме через ознаки об'єктивної сторони здебільшого визначаються об'єкт і суб'єктивна сторона складу злочину. Здійснюється конкретизація ознак об'єктивної сторони складів злочинів щодо статті Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни.

З'ясовано, що суспільна небезпека залежить від особливостей об'єктивної сторони складу злочину. Зроблено висновок, що об'єктивна сторона складу злочину має велике значення для правильної кваліфікації конкретного злочину; відмежування одного злочину від іншого, а також від інших правопорушень.

Ключові слова: об'єктивна сторона складу злочину, кримінальна відповідальність, планування, підготовка, розв'язування, ведення, агресивна війна.

Постановка проблеми

Будь-яку діяльність людини, зокрема і кримінальну протиправну, можна поділити на дві складові: інтелектуально-вольову (полягає у прийнятті відповідного рішення, усвідомлення шляхів та засобів досягнення поставленої мети) та дієву (пов'язана з перетворенням цього рішення в дійсність шляхом конкретної поведінки). Власне другу сторону людської діяльності прийнято називати об'єктивною стороною [1, с.6], яка визначається як сукупність вказаних у кримінальному законі ознак, що характеризують зовнішній акт конкретного посягання на об'єкт, що поставлений під кримінально-правову охорону [2, с.110]. Не викликає заперечень, що саме ці ознаки, порівняно з іншими, найбільш повно відображені у диспозиціях статей Особливої частини КК України. М.В.Шепітько з цього приводу зауважує, що їх точне встановлення дозволяє визначити суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, спрямованість дій винуватого під час вчинення посягання, допомагає розмежувати його з суміжними складами, а також відмежувати від діянь, які не є злочинними [3, с.94-95]. Розвиваючи цю думку, В.М. Кудрявцев пише, що розпливчастий та неточний опис ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення може призвести до непотрібного і шкідливого розширення меж кримінальної відповідальності або до їх необґрунтованого звуження [4, с.59]. З цими судженнями не можна не погодитись, оскільки сукупність

ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення визначає межі дії кримінально-правового припису, є найбільш надійним критерієм вираження ознак суб'єктивної сторони, сприяє визначенню ступеня суспільної небезпеки діяння та правильній кваліфікації кримінального протиправного посягання, а тому їх важливість важко переоцінити.

Аналіз судової практики України засвідчує про відносно невелику кількість випадків притягнення до кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати, чи не слугують причиною цьому особливості формулювання об'єктивної сторони аналізованого складу злочину.

Стан дослідження

Проблеми кримінальної відповідальності за планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни були предметом розгляду таких авторів, як О. Базов, О.М. Броневицька, В. Гапончук, С.Ф. Денисов, К.С. Кардаш, О. В. Олішевський, М.Б. Стиранка та інші. Окрім того, не можна залишити поза увагою дисертаційне дослідження П.В.Пекар, яке присвячене кримінально-правовій характеристиці пропаганди війни. Водночас слід визнати, що такий стан розробленості відповідної проблеми можна вважати поверхневим, оскільки зазначені наукові доробки не дають відповіді для розв'язання ряду ключових проблем, що свідчить про необхідність ретельного аналізу цього питання.

Таким чином, основною метою цієї статті є з'ясування особливостей об'єктивної сторони складів злочинів, які полягають у плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни.

Виклад основних положень

Так, слід почати з того, що склад злочину, передбаченого ст.437 КК України, є формальний (за винятком того, який полягає в участі у змові на вчинення відповідних суспільно небезпечних дій, який є усіченим), а отже, обов'язковою ознакою його об'єктивної

сторони є лише суспільно небезпечне діяння (суспільно небезпечні наслідки перебувають за межами складу злочину, а тому їх настання не впливає на кваліфікацію). Такий підхід законодавця видається виправданим, оскільки скажімо розв'язування чи ведення агресивної війни є діями, які самі по собі становлять велику суспільну небезпеку.

У ст.437 КК України визначено п'ять можливих форм злочинного діяння, а саме: «планування агресивної війни чи воєнного конфлікту», «підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту», «розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту», «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій», «ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій». Як бачимо, об'єктивна сторона аналізованого складу злочину описана доволі лаконічно. Його першою формою вчинення є планування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Так, під час організованого круглого столу на тему «Гібридна (інформаційна) війна РФ. Відповіді України» заступник начальника департаменту контрольно-розвідувального захисту у сфері інформаційної безпеки СБУ Юлія Лапутіна у доповіді повідомила, що планування агресивної війни проти України керівництвом РФ полягало в обґрунтуванні ідеї війни, розробки її політичної концепції, попереднього планування засобів ведення війни. Власне одним із таких чинників, які, на її думку, можуть свідчити про спланованість таких дій, є внесення змін до законодавства РФ, на підставі яких розширюються права на застосування військової сили за кордоном, зокрема, для забезпечення захисту своїх громадян. Окрім того, вона повідомила про те, що зібрано та проаналізовано факти, які свідчать про застосування РФ проти України не лише фізичних агресивних дій, але й інформаційної війни, яка сприяла вирішенню військових цілей держави-агресора на шкоду безпеці, суверенітету та територіальній цілісності України [5].

Підготовкою слід вважати дії, пов'язані з попереднім готуванням засобів ведення війни. Вона може полягати у нарощуванні збройних сил, їх спеціальному навчанні, переміщенні, накопиченні запасів зброї, боєприпасів, проведенні розвідувальних захо-

дів, спеціальній ідеологічній підготовці населення, зокрема, схилення їх до ненависті до народів інших держав та в іншому створенні умов для ведення агресивної війни або розв'язання воєнного конфлікту [6, с.568]. Не викликає заперечень той факт, що керівництво РФ протягом багатьох років здійснювало підготовку до агресивної війни щодо України. Інформаційному простору нашої держави нав'язувалась позиція, що зовнішніх загроз не існує, а відтак не має потреби в утриманні армії. Під виглядом реформування Міністерства оборони України здійснювалось знищення боєздатності та військового потенціалу української армії, зокрема, скорочення її чисельності, мінімізація бойової підготовки ЗС України, розпродаж військового майна, сучасних зразків озброєння тощо. Це власне відбувалось для усунення перешкод у випадку вторгнення РФ на територію України. Так, 29 грудня 2012 р. Радою національної безпеки і оборони України було прийняте рішення «Про концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року», у якому передбачалось скорочення чисельності армії та витрат на неї [7].

Під розв'язанням агресивної війни чи воєнного конфлікту розуміють пред'явлення ультиматуму іншій державі, а також дії, які безпосередньо спрямовані на реалізацію плану про початок агресивної війни чи воєнного конфлікту, що виражаються у створенні або інсценуванні конфліктної ситуації або конкретного приводу, провокації противника на початок дій з використанням зброї. Відтак розв'язування війни полягає у знищенні останніх ідеологічних, дипломатичних, політичних перешкод, надання можливостей для розвитку агресії [6, с.568].

У Гаазькій конвенції про «Про відкриття військових дій» від 18 жовтня 1907 р. зазначено, що військові дії не повинні починатися без попереднього і недвозначного попередження, яке матиме або форму мотивованого оголошення війни або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни (ст.1) [8]. Зазначена норма не узаконює збройну агресію однієї держави проти іншої, проте, за твердженням Л.Б. Коблан, вона забезпечує певні гарантії іншій стороні як щодо можливості захисту, так і щодо правових наслідків

для обох сторін після завершення збройного конфлікту [9, с.154]. Водночас формальне оголошення війни однією державою проти іншої фактично означає визнання нею факту вчинення міжнародного злочину проти миру. А тому така дія з боку держави-агресора не є вигідною перед безпосереднім вторгненням в іншу державу, оскільки в такому випадку існує ймовірність застосування різного роду санкцій з боку міжнародної спільноти. Яскравим прикладом цьому слугує збройна агресія РФ проти України, яка відбувалась у «замаскованій» формі.

Відповідно до Заяви ВРУ «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» від 21 квітня 2015 р. збройна агресія РФ проти України розпочалася 20 лютого 2014 року, коли були зафіксовані перші випадки порушення Збройними Силами РФ всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням РФ порядку перетину державного кордону України в районі Керченської протоки та використання нею своїх військових формувань, дислокованих у Криму. На початковій стадії агресії особовий склад окремих російських збройних формувань не мав розпізнавальних знаків. 27 лютого 2014 року збройні підрозділи спеціального призначення Головного розвідувального управління Генерального штабу Збройних Сил РФ захопили будівлі Ради міністрів та Верховної Ради АРК. За цих обставин лідер партії «Русское единство» Сергій Аксьонов у незаконний спосіб проголосив себе головою Ради міністрів АРК та закликав Президента РФ «забезпечити мир і спокій в Криму». У відповідь на цей заклик, Рада Федерації Федеральних зборів РФ своєю постановою від 1 березня 2014 року надала згоду на використання на території України Збройних Сил РФ, що, як наслідок, призвело до збройного захоплення і воєнної окупації невід'ємної частини України – АРК та міста Севастополя [10].

Наступною формою злочинного посягання, передбаченого ст.437 КК України, є участь у змові на вчинення відповідних дій, встановлення кримінальної відповідальності, про яку засвідчує факт високої суспільної небезпеки аналізованого посягання, оскільки сама лише змова розглядається як

закінчений злочин. Кримінально-правове поняття змови необхідно розглядати у двох аспектах: як один із способів готування до вчинення злочину (ч.1 ст.14 КК України) та як закінчене посягання. У першому випадку така змова відбувається до початку виконання хоча б одним із учасників групи діяння, передбаченого як обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Причому проміжок часу між такою домовленістю й початком вчинення злочину може бути різним і вирішального значення немає [11, с.132]. Відтак дії особи повинні отримати кримінально-правову оцінку за ст.14 КК України та відповідною статтею Особливої частини КК України. У другому випадку для своєчасного виявлення та запобігання вчиненню злочинів із підвищеними ступенем суспільної небезпеки, відповідальність за участь у змові закріплена в Особливій частині КК України. Такі склади злочинів є усіченими, оскільки момент їх закінчення визначається на стадії готування. З огляду на те, під час здійснення кримінально-правової кваліфікації посилається на ст.14 КК України є зайвим.

Судовій практиці України відомі випадки засудження осіб за участь у змові, що спрямована на планування, підготовку або розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту. Як приклад слід навести вирок Колегії суддів Лисичанського міського суду Луганської області від 10 квітня 2019 р. Так, К., маючи умисел на участь у діяльності не передбаченого законом збройного формування і, відповідно вчинення злочину проти миру, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер вчинюваних дій, з особистих мотивів, разом з іншими невстановленими особами, будучи зарахованою до не передбаченого законом збройного формування, влітку 2014 року (більш точні час та дату встановити не виявилось можливим) пройшли підготовку до збройної агресії проти України, тобто всі необхідні тренування щодо ведення бойових дій, здійснення розвідувальної і диверсійної діяльності проти підрозділів українських військових формувань на території України, а саме вивчення тактики проведення завдання (жести рук при виявленні бойової техніки - реактивної системи залпо-

вого вогню, танків та живої сили), прийоми рукопашного бою та проведення стрільби з автоматичної зброї. Вироком суду К. була визнана винною у вчиненні злочинів, передбачених ч.2 ст.260 (участь у діяльності не передбаченого законом збройного формування) та ч.2 ст.27, ч.2 ст.28, ч.1 ст.437 (участь у змові, що спрямована на вчинення планування, підготовки агресивної війни за попередньою змовою групою осіб) КК України [12]. Судом правильно кваліфіковані дії К. за ч.1 ст.437 КК України, однак очевидно, що дії засудженої вийшли за рамки участі у змові, оскільки мав місце цілеспрямований процес підготовки з метою набуття навичок та вмінь для ведення агресивної війни. А тому мова повинна йти не про участь у змові, а про підготовку до ведення агресивної війни.

Окремими авторами висловлюється позиція, що для констатації змови недостатньо лише простої згоди декількох осіб на сумісне вчинення злочину, а необхідні і певні їх сумісні дії щодо планування вчинення цього злочину, погодження розподілу ролей тощо [13, с.28]. Така позиція не позбавлена раціонального зерна, оскільки досягнення змови не може обмежуватись лише у взаємній домовленості кількох осіб щодо спільних дій, оскільки для того, щоб особа дала свою згоду на вчинення в подальшому тих чи інших дій, їй необхідно окреслити певний план вчинення відповідних злочинних дій, висвітлити особливості його реалізації, надати гарантії того, що «спільна діяльність» не буде викрита правоохоронними органами тощо. Лише за таких обставин особа, оцінивши всі «за» і «проти», приймає рішення щодо можливої подальшої участі у вчиненні суспільно небезпечних дій. З огляду на зазначене можна зробити висновок, що сама участь у змові «переплітається» із діями, які полягають у плануванні агресивної війни чи воєнного конфлікту. Підтвердженням цьому слугує інший приклад із судової практики. Так, упродовж 2013 року у зв'язку з демократичними процесами, які відбувалися в Україні, невстановлені представники влади РФ на території РФ вступили у злочинну змову та домовилися про здійснення протиправних умисних дій, спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності Украї-

ни, зміну меж її території та державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Досягти вказаної мети вказані особи вирішили шляхом ведення агресивної війни проти України, у тому числі з використанням підрозділів Збройних Сил РФ, створення і фінансування терористичних організацій та вчинення інших злочинів. З метою реалізації вказаного умислу, діючи за попередньою змовою групою осіб, розробили злочинний план, яким передбачалося для досягнення військово-політичних цілей РФ, поряд із застосуванням політичних, дипломатичних, економічних та інформаційних засобів, застосування засобів прихованого характеру, які полягали б у використанні протестного потенціалу населення південно-східних регіонів України, формуванні під інформаційним впливом внутрішньої опозиції для створення постійного фронту по всій території України [14]. З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що юридична конструкція «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій», є зайвою у диспозиції ч.1 ст.437 КК України, оскільки охоплюється ширшим за змістом та обсягом поняття (планування агресивної війни чи воєнного конфлікту).

Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій полягає в управлінських діях з реалізації агресивних планів, зокрема, загальне керівництво всіма задіяними у війні чи у воєнному конфлікті силами, проведення військових операцій тощо. Зазначені дії можуть вчинятися, коли агресивна війна вже розв'язана, а також можуть включати в себе створення нових планів розпочатої війни, внесення до них відповідних змін тощо [6, с.568]. Науковцями та політологами неодноразово зазначалось про те, що агресивна війна, яка ведеться РФ проти України, має ознаки гібридності. Зокрема, Є.М.Магда вважає, що гібридна війна є прагненням однієї держави підпорядкувати собі іншу за допомогою політичних, економічних, інформаційних ресурсів і без оголошення війни. Відтак в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, оскільки на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу, а війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість меш-

канців іншої [15]. Втім така війна не є новою у світі. Приміром, у 2006 р. Ліван завдав Ізраїлю стратегічної поразки з використанням збройних сил, нерегулярних збройних формувань, а також інформаційного впливу. Такий досвід відомий також РФ на прикладі Грузії, у війні з якою перша вела не лише бойові дії, але й інформаційну та економічну війну.

Головнокомандувач сил НАТО Філіп Брідлав на саміті в Уельсі заявив, що гібридний підхід РФ до війни полягає у намаганні використати всі можливі інструменти, створити проблему і далі на ній «педалювати», використовуючи в тому числі військові інструменти [16]. Відтак гібридна війна полягає не лише у збройній боротьбі, але й у використанні невійськових засобів, що власне має перевагу над «традиційними» методами ведення війни, які діють у межах норм міжнародного права.

Висновки

Таким чином, склад злочину, передбаченого ст.437 КК України у формі планування, підготовки, розв'язування та ведення агресивної війни, є формальний. Виняток становить лише «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій», склад якого є усиченим, тобто таким, у якому момент закінчення злочину переноситься на стадію замаху або готування. У той же час, видається, що законодавцю необхідно відмовитись від використання у диспозиції ч.1 ст.437 КК України юридичної конструкції «участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій», оскільки вона охоплюється більш широким за змістом та обсягом поняття – «планування агресивної війни чи воєнного конфлікту».

Література

1. Малинин В. Б., Парфенов А. Ф. Об'єктивная сторона преступления. СПб.: Издательство Юридического института, 2004. 301 с.
2. Романюк І.М. Кримінально-правова характеристика злочинів, що посягають на інтелектуальну власність України: дис. канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-вико-

навче право. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2018 р. 238 с.

3. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харків, 2011. 246с.

4. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М.: Госюриздат, 1960. 244 с.

5. Доповідь заступника начальника департаменту контррозвідувального захисту в сфері інформаційної безпеки СБУ Юлії Лапутіної 12 червня 2018 р. на круглому столі в Укрінформі на тему: «Гібридна (інформаційна) агресія РФ. Відповіді України». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/gubric-presshall/2243886-gibridne-pole-bou-vidpovid-ukraini-na-informacijnu-agresiu-uf.html>

6. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. 608 с.

7. Про концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 р. № 772/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-12#n3>

8. Гаазька конвенція про «Про відкриття військових дій» від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text

9. Коблан Л.Б. Загальний аналіз правового регулювання воєнних дій: міжнародне та національне законодавство. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. № 824. 2015. С.151-158

10. Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків: Заява схвалена Постановою ВРУ від 21 квітня 2015 р. №337-VIII. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19>

11. Дудоров О.О. Група осіб за попередньою як форма співучасті в злочині. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2015. № 3. С. 130-138.

12. Вирок Колегії суддів Лисичанського міського суду Луганської області від 10 квітня 2019 р. Справа № 415/459/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81092219>

SUMMARY

The article, based on an analysis of the current legislation on criminal liability and special scientific literature, explores the objective side of the crimes under Art. 437 of the Criminal Code of Ukraine. It has been stated that certain aspects had not been studied at all, and the authors' positions on the investigated issue were controversial or diverse. Due to the relevant analysis, some of the issues that are not illuminated have been analysed, the additional arguments have been given to resolve the controversial issues.

The article researches the meaning of objective crime element when determining the social insecurity of action. Attention is drawn to the fact that it is precisely because of the features of the objective side that the object and the subjective (internal) side of the crime are determined. The features of the objective side of the crime warehouses are specified in relation to certain articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which provide for criminal liability of the crimes, which consist in planning, preparation, resolution and conduct of aggressive war. It was clarified that the social insecurity depends upon the peculiarities of the objective crime element.

It is concluded that the objective side of the crime is important for the proper qualification of a particular crime; separating one crime from another, as well as from other administrative offenses, first of all; the correct determination, taking into account the mitigating and aggravating circumstances that are revealed in the investigation of this particular party.

Key words: the objective side of corpus delicti, criminal responsibility, planning, preparation, unleashing, conducting, aggressive war.

13. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Под ред. С. С. Яценко. – 3-е изд. – Киев: А.С.К., 2003. 1088 с.

14. Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 9 черпня 2017 р. Справа № 263/15014/15-к URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68182221>

15. Магда Є.М. Гібридна війна: сутність та структура. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2489

16. Vandiver John. SACEUR: Allies must prepare for Russia 'hybrid war' [Електронний ресурс] / John Vandiver. – Режим доступу: <http://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybridwar1.301464>

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, А САМЕ: ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НЕВІДКЛАДНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

ГАЮР Ігор Йосипович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом

**УДК 343.132.1
DOI 10.32782/NP.2021.3.15**

Викладаються правові основи та перспективи розвитку кримінального процесу у світлі правової реформи у державі. Розглянуто процесуально-правові та криміналістичні питання щодо використання можливостей експертизи у виявленні, фіксації та дослідженні доказової бази щодо вчинення кримінального правопорушення, а також обґрунтована необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, експертів та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження. Сформовані та наведені пропозиції щодо вдосконалення тактики та методики призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій. Акцентується увага практичних працівників правоохоронних органів на своєчасності призначення експертизи по виявлених слідах на місці події, а також надаються авторські рекомендації у винесені постанови про призначення експертизи для її дієвості та функціональності при проведенні останньої, розглядаються психолого-тактичні аспекти ознайомлення підозрюваного у кримінальному провадженні із висновками експертизи. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм чинного законодавства у практичній діяльності експерта, криміналіста та слідчого. Наголошено на необхідності наукової співпраці вчених, практичних працівників для реалізації завдань та принципів кримінального провадження.

Ключові слова: експертиза, експерт, кримінальний процес, криміналістика, кримінальне провадження, слідчі дії, докази.

Постановка проблеми

Проблема своєчасності призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а особливо при здійсненні невідкладних слідчих дій, на сьогодні є дуже актуальною та потребує свого поглибленого вивчення та покращення. Оскільки від правильності, професійності збирання слідової картини та своєчасності її направлення на експертне дослідження залежить не лише ділова репутація особи, що проводить розслідування, але і повнота, об'єктивність та все-сторонність проведеного розслідування у провадженні, якість та об'єктивність виконання завдань кримінального провадження.

Це покладає особливу відповідальність на правоохоронні органи та криміналістів щодо проведення якісного та легітимного досудового розслідування у кримінальних провадженнях, повного та неупередженого збору доказової бази, що не уявляється можливим без суворого дотримання процедури законності. Повнота та легітимність збору доказової бази при огляді місця події, як і своєчасність призначення судової експертизи по вилученій доказовій базі, незважаючи на низку законодавчих змін та внесених поправок у відомчу документацію правоохоронних структур, залишається недосконалою та

складною. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням аспектів призначення експертизи займалися відомі вітчизняні науковці-практики, такі як: Белкін Р.С., Тацій В.Я., Тертишник В.М., Погорєцький М.А., Удалова Л.Д., Цимбал П.В. та інш. Проте розгляд особливостей призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті – дослідити проблеми та труднощі призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій та таким чином обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів та експертів-криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством України особа, яка провадить дізнання, та слідчий (кожен в межах своєї компетенції) мають право призначити судову експертизу по відкритому кримінальному провадженні, у якому проводиться розслідування.

Розкриємо поняття судової експертизи.

Так, судова експертиза (від лат. *expertus* – досвідчений, знавець) – це розгляд, дослідження експертом-фахівцем якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань. У найбільш загальному вигляді експертиза – це спосіб аналізу причинно-наслідкових зв'язків не тільки стосовно того, що вже відбулося, але й того, що очікується, має або може відбутися; це спосіб пізнання певної реальності у тих випадках, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню і взагалі якому завгодно «об'єктивному дослідженню» [1].

Або судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань

матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [2].

За наслідками проведення експертного дослідження спеціаліст, який його провів, повинен скласти експертний висновок.

Зокрема, Тертишник В.М. вказує, що експертний висновок або висновок експерта – це результат діяльності експерта з проведення експертизи, докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи, викладений у складеному відповідно до вимог закону документі [3, С. 182].

Законодавець у статті 101 Кримінального процесуального кодексу України наводить більш вузьке визначення висновку експерта, вказуючи наступне: «Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи» [4].

Проте, як і будь-яка процесуальна дія, що проводиться у рамках кримінального провадження, процедура призначення та проведення експертизи наділена рядом тактичних прийомів та особливостей.

Зокрема, Белкін Р.С. тактичний прийом розглядував як «...найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доцільну в цих умовах лінію поведінки слідчого» [5, С.9].

Як «лінію поведінки слідчого та спосіб впливу на учасників слідчих (розшукових) дій» трактують тактичний прийом і деякі інші науковці [6].

Розглянемо особливості тактичних прийомів та рекомендацій, використання яких забезпечує успіх цієї слідчої дії у процесі підготовки, призначення та проведення експертизи, а особливо: при здійсненні невідкладних слідчих дій.

Підготовка судової експертизи – багатоетапна слідча дія, початком якої слід вважати тактичне рішення слідчого про необхід-

ність використання спеціальних знань експертів для встановлення доказових фактів у провадженні.

При здійсненні провадження у багатьох справах, які пов'язані з оглядом місця події, таке рішення формується вже під час проведення невідкладних слідчих дій. Таке рішення приймається працівниками органів розслідування у тому випадку, коли вони вважають, що виявлені при оглядах, обшуках, виїмках та вилучення сліди кримінального правопорушення, предмети кримінальної протиправної діяльності або протиправного посягання надалі підлягають експертному дослідженню. Залежно від обставин провадження, встановлених під час здійснення слідчих дій та висунутих версій, формуються початкові експертні завдання: ідентифікаційні, класифікаційні або діагностичні, або ситуаційні та інш. Вказані завдання відповідно пов'язані з визначенням конкретних об'єктів, які залишили сліди, від місця та часу їх взаємодії або ж з необхідністю визначення умов та механізму слідоутворення.

Саме на стадії проведення невідкладних слідчих дій, при виникненні необхідності у дослідженні виявлених слідів кримінального правопорушення за допомогою експертизи фактично починається планомірна підготовка матеріалів до її призначення та проведення.

Після завершення невідкладних слідчих дій та слідчого огляду всіх зібраних слідів і предметів доцільно скласти орієнтовний план проведення експертизи у справі, що розслідується. Він повинен відповідати висунутим версіями та загальному плану розслідування. У той же час у ньому повинні міститися вказівки про те, які сліди та предмети, що зібрані у провадженні, підлягають експертному дослідженню; який вид експертизи потрібно призначити для їх дослідження та який судово-експертній установі (експертіві) доручити її проведення; які версії висунуті у провадженні та, відповідно, які завдання у зв'язку із цим підлягають експертному вирішенню та дослідженню; яке коло об'єктів підлягає перевірці (при необхідності вирішення ідентифікаційних та класифікаційних завдань), які їхні основні

характеристики, що слід зробити для їх виявлення; яким чином та у які терміни повинні бути отримані інші порівняльні матеріали. Інші графи плану слід заповняти у міру проведення інших слідчих дій, пов'язаних з призначенням та проведенням експертизи.

Основна мета планування, яке здійснюється під час підготовки експертизи, – забезпечення повноти наданих у розпорядження експерту матеріалів. Для її досягнення слідчий повинен використовувати сукупність тактичних прийомів та технічних засобів, спрямованих на фіксацію та вилучення всіх виявлених при огляді місця події слідів та предметів.

Загальний принцип збирання слідів як прямого, так і зворотного впливу полягає перш за все у розширенні кола джерел, що містять доказову інформацію про подію правопорушення. Таке розширення має здійснюватися за рахунок включення до орбіти дослідження слідів не тільки того об'єкта, який впливав на слідоприймаючу поверхню, але і речовини цієї поверхні, яка виступає у якості відображеного середовища, ознаки якої можуть відобразитися на слідоутворюючих об'єктах, а отже, і можуть бути виявлені при виявленні цих об'єктів. Нагадаємо, що об'єкти (люди, предмети), щодо яких висунута версія, яка підлягає перевірці, про те, що саме ними залишені виявлені на місці події сліди, називаються такими, що перевіряються.

Слідча та експертна практика свідчить про те, що речові докази не у повній мірі характеризують матеріальні сліди події кримінального правопорушення. Важлива додаткова інформація про ці сліди міститься в протоколах слідчих дій, у яких фіксуються час та місце виявлення слідів, їх взаємне розташування по відношенню до предметів обстановки, а також інші істотні дані, що характеризують процес слідоутворення. Нерідко матеріальні сліди розслідуваної події (наприклад, дорожньо-транспортної пригоди), зафіксовані у протоколах слідчих дій, є самостійним джерелом експертного встановлення тимчасових, просторових, силових, швидкісних та інших зв'язків, що виникають під час взаємодії об'єктів, причетних до події кримінального правопорушення.

З цієї обставини впливає тактична вимога найбільш повного та точного опису у протоколах усіх виявлених при огляді слідів взаємодії та здійснення об'єктивних методів фіксації слідів, які не вилучаються, що виявлені на речовій обстановці події правопорушення.

Найважливішим етапом підготовки експертизи слід вважати визначення, пошук, виявлення та вилучення об'єктів, що підлягають перевірці та ототожненню, чи інших порівняльних матеріалів. По виявлених та зафіксованих у матеріалах справи слідах та предметах, для дослідження яких необхідне призначення експертизи, слідчий самостійно або за допомогою фахівця повинен визначити родову або видову приналежність предмета, який залишив на місці події ці сліди, і, виходячи з висунутих у справі версій, організувати його розшук.

У випадку встановлення об'єктів, які самі безпосередньо не можуть бути спрямовані на дослідження, на експертизу повинні бути направлені порівняльні матеріали – зразки. Тактичні прийоми отримання зразків повинні забезпечувати їх достовірність, наочність та порівнянність з досліджуваними об'єктами.

Достовірність зразків, що вилучаються, встановлюється за допомогою пред'явлення останніх особам, причетним до їх появи, що відбивається у протоколі вилучення. Достовірність експериментальних зразків забезпечується участю слідчого у їх відібранні. Показність (репрезентативність) образів досягається знанням слідчим предмета експертизи, що ним призначається, та наукових основ використовуваних при експертному дослідженні методик.

Тактичні прийоми отримання представницької вибірки зразків (особливо при проведенні експертизи матеріалів, речовин та виробів, товарознавчих експертиз, судово-біологічних експертиз зерна, волосся та інш.) повинні відповідати вимогам конкретних галузей судово-експертних наук. Прийоми отримання порівняльних зразків передбачають ретельне вивчення під час проведення слідчого огляду основних властивостей та ознак досліджуваних об'єктів та підбір аналогічних за способом і часом

виникнення, складовими матеріалами та іншими порівняльними характеристиками вільних та експериментальних зразків.

Як уже зазначалося у нашій статті, тактичні прийоми отримання вільних та експериментальних зразків багато у чому обумовлені предметом та методами конкретних видів судових експертиз. Тому вони відносяться до числа спеціальних тактичних прийомів. У складних випадках для отримання необхідних для порівняння зразків запрошується фахівець.

Тактика призначення судової експертизи охоплює систему принципів, спільних цінностей та спеціальних тактичних прийомів, що визначають вибір часу призначення, раціональне використання можливостей експертизи, а також забезпечують доказову значимість її висновків.

Вибір моменту призначення експертизи визначається такими основними елементами слідчої ситуації, як характер об'єктів, що підлягають експертному дослідженню, сформованістю завдань експертних досліджень, що впливають із слідчих версій, повнотою зібраних матеріалів, необхідних для вирішення всіх або частини цих завдань.

Слідча та експертна практика показує, що при виборі моменту призначення експертизи важливе значення має чітке з'ясування слідчим характеру та обсягу тієї доказової інформації, яку можна отримати під час проведення експертного дослідження зібраного у провадженні матеріалу. Ця обставина обумовлює необхідність найбільш раціональної постановки питань, які підлягають вирішенню згідно з матеріалами провадження, а також можливостями того чи іншого виду судової експертизи.

На нашу думку, момент розслідування, коли з'ясовано основні обставини провадження за допомогою використання спеціальних знань та зібрані всі необхідні матеріали – слід вважати найбільш підходящим для призначення експертизи.

На цьому етапі розслідування, як правило, призначаються криміналістичні, судово-автотехнічні, судово-біологічні, а також судово-бухгалтерські експертизи (якщо відомі результати ревізії або аудиту та з урахуванням цього допитані підозрюваний та

посадові особи). Однак при розслідуванні правопорушень проти життя та здоров'я громадян, коли виникає необхідність у встановленні причин настання смерті або тяжкості завданих тілесних ушкоджень, судово-медична експертиза, як правило, призначається на початку розслідування. Це обумовлено швидким настанням змін у досліджуваних об'єктах.

Окрім того, обов'язковість проведення експертизи передбачена законодавцем у таких випадках (згідно з частиною 2 статті 242 Кримінального процесуального кодексу України):

- для встановлення причин смерті;
- для встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- для встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- для визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [4].

Необхідно вказати, що на початкових етапах розслідування іноді призначаються також й криміналістичні експертизи, спрямовані на перевірку слідчих версій про належність слідів, виявлених на місці події, до події кримінального правопорушення, або направлені на виявлення та закріплення слідів, що вимагає застосування складної лабораторної техніки, тобто на рішення допоміжних завдань.

Правильний вибір моменту призначення експертизи та точне визначення кола завдань, що впливають із слідчих версій та обставин конкретного провадження, дозволяють слідчому чітко планувати терміни та послідовність здійснення пов'язаних з призначенням експертизи процесуальних дій, формувати тактичні прийоми, які необхідні для їх успішного проведення, спрямовані на

отримання за допомогою експертизи оптимальної доказової інформації та забезпечення її значущості як засобу доказування.

При призначенні експертизи перш за все слід неухильно дотримуватися тактичного принципу раціонального використання можливостей цього виду експертизи. Це означає, що експертним шляхом слід отримувати максимум доказової інформації, дійсно необхідної для встановлення істотних обставин розслідуваної події.

Під час проведення невідкладних слідчих дій, коли активно протікає процес збирання вихідної доказової інформації, як правило, немає повного уявлення про те, які завдання можуть бути вирішені шляхом проведення експертизи та які з них стануть визначальними для підтвердження висунутих у провадженні слідчих версій. До моменту ж призначення експертизи, коли встановлено коло осіб, які перевіряються, та об'єктів, чітко визначені основні слідчі версії, конкретні елементи яких підлягають експертному дослідженню, конкретизується, а отже, звужується і коло завдань, що вирішуються експертизою. На жаль, на практиці досить часто зустрічаються випадки, коли перед експертом ставляться численні запитання, сформульовані з урахуванням можливостей конкретного виду експертизи, проте які абсолютно не впливають з обставин розслідуваної події.

На нашу думку, при постановці перед експертом завдань та при формулюванні пов'язаних із ними запитань, що відображаються у постанові про призначення експертизи, необхідно прагнути до наступного (згідно з авторським форматом- побажанням):

1) щоб фабула провадження, яка описана у постанові про призначення експертизи, чітко відображала слідчу версію, яка стосується зв'язку між конкретними особами і предметами та «слідами» (змінами, фактами, обставинами), виявленими у матеріальному середовищі, та які «породжені» (є наслідками) подією кримінального правопорушення;

2) щоб з фабули провадження слідувала основна мета призначення експертизи, було видно, для вирішення якого основного завдання, пов'язаного зі слідчою версією, призначається експертиза та яка саме;

3) питання, що ставляться перед експертом, повинні формулюватися з урахуванням виду експертизи, що призначається слідчим;

4) при призначенні комплексної експертизи (наприклад, трасологічної та експертизи матеріалів, речовин та виробів, трасологічної та автотехнічної, трасологічної, судово-біологічної та судово-медичної та інш.) спочатку повинно формулюватися її головне завдання, а лише потім – допоміжні завдання.

Окрім того, на нашу думку, слушно зауважити, що після винесення постанови про призначення експертизи слідчий повинен розробити тактику ознайомлення із нею підозрюваного. Ставлення підозрюваного до інкримінованого йому діяння, ступінь його обізнаності про зібрані у провадженні докази, нарешті, можливий психологічний вплив на підозрюваного самого факту призначення експертизи з метою встановлення доказів, які викривають його участь у вчиненні кримінального правопорушення, – усі ці фактори стають визначальними у наступній лінії поведінки слідчого, стають напрацюваннями у виробленні тактичних прийомів здійснення слідчих дій у подальшому.

Якщо ж метою призначення експертизи є підтвердження вже зібраних та відомих підозрюваному доказових фактів, у такому разі протокол ознайомлення підозрюваного з постановою про призначення експертизи та роз'яснення йому його прав і обов'язків набуває формальний характер виконання процесуальної вимоги. Якщо ж слідча інформація про цілі та завдання експертного дослідження, що міститься у постанові про призначення експертизи та у матеріалах, які направляються на експертне дослідження, несподівана для підозрюваного та може, завдавши йому певного «психологічного впливу», призвести до зміни ним своїх первинних свідчень щодо досліджуваного експертизою епізоду, слідчий повинен бути готовий використати бажані або припинити небажані наслідки, які можуть наступити внаслідок проведення процесуальної дії – ознайомлення із постановою про призначення експертизи. У такій ситуації завжди необхідно шляхом

допиту підозрюваного, потерпілого або свідків письмово закріпити їх показання щодо обставин, які підлягають експертному дослідженню.

У тому випадку, коли у постанові про призначення експертизи міститься інформація, яка своєю несподіваністю, на думку слідчого, повинна здійснити на підозрюваного певний психологічний ефект та, у зв'язку із цим, сприяти визнанню ним фактів, що встановлюються та досліджуються експертизою, в такому разі, на нашу думку, доцільно провести повторний допит підозрюваного про обставини справи, що підлягають експертному дослідженню та обставинам події взагалі.

На нашу думку, різноманітність тактичних прийомів, які можливо застосувати при ознайомленні підозрюваного з постановою про призначення експертизи, цілком визначаються обставинами конкретної справи та вимагають неухильного дотримання Закону. Однак їх основна мета повинна полягати у забезпеченні доказового значення експертизи та позитивного психологічного ефекту самого факту її призначення.

Висновки

Підсумовуючи, слід акцентувати, що питання та особливості призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій, Ю відіграють визначальну роль у проведенні якісного та ефективного розслідування, у підтвердженні або спростуванні фактів, які мають вирішальне значення у прийнятті законного рішення судом. Їх знання та вміння застосувати на практиці вимагають від судових та правоохоронних органів, криміналістів вдосконалення сучасних тактик та методик у проведенні слідчих та судово-експертних дій, а також розроблення нових прийомів щодо збирання доказової бази вчинення правопорушення.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової та криміналістичної діяльності, вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних

напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 25.07.2021).
2. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. Експерт. 2018. № 2. с. 67–76.
3. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 12-те доповн. і перероб. / В. М. Тертишник. – К.: Алерта, 2016. – 810 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. (редакція станом на 15.07.2021). – URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Белкин Р.С. Предмет, система, задачи и методы советской криминалистики // В сб.: Криминалистическая экспертиза. – М.: ВШ МООП РСФСР. – 1966. – Вып. 1. – 168 с.
6. Гула Л.Ф. Використання тактичних прийомів у розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями // Науковий вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридична / Л. Ф. Гула; гол.ред В. Л. Ортинський. – Львів, 2016. – Вип. 3, 2016. – С. 515-521.

Gayur I.Y.

FEATURES OF APPOINTMENT OF EXAMINATION AT A STAGE OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS, NAMELY: AT IMPLEMENTATION OF URGENT INVESTIGATIVE ACTIONS

The article outlines the legal framework and prospects for the development of the criminal process in the light of legal reform in the state. The author considers procedural and forensic issues regarding the use of expertise in identifying, recording and investigating the evidence base of a criminal offense, as well as the need for effective cooperation of investigators, experts and forensic scientists for quality and objective performance of criminal proceedings. In the article the author has formed and given proposals for improving the tactics and methods of appointing an expert at the stage of pre-trial investigation of criminal proceedings, namely: in the implementation of urgent investigative actions. The attention of law enforcement practitioners is focused on the timeliness of the examination on the traces found at the scene, as well as the author's recommendations in the decisions on the appointment of the examination for its effectiveness and functionality during the latter, considered psychological and tactical aspects of the suspect in the criminal proceedings. In the article the author draws conclusions and provides recommendations for the coordinated application of current legislation in the practice of experts, forensic scientists and investigators. Emphasis is placed on the need for scientific cooperation of scientists, practitioners to implement the tasks and principles of criminal proceedings.

Keywords: examination, expert, criminal proceedings, criminology, criminal proceedings, investigative actions, evidence.

ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ)

ПАХНІН Микола Леонідович - кандидат наук з державного управління, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/NP.2021.3.16

У статті розглядається проблема права на свободу слова та свободу журналістської діяльності в мережі Інтернет. Незважаючи на бурхливий розвиток інформаційних технологій, Україна залишається остороною світових процесів у сфері збирання, зберігання та розповсюдження інформації в мережі Інтернет. Чинне законодавство України до сьогодні не містить визначення поняття електронного засобу масової інформації, не має спеціального нормативно-правового акта, який би визначав його статус, порядок створення, засади діяльності тощо. Запропоновано прийняття відповідного законодавчого акту, який дозволить зрівняти у правах та обов'язках електронні ЗМІ з традиційними.

Ключові слова: засіб масової інформації, право на свободу слова, право на інформацію, електронні ЗМІ, відповідальність журналіста.

Вступ

У XXI ст. журналістика міцно освоїла всесвітню мережу. Майже всі серйозні інформаційні видання в Україні мають онлайн-версії журналів та газет. Будь-які події та новини миттєво з'являються в мережі та розповсюджуються користувачами Інтернет. Якщо донедавна Інтернет міг розглядатися тільки як платформа для особистого спілкування, то нині Інтернет-журналістика стала вагомим складовою інформаційної індустрії в Україні, а Інтернет-ЗМІ для українських користувачів – впливовим джерелом інформації.

Відповідно до ст. 92 Конституції України засади утворення і діяльності засобів масової інформації визначаються виключно законами України, проте чинне законодавство України не містить ані визначення поняття засобу масової інформації в мережі Інтернет, ані спеціального нормативно-правового акта, який би визначав їх статус, порядок створення, засади діяльності тощо.

Проблемам, пов'язаним із розвитком і функціонуванням ЗМІ в сучасному суспільстві, присвячено низку фундаментальних і прикладних робіт, велику кількість наукових статей з юридичних, політичних, соціологічних наук та державного управління. Теорію масової комунікації та її засобів у загальному аспекті розробляли такі дослідники, як: Т. Адорно, Р. Барт, З. Бауман, Д. Белл, Дж. Бенігер, К. Беляков, В. Брижко, П. Бурдье, Н. Вінер, Ю. Габермас, М. Горкгаймер, Б. Гунтер, Т. Ван Дейк, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Кері, О. Кузнецова, П. Лазарсфельд, Г. Ласвелл, Т. Маєр, Д. Макквейл, Т. Петерсон, Н. Петрова, І. Погорелова, Т. Приступенко, Т. Роззак, Ф. Сиберт, В. Шрамм, В. Якубенко. Проблематикою кримінально-правового захисту діяльності засобів масової інформації займалися П. П. Андрушко, А. П. Бабій, П. С. Берзін, Я. С. Безпала, Р. В. Вереша, Ю. В. Городецький, І. О. Зінченко, В. М. Кудрявцев, С. Я. Лихова, Г. В. Лазутіна, А. І. Марущак, М. І. Мельник,

О. В. Красильнікова, Н. В. Кушакова,
В. І. Павликівський, А. В. Тарасенко,
В. І. Тютюгін та ін.

Завдання

Проаналізувати чинне законодавство та досвід зарубіжних країн у сфері правового регулювання відносин у сфері масових комунікацій у мережі Інтернет.

Мета

На підставі аналізу чинного законодавства у сфері регулювання інформаційних відносин запропонувати шляхи подолання проблем із забезпечення права на свободу слова та журналістської діяльності в мережі Інтернет.

Основний текст

Правова регламентація діяльності журналістів в Україні забезпечується значною кількістю нормативно-правових актів, частина з яких напряму пов'язана з конкретними видами засобів масової інформації. Так, одним з перших законів, спрямованих на регулювання сфери інформаційних відносин у незалежній Україні, став закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року, що в цілому характеризував прагнення громадян України до свободи слова, права на інформацію після десятиліть існування цензури та державного контролю над ЗМІ[1]. Цей закон створював правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації (преси) в Україні, встановлював державні гарантії їх свободи. Друкованими засобами масової інформації (пресою) визнавалися періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. Таким чином, гарантії, що надавалися цим законом, стосувалися лише редакції друкованого засобу масової інформації та його журналістів.

Пізніше, у 1993 році прийнятий закон України «Про телебачення і радіомовлення», який стосувався порядку розповсюдження аудіовізуальної інформації за допо-

могою телебачення та радіо [2]. Цей закон визначав правові, економічні, соціальні, організаційні умови функціонування сфери телевізійного та радіомовлення на території України, спрямовані на реалізацію свободи слова, прав громадян на отримання повної, достовірної та оперативної інформації, на відкрите і вільне обговорення суспільних питань. Слід зазначити, ціла низка положень у зазначених законодавчих актах дублювалася у зв'язку з тим, що права та обов'язки представників масових медіа за своїм змістом є тотожними незалежно від виду засобу масової інформації. Зокрема, заборона цензури (ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»), дотримання основних принципів журналістської діяльності (ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 2 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»), особливості та гарантії журналістської діяльності (ст. 6 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 38 Закону України «Про телебачення і радіомовлення») тощо.

Поряд з цим приймається низка законів, що стосуються загальних питань діяльності журналістів незалежно від виду засобу масової інформації. Так, закони України «Про інформацію» [3], «Про доступ до публічної інформації» [4], «Про інформаційні агентства» [5], зміни до адміністративного та кримінального законодавства формували правові межі та підстави відповідальності за порушення порядку одержання, зберігання та розповсюдження інформації як з боку пересічних громадян, так і безпосередньо журналістів.

Так, 2 жовтня 1992 року приймається закон «Про інформацію» який гарантував право кожного на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. У ст. 22 цього закону роз'яснювалися поняття масової інформації та засобів масової інформації. Саме тодішнє уявлення законодавця

про засоби масової інформації як засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації (ст. 22), призвело до появи двох самостійних законів, які врегульовували діяльність трьох найпотужніших засобів масової інформації на той час – преси і телебачення та радіомовлення.

Важливим є той факт, що в законі встановлювалися основні гарантії діяльності засобів масової інформації та журналістів, зокрема, право здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів; право безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень; право не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дозволяє встановити джерела інформації; право збирати інформацію в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових безпорядків. Також встановлювалася заборона на використання інформації для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини.

З часу прийняття цих законів минуло майже три десятиріччя, і, незважаючи на їх важливість та актуальність, сучасна інформаційна сфера потребує подальшого вдосконалення та коригування. З'явилися нові засоби масової інформації та підходи до її (інформації) розповсюдження. Поява таких соціальних мереж, як Facebook, YouTube, Instagram, соціальних месенджерів Viber, Telegram та WhatsApp, перехід засобів масової інформації у мережу Інтернет викликали жваві дискусії з приводу місця та ролі учасників таких інформаційних відносин, їх доступу до інформації та відповідальності за її розповсюдження неправдивого або забороненого змісту. З кожним роком прикладів маніпулювання громадською думкою за допомогою зазначених засобів стає все більше. Так, вибори ректора Харківського університету у 2021 році та дискусії претендентів у своїй більшості відбувалися в площині соціальних мереж, у багатьох ви-

падках з використанням неправдивої або такої, що принижує честь та гідність особи інформації [6]. Це ж стосується і політичних процесів, зокрема загальнодержавних та місцевих виборів [7]. Соціальні мережі значно спростили ведення агітації, зробивши поширення реклами та віртуальних дописів дешевшим, швидшим, більш персоналізованим і часто непомітним для користувача, що відкрило додаткові можливості для маніпулювання громадською думкою. Серйозність проблеми підкреслює те, що восени 2020 року ООН запропонувала термін «інфодемія» на визначення швидкого та масштабного поширення інформації (як точної, так і неправдивої) та закликала ЗМІ та соціальні мережі до співпраці, аби «запобігати поширенню хибних повідомлень і поширювати точну інформацію, засновану на фактах і даних». Огляд найкращих світових практик підтверджує посилення уваги урядів більшості країн світу до врегулювання обігу медіаконтенту в мережі Інтернет. При цьому наявні прямо протилежні погляди з зазначеної проблематики, від тотального контролю до повної свободи діяльності Інтернет платформ. Прихильники регулювання інформаційної діяльності у соціальних мережах вказують на загрозу неконтрольованого розповсюдження неправдивої інформації та дифамації, розголошення конфіденційної інформації користувачів, а також створення нових можливостей прихованого та персоналізованого впливу на Інтернет користувача. Яскравим прикладом такого впливу є президентська виборча компанія у США у 2016 році, у якій приватна англійська компанія Cambridge Analytica, використовуючи технології глибокого аналізу даних (зокрема, даних соцмереж), незаконно займалася збором інформації про користувачів Інтернету і соцмереж, складанням їх психологічних портретів і розробкою персоналізованої реклами. На сьогодні діяльність компанії є предметом кримінальних розслідувань у Великій Британії та США.

З метою запобігання незаконного використання персональних даних, у тому числі й політичної реклами у соціальних мережах, на території Європейського

Союзу з 2018 року діє Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR), прийнятий у 2016 році. Враховуючи можливості соціальних мереж, таких як Facebook, YouTube, Twitter, пошук Google та інших, Загальний регламент про захист даних (GDPR) вимагає зберігання та використання персональних даних користувачів лише за їх інформованої згоди, і запит на згоду має бути простим та зрозумілим для користувача. Персональні дані можуть бути використані лише законним та прозорим шляхом, можуть зберігатися лише для попередньо заявленої мети, мають залишатися конфіденційними та можуть зберігатися протягом обмеженого періоду часу, користувачі можуть оскаржити спосіб зберігання та використання їх даних [7].

З іншого боку, противники регулювання у соціальних мережах вказують на загрозу прав людини з свободи слова та самовираження, а також заборону цензури. Класичними прикладами такої діяльності на рівні держави є Російська Федерація, Китайська Народна Республіка, Корейська Народно-Демократична Республіка, а останнім часом і Республіка Білорусь [8]. Зазначені країни з різною успішністю намагаються контролювати Інтернет-середовище. Так, 1 листопада 2019 року у Росії набрав чинності закон, який, крім створення можливості на «відключення Інтернету в разі надзвичайної ситуації», також дає владі право на блокування різних сайтів та соціальних мереж. У КНР більшість соціальних мереж, такі як Twitter, Google, Facebook і WhatsApp взагалі заблоковані, а схожі послуги натомість надають китайські провайдери, такі як Weibo, Baidu та WeChat. Китайська кіберполіція також слідкує за платформами наявних соціальних мереж та переглядає повідомлення політичного змісту. Деякі повідомлення (наприклад, ті, що стосуються подій 1989 р. на площі Тянь ань мєнь) піддаються автоматичній цензурі та видаляються.

На жаль, Україна на сьогодні залишається остороною більшої частини процесів, що відбуваються у сфері регулювання інформаційних Інтернет відносин. Звісно, неможливо стверджувати, що вказана діяльність у

нашій країні є повністю не врегульованою. І цивільне, і адміністративне, а також спеціальне законодавство встановлює певні правила поведінки з інформацією, яке стосується у тому числі, роботи в Інтернет середовищі. Стаття 302 Цивільного кодексу України передбачає право кожної особи вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності. Порушення зазначених вимог тягне за собою цивільну (ст. ст. 23, 276, 277 ЦК України), а в окремих випадках кримінальну відповідальність (ст. 182 КК України) незалежно від способу та місця і засобів її розповсюдження. Кодексом про адміністративні правопорушення передбачено також адміністративну відповідальність за порушення права на інформацію та права на звернення (ст. 212-3 КпАП України). Закон України «Про доступ до публічної інформації» передбачає також можливість дисциплінарної відповідальності за порушення службовими особами права громадян на отримання інформації (ст. 24).

Таким чином, інформаційна діяльність учасників Інтернет середовища не виключена повністю з поля правового регулювання, з іншого боку, чинне законодавство не враховує особливості створення, одержання, зберігання та розповсюдження інформації в Інтернет просторі, не покладає додаткових обов'язків на Інтернет-провайдерів, а також у цілому не врегулює і не захищає Інтернет медіа як окремий різновид журналістської діяльності. Сам термін «електронні ЗМІ» у законодавстві зустрічається досить рідко, зокрема у законах України «Про захист суспільної моралі», «Про недержавне пенсійне забезпечення», нечисленні ж нагадування про можливість діяльності засобів масової інформації в мережі Інтернет знаходимо лише в Законі України «Про інформаційні агентства» та п. 14 Положення про порядок акредитації журналістів і технічних працівників ЗМІ при Верховній Раді України від 19 травня 2006 р. [9]. Так,-

ст. 29 цього Закону засобами розповсюдження інформаційних агентств називає друковані та екранні видання, радіо, телебачення (кабельне, супутникове, глобальне), електричний та електронний зв'язок (телеграф, телефон, телекс, телефакс), комп'ютерні мережі та інші телекомунікації. Однак зміст, характер та порядок такої діяльності в законі не розкривається. У той же час, і закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (ст. 8), і закон «Про телебачення і радіомовлення» (ст. 21), а також закон «Про інформацію» (ст. 26) та «Про інформаційні агентства» (ст. 12) вимагають обов'язкової реєстрації суб'єкта інформаційної діяльності. Надання відповідних прав та покладання журналістських обов'язків на учасників інформаційних відносин напряму залежить від реєстрації та визнання зазначених суб'єктів як засобу масової інформації. А тому права та обов'язки журналістів в Інтернет середовищі мають тільки ті працівники мас-медіа, що зареєстровані як друковані або телерадіокомпанії чи інформагентства, наприклад щотижнева друкована газета «Дзеркало тижня», сайти новин телекомпаній «1+1», «ICTV». Однак, більшість онлайн-видань, які працюють у режимі інформаційний агенції, не визнаються засобами масової інформації з двох причин: через відсутність законодавчого регулювання інтернет-видань, а також небажання самих учасників реєструватися у якості ЗМІ. У другому випадку власники інтернет-видань відмовляються покласти на себе додаткові обов'язки з приводу поширюваної ними інформації. Сьогодні друковані ЗМІ ризикують, коли роблять посилання на мережеві матеріали. Адже у випадку, якщо опублікована ними інформація виявиться неправдивою, жодні посилання на Інтернет-видання як на першоджерело інформації не знімуть із газети або телерадіокомпанії відповідальності [10, с. 231].

Враховуючи відсутність у вітчизняному законодавстві будь-яких вказівок на визначення Інтернет-ЗМІ, на перший план виступає наукове розуміння цього явища. На думку окремих науковців, під Інтернет-виданням (ЗМІ) можна розуміти будь-який веб-сайт як складову частину мережі

Інтернет (незалежно від того, у якому сегменті Інтернет такий веб-сайт розташований), що належить певній фізичній чи юридичній особі (незалежно від національної чи географічної належності) і призначений для розповсюдження масової інформації, тобто для здійснення масової комунікації [11, с. 22]. Погодитися з таким широким визначенням навряд чи можливо. Надання будь-якому веб-сайту статусу засобу масової інформації не тільки надає певних прав учасникам інформаційних відносин, але й покладає як на засіб масової інформації, так й інших суб'єктів відповідні обов'язки та привілеї, зокрема обов'язкова перевірка поширюваної інформації, звільнення від відповідальності за розповсюдження інформації певного виду, доступ до місць природних катастроф та інше. Саме тому повинна залишатися певна відмінність між загальним конституційним правом на інформацію та професійною діяльністю з приводу одержання, зберігання та розповсюдження масової інформації.

Зауважимо, що в сусідніх країнах реєстрація інтернет-видань стає нормою. У Білорусі прийняли новий закон «Про засоби масової інформації», який передбачає реєстрацію Інтернет-ЗМІ [12]. Держстандартом Росії введений у дію міждержавний стандарт «Електронні видання. Основні різновиди та вихідні дані», який визначає норми щодо стандарту оформлення видання, мови публікацій, наявності вихідних даних тощо [13]. Федеральним законом РФ «Про внесення змін в окремі законодавчі акти РФ у зв'язку з удосконаленням правового регулювання у сфері ЗМІ» доповнено поняттям мережевого видання [14]. Документ спрямований на модернізацію положень закону «Про засоби масової інформації». Він враховує організаційні, технічні, економічні зміни у сфері виробництва і розповсюдження електронних засобів масової інформації, які відбулися за останні десятиліття, перспективи розвитку ринку телерадіомовлення, пов'язані з переходом до цифрового мовлення. Таким чином, запроваджується можливість зареєструвати Інтернет-видання як засіб масової інформації. Така реєстрація не є обов'язковою,

але внаслідок реєстрації Інтернет-видання набуває прав і обов'язків ЗМІ [10, с. 233].

Неодноразові намагання українського законодавця врегулювати діяльність інтернет-ЗМІ поки що залишаються не-реалізованими в практичній площині. Нагадаємо лише декілька з них, зокрема проектом Закону про Концепцію державної інформаційної політики передбачалося визнання засобами масової інформації електронних ресурсів у мережі Інтернет шляхом добровільної реєстрації. Однак Верховна Рада України 05.07.2011 р. відхилила у другому читанні зазначений проєкт [15]. Також відповідний законопроект внесено урядом та зареєстровано у Верховній Раді України за № 6603 від 30 червня 2010 р. Він передбачав введення штрафів для «незарєєстрованих інформагентств» та встановлення адміністративної відповідальності за порушення законодавства про інформаційні агентства [16]. Цей законопроект Верховна Рада України мала розглянути 6 липня 2011 р., однак його було знято з розгляду.

Не полишає українська влада також спроби повернути кримінальну відповідальність за наклеп та образу в засобах масової інформації. 16 січня 2014 р. законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» було встановлено кримінальну відповідальність за наклеп (ст. 151-1 КК України); незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, суддю, їхніх близьких родичів або членів сім'ї (ст. 343 та ст. 376 КК України); несанкціоноване втручання в роботу державних електронних інформаційних ресурсів або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 361-3 КК України); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, що обробляється в державних електронних інформаційних ресурсах (ст. 361-4 КК

України); несанкціоновані дії з інформацією, що обробляється в державних електронних інформаційних ресурсах або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних системах критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури (ст. 362-1 КК України) [17]. У подальшому цей закон було повністю скасовано.

Висновки

На сьогодні онлайн-простір продовжує залишатися поза увагою українського законодавця, як у контексті надання відповідних прав його учасникам, так і встановлення відповідних обов'язків, зокрема відповідальності за дезінформацію, незаконну політичну агітацію. Останнє десятиріччя свідчить про перенесення уваги пересічного українця з традиційних ЗМІ до альтернативних джерел інформації, перш за все, мережі Інтернет. Враховуючи той факт, що Інтернет-ЗМІ відрізняється від традиційних ЗМІ фактично тільки сферою здійснення діяльності, а також те, що засади утворення і діяльності ЗМІ визначаються тільки законами України (ст. 92), необхідність врегулювання діяльності соціальних мереж та Інтернет ЗМІ є нагальною вимогою часу.

Віднесення Інтернет видання до засобу масової інформації можливе лише на підставі відповідного закону із обов'язковою реєстрацією та наданням відповідних прав та обов'язків учасникам інформаційних видань.

Прийняті закони не повинні обмежувати природне право людини на свободу думки та самовираження, права одержувати, зберігати та розповсюджувати інформацію, у тому числі, у мережі Інтернет.

Література

1. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»- № 2782-XII від 16 листопада 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (дата звернення 5.07.2021).

2. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» № 3759-XII від 21 грудня 1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

[laws/show/3759-12#Text](#) (дата звернення 5.07.2021).

3. Закон України «Про інформацію» № 2657-XII від 2 жовтня 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 5.07.2021).

4. Закон України «Про доступ до публічної інформації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 5.07.2021).

5. Закон України «Про інформаційні агентства». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 5.07.2021).

6. Бакіров погрожує судом одному з кандидатів у ректори ХНУ імені Каразіна. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/bakirov-pogrozhue-sudom-odnomu-z-kandidativ-u-rektori-khnu-imeni-karazina> (дата звернення 5.07.2021).

7. Регулювати не можна ігнорувати. Як світ контролює дезінформацію в інтернеті. URL: <https://www.oporuaa.org/article/vybory/disinformation/22735-reguliuвати-ne-mozhna-ignoruvati-iak-svit-kontroliuie-dezinformatsiiu-v-internetі> (дата звернення 5.07.2021).

8. Лукашенко утвердил новации в законы о СМИ и массовых мероприятиях. Что меняется и когда. URL: <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-utverdil-novatsii-v-zakony-o-smi-i-massovyh-meroprijatijah-что-menjaetsja-i-kogda-442677-2021/> (дата звернення 5.07.2021).

9. Розпорядження Голови Верховної Ради України «Положення про порядок акредитації журналістів і технічних працівників ЗМІ при Верховній Раді України» від 19 травня 2006 р. № 420. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/420/06-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення 5.07.2021).

10. Бурило Ю. П. Щодо визначення адміністративно-правового статусу Інтернет-видань та організаційно-правових засад державного управління в сфері їх діяльності // Науковий потенціал світу 2006: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (18-29 верес. 2006 р.). Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. Т. 15. С. 20-28.

11. Закон Республики Беларусь «О средствах массовой информации» № 427-3 от 17 июля 2008. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10800427> (дата звернення 5.07.2021).

12. ГОСТ 7.83-2001. СИБИД. Электронные издания. Основные виды и выходные сведения. URL: <http://www.internet-law.ru/intlaw/laws/gost.htm> (дата звернення 5.07.2021).

13. Федеральный закон «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с совершенствованием правового регулирования в сфере средств массовой информации» N 142-ФЗ от 14.06.2011. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_115124/ (дата звернення 5.07.2021).

14. Каплій О.В. Інтернет-видання ЗМІ як новий вид традиційних ЗМІ: поняття та сучасний стан конституційно-правового регулювання. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 61. С. 227–235.

15. Проект Закону про Концепцію державної інформаційної політики. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7251&skl=7 (дата звернення 5.07.2021).

16. Проект закона Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно усовершенствования системы государственной регистрации информационных агентств» № 6603 от 30.06.2010. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF53F00A.html (дата звернення 5.07.2021).

17. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16.01.2014 № 721-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 22. Ст. 801.

JOURNALISM ACTIVITY IN SOCIAL NETWORKS (PROBLEMS AND WAYS TO OVERCOME)

The article considers the problem of the right to freedom of speech and freedom of journalistic activity on the Internet. Despite the rapid development of information tech-

nology Ukraine is involved in the global processes in the collection, storage and dissemination of information on the Internet. The current legislation of Ukraine today does not contain a definition of the concept involved in mass information on the Internet, does not have a special legal act that would determine their status, procedure, principles of activity, etc.

Different approaches to the regulation of electronic media are analyzed. It has been proven that total censorship of electronic media violates the natural right to freedom of speech and information. On the contrary, the refusal of state intervention in the field of information activities on the Internet deprives electronic media of legal protection compared to traditional media. Current Ukrainian legislation does not take into account the specifics of creating, receiving, storing and disseminating information on the Internet, does not impose additional responsibilities on Internet providers, and generally does not regulate and protect Internet media as a separate type of journalistic activity.

In order to avoid illegal activity on the Internet for the collection, receipt, storage and distribution of information recommended to turn to the experience of European countries, including the General Regulation on data protection adopted in 2016.

Given the characteristics of the media, their goals and objectives, it is proposed to separate the grounds for legal regulation of the general human right to information and special professional powers of the media. According to the author of the article, there should be a certain difference between the general constitutional right to information and professional activity regarding the receipt, storage and dissemination of mass information.

The conclusions propose the adoption of a relevant legislative act that will allow to equalize the rights and responsibilities of electronic media with traditional ones.

Key words: mass media, right to freedom of speech, right to information, electronic media, responsibility of a journalist.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ПОШКОДЖЕННЯ АБО РУЙНУВАННЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ У ХІХ СТ.

ЮРИКОВ Олександр Олександрович - викладач циклу загальних та кримінально-правових дисциплін Київського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6900-6887>

УДК 343.346

DOI 10.32782/NP.2021.3.17

Проаналізовано генезу кримінальної відповідальності за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі у ХІХ ст. Визначено, що предметом посягання на об'єкти телекомунікацій були технічні засоби і споруди телеграфу, зв'язку, радіомовлення, перші з яких виникли наприкінці ХVІІІ ст., а широке застосування отримали лише в середині ХІХ ст. у зв'язку з появою електромагнітного телеграфу.

Науково доведено, що на території України 27 квітня 1855 року вперше було встановлено відповідальність за посягання на телеграфи у зв'язку з набуттям чинності Закону Російської імперії № 29253 «Про покарання за пошкодження телеграфів».

1857 року було перевидано Звід законів Російської імперії, і зміст Закону № 29253 «Про покарання за пошкодження телеграфів» у первинному вигляді дублювався в ст. 1625–1635 підрозділу II «Про порушення Уставів телеграфічних» глави ХІ «Про порушення Уставів поштових і телеграфічних» розділу VІІІ «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою і благочиння» тому XV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів Російської імперії.

1864 року в Російській імперії було проведено судову реформу, у зв'язку з чим прийнято Статут про покарання, що накладаються мировими суддями. Глава 8 «Про порушення Уставів поштового і телеграфного» цього Статуту містила норми, які передбачали

кримінальну відповідальність за посягання на телеграфне обладнання.

У редакції 1885 року Уложення про покарання кримінальні та виправні відповідальність за посягання на об'єкти телеграфу було передбачено в ст. 1139–1148 підрозділу II «Про порушення Устава телеграфного» глави ХІ «Про порушення Уставів поштового та телеграфного» розділу VІІІ «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою і благочиння».

Констатовано, що попри перевидання Уложення про покарання кримінальні та виправні, дію Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями, не припинено, що призводило до певних колізій під час притягнення винних до кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти телекомунікацій (зв'язку).

Ключові слова: телекомунікації, телеграф, зв'язок, обладнання, технічні засоби, споруди електрозв'язку, об'єкти телекомунікацій, посягання, пошкодження, руйнування.

Постановка проблеми

Усебічне та повне дослідження кримінальної відповідальності за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі неможливе без вивчення історичних аспектів виникнення та розвитку норми кримінального закону, яка передбачає відповідальність за це діяння. Такий аналіз дає змогу проаналізувати генезис кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти телекомунікацій, передумови виникнення

сучасної кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі (ст. 360 КК України), а також визначити соціальну обумовленість існування цієї норми в чинному кримінальному законодавстві України, її недоліки та можливості вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Кримінальну відповідальність за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі, а також деякі її аспекти досліджували у своїх працях такі вітчизняні й зарубіжні вчені: І. Б. Газдайка-Василишин, О. П. Дячкін, Р. О. Мовчан, С. В. Незнайко, О. Г. Сандул, О. В. Таран та ін.

Тому **метою статті** є висвітлення історичних аспектів розвитку кримінальної відповідальності за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі у ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу

У науці кримінального права України дослідження генезису правових явищ здійснюють переважно з моменту прийняття першого законодавчого акта, який регулював кримінально-правові відносини, однак не завжди таке рішення є обґрунтованим і доцільним. З огляду на те, що предметом посягання на об'єкти телекомунікацій є технічні засоби і споруди телеграфу, зв'язку, радіо-, телемовлення, телекомунікацій, перші з яких виникли наприкінці ХVІІІ ст., а широке застосування отримали лише в середині ХІХ ст. у зв'язку з появою електромагнітного телеграфу, досліджувати генезис кримінальної відповідальності за умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі доцільно не з часу виникнення першої пам'ятки кримінального права чи законодавства України, а саме з моменту законодавчого закріплення норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за такі діяння.

З ХІХ ст. переважна більшість земель сучасної України належала до складу Російської імперії. 27 квітня 1855 року було ви-

дано Закон Російської імперії № 29253 «Про покарання за пошкодження телеграфів», яким уперше на території України було встановлено відповідальність за посягання на телеграфи. Він містив дві частини. Перша частина охоплювала 12 пунктів, які визначали протиправні діяння та покарання за їх вчинення. Друга частина встановлювала порядок ознайомлення населення держави із цими правилами. Спочатку цей закон належав до тому ІІ «Звід губернських установ» Зводу Законів 1842 року, а не до тому ХV «Уложення про покарання кримінальні та виправні» [1, с. 295–298]. Тобто спершу законодавець не передбачив кримінальної відповідальності за посягання на телеграф.

1857 року було перевидано Звід законів Російської імперії, і зміст Закону № 29253 «Про покарання за пошкодження телеграфів» у первинному вигляді дублювався в ст. 1625–1635 підрозділу ІІ «Про порушення Уставів телеграфічних» глави ХІ «Про порушення Уставів поштових і телеграфічних» розділу VІІІ «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою і благочиння» тому ХV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів Російської імперії [2, с. 417–421].

Стаття 1625 (п. 1, 2 Закону № 29253) передбачала кримінальну відповідальність за умисне або вчинене з необережності пошкодження обладнання телеграфу, будь-які інші дії, що спричинили припинення телеграфного з'єднання. Такі діяння каралися штрафом, арештом або тілесними ушкодженнями [2, с. 417]. Якщо таке діяння вчинено з необережності й винний повідомив про це працівників телеграфу та відвернув серйозні наслідки, то покарання було найменш тяжким. Тобто законодавець того часу вже розумів, що суспільна небезпека цього злочину полягає в припиненні зв'язку, а тому визначив такі наслідки обов'язковими. Крім того, із самого початку існування кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти телеграфу було очевидно, що до зазначених вище наслідків може призвести не лише пошкодження телеграфу, а й інші дії.

Стаття 1626 (п. 3 Закону № 29253) передбачала кримінальну відповідальність за пошкодження телеграфу через необереж-

ність, якщо це спричинило тілесні ушкодження різного виду та ступеня тяжкості чи смерть потерпілого. Таке діяння каралося позбавленням волі на строк від 3 до 6 місяців. Натомість умисне пошкодження обладнання телеграфу каралося різного виду покараннями: від позбавлення всіх прав до заслання в різні регіони Російської імперії та тілесних ушкоджень (ст. 1627 (п. 4 Закону № 29253)) [2, с. 418]. Отже, умисне пошкодження телеграфу було суспільно небезпечним і кримінально караним незалежно від наслідків такого діяння, а вчинення його з необережності – тільки в разі настання наслідків у вигляді тілесних ушкоджень або смерті потерпілого. Не цілком зрозумілим з боку законодавця є виокремлення ст. 1627 та призначення більш тяжкого покарання, ніж у ст. 1625. Ці статті були схожими, різнилися лише наслідками – припинення телеграфного з'єднання, які в ст. 1625 передбачені були як обов'язкові, а ст. 1627 була формальним складом. Пошкодження телеграфу, що спричинило тілесні ушкодження або смерть потерпілого, каралося також різного виду покараннями: від позбавлення всіх прав до заслання в різні регіони Російської імперії та тілесних ушкоджень (ст. 1629 (п. 6 Закону № 29253)). Порівняно зі ст. 1627, такі покарання були більш тяжкими через їх розмір (майже вдвічі вище) [2, с. 419–420].

У підрозділі II «Про порушення Уставів телеграфічних» глави XI «Про порушення Уставів поштових і телеграфічних» розділу VIII «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою і благочиння» були не тільки заборонні норми, а й роз'яснювальні – ст. 1628 (п. 5 Закону № 29253). У ній зазначено, що пошкодження телеграфу, вчинене з метою викрадення його складових, каралося незалежно від вартості викраденого на підставі правил про сукупність злочинів, передбачених ст. 165 тому XV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу Законів Російської імперії, за найтяжчим покаранням, передбаченим ст. 1627 [2, с. 419].

Стаття 1630 (п. 7 Закону № 29253) передбачала кримінальну відповідальність за припинення чи уповільнення телеграфного з'єднання, зміну телеграфних знаків шля-

хом насильницьких дій щодо працівників телеграфної установи. На підставі ст. 296–298 тому XV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів Російської імперії, а також залежно від виду насильницьких дій винного такі діяння каралися позбавленням усіх прав, каторжними роботами, тілесними ушкодженнями тощо. У ст. 1631 (п. 8 Закону № 29253) передбачено кримінальну відповідальність за пошкодження телеграфу з метою зупинення передачі урядового припису чи доносу, які відомі винному, що каралося одним із покарань, передбачених у ст. 1630, залежно від важливості інформації та інших обставин. Для вибору покарання не мало значення, чи було застосовано насильство до працівників телеграфу під час посягання [2, с. 420].

За умисне пошкодження телеграфного з'єднання з метою вчинити або сприяти вчиненню злочинів проти держави, передбачених ст. 257, 278, 282 та 287 тому XV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів Російської імперії було передбачено покарання у вигляді позбавлення всіх прав і смертної кари (ст. 1632 (п. 9 Закону № 29253)). Умисне пошкодження телеграфічних з'єднань вчинено з метою вчинення іншого злочину проти фізичних осіб або власності, сприяння вчиненню такого злочину, каралося на підставі правил про сукупність злочинів, передбачених ст. 165 тому XV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів Російської імперії, за найтяжчим покаранням (ст. 1633 (п. 10 Закону № 29253)) [2, с. 420–421].

У ст. 1634 (п. 11 Закону № 29253) визначено порядок відшкодування збитків, завданих злочинами, передбаченими ст. 1625–1633 тому XV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів Російської імперії. Слід акцентувати на тому, що в разі вчинення цих злочинів службовими особами телеграфних управлінь, підрядниками чи працівниками цих підрядників, які прийняли на утримання телеграфне обладнання, то покарання призначали за відповідними статтями підрозділу II «Про порушення Устава телеграфного» глави XI «Про порушення Уставів поштово-

го та телеграфного» розділу VIII «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою і благочиння», однак воно повинно було бути найтяжчим (ст. 1635 (п. 11 Закону № 29253)) [2, с. 421].

1864 року в Російській імперії було проведено судову реформу, у зв'язку з чим прийнято Статут про покарання, що накладаються мировими суддями, який містив 13 глав, з яких 12 були нормами Особливої частини. Глава 8 «Про порушення Уставів поштового і телеграфного» містила норми, які передбачали кримінальну відповідальність за посягання на телеграфне обладнання [3; 4, с. 96–97]. Переважна більшість цих норм стосується порушення правил роботи з телеграфним обладнанням, проте не з його пошкодженням тощо. Лише ст. 101 передбачала кримінальну відповідальність за пошкодження обладнання телеграфів та телефонів через необережність, що могло спричинити припинення телеграфного або телефонного з'єднання. Такі діяння карали штрафом, а у випадку припинення зв'язку – арештом на строк до 1 місяця або штрафом [3]. Тобто зазначена стаття частково дублювала положення ст. 1625 тому XV Уложення про покарання кримінальні та виправні Зводу законів Російської імперії 1857 року, водночас поширювала кримінально-правову охорону на об'єкти телефонного зв'язку. Доречно зазначає В. В. Бабаніна, що цей нормативно-правовий акт хоч і вирізнявся високим рівнем законотворчості, чітко визначав ознаки складів конкретних діянь, однак спричинив складнощі в правозастосуванні внаслідок одночасної дії з Уложенням про покарання кримінальні та виправні. Це спонукало до суттєвої зміни зазначеного Уложення [4, с. 97].

1885 року Звід законів Російської імперії було перевидано, а також змінено том XV Уложення про покарання кримінальні та виправні. У цій редакції кримінального закону відповідальність за посягання на об'єкти телеграфу було передбачено в ст. 1139–1148 підрозділу II «Про порушення Устава телеграфного» глави XI «Про порушення Уставів поштового та телеграфного» розділу VIII «Про злочини і проступки проти громадського благо-

устрою і благочиння» [5]. Стаття 1139 встановлювала кримінальну відповідальність за пошкодження телеграфу через необережність, що спричинило тілесні ушкодження різного виду й ступеня тяжкості або смерті потерпілого. Таке діяння каралося позбавленням волі від 2 до 4 місяців. Водночас ст. 1140 передбачала кримінальну відповідальність за умисне пошкодження телеграфу, яке каралося позбавленням будь-яких прав і роботами у виправних арештних відділеннях на строк від 1,5 до 3 років. Ця стаття мала примітку, у якій зазначено, що за цією статтею карається також пошкодження телефонних ліній зв'язку. Таким чином, перші кримінально-правові норми, які встановлювали відповідальність за посягання на об'єкти телекомунікацій, були диференційовані залежно від форми вини. Крім того, слід акцентувати на тому, що пошкодження телеграфу через необережність було суспільно небезпечним і кримінально караним лише у випадку спричинення тілесних ушкоджень або смерті, а умисне таке діяння не передбачало настання цих наслідків. Однак ч. 1 ст. 1142 передбачала кримінальну відповідальність за умисне пошкодження телеграфу, що спричинило смерть потерпілого, що каралося позбавленням будь-яких прав і роботами у виправних арештних відділеннях на строк від 3,5 до 4 років, а ч. 2 – те саме діяння, що спричинило тілесні ушкодження будь-якого виду та ступеня тяжкості, каралося позбавленням будь-яких прав і роботами у виправних арештних відділеннях на строк від 2,5 до 3,5 років. Тобто умисне посягання на об'єкти телеграфу, що спричинило тілесні ушкодження або смерть потерпілого, було передбачено окремою статтею та каралося значно суворіше, ніж таке діяння, що не спричинило відповідні наслідки [5].

Цікавою з позицій юридичної техніки є стаття 1141, яка передбачала кримінальну відповідальність за пошкодження телеграфу з метою викрадення його складових. Санкція цієї статті не передбачала покарання, водночас у ній зазначено, що за таке діяння покарання призначали на підставі встановлених ст. 152 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року

правил про сукупність злочинів. Можливо, ця норма є роз'яснювальною, однак, з огляду на будову диспозиції, можна стверджувати, що вона є заборонною та відсилочною до ст. 1140 для визначення покарання за умисне пошкодження телеграфу та ст. 152 для правильного призначення покарання. Крім того, у цій статті викладено правило кваліфікації посягання на об'єкти телеграфу (телекомунікацій) – тобто таке діяння у випадку заволодіння складовими телеграфу підлягало додатковій кваліфікації за статтями, які передбачали кримінальну відповідальність за посягання на власність (залежно від форми посягання – крадіжка, грабїж, розбій тощо). Схожою є норма ст. 1146, у якій зазначено, що у випадку умисного пошкодження телеграфних з'єднань вчинено з метою вчинення іншого злочину проти фізичних осіб або власності, чи сприяння вчиненню такого злочину, то дії винного слід карати на підставі правил про сукупність злочинів [5].

Стаття 1143 передбачала кримінальну відповідальність за припинення або уповільнення передання інформації шляхом насильницьких дій щодо працівників телеграфної установи. У цій статті відповідальність диференційовано залежно від виду й ступеня небезпеки насильницьких дій винного. Такі дії карали позбавленням усіх прав і каторжними роботами на строк від 12 до 20 років. У ст. 1144 передбачено кримінальну відповідальність за пошкодження телеграфу з метою зупинити передання урядового припису чи доносу, які відомі винному. Такі дії карали одним із покарань, передбачених у ст. 1143, залежно від важливості інформації. Для вибору міри покарання не мало значення, чи було застосовано насильство до працівників телеграфу під час посягання. Статтю 1145 в останній редакції Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року виключено [5].

Те, що попередні норми є саме заборонними, а не роз'яснювальними, підтверджує ст. 1147, яка передбачала порядок відшкодування збитків, завданих злочинами, передбаченими ст. 1139–1146 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року. Вчинення цих злочинів службо-

вими особами телеграфних управлінь, підрядниками чи працівниками цих підприємств, які прийняли на утримання телеграфне обладнання, карали найтяжчою мірою покарання (ст. 1148) [5].

Висновки

Кримінальна відповідальність за посягання на об'єкти телекомунікацій була доволі диференційованою і передбачена різними статтями. Однак з огляду на покарання та зміст диспозиції деяких статей не цілком зрозуміло, чому вони не були об'єднані в одну статтю.

Предметами посягань були засоби та споруди зв'язку, зокрема телеграфу. Формою прояву об'єктивної сторони визнано лише пошкодження, натомість знищення чи руйнування не було передбачено в зазначених вище статтях. Такі діяння цілком охоплено поняттям «пошкодження», а тому окремої конкретизації не потребувало. Суб'єкт посягань на об'єкти телекомунікацій був загальним. Суб'єктивна сторона характеризувалася виною у формі умислу та необережності.

Загалом криміналізація посягань на об'єкти телекомунікацій була і залишається позитивним аспектом кримінально-правової охорони власності, громадської безпеки й обороноздатності держави.

Література

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881) : в 55 т. Т. 30 (1855) : Ч. 1 : Законы (28881–30012).
2. Свод законов Российской империи : в 15 т. Т. 15 : Законы уголовные (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных). СПб. : Тип. 2-го Отделения Собственной Е.И.В. канцелярии, 1857. 602 с.
3. Уставъ о наказанияхъ, налагаемыхъ мировыми судьями, 1864 г.
4. Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 600 с.
5. Свод законов Российской империи : в 16 т. Т. 15 : Положение о наказаниях (Уложение о наказаниях уголовных и исправительных).

References

1. Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ymperyy. Sobranie (1825–1881) : v 55 t. T. 30 (1855) : Ch. 1 : Zakony (28881–30012) [Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection (1825-1881) : in 55 volumes T. 30 : Part 1 : Laws (28881-30012)] [in Russia].
2. Svod zakonov Rossyiskoi ymperyy : v 15 t. T. 15 : Zakony uholovnye (Ulozhenye o nakazaniakh uholovnykh y yspravytelnykh) (1857) [Code of laws of the Russian Empire : in 15 volumes. T. 15 : Criminal laws (Code of penalties and correctional)]. SPb. : Typ. 2-ho Otdeleniya Sobstvennoi E.Y.V. kantseliariyy- [in Russia].
3. Ustav o nakazaniakh, nalahaemykh myrovymy sudiamy (1864) [Charter on Punishments Imposed by Justices of the Peace] [in Russia].
4. Babanina V. V. (2021). Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy: mekhanizm stvorennia ta realizatsii [Criminal legislation of Ukraine: mechanism of creation and realization]. Kyiv [in Ukraine].
5. Svod zakonov Rossyiskoi ymperyy : v 16 t. T. 15 : Polozhenye o nakazaniakh (Ulozhenye o nakazaniakh uholovnykh y yspravytelnykh) [Code of laws of the Russian Empire : in 16 volumes. Vol. 15 : Provisions on punishments (Code on penal and correctional punishments)] [in Russia].

Yurikov Oleksandr

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL LIABILITY FOR INTENTIONAL DAMAGE OR DESTRUCTION OF THE TELECOMMUNICATIONS NETWORK IN THE XIX CENTURY

The genesis of criminal liability for intentional damage or destruction of the telecommunications network in the XIX century is analyzed. It is determined that the subject of encroachment on telecommunications facilities were technical means and facilities of the telegraph, communications, broadcast, the first

of which appeared in the late XVIII century., And were widely used only in the middle of the XIX century due to the advent of the electromagnetic telegraph.

It has been scientifically proven that on April 27, 1855, liability for encroachment on telegraphs was established for the first time in Ukraine in connection with the entry into force of the Law of the Russian Empire № 29253 «On Punishment for Damage to Telegraphs».

In 1857, the Code of Laws of the Russian Empire was republished, and the content of Law № 29253 «On Punishment for Damage to Telegraphs» was duplicated in its original form in Art. 1625–1635 of Subsection II «On Violation of Telegraphic Statutes» of Chapter XI «On Violation of Postal and Telegraphic Statutes» of Section VIII «On Crimes and Misdemeanors Against Public Welfare and Devotion» vol.

In 1864, the Russian Empire underwent a judicial reform, which resulted in the adoption of the Statute of Punishments Imposed by Justices of the Peace. Chapter 8 «On Violation of the Statutes of the Post and Telegraph» of this Statute contained provisions that provided for criminal liability for encroachment on telegraph equipment.

In the wording of the 1885 Code of Punishment, criminal and corrective liability for encroachment on telegraph objects was provided in Art. 1139–1148 of subsection II «On Violation of the Telegraph Charter» of Chapter XI «On Violation of the Postal and Telegraph Statutes» of Section VIII «On Crimes and Misdemeanors against Public Improvement and Denomination».

It was stated that despite the re-issuance of the Criminal and Correctional Penal Code, the Statute of Penalties imposed by justices of the peace has not been terminated, which has led to certain conflicts in bringing the perpetrators to justice for encroaching on telecommunications.

Keywords: telecommunications, telegraph, communication, equipment, technical means, telecommunication facilities, telecommunications facilities, encroachment, damage, destruction.

ПАРАДИГМА ЖОРСТОКОСТІ ТА КОРЕЛЯЦІЯ ДЕТЕРМІНАНТ «ЖОРСТОКІСТЬ», «НАСИЛЬСТВО», «АГРЕСІЯ»

БУНДЗ Ростислав Олегович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права і процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3651-4068>

УДК 343.6

DOI 10.32782/NP.2021.3.18

У статті, на основі чинного законодавства та контент аналізу наукових робіток, визначаються концептуальні підходи до визначення парадигми жорстокості та кореляції детермінант «жорстокість», «насильство», «агресія».

Зроблено висновки про те, що чинне законодавство чітко не регламентує дефініцію зазначених понять, і це призводить до їх двоякого трактування, неправильної кваліфікації та, відповідно, неналежного реагування державних органів на злочинні діяння.

Жорстокість – це один із домінуючих індикаторів морального здоров'я нації. Кількість злочинів насильницької мотивації, пов'язаних з жорстокістю, садизмом, озлобленою агресивністю, цинізмом, знущанням над потерпілими, щороку збільшується, вимагає посилення відповідальності за їх вчинення.

Охарактеризовано особливий тип поведінки особи, характерними специфіками якого виступають, власне, насильство, агресія і жорстокість. Під жорстокістю, як ознакою окремих кримінальних правопорушень, належить розуміти невід'ємну особистісну рису, що проявляється в усвідомленому заподіянні фізичних, психічних чи моральних страждань (чи прагненні їх заподіяння), шляхом дії чи бездіяльності та є способом реалізації агресії і насильства.

Ключові слова: жорстокість, насильство, агресія, кримінальні правопорушення, що вчиняються з особливою жорстокістю.

Постановка проблеми

Сучасне суспільство, враховуючи глобалізаційні передумови, егоцентризацию особистості, тотальне нівелювання загальноприйнятими нормами поведінки, вирізняється особливою жорстокістю, агресією та насильством. Жорстокість – це один із домінуючих індикаторів морального здоров'я нації. Безумовно, зазначені тенденції не виникли спонтанно та нізвідки, а вироблялись під впливом певних факторів упродовж останніх десятиліть. Кількість злочинів із насильницької мотивацією, коли насильство пов'язане з жорстокістю, садизмом, озлобленою агресивністю, цинізмом, знущанням над людьми, щороку збільшується, що вимагає посилення відповідальності за їх вчинення.

Мета статті

Дослідження феномену жорстокості в кореляції із насильством та агресією, моніторинг дотичних (однорідних) та відмінних платформ. Аналіз детермінант «жорстокість», «насильство», «агресія».

Ступінь дослідженості теми

Аналіз проблематики жорстокості проводиться перманентно у наукових дослідженнях у галузі філософії, соціології, психології, психіатрії, права, зокрема, в зазначене питання перебуває у центрі уваги таких учених: Ю. М. Антоняна, С. В. Бородіна, К. В. Катеринчука, В. І. Кучера, О. Ю. Михайлова, М. І. Райського, Л. І. Скреклі,

А. Д. Татарковського та ін. Проте, поняття жорстокості у працях науковців, зазвичай, розглядається під кутом певного складу кримінального правопорушення, що потребує постійного моніторингу та корегування оціночних підходів відповідно до норм чинного законодавства та вимог часу.

Виклад основного матеріалу

Феномен жорстокості був і є притаманний будь-якому суспільству і майже завжди тісно пов'язаний із насильством і агресією. Це характерно і для сучасного етапу суспільного розвитку [1, с. 4]. Зокрема, Ю. М. Антонян слушно вважає, що вивчення агресивності й жорстокості вкрай необхідне, позаяк жорстокість, агресивність і насильство є дуже поширеними, а відтак, що глибшими будуть наші знання про них, їх причини, то успішніше зможемо боротися з ними [2].

Ще радикальніше висловлюється з цього приводу Н. Р. Хомичов, наголошуючи, що жорстокість необхідно викоринювати з нашого суспільства, боротися з нею треба так, щоб вона поступалася під натиском впливу на неї. Боротьба така має бути жорсткою [3]. У свою чергу, у рамках боротьби зі жорстокістю необхідно охопити такі питання, як: витоки жорстокості, її природу, зв'язок із агресією та насильством, а також заходи, які належить розробити для подолання цього негативного явища.

У сучасних умовах відсутня єдність у співвідношенні понять «жорстокість» та «особлива жорстокість» [4, с. 45]. У зв'язку з цим науковці виокремили два напрями вирішення цієї проблеми:

1) поняття жорстокості та особливої жорстокості ототожнюються [5, с. 54; 6, с. 175-177];

2) особлива жорстокість характеризується винятковим характером і перевищує за своїм ступенем звичайну [7, с. 78-81].

Тим часом жорстокість проявляється по-різному: дорослими щодо неповнолітніх; неповнолітніми стосовно дорослих; у сім'ї, побуті, школі, на вулиці, виробництві тощо. Вона доволі часто поєднана з агресією, різними формами насильства над особистістю. Однак ототожнювати поняття насильства, агресії і жорстокості неприпустимо. Адже

жорстокість, на думку Н. В. Борисенкової [8, с. 13], є одним із проявів насильства.

Ю. М. Антонян [2], перестерігає від уніфікації зазначених понять, наголошуючи при цьому на їх тісному взаємозв'язку, а також на нагальності дослідження цих детермінант із позицій соціології, психології, психіатрії, моральності, права та генетики. Проте, щоразу феномен жорстокості виокремлюється ученим в особливий спосіб.

Відтак, аналізуючи кримінальні правопорушення, що вчиняються з особливою жорстокістю, а саме кримінологічний аспект цього питання, слід зважати на певні особливості. Зокрема, на нашу думку, можна говорити про таке поняття, як «кримінальна жорстокість».

Кримінальний кодекс України вказує на низку злочинів, кваліфікуючими ознаками яких є вчинення діяння «з особливою жорстокістю». Однак кримінологія, вважаємо, може розглядати прояв жорстокості набагато ширше, адже, вивчаючи кримінальні правопорушення, поєднані з жорстокістю, не можна обмежуватися лише «рекомендаціями» Кримінального кодексу. Кримінологія, досліджуючи реальність, зокрема, спираючись на практичний досвід, визначає своє коло злочинів, поєднаних із жорстокістю, яке значно ширше від представленого у Кримінальному кодексі України. У нього можуть бути включені, наприклад, і такі діяння, як побої, катування, хуліганство, деякі інші [2]. Варто також ураховувати, що при вчиненні цих кримінальних правопорушень, жорстокість тісно пов'язана з насильством і агресією. І незалежно від того, поєднані злочини зі жорстокістю чи ні, основу їх вивчення мають становити не кримінально-правові догми, а кримінологічні знання, практичний досвід, реальність.

Як уже зазначалося, часто поняття жорстокості асоціюють із насильством і агресією. Позиції щодо поняття насильства є дискусійними. У літературі зустрічаються як надмірно широкі, так і надто вузькі визначення насильства. До широких понять можна віднести розуміння насильства як поведінки, що завдає шкоди іншим; як примус, обмеження свободи вибору, «узурпація вільної волі» [9, с. 36]. За більш вузьким розумінням

насильства, до нього належить заподіяння фізичної, психічної чи матеріальної шкоди.

Поняття «насильство» та «жорстокість» взаємопов'язані, оскільки жорстокість походить від насильства, однак за ступенем суспільної небезпеки є більш небезпечною. Така думка випливає з аналізу судової практики, де фантазія злочинця щодо обрання способу спричинення потерпілому фізичних та (або) моральних страждань неосяжна. Безумовно, всі кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість, насильницькі. Однак не всі насильницькі кримінальні правопорушення містять ознаку жорстокості. Вказівка законодавця в окремих диспозиціях статей саме на термін «жорстоке поводження», що має значення для кримінально-правової кваліфікації, а не на «насильство» свідчить про те, що є дії, які переходять межу насильства. Спільним, тобто таким що об'єднує жорстоке поводження і насильство, є спричинення потерпілому болю, страждань. Однак для жорстокого поводження характерним є бажання заподіяти страждання потерпілому, а також отримати задоволення від цього [10, с. 29].

На нашу думку, слушною є позиція Ю. М. Антоняна й В. В. Гульдана, які виокремлюють жорстокість в особливу категорію, позаяк вона «надає особливого забарвлення насильству й агресії, пов'язана зі способом їх реалізації, заподіянням жертві особливих страждань» [11, с. 15]. Жорстокість та агресивність, на думку вчених, розрізняються за ознакою «заподіяння страждань і мук заради страждань і мук», що властиве жорстокості і не властиве агресивності. Жорстокість як особистісна риса визначається відтак як «прагнення до заподіяння страждань і мук людям або тваринам, що виражається в діях, бездіяльності, словах, а також фантазуванні відповідного змісту». Акцентується, що агресивна людина може і не бути жорстокою, тоді як жорстока людина завжди агресивна.

З цього приводу у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначається, що умисне вбивство визнається вчиненим із особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115

КК), якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом згнєблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глушення тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глушенням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань [12].

Відтак, відсутність у законодавстві чіткого визначення окреслених понять спричиняє неправильну кваліфікацію та, відповідно, неналежне реагування органів держави на злочинні діяння.

«Емоційна неврівноваженість, марнославство, упертість, нечутливість до страждань інших людей, навіть близьких – усе це пов'язано зі жорстокістю і належить до найбільш поширених характерологічних рис неповнолітніх злочинців» [13, с. 55].- Що примітивнішою є людина, стверджує - А. В. Боков, то вона агресивніша [14, с. 33]. Багато що тут пов'язано з розвитком маржиналізму. Це, по суті, вважає Ю. М. Антонян, люмпенізована частина населення, яка активно «постачає» неповнолітніх злочинців обох статей. Ці неповнолітні не вбачають у грубості і хамстві нічого особливого. Насильство, агресивна реакція на соціальні та психологічні «подразники», жорстокість у свідомості цієї категорії осіб сприймається як звичайна, звична, «природна» лінія поведінки [11]. Такі тенденції, як зазначає Т. М. Ісаєнкова, виникають у злочинця, за правило, на ґрунті незадоволеності життям, внаслідок фрустрації і комплексів неповноцінності: «І чим більше збитковим відчуває себе винний, тим більшу жорстокість він може проявити при вчиненні злочину» [15].

Як уже зазначалося, багато вчених пишуть про жорстокість як властивість особистості неповнолітнього злочинця. У зв'язку зі жорстокістю виникає особливий тип по-

ведінки, з'являється і особливий тип особистості, характерна риса якого власне насильство, агресія і жорстокість. Неповнолітні, що належать до такого типу особистості, поширюють серед своїх однолітків стереотипи агресивно-насильницької поведінки. Відтак, у комплексі причин і умов кримінальних правопорушень неповнолітніх, поєднаних із жорстокістю і такими, що супроводжуються агресією, домінує відповідна особистість із усіма притаманними їй властивостями, специфікою процесу формування та особливостями поведінки.

У цьому контексті надважливе значення має формування мотивації поведінки, тобто основу аналізу поєднаних зі жорстокістю злочинів неповнолітніх становить мотив діяння. У неповнолітніх, що вчиняють означені діяння, всі мотиви (заздрість, ненависть, помста, ревності тощо) акумулюються в двох основних напрямках: прагнення до реалізації мотиву злочину і досягнення кримінальної мети; прагнення до задоволення потреби в насильстві, що супроводжується жорстокістю. У таких неповнолітніх мотивація поведінки базується на вихідній меті кримінального правопорушення і конкретно спрямована на насильницький утиль потерпілого за допомогою жорстокості, що проявляється до нього. Вона зосереджена на насильстві, яке стимулює агресію і жорстокість. Часто ця жорстокість виходить за межі дії і зачіпає інтереси сторонніх осіб, що не мають стосунку до злочину.

Мотив злочину, поєднаного зі жорстокістю, має ніби подвійне підґрунтя: коли він є невід'ємною рисою особистості, йде зсередини, є властивістю особистості злочинця; коли він становить агресивну реакцію винного на «подразники» зі зовні від потерпілого. Зокрема, мотив злочину, поєднаного зі жорстокістю, спрямований на те, як, яким чином і за допомогою яких засобів можна «придушити» потерпілого. Він є власне реакцією на вказані «подразники», регулює спрямованість дій злочинця, а в процесі реалізації мотивованих дій – прагнення до прояву насильства і жорстокості. Цим, відтак і визначається здебільшого специфіка кримінальних правопорушень, поєднаних із жорстокістю.

Злочини, що розглядаються, об'єднані єдиним для них терміном – «пов'язані зі жорстокістю». Відповідно, визначаються критерії відмежування цієї частини кримінальних правопорушень від інших діянь. Однак парні зі жорстокістю злочини не становлять єдиного, недиференційованого масиву, хоча їх і об'єднує вказаний загальноживаний термін. Вони мають розвинену систему і відрізняються один від одного. Цілком допустима класифікація злочинів всередині цієї системи. Можлива і типологія (типізація) осіб, які вчиняють злочини, пов'язані зі жорстокістю.

Отже, можемо простежити певний зв'язок між поняттями «агресивність», «жорстокість» та «насильство». Усі ці явища слід віднести до особистісних рис, що проявляються під час вчинення кримінальних правопорушень. Насильство, безумовно, – це завжди злочин. Але воно може бути і не жорстоким, як, скажімо, і агресивність, оскільки може вчинитись і шляхом бездіяльності. Але це не означає, що жорстокою є лише активна злочинна поведінка. Наприклад, ненадання допомоги потерпілому, залишення без їжі, води чи в непридатних до життя умовах (залишення без одягу в холодну пору тощо) свідчать про жорстокість, позаяк такі діяння можуть спричинити потерпілому не менші страждання, ніж, наприклад, заподіяння значної кількості побоїв, завдання ударів тощо.

Висновки

Жорстокість як особистісна характеристика особи, як спосіб учинення злочину, як засіб досягнення злочинної мети завжди становила інтерес для практиків і теоретиків правоохоронної діяльності. На жаль, досі немає однозначного визначення терміна «жорстокість» та поняття «злочини, що вчиняються з особливою жорстокістю».

Відтак під жорстокістю як ознакою злочинів належить розуміти невід'ємну особистісну рису особи, що проявляється в усвідомленому заподіянні фізичних, психічних чи моральних страждань (чи прагненні їх заподіяння) шляхом дії чи бездіяльності та є способом реалізації агресії і насильства.

Література

1. Соломин Н. И. Агрессия и жестокость. М., 2005.
2. Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни. М.: ИНФРА-М. 1995.
3. Хомичев Н. Р. Жестокость и ее распространение в молодежной среде. М.: «Просвещение», 2005. С. 156.
4. Кучер В. І. Кримінально-правові проблеми вчинення злочинів способом особливо жорстокого поводження: монографія / В. І. Кучер. К.: Азимут–Україна, 2004. 120 с.
5. Анианц М. К. Ответственность за преступления против жизни по действующему законодательству союзных республик / М. К. Анианц. М.: Юрид. лит., 1964. 212 с.
6. Загородников Н. И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву / Н. И. Загородников. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. 276 с.
7. Таций В. Я. Понятие особой жестокости как квалифицирующего признака убийства / В. Я. Таций // Вопросы государства и права. М.: Юрид. лит. 1974. Вып. 2. С. 78–81.
8. Борисенкова Н. В. Уголовно-правовая оценка жестокости: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовноисполнительное право» / Н. В. Борисенкова. М., 2005. 202 с.
9. Гусейнов А. А. Понятие насилия и ненасилия // А. А. Гусейнов / Вопросы философии. 1994. № 6.
10. Скрекля Л. І. Жорстокість, як наскрізне кримінально-правове поняття : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Л. І. Скрекля. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2014. 219 с.
11. Антонян Ю. М., Бойко И. Б., Верещагин В. А. Насилие среди осужденных. М.: Юрист, 1994.

SUMMARY

The article, based on current legislation and content analysis of scientific achievements, defines conceptual approaches to determining the paradigm of cruelty and the correlation of the determinants “cruelty”, “violence”, “aggression”.

It is concluded that the current legislation does not clearly regulate the definition of these concepts, and this leads to their ambiguous interpretation, incorrect qualification and, accordingly, improper response of public authorities to criminal acts.

Cruelty is one of the dominant indicators of a nation’s moral health. The number of violent crimes, when violence is associated with cruelty, sadism, bitter aggression, cynicism, and abuse of people, is increasing every year, which requires increased responsibility for their commission.

A special type of personality behavior is characterized, the characteristic features of which are, in fact, violence, aggression and cruelty. Cruelty as a sign of crime should be understood as an integral personal trait of a person, which is manifested in the conscious infliction of physical, mental or moral suffering (or the desire to inflict them) by action or inaction and is a way of aggression and violence.

Key words: cruelty, violence, aggression, crimes committed with special cruelty.

12. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

13. Ермаков В. Д., Крюкова Н. И. Не-совершеннолетние преступники в России. Москва. 1999.

14. Боков А. В. Криминология и проблемы управления. Москва. 2005.

15. Исаенкова Т. Н. Мотивы убийств, сопряженных с разбоем и вымогательством. Преступное поведение (новые исследования): сб. науч. тр. Москва. 2002.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВА

**ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - доктор юридичних наук професор
кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії керівних кадрів культури
і мистецтв**

**УДК 35.075.1:342.2:321
DOI 10.32782/NP.2021.3.19**

Статтю присвячено дослідженню сутності та особливостей суспільних відносин у сфері культури та мистецтва і з'ясуванню тенденцій подальшого впливу держави на культурну сферу. Методологія дослідження сфери культури та мистецтва базується на положеннях загальнонаукового діалектичного методу. Разом з цим, для більш детального та ґрунтовного розкриття теми наукової статті було використано формально-юридичний і формально-логічний методи. Обґрунтовано, що відносини у сфері культури та мистецтва мають господарську приватно-правову природу. Основні засади державної політики у цій сфері в Україні врегульовано на законодавчому рівні, що слід, безперечно, вважати позитивним фактором для подальшої адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Доведено, що на сьогодні основними принципами, на яких ґрунтується державна політика у сфері культури та мистецтва, є принцип прозорості і публічності, демократичності, деідеологізованості, толерантності, системності, ефективності, інноваційності, гендерної рівності та ін. Зроблено висновок, що набуває актуальності та потребує подальшого впровадження в культурно-мистецьку сферу принцип політичного невторчання в цю сферу та децентралізація державного управління. Аргументовано, що в Україні триває процес становлення демократичної держави та громадянського суспільства, соціальної їх орієнтованості, формування відповідного нормативно-правового поля культурно-мистецької сфери суспільних відносин, забезпечен-

ня виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а відтак – входження держави як рівноправної до європейського співтовариства, що досі вимагає концептуального визначення, розробки й реалізації державної культурної політики як основи формування культури та ідентичної української нації, адаптації до світових умов створення культурно-мистецьких цінностей як складової соціальної демократії.

Ключові слова: культура, мистецтво, державна політика, демократичність, толерантність, деідеологізованість, гендерна рівність.

Актуальність дослідження

В Україні активно провадиться процес становлення демократичної держави та громадянського суспільства, соціальної їх орієнтованості, формування відповідного нормативно-правового поля культурно-мистецької сфери суспільних відносин, забезпечення виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, що має значно прискорити входження держави як рівноправної до європейського співтовариства. Це вимагає концептуального визначення, розробки й реалізації державної культурної політики як основи формування культури та ідентичної української нації, адаптації до світових умов створення культурно-мистецьких цінностей як складової соціальної демократії.

Мета статті – з'ясувати сутність, основні принципи та перспективи розвитку дер-

жавної політики у сфері культури та мистецтва.

Огляд останніх досліджень і публікацій

Теоретичною базою для підготовки наукової статті послужило компаративне дослідження вітчизняного законодавства про культуру та мистецтво з метою виявлення та аналізу найсуттєвіших характерних рис сучасної державної політики у цій сфері та подальших тенденцій її розвитку. Оскільки понятійно-категоріальний апарат цієї проблематики характеризується поліваріантністю тлумачення необхідних для формування авторських дефініцій, у цьому дослідженні стало необхідним також звернення до наукових доробок зарубіжних науковців. Так, науково-теоретичним підґрунтям дослідження послужили напрацювання таких провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників, як: В. П. Андрущенко, Ю. П. Богущкий, І. Д. Безгін, О. А. Гриценко, С. В. Дрожжина [1], І. М. Дзюба, А. Жерар, С. І. Задворний [2], В. В. Карлова [3], Г. Кремень, В. М. Литвин, С. І. Малімон [4], А. О. Ручка, О. М. Семашко, В. А. Скуратівський, П. І. Надолішній, І. Ф. Надольний, Б. О. Парахонський, М. В. Попович, Н. С. Фесенко, Р. Фішер, С. А. Чукут та ін. Дослідження сфери культури та мистецтва перебуває в полі зору переважно науковців-культурологів, мистецтвознавців, політологів, державних управлінців та недостатньо розроблене в юридичній науці, а тому потребує сучасного погляду з поля зору права як основного регулятора суспільних відносин у державі.

Виклад основного матеріалу

Проблеми, що постали перед суспільством у культурно-мистецькій сфері і про які понад 15 років тому вказувалося у Концепції державної політики в галузі культури, залишаються актуальними й донині. Так, системними прогалинами, що потребували державного втручання та впливу, визнавалися такі, як: а) розрив між так званою офіційною культурою, що фінансується з бюджету, і незалежною та орієнтованою на сучасні потреби культурною діяльніс-

тю; б) неадекватне вимогам часу фінансове забезпечення галузі культури; в) суттєве погіршення економічної структури видатків місцевих бюджетів на галузь культури; г) розрізнені культурні заходи, які так і не склалися в єдину програму послідовного культурного розвитку [5] тощо.

Основними засадами державної політики у сфері культури є: 1) визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей; 2) сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури; 3) захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури; 4) сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті; 5) забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав; 6) гарантування прав громадян у сфері культури; 7) створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел; сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ; визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури; 8) забезпечення діяльності базової мережі закладів культури, закладів освіти сфери культури; 9) підтримка діяльності у сфері культури, пов'язаної з виготовленням і розповсюдженням електронних та друкованих засобів масової інформації, аудіо- та аудіовізуальної продукції, розробленням комп'ютерних технологій та підвищенням їх потенціалу для розширення доступу та залучення громадськості до діяльності у

сфері культури тощо; 10) пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні; 11) підтримка вітчизняного виробника у сфері культури; забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва [6] та ін.

У наукових джерелах державна політика у сфері культури визначається як діяльність держави, спрямована на максимально можливе забезпечення основної ролі культури в розвитку і самореалізації сутнісних сил людини, збереження національної самобутності народів, утвердження їх гідності. Основними завданнями державної політики у сфері культури є забезпечення: необхідних організаційно-управлінських, правових, фінансово-економічних умов для створення, збереження та поширення культурних цінностей у суспільстві з метою максимального задоволення культурних запитів різних суспільних груп; прав громадян у сфері культури – свободи творчості, доступу до культурно-мистецьких цінностей; вільного функціонування і розвитку всіх дійсних на території країни національних культур, включаючи і культури національних меншин; спадкоємності культурного розвитку, збереження єдиного культурного простору держави [3, с. 11].

Згідно з ч. 1 ст. 34 Закону України «Про культуру» особи, винні у порушенні законодавства про культуру, несуть дисциплінарну, цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність відповідно до законодавства [6]. Ця правова норма має відсильний характер, що може мати негативні наслідки у сфері захисту порушених прав суб'єктів у сфері культури та мистецтва, оскільки не конкретизує певні види таких правопорушень та відповідні санкції за їх вчинення.

Аналіз законодавства у сфері культури та мистецтва дає підстави стверджувати про приватно-правовий характер відповідних суспільних відносин. Так, приватно-правовий характер правовідносин окремих суб'єктів господарювання у сфері, наприклад, театральньо-концертної діяльності, з іншими учасниками господар-

ського обігу проявляється й при укладенні господарських договорів, що забезпечують їх повсякденну діяльність. Це договори відповідних закладів і установ на постачання електроенергії, води, тепла, надання інших комунальних послуг; договори, що регулюють орендні відносини за участю суб'єктів театральньо-концертної діяльності; договори про банківське обслуговування фінансових рахунків цих суб'єктів, тощо. При цьому, оскільки предметом цих зобов'язальних відносин виступає не тільки приватне, але і державне та комунальне майно, у т. ч. бюджетні кошти, то правовідносини з приводу укладання та виконання таких договорів набувають публічно-правового забарвлення. Позаяк вказані правовідносини виходять за межі дисертаційного дослідження, детально зупинятися на цьому немає підстав [7, с. 169, 170]. Приватні інтереси суб'єктів досліджуваних правовідносин проявляються й у позадоговірних стосунках. Зокрема, за правилами §2 гл. 78 ЦК України в організаторів та учасників конкурсів (у сучасному розумінні театральньо-концертного бізнесу – шоу-проектів) виникають зобов'язальні відносини з публічної обіцянки нагороди (премії) за результатами конкурсу. Конкурс характеризується тим, що винагорода оголошується не за виконання певної роботи взагалі, а за найкращий результат, у тому числі внаслідок творчої діяльності. Тобто конкурс зобов'язує його засновника, який публічно оголосив про нагороду, надати її (виплатити) особі, результат якої визнано гідним присудження призового місця відповідно до конкурсних умов.

Якщо спеціальною винагородою у сфері шоу-бізнесу оголошено укладення продюсерського договору, договору про розповсюдження відео- та аудіовізуальних творів тощо, то в такому випадку можна вести мову про наявність переддоговірних відносин, у яких переможець конкурсу за власним волевиявленням або погоджується прийняти винагороду, тобто укласти в подальшому відповідний договір, або відмовляється від цього. При цьому, на нашу думку, не слід ототожнювати подібні переддоговірні правовідносини із зобов'язаннями, що вста-

новлюються попереднім договором (ч.ч .1 – 3 ст. 635 Цивільного кодексу України).

Позадоговірні відносини у сфері театральньо-концертної діяльності виникають також і у зв'язку з діяльністю національних творчих спілок, функціональне призначення яких встановлено Законом України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 р. За цими Міністерства юстиції, в Україні зареєстровано 22 творчі спілки, з яких 9 мають безпосереднє відношення до театральньо-концертної галузі. Приватно-правовий характер таких відносин окреслюється кількома з основних завдань, які творчі спілки покликані виконувати у суспільстві в цілому та культурному просторі зокрема. Серед них – розвиток національної культури та мистецтва, розроблення і втілення в життя культурно-мистецьких заходів, організація творчих конкурсів, вечорів, прем'єр, фестивалів тощо; соціальний захист членів спілок; захист авторських прав і творчих свобод професійних творчих працівників; підтримка професійного рівня творчого працівника; створення комунікативного мистецького середовища та ін. З цією метою національні творчі спілки наділені як майновими засобами, так і рядом прав по їх використанню, зокрема: здійснювати заходи з соціально-економічної підтримки та благодійництва; здійснювати творчу та господарську діяльність у передбаченому законодавством порядку; створювати підприємства, установи, організації, фонди творчих спілок; володіти, користуватися і розпоряджатися майном на правах власника ([8, ст. 3, 9, 23]).

Стратегія державної культурної політики по відношенню до ТКД підлягає цілеспрямованим змінам у напрямку створення чітких правил формування відносин між владою, бізнесом та громадянським суспільством у галузі культури з одночасним усуненням держави від ручного управління сферою культури та мистецтва. З метою визначення заходів необхідної соціально-економічної підтримки суб'єктів господарювання у галузі культури з боку органів публічної влади та недопущення спотворення чесної економічної конкурен-

ції такою підтримкою, недопущення «перехресного субсидювання» бюджетними коштами комерційної (неосновної) діяльності окремих суб'єктів театральньо-концертної діяльності, чинне законодавство України потребує встановлення нормативного критерію щодо розміру покриття витрат на повсякденну діяльність театральних чи концертних організацій за рахунок глядачів та інших дозволених господарських операцій, перевищення якого виключає державну матеріальну підтримку відповідної культурної організації [7, с. 214, 215].

Цікавим видається зарубіжний досвід публічно-правового регулювання мистецької сфери. Так, одними з найбільш ефективних вважаються американська та британська моделі державної політики у сфері культури (США, Фінляндія, Велика Британія), які є найбільш ринковими та реалізують принцип політичного невторчання держави у питання фінансування таких сфер і функціонують за рахунок приватних інституцій, (Національна рада у сфері мистецтва, Великобританія) [9]. Що стосується ситуації в нашій країні, більшість дослідників сходяться на думці, що сучасна сфера культури та мистецтва України перебуває на стадії модернізації та потребує подальшої децентралізації та невторчання політичних сил, а також застосування консультативно-дорадчих послуг з боку держави і залучення іноземних та приватних інвестицій у цю царину [10, с. 10].

Державне регулювання у сфері культури та мистецтва здійснює Міністерство культури України (Мінкультури), яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мінкультури є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кінематографії, відновлення та збереження національної пам'яті. Це міністерство виступає спеціально уповно-

важеним центральним органом виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин і діє відповідно до Положення [11], затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від Звересня 2014 р. № 495.

Висновки

Відносини у сфері культури та мистецтва мають господарську приватно-правову природу. Основні засади державної політики у цій сфері в Україні врегульовано на законодавчому рівні, що слід, безперечно, вважати позитивним фактором для подальшої адаптації законодавства України до законодавства ЄС. На сьогодні основними принципами, на яких ґрунтується державна політика у сфері культури та мистецтва, є принципи: прозорості і публічності, демократичності, деідеологізованості, толерантності, системності, ефективності, інноваційності, гендерної рівності та ін. На сьогодні набуває актуальності та потребує подальшого впровадження в культурно-мистецьку сферу принцип політичного невтручання в цю сферу та децентралізація державного управління. Відтак у майбутньому набуватиме свого поширення корпоративне нормотворення, завдяки чому стане найбільш ефективним та своєчасним врегулювання особливостей окремих напрямів діяльності у сфері культури та мистецтва. Потребує свого удосконалення і практика нормотворення у сфері юридичної відповідальності за правопорушення у сфері культури та мистецтва, зокрема, їх диференціації та визначення юрисдикційних та позаюрисдикційних форм захисту прав суб'єктів культурно-мистецьких відносин, що, безперечно, сприятиме захисту прав та основоположних свобод людини та громадянина.

Література

1. Дрожжина С. В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу : автореф. дис. ... філос. наук : 09.00.03; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2004. 17 с.
2. Задворний С. І. Територіальна організація культурно-мистецької сфери регіо-

ну (на матеріалах Хмельницької області): автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02; Львів. нац. ун-т ім. І Франка. Львів, 2016. 21 с.

3. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.01; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2003. 18 с.

4. Малімон В. І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.

5. Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005 – 2007 роки: Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI. *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 660.

6. Про культуру: Закон України від 3 берез. 2005 р. № 2460-IV. *Офіційний вісник України*. 2011. № 12. Ст. 91.

7. Костюкова А. О. Господарсько-правове регулювання театраль-но-концертної діяльності: дис. на здоб наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.04; Навчально-науковий Інститут права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 251 с.

8. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 07.10.1997 р. №554/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 52. Ст. 312.

9. Ігнатченко І. В. Особливості реалізації державної політики України у сфері культури: сучасний стан та світові стандарти. *Теорія та практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3698/1/Ignatch.pdf> (дата звернення: 01.08.2021).

10. Мерзляк А. В. Державне управління сферою культури: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 1 (17). С. 1–13.

11. Про затвердження Положення про Міністерство культури України пост. Кабінету Міністрів України від 3 вересня

2014 р. № 495. Офіційний вісник України.
2014. № 81. Ст. 2285.

**LEGAL BASIS OF THE STATE POLICY
IN THE SPHERE OF CULTURE AND ART**

The article is devoted to the research of essence and peculiarities of social relations in the sphere of culture and art and elucidation of tendencies of further state influence on the cultural sphere. The methodology of research in the sphere of culture and art is based on the general scientific dialectical method. At the same time, the formal-legal and formal-logical methods were used for a more detailed and detailed disclosure of the topic of the scientific article. It is proved that relations in the sphere of culture and art have an economic private-legal nature. The basic principles of state policy in this sphere in Ukraine are regulated by law, which should be undoubtedly considered as a positive factor for the further adaptation of Ukrainian legislation to the EU legislation. It has been proved that today the

basic principles, on which the state policy in the sphere of culture and art is based, are the principle of transparency and publicity, democracy, de-ideologization, tolerance, consistency, effectiveness, innovation, gender equality, etc. It is concluded that the principle of political non-interference in this sphere, as well as the principle of decentralization of the state administration, has become urgent and requires further introduction in culture and art. It has been argued that Ukraine is in the process of establishing a democratic state and civil society, their social orientation, the formation of the regulatory field of cultural and artistic sphere of social relations, ensuring compliance with international obligations, and then enter the state as an equal member of the European community, still requires a conceptual definition, development and implementation of state cultural policy as the basis for the formation of culture and identity

Keywords: culture, art, state policy, democracy, tolerance, de-ideologization, gender equality.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ ПРИ КАР'ЄРНОМУ ЗРОСТАННІ У ЦАРИНІ ПРАЦІ: СТАН РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОКРАЩЕННЯ

КУЧКО Артем Валерійович - аспірант кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6295-0587>

УДК 349.2

DOI 10.32782/NP.2021.3.20

В статті вьяснено суцність кар'єрного роста работника. Проведен комплексний и всесторонний анализ правовых основ недопущения дискриминации при кар'єрном росте работника. Определено состояние развития правовых основ недопущения дискриминации по признаку пола при кар'єрном росте в области труда и намечены перспективы их улучшения. Отмечена необходимость проведения дальнейших научных исследований в направлении совершенствования правовых основ недопущения дискриминации в свете современного процесса реформирования трудового законодательства.

Ключевые слова: правовые основы, дискриминация, недопущение дискриминации, сфера труда, признак пола, кар'єрный рост.

Постановка проблеми

Доводиться констатувати, що проблема дискримінації у царині праці існує, залишається доволі гострою та до кінця не вирішеною. Такий стан речей зумовлений різними чинниками, що сприяють подальшому прогресуванню та все більшому ускладненню означеної проблеми. Декларативність деяких правових засад недопущення прояву дискримінації, низький рівень правової свідомості членів українського суспільства щодо вказаної проблеми, домінування установлених упереджень та стереотипів щодо ролі жінок та чоловіків на ринку праці є одними із багатьох невирішених аспектів однієї глобальної проблеми.

Звертаючи наукову увагу на вирішення однієї із проблем, що пов'язана із дискри-

мінацією при кар'єрному зростанні відзначимо, що перед кожним амбітним працівником незалежно від статі постає питання у необхідності подальшої професійної самореалізації шляхом зростання по кар'єрній драбині, що пояснюється усвідомленням отриманим з плином часу професійним досвідом, досягнутим рівнем професійної майстерності, що є необхідним та достатнім для зайняття вищої посади. Однак багатогранність явища дискримінації у сфері праці сприяє створенню перед претендентом на вищу посаду однієї із перешкод у вигляді дискримінації при кар'єрному зростанні, що призводить до порушення балансу рівності прав та можливостей працівників, зародження та панування несправедливості у професійному середовищі, пригніченню трудового потенціалу, зниженню продуктивності праці через неможливість подальшої професійної самореалізації.

Стан дослідження проблеми

До висвітлення деяких питань кар'єрного зростання, професійного розвитку, а також недопущення самого прояву дискримінації за ознакою статі у професійній самореалізації, звертались у своїх працях такі науковці, як: М.І. Дубиніна, Т.В. Кошова, В.Я. Малиновський, А.К. Маркова та інші. Однак динаміка розвитку трудових та тісно пов'язаних із ними відносин, активний процес реформування трудового законодавства, реалії сьогодення на ринку праці, що пов'язані із дисбалансом рівних

прав та можливостей жінок і чоловіків у різних аспектах їх трудової діяльності зумовлює потребу у подальшому новому науковому осмисленні порушеної проблеми, що не втратила свого важливого значення у вирішенні.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є з'ясування сутності кар'єрного зростання працівника, визначення стану розвитку правових засад недопущення дискримінації за ознакою статі при кар'єрному зростанні у царині праці та окреслення перспектив їх покращення. Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*: 1) висвітлити та узагальнити наукові погляди щодо розуміння сутності кар'єрного зростання працівника; 2) проаналізувати національні та міжнародні правові засади недопущення дискримінації при кар'єрному зростанні працівника; 3) виявити проблемні питання, що пов'язані з правовим регулюванням недопущення дискримінації за статевою ознакою при кар'єрному зростанні та надати обґрунтовані пропозиції щодо їх вирішення.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна представленого наукового дослідження полягає у комплексному та всебічному дослідженні правових засад недопущення дискримінації при кар'єрному зростанні працівника та формулюванні за наслідками цього обґрунтованих пропозицій щодо їх змістовного покращення у світлі сучасних умов з реформування трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу

Спрямовуючи наукову увагу на з'ясування сутності кар'єрного зростання працівника та недопущення дискримінації при кар'єрному зростанні у царині праці, варто, на нашу думку, акцентувати увагу на ключових поняттях, що входять до порушеної проблематики та з'ясувати їх зміст.

Звертаючись до словникових джерел, відмітимо, що походження терміна «кар'єра» є латинським – від лат. «*carra*», що означає «віз», «швидке й успішне просування у службовій та іншій діяльності» [1,

с. 314]. Крім того, термін «кар'єра» тлумачиться як швидкісне, успішне просування у службовій, суспільній, науковій та іншій діяльності; досягнення слави, вигоди тощо; рід занять [2, с. 417].

На сторінках доктринальних джерел висловлюються наукові думки щодо визначення поняття «кар'єра» в площині різних наук та дисциплін. Наприклад, із позицій психологічної науки кар'єра розглядається як фахове зростання, етапи сходження людини до професіоналізму, перехід від одних його рівнів до наступних, як процес професіоналізації (від вибору професії до оволодіння нею, закріплення професійних позицій, оволодіння майстерністю) [3, с. 123 - 127]. Із точки зору кадрового менеджменту, кар'єра – це поступове просування працівника службовими сходинками, зміну кваліфікаційних можливостей, навичок, здібностей, розмірів винагород, пов'язаних з його діяльністю [4, с. 104]. У соціології кар'єра розглядається як послідовність робочих місць, які займає індивід у системі трудової діяльності суспільства, а також сам процес переміщення працівника з одних позицій на інші. Розгляд кар'єри як індивідуальної соціальної мобільності дає можливість для виявлення ролі й місця в ній соціальних інститутів і водночас визначення впливу кар'єри індивіда на зміни в структурі суспільства, на його функціонування і розвиток [5, с. 119].

У правовій науці питання кар'єрного зростання, професійного розвитку розглядаються здебільшого в аспекті державної служби та професійної діяльності державного службовця. Наприклад, Т. В. Кошова відзначає, що професійний розвиток державних службовців є складовою частиною процесу стратегічного планування, організації й втілення у життя кар'єри державних службовців, за допомогою якої здійснюється підготовка державних службовців до реалізації ними інноваційних функцій, зайняття нових посад, а також виконання нових завдань і здійснення професійних компетенцій [6, с. 6].

З проведеного вище аналізу формуємо думку про те, що кар'єрне зростання полягає у поступовому, послідовному та ці-

леспрямованому професійному розвитку працівника, що охоплює розвиток його професійних ділових якостей та здібностей, збагачення професійних знань, що у цілому визначають його професійну траєкторію руху та формують підґрунтя для зайняття вищої посади.

Однак доктринальне розуміння досліджуваного питання не є виключно єдиним джерелом формування уявлення про кар'єру працівника, а тим паче про недопущення дискримінації у реалізації права на зростання по кар'єрній драбині, а тому подальшу наукову розвідку варто спрямувати на аналіз та висвітлення правових засад, що стосуються порушеної проблеми.

Аналіз Основного Закону нашої держави в ракурсі досліджуваної проблеми дає можливість виділити загальні конституційні засади, які містяться в ст. 21, 23, 24, 43 та закріплюють гарантію рівності у правах, свободах та можливостях, право вільного розвитку своєї особистості, недопущення дискримінації у будь-якій сфері суспільного життя [7]. Водночас необхідно відмітити, що важливим для розвитку означених конституційних засад та цікавими з наукової точки зору є конституційні засади зарубіжних країн. А тому як приклад звернемося до таких засад та проаналізуємо їх зміст. Наприклад, ч. 2 ст. 33 Конституції Польщі закріплено, що жінка і чоловік мають рівне право на освіту, працевлаштування і просування по службі, на однакову винагороду за рівноцінну працю, на соціальне забезпечення, а також обіймати посади, виконувати функції, одержувати публічні відзнаки і винагороди [8]. Схожа за своїм змістом ч. 1 ст. 24 Конституції Іспанії, у якій зазначено, що всі іспанці зобов'язані працювати і мають право на працю, на вільний вибір професії чи роду діяльності, на просування по службі, а також на заробітну плату, достатню для покриття своїх потреб і потреб своєї сім'ї. За жодних обставин вони не можуть бути дискриміновані за ознакою статі [9]. Як бачимо, у конституційних положеннях висвітлених зарубіжних країн поряд із гарантією рівного права на працю, вільного вибору професії чи роду діяльності стоїть право на просування по службі на засадах

рівності незалежно від статі, що свідчить про його важливість, а також необхідність забезпечення його дотримання та захисту від будь-яких посягань на його цілісність та непорушність.

Звертаючись до аналізу міжнародно-правових засад, відмітимо, що у ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права закріплено визнання державами, які беруть участь у вказаному Пакті права кожного на справедливі й сприятливі умови праці, зокрема: в) однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені винятково на підставі трудового стажу й кваліфікації [10]. Разом з тим, у ст. 20 Європейської соціальної хартії (переглянутої) наголошується, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі Сторони зобов'язуються визнавати це право і вживати відповідних заходів для забезпечення його застосування або для сприяння його застосуванню у таких галузях, зокрема: d) професійний ріст, включаючи просування по службі [11]. Пунктом 1 ст. 3 Директиви Ради 2000/78/ЄС передбачено, що у межах повноважень, наданих Співтовариству, ця Директива розповсюджується на всіх осіб як у публічному, так і приватному секторі, включаючи державні органи, по відношенню, зокрема до: (а) умов доступу до зайнятості, індивідуальної праці та професії, включаючи критерій відбору й умови прийняття на роботу, незалежно від сфери діяльності та на всіх рівнях професійної ієрархії, включаючи просування по службі [12]. У ст. 10 Декларації про ліквідацію дискримінації щодо жінок вказується про необхідність вживати всіх належних заходів для забезпечення заміжнім і незаміжнім жінкам однакових прав з чоловіками в соціально-економічній діяльності, зокрема: а) права без дискримінації за ознакою громадянського стану або за іншими ознаками отримувати професійну підготовку, працювати, вільно вибирати професію і заняття і вдосконалюватися у своїй професії та спеціальності [13]. Зі змісту ст. 11 Конвенції

«Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» вбачається, що держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема: с) права на вільний вибір професії чи роду роботи, на просування по службі та гарантію зайнятості, а також на користування всіма пільгами і умовами роботи, на одержання професійної підготовки та перепідготовки, включаючи учнівство, професійну підготовку підвищеного рівня та регулярну підготовку [14].

Таким чином, аналіз міжнародно-правових засад у контексті досліджуваної проблеми свідчить про те, що на міжнародному рівні приділено увагу явищу дискримінації у питанні просування працівника по кар'єрній драбині, що свідчить як про міжнародне усвідомлення та визнання означеної проблеми, так і про важливість пошуку шляхів недопущення її виникнення.

Звертаючись до аналізу положень КЗпП України, відзначимо, що означений кодифікований нормативно-правовий акт не позбавлений загальних правових засад реалізації працівниками права на кар'єрне зростання. Наприклад, у ст. 145 КЗпП України закріплено, що працівникам, які успішно й сумлінно виконують свої трудові обов'язки, надаються, у першу чергу, переваги та пільги в галузі соціально-культурного і житлово-побутового обслуговування (путівки до санаторіїв та будинків відпочинку, поліпшення житлових умов і т. ін.). Таким працівникам надається також перевага при просуванні по роботі. У ст. 203 КЗпП України закріплено, що при підвищенні кваліфікаційних розрядів або при просуванні по роботі повинні враховуватись успішне проходження працівниками виробничого навчання, загальноосвітня і професійна підготовка, та успішне проходження працівниками навчання в навчальних закладах. Поряд з цим у ст. 206 КЗпП України вказується, що робітникові, який успішно закінчив виробниче навчання, присвоюється кваліфікація відповідно до тарифно-кваліфікаційного довідника і надається робота

відповідно до набутої ним кваліфікації та присвоєного розряду [15].

Однак констатуємо, що недоліком КЗпП України є відсутність нормативного закріплення та визначення понять, що пов'язані з професійним кар'єрним зростанням. Натомість аналіз змісту Проекту ТК України свідчить про наявність положень, якими більш детально врегульовано питання професійної (службової) кар'єри [16]. По-перше, у ст. 20 Проекту ТК України серед основних прав працівника виділено право на рівні можливості та рівне ставлення до нього при вирішенні питань щодо працевлаштування, винагороди за працю рівної цінності, професійного зростання або звільнення. По-друге, право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питання професійного зростання знайшло свою подальшу змістовну конкретизацію, про що свідчить окрема Книга п'ята під назвою «Професійна (службова) кар'єра». Так, у ст. 314 Проекту ТК України вказується, що професійна (службова) кар'єра - це професійне зростання чи просування (підвищення) працівника по службі шляхом присвоєння йому вищого кваліфікаційного розряду чи призначення його на більш високу та відповідальну посаду, покладення на нього ширшого кола обов'язків чи доручення роботи більш високої кваліфікації, результатом чого є зростання оплати праці (винагороди), підвищення гарантій та збільшення розміру компенсацій, що гарантуються працівникові, а у випадках, передбачених цим Кодексом та іншими актами трудового законодавства, - і членам його сім'ї. Поряд з цим, ст. 315 Проекту ТК України закріплюється право всіх працівників на професійну (службову) кар'єру. Між тим, у ч. 2 ст. 315 Проекту ТК України окреслюється ряд обставин чи їх виникнення, які не можуть бути перешкодою для здійснення працівником професійної (службової) кар'єри та позбавлення його можливості просування по службі. До них відноситься зайнятість працівника неповний робочий час чи перерва у його професійній діяльності, пов'язана з доглядом за дітьми, які перебувають на утриманні працівника, або за іншими членами його сім'ї, які потребували стороннього до-

гляду відповідно до медичного висновку, а також хвороба працівника чи з перебуванням його у відставці, у зв'язку із захворюванням чи з підозрою захворювання на ВІЛ/СНІД.

Аналіз наведених вище положень проекту ТК України дає можливість виділити позитивні зміни у процесі реформування трудового законодавства, які полягають у закріпленні дефініції поняття «професійна (службова) кар'єра», яке не знайшло свого відображення в КЗпП України, що усуває випадки його довільного тлумачення та суб'єктивного розуміння. Крім того, важливе значення для недопущення дискримінації у кар'єрному зростанні має закріплення ряду обставин чи їх виникнення, які не можуть бути перешкодою для здійснення працівником професійної (службової) кар'єри та позбавлення його можливості просування по службі. Проте негативним, на нашу думку, моментом є обмеженість означеного кола обставин чи їх виникнення, що є недопустимим. У цьому випадку, право працівника на професійну (службову) кар'єру є очевидно обмеженим, оскільки захищається від дискримінації лише за ознаками стану здоров'я, сімейних обов'язків, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, що не корелюється зі змістом ст. 2¹ КЗпП України, у якій наводиться розширений та невичерпний перелік ознак дискримінації, а тому таке положення потребує подальшого доопрацювання.

Нормативне закріплення та забезпечення права працівників на професійний розвиток, правове регулювання відносин, що пов'язані із кар'єрним зростанням, відображено в інших нормативно-правових актах. Наприклад, у ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» вказується, що жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці [18]. У Законі України «Про державну службу» визначається, що професійний розвиток – це безперервний, свідомий, цілеспрямований процес особистісного та професійного зростання, що базується на інтеграції знань, умінь і ком-

петентностей. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 7 Закону серед основних прав державного службовця виокремлено право на просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків. Поняття «службова кар'єра» використано для назви Розділу V вказаного нормативно-правового акту, яким регулюються відносини прийняття на державну службу, просування по службі державних службовців, вирішення інших питань, пов'язаних із службою, зокрема оцінювання результатів службової діяльності, підвищення рівня професійної компетентності державних службовців тощо. Так, у ст. 40 Закону вказується, що просування державного службовця по службі здійснюється з урахуванням професійної компетентності шляхом зайняття вищої посади за результатами конкурсу відповідно до цього Закону. При цьому, п. 2 ч. 2 ст. 17 Закону визначено, що до повноважень керівника державної служби в державному органі належить забезпечення планування службової кар'єри, планове заміщення посад державної служби підготовленими фахівцями згідно з вимогами до професійної компетентності та стимулювання просування по службі [18].

Не став виключенням із поля зору Закон України «Про професійний розвиток працівників», який визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи професійного розвитку працівників [19]. Зокрема, визначено порядок проходження працівниками професійного навчання як процесу цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та умінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, а також атестації як процедури оцінки професійного рівня працівників кваліфікаційним вимогам і посадовим обов'язкам, проведення оцінки їх професійного рівня, за результатами якої працівнику може бути присвоєно чергову категорію, встановлено надбавку до заробітної плати або збільшено її розмір, організовано стажування на більш високій посаді або направлено на підвищення ква-

ліфікації з метою просування по роботі. Усі ці положення узгоджуються із ст. 4 Закону, у якій серед основних напрямків діяльності роботодавців у сфері професійного розвитку працівників визначається напрямок стимулювання професійного зростання працівників.

Висновки

Підводячи підсумки вищевикладеного, відзначимо, що дискримінація у сфері праці в силу багатогранності свого прояву знайшла своє місце в такому не менш важливому для наукового пізнання питанні, як кар'єрне зростання працівника незалежно від його статі. З'ясовано, що законодавство України включає в себе нормативну базу, яка закріплює право кожного працівника на кар'єрне просування, а також передбачає наявність як загальних правових засад, що регламентують питання просування будь-якого працівника по роботі, які, тим самим, забезпечують єдність правового регулювання вказаних відносин, так і спеціальних положень, що регулюють професійну діяльність та пов'язане із нею право на кар'єрне зростання окремої категорії працівників.

Наведене вказує на те, що національне законодавство, яке узгоджується із висвітленими міжнародно-правовими засадами стоїть захисним щитом проти дискримінації в кар'єрному зростанні з метою дотримання балансу рівності прав та можливостей працівників чоловічої та жіночої статі на шляху до професійної самореалізації. Однак підтримання та зміцнення такого захисту має відбуватися на постійній основі шляхом кропіткої роботи із удосконалення правових засад недопущення дискримінації у світлі сучасного процесу реформування трудового законодавства.

Література

1. Словник іншомовних слів / ред. Мельничука О.С. Київ: Головна редакція УРЕ, 1977. 776 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Перун, 2004. 1728 с.
3. Маркова А. К. Психологія професіоналізму. М.: Знання, 1996. 308 с.

4. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія та практика: навч. Посібник. К.: Атіка, 2003. 160 с.

5. Мієльчарек А. Поняття кар'єри та професійного успіху в системі соціологічних категорій. *Наукові праці МАУП*. 2013. Вип. 2(37). С. 117–122.

6. Кошова Т.В. Професійний розвиток державних службовців на засадах самотренінгу: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.03. Дніпропетровськ. 2004. 20 с.

7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

8. Шаповал В.М. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 84 с.

9. Конституція Італійської Республіки від 22 груд. 1947 р. Центр політико-правових реформ. URL: http://pravo.org.ua/img/books/files/1532528829const_italy.pdf. (дата звернення: 14.06.2021).

10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права / Прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 1996 р. *Права людини, міжнародні договори України, декларації, документи*. Київ. 1992. С. 25-31.

11. Європейська соціальна хартія (переглянута) : від 03.05.1996. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. Ст. 2660.

12. Директива № 2000/78/ЄС Ради ЄС від 27 листопада 2000 р., що встановлює загальні рамки рівності опрацювання у сфері зайнятості і професійної діяльності. European centre for minority issues. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45891 (дата звернення: 14.06.2021).

13. Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок 1967 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_386#Text (дата звернення: 14.06.2021).

14. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. *Бюлетень законодавства та юридичної практики України*. 1997. №5. Ст. 24.

15. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

16. Проект Трудового кодексу України від 24.07.2017 р. № 1658. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 14.06.2021).

17. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №52. Ст. 561.

18. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. №889-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. ст. 43

19. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 р. №4312-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012.- № 39, ст. 462

Reference List

1. Melnychuk O.S., (1977). *Dictionary of foreign words [Slovnnyk inshomovnykh sliv]:* Main edition of URE.

2. Busel V.T., (2004). *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language [Velykyi tlumachnyi slovnnyk suchasnoi ukrainskoi movy]:* Kiev. Perun.

3. Markova A.K., (1996). Psychology of Professionalism [Psycholohyia Professyonalyzma]: Knowledge.

4. Malynovskiy V.Ya. (2003). Public Service: Theory and Practice [Derzhavna Sluzhba: Teoriia Ta Praktyka]: Atika.

5. Mielcharek A., (2013). The concept of career and professional success in the system of sociological categories. [Poniattia Kariery Ta Profesiinoho Uspikhu V Systemi Sotsiolohichnykh Katehori]. *IAPM Scientific Works. [Naukovyi Pratsi MAUP]*. No. 2(37), pp. 117-122.

6. Kochova T.V. (2004). *Professional Development of Public Servants using the Self-Training. [Profesiynyi Rozvytok Derzhavnykh Sluzhbovtziv Na Zasadakh Samotreninhu]*. Abstract of Ph.D. dissertation. Dnipropetrovsky Regional Institution of Public Administration, National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine, Dnipropetrovsk.

7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. No 254k/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, art. 141.

8. Shapoval V.M., (2018). *The Constitution of the Republic of Poland (with a foreword by Vladi-*

mir Shapovalov) [Konstytutsiia Polskoi Respubliki (z peredmovoioiu Volodymyra Shapovala)]. Kyiv: O.M. Moscalenko.

9. Constitution of Italian Republic. (1947) [online]. Center of Political and Legal Reforms. Available at http://pravo.org.ua/img/books/files/1532528829const_italy.pdf. [Accessed 14 June 2021].

10. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1992) *Human rights, international treaties of Ukraine, declarations, documents*. Kyiv. pp-25-31.

11. The European Social Charter (revised). (2006). *Official bulletin of Ukraine*. Vol 40, pp. 2660.

12. Council Directive 2000/78 / EC. (2000) [online]. European centre for minority issues. Available at https://minjust.gov.ua/m/str_45891 [Accessed 14 June 2021].

13. Declaration on the Elimination of discrimination against women. (1967) [online]. Available at https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_386#Text [Accessed 14 June 2021].

14. Convention on the Elimination of all forms discrimination against women. (1979). *Bulletin of legislation and legal practice of Ukraine*. Vol 5, p. 24.

15. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: zatv. Zakonom URSR vid 10.12.1971 r. No 322-VIII. (1971). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 50, art. 375.

16. Proekt Trudovoho kodeksu Ukrainy (reyestr. No 1658, tekst doopratsovany vid 24.07.2017 r.). [online]. Available at http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 [Accessed 14 June 2021].

17. Pro Zabezpechennia Rivnykh Prav Ta Mozhlyvostei Zhinok I Cholovikiv Zakon Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 r. No2866-IV. (2005). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 52, art. 561.

18. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. No 889-VIII. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 52, art. 561.

19. Pro Profesiynyi Rozvytok Pratsivnykiv: Zakon Ukrainy vid 12.01.2012 r. No 4312-VI. (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 39, art. 462.

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано сутність кар'єрного зростання працівника. Проведено комплексний та всебічний аналіз правових засад недопущення дискримінації при кар'єрному зростанні працівника. Визначено стан розвитку правових засад недопущення дискримінації за ознакою статі при кар'єрному зростанні у царині праці та окреслено перспективи їх покращення. Наголошено на необхідності проведення подальших наукових розвідок у напрямку удосконалення правових засад недопущення дискримінації у світлі сучасного процесу реформування трудового законодавства.

Ключові слова: правові засади, дискримінація, недопущення дискримінації, сфера праці, ознака статі, кар'єрне зростання.

Artem Valeriiovych Kuchko,

Kharkiv National University of Internal Affairs
(graduate student)

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-6295-587>,
e-mail: Akychko@gmail.com

LEGAL BASIS FOR NON-DISCRIMINATION ON GROUNDS OF GENDER IDENTITY IN CAREER GROWTH IN THE FIELD OF WORK: STATE OF DEVELOPMENT AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

The article clarifies the essence of an employee's career growth, which consists in the gradual, consistent and purposeful professional development of the employee, covering the development of their professional business qualities and abilities, the enrichment of professional knowledge, which generally determine the professional trajectory of movement and form the basis for the employee to occupy a higher position.

A complex and comprehensive analysis of the legal basis for non-discrimination in career growth of an employee has been carried out. In particular, the conducted comparative legal analysis of the constitutional foundations of Ukraine with the constitutional foundations of foreign countries in the context of the problem under study shows that along with the guarantee of equal right to work, free choice of profession or type of activity, there is a right to promotion on the

principles of equality, which indicates its importance, as well as the need to ensure its observance and protection from any encroachments on its integrity and inviolability. At the same time, the analysis of international legal basis gives grounds to assert that at the international level attention is paid to the phenomenon of discrimination in the issue of employee promotion, which indicates both international awareness and recognition of this problem, and the importance of finding ways to prevent its occurrence.

An analysis of the provisions of the Labor Code of Ukraine indicates that this codified normative legal act is not devoid of a general legal basis for employees to exercise the right to career growth. It is stated that the disadvantage of the Labor Code of Ukraine is the lack of regulatory consolidation and definition of concepts related to professional career growth. But the analysis of the content of the draft Labor Code of Ukraine indicates the existence of provisions that regulate the issues of a professional (official) career in more detail and fixing the definition of the concept of "professional (official) career". It is established that there is a flaw in the provisions of the draft Labor Code of Ukraine, which fix a number of circumstances or their occurrence, which can not be an obstacle to the employee's professional (official) career and deprive them of the opportunity to promote, which consists in the limited range of such circumstances or their occurrence, which does not correlate with the content of Article 2¹ of the Labor Code of Ukraine, which provides an expanded and incomplete list of signs of discrimination.

It was found out that the legislation of Ukraine includes a regulatory framework that establishes the right of each employee to career advancement, as well as provides for the existence of both general legal basis regulating the promotion of any employee at work, thereby ensuring the unity of legal regulation of these relations, and special provisions regulating professional activity and the associated right to career growth of a certain category of employees.

It is highlighted that further scientific research is needed to improve the legal basis framework for non-discrimination in the light of the current process of labor legislation reformation.

Keywords: legal basis, discrimination, non-discrimination, a field of work, gender, career growth.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОЗНАК ШТРАФНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

КЛЕЦЬ Тетяна Сергіївна - аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 349.2(477)
DOI 10.32782/NP.2021.3.21

У статті розглядаються сучасні підходи до визначення сутності ознак штрафної відповідальності роботодавця за порушення законодавства про працю. У процесі проведеного дослідження запропоновано авторське визначення штрафної відповідальності роботодавця, під якою слід розуміти окремий спеціальний різновид трудової відповідальності за порушення роботодавцем вимог законодавства про працю, процедура притягнення до якої, а також розмір і порядок накладення відповідних штрафних санкцій міститься в КЗпП України та Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятості населення, а саме притягнення до якої унеможливує застосування до роботодавців інших заходів адміністративно- чи кримінально-правової відповідальності. Визначено, що до найважливіших організаційно-правових ознак штрафної відповідальності роботодавця належить: стягнення відбувається тільки за рішенням уповноваженого органу держави (інспекції, суди тощо); штрафна відповідальність розкривається у формі штрафу, але підставами притягнення до неї може бути будь-яке протиправне діяння; штрафна відповідальність роботодавця передбачає стягнення з нього платежів на користь держави, при цьому відшкодування збитків працівникам або іншим учасникам трудових відносин напряду не передбачається; штрафна відповідальність роботодавця може виступати як самостійний вид відповідальності, так і сукупності із більш суворими формами, крім того, вона завжди

передбачає сплату певної санкції в матеріальному (грошовому) виразі, який неможливо замінити, а обов'язок сплати такого штрафу – замінити зустрічним зобов'язанням.

Ключові слова: штрафна відповідальність, роботодавець, трудове законодавство, матеріальна відповідальність, штрафні санкції.

Актуальність дослідження

Відповідальність роботодавця за порушення законодавства про працю – це елемент системи гарантій держави в частині дотримання максимального обсягу конституційних прав людини на використання праці. Роботодавці, виступаючи елементом системи трипартизму, несуть відповідальність перед роботодавцями та державою: перед першими за дотримання трудового законодавства в частині забезпечення індивідуальних та колективних трудових прав; перед державою за дотримання норм та положень, що стосуються організації трудових відносин та використання найманої праці. Дуалізм відповідальності роботодавців не означає дублювання відповідальності чи застосування подвійних санкцій, натомість свідчить про підвищений рівень інтересу з боку держави щодо необхідності дотримання вимог трудового законодавства саме з боку роботодавців, або як їх інтерпретує держава – власників засобів виробництва.

Механізм притягнення роботодавців до відповідальності за порушення законодавства про працю передбачає засто-

сування певних санкцій з боку держави та можливості захисту робітниками своїх прав, шляхом компенсації нанесеної діями роботодавця шкоди та/або недоотриманої вигоди. У такому контексті штрафні санкції відіграють важливу роль, оскільки є засобом обтяження роботодавців, і як додатковий стимул для формування в них трудової та фінансової дисципліни задля уникнення негативних наслідків матеріального характеру у випадку порушення законодавства про працю. У системі відповідальності роботодавців за порушення законодавства про працю штрафна відповідальність посідає особливе місце, оскільки передбачає не лише накладання власне обов'язку сплачувати штраф чи виплачувати компенсацію, що має втілюється через застосування державного примусу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Науковою основою написання наукової роботи стали наукові праці наступних учених: В. Венедиктова, М. Кельмана, Г. Мурашина, П. Рабіновича, І. Шамшиної, Ю. Шемшученка, Л. Явича. Але проаналізувавши їх дослідження, необхідно зазначити, що на сьогодні немає єдиної думки щодо сутності штрафної відповідальності.

Мета статті – аналіз сучасних підходів до визначення сутності та ознак штрафної відповідальності роботодавця за порушення законодавства про працю.

Основна частина дослідження

Держава, притягаючи до відповідальності роботодавців, створює складну систему відносин, а враховуючи наявності моделі трипартизму, де окремими суб'єктами виступають працівник, трудовий колектив, професійні спілки тощо – виникає ситуація, за якої роботодавці несуть ризики застосування одразу декількох видів санкцій за порушення прав та інтересів різних суб'єктів. Тому ми наголошуємо на необхідності на доктринальному рівні визначити зміст та особливість саме штрафної відповідальності роботодавців за порушення законодавства про працю, розглядаючи її

за критерієм суб'єкту трудових відносин, чиї права були порушені роботодавцем. Об'єктивно, що притягає до відповідальності роботодавців тільки держава, оскільки це є обов'язком з точки зору нагляду за додержанням законодавства про працю, а тому процес стягнення всіх штрафних санкцій контролюється державою. Застосування державного примусу неможливо делегувати чи передати на виконання іншому суб'єкту, окрім тим, яких визначає держава, але отримання певної компенсації чи відшкодування за рахунок накладених штрафних санкцій можливо для суб'єктів, чиї права були безпосередньо порушено.

Зауважимо, що сучасний етап розвитку трудового законодавства в Україні орієнтований не на інтереси роботодавців, а тому в більшості випадків держава застосовує надмірні та непомірні санкції до них, чим сприяє фактичному припиненню ними своєї діяльності та використання найманої праці. Інакше кажучи, неоптимальні розміри та неефективні механізми застосування штрафних санкцій до роботодавців сприяють двом негативним тенденціям: тінізації економіки та втрати інтересу у роботодавців до ведення господарської діяльності. Усе це в сукупності несе в собі ризики зростання безробіття та скорочення економічної активності населення.

Саме ці ризики та негативні тенденції необхідно долати засобами вдосконалення трудового законодавства.

Тому І. Лагутіна розглядала штрафну відповідальність роботодавця як засіб захисту прав працівника, оскільки притягнення до відповідальності роботодавців завжди тягне за собою виплату компенсації працівнику. При цьому роботодавець сплачує відповідні санкції і до державного бюджету України, оскільки держава виступає гарантом відшкодування шкоди працівнику, а тому штрафи можна розглядати одночасно як елемент державного примусу і як елемент забезпечення контрольно-наглядової функції держави на ринку праці [1, с. 123]. На нашу думку, такий висновок ученої стосовно призначення штрафних санкцій, які стягуються

з роботодавців є недоцільним на сучасному етапі розвитку відносин трипартизму. Держава не повинна перекладати на роботодавців обов'язок утримувати власний апарат, а штрафна відповідальність повинна, у першу чергу, виконувати функції власне відповідальності, а також елемента системи забезпечення законності трудових відносин.

Слід також розглянути тезу про те, що «сутнісна ознака, яка дозволяє відмежувати заходи захисту від санкцій, знаходиться, перш за все, у підставах застосування цих заходів, а не в самих заходах. Якщо застосовуються заходи захисту, то відсутня винна поведінка або захід примусу спрямований на припинення правопорушення, але не проти правопорушника, до нього не застосовуються будь-які позбавлення чи засоби погіршення його правового становища. Відповідальність без вини в галузі трудового права неможлива». Таким чином, заходи захисту, що можуть застосовуватись і у випадках безвинної поведінки порушників, заповнюють певну прогалину в механізмі реалізації примусу в трудовому праві. У юридичній літературі зауважується, що заходи захисту можуть застосовуватись за незначні відхилення від нормального правового порядку, а відповідальність – за правопорушення, які суттєво впливають на стан правового порядку [8].

Обґрунтовуючи цю тезу, ми наполягаємо на тому, що трудове законодавство повинно передбачати можливість для усунення недоліків з боку роботодавців у забезпеченні прав працівників. Тобто важливо розуміти, що якщо роботодавець виправляє чи відновлює порушені права працівника самостійно, то в конструкції відповідальності втрачається елемент умислу та негативних наслідків, оскільки фактично вони виправляються, а дії роботодавця спрямовуються на відновлення правового становища працівника.

Спрямованість забезпечення законності у трудових відносинах на приведення трудових правовідносин у фактичну відповідність з трудовим законодавством передбачає активну участь суб'єктів трудових

відносин у забезпеченні реалізації встановлених правових норм. Так, метою забезпечення законності у трудових відносинах є створення взаємоузгодженості нормативно-правової бази та правозастосовчої практики. До правових засобів забезпечення законності у трудових правовідносинах потрібно відносити чітке врегулювання правовими нормами цих правовідносин, а також законодавче визначення системи ефективних санкцій за порушення правових норм у цій сфері, яка охороняє та захищає ці відносини від правопорушень. Наслідком порушення законності у трудових відносинах є застосування заходів державного примусу. Специфіка примусу як метода соціального управління проявляється в тому, що з його допомогою обмежується або ліквідується свобода функціонування і розвитку об'єкта управління згідно з цілями управлінської системи [7, с. 145]. Отже, застосування державного примусу у вигляді притягнення роботодавця до штрафної відповідальності за порушення трудового законодавства відбувається як крайня міра та використовується лише у встановленому законодавством порядку після того, як правопорушення, допущене роботодавцем, суттєво порушує правове становище працівника, а дії щодо його відновлення з боку роботодавця не вживаються.

У такому випадку державний примус виступає одночасно гарантією дотримання конституційних прав працівника, а також засобом накладання санкцій на роботодавця з метою корегування його неправомірної поведінки та уникнення повторного порушення трудового законодавства. але при цьому слід пам'ятати, що державний примус, хоча і втілюється у формі застосування заходів примусового характеру з боку державних органів, але у своїй сутності виступає вираженням примусу волі суспільства стосовно недопущення порушення законодавства, оскільки такий примус засновується на праві, що виключає свавілля з боку держави.

Ми наголошуємо на тому, що сутнісне навантаження штрафної відповідальності роботодавців жодним чином не повинно ототожнюватися із державним примусом.

Державний примус є формою забезпечення правопорядку в системі трудових відносин, а штрафна відповідальність його окремим проявом, який жодним чином не повинен розглядатися як обтяження для роботодавця, а лише як засіб забезпечення прав працівників. Тобто коли роботодавець самостійно усуває порушення прав останнього, держава повинна виходити із доцільності застосування додаткової штрафної відповідальності роботодавця, а сама відповідальність не повинна застосуватися лише з формальною метою задля стягнення штрафних санкцій.

Саме тому нам видається влучним визначення Р. Обручковим матеріальної відповідальності роботодавця як встановлений законодавством обов'язок роботодавця відшкодувати завдану працівникові шкоду (як матеріальну, так і моральну), яка завдана внаслідок неналежного виконання або невиконання роботодавцем покладених на нього обов'язків, зловживання наданими роботодавцеві правами (повноваженнями) або недотримання роботодавцем норм законодавства про працю або охорону праці [4, с. 269]. Якщо відповідальність розглядати як обов'язок, то цілком логічно передбачити, що в системі відносин з приводу притягнення до неї, доцільно заздалегідь забезпечити можливість заміни такого обов'язку комплексом заходів (дій) спрямованих на відновлення порушеного правового становища працівника.

Хоча на думку Ю. Пожарова, якщо матеріальну відповідальність роботодавця за порушення трудового законодавства чи порушення прав працівника визначати як «обов'язок роботодавця відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок невиконання або неналежного виконання своїх трудових обов'язків, у розмірі і порядку, передбаченому законодавством» [6, с. 138], то можна прийти до висновку, що відновлення чи відшкодування нанесеної шкоди працівнику і буде втіленням штрафної відповідальності роботодавця. Але ми розуміємо що в такому випадку втрачається сенс штрафної відповідальності як елемента системи державного примусу та

державного нагляду за дотриманням законодавства на ринку праці.

Натомість І. Шамшина свідомо уникає терміна штрафна відповідальність, користуючись тільки терміном «матеріальна відповідальність», що мінімізує державний примус, а саму відповідальність переносить у розряд компенсаторних та відновлювальних заходів, які застосовуються роботодавцем не внаслідок примушення до відновлення правового становища, а як власна воля. Тобто дослідниця вважає обов'язком роботодавця надати працівнику майнову компенсацію у разі порушення його трудових прав [9, с. 36]. Але якщо це обов'язок, то він, по-перше, повинен бути кимось покладений, а по-друге – забезпечуватися відповідними компетентними органами держави.

Необхідно відзначити, що для того, щоб сформулювати найбільш повне визначення штрафної відповідальності роботодавця, доцільно проаналізувати не лише наявні доктринальні визначення, а й навести основні ознаки та відмінності цього виду такої відповідальності роботодавця від штрафної (матеріальної) відповідальності працівника. Так, на відміну від матеріальної відповідальності працівника, яку обов'язково пов'язують з існуванням трудових відносин, відповідальність роботодавця може виникати і до укладення трудового договору.

Такий стан речей демонструє наявність низки невідповідностей положень КЗпП України вимогам до збалансованості системи трудових відносин, коли працівник та роботодавець знаходяться в однакових умовах, що найменше в контексті системи відносин з приводу притягнення останнього до відповідальності, необхідно звернути увагу на наступні системні недоліки сучасного трудового законодавства, які демонструють, що штрафна відповідальність роботодавців виконує саме каральну функцію, а не є ефективним інструментом регулювання трудових відносин і особливо правових конфліктів:

по-перше, положення КЗпП свідчать про те, що законодавець дотримується презумпції невинуватості працівника, і

жодним чином не дотримується презумпції невинуватості роботодавця. Працівник звільнений від обов'язку доведення вини роботодавця, натомість цим займаються органи державної влади, які через систему відповідних заходів та засобів правового впливу встановлюють вину роботодавця;

по-друге, КЗпП України не містить положення, які б свідчили про можливість уникнення роботодавцями відповідальності за порушення законодавства про працю. Так само не містять таких можливостей й інші законодавчі акти, якими передбачена штрафна відповідальність роботодавців: КУпАП, КК України тощо. Тобто штрафна відповідальність – це імператив, який встановлюється державою за порушення роботодавцем формальних ознак трудового законодавства, незалежно від того, чи було здійснено роботодавцем заходи з виправлення такого порушення та відшкодування завданої працівникам шкоди;

по-третє, застосування до роботодавця штрафної відповідальності виступає засобом забезпечення трудових правовідносин, однак застосування такої відповідальності трансформує трудові відносини в адміністративно-процесуальні; кримінально-процесуальні тощо. Це означає, що порушення роботодавцем законодавства про працю містить у площині трудових правовідносин, а відповідальність за такі правопорушення визначається державою самостійно в інших галузях права, що свідчить про надмірність такої відповідальності та вихід державою за межі функцій юридичної відповідальності.

Штрафна відповідальність роботодавця не має мети покарання, вона направлена не на осудження та обмеження майнового характеру, а на відновлення та виховання. Обмеження майнового характеру застосовуються до правопорушника лише тому, що це необхідно для відновлення майнових прав потерпілого [3, с. 99]. Але ми повинні доповнити точку зору О. Лук'янчикова, звертаючи увагу на те, що у випадку трудових відносин штрафна відповідальність може встановлюватися державою, як система додаткових гарантій недопустимості порушення конститу-

ційних прав особи на працю. Встановлення розмірів штрафних санкцій може мати і превентивну мету, демонструючи роботодавцям та іншим учасникам трудових відносин готовність держави застосувати саме такий обсяг державного примусу у випадку порушення трудового законодавства.

На нашу думку, не припустимим є застосування штрафної відповідальності в якості карального заходу, зміщуючи в такий спосіб акцент у контрольних функціях держави з відновлювального в бік каральної. Тому ми наголошуємо на тому, що, визначаючи штрафну відповідальність як окрему категорію, ми повинні виходити з того, що це категорія науки трудового права.

Так, наприклад, Н. Левченко вважає, що штрафну відповідальність роботодавця слід розуміти як «обов'язок роботодавця понести матеріальні втрати на користь працівника за порушення ним своїх обов'язків, що спричинило шкоду працівнику майнового чи/і немайнового характеру» [2, с. 79-80]. У свою чергу, О. Лук'янчиков взагалі не розрізняє штрафну та матеріальну відповідальність роботодавця [3, с. 174]. На наше глибоке переконання, такий висновок є хибним, оскільки штрафна відповідальність свідчить про застосування до роботодавця відповідальності у вигляді штрафних санкцій, які можуть мати як цивільно-правовий так і трудо-правовий, адміністративно-правовий і навіть – кримінально-правовий характер.

Дещо іншої думки притримується Є. Подорожній, який хоча прямо і не виділяє штрафну відповідальність роботодавця, однак зазначає на тому, що матеріальна відповідальність не є тільки штрафною, а самі по собі штрафні санкції – це завжди форма державного примусу, яка виражається в примусовому стягненні грошової суми на користь держави, а не на користь суб'єкта трудових правовідносин, чії права порушені [5, с. 85]. Тотожної точки зору дотримується Г. Чанишева, яка також не виділяє штрафну відповідальність роботодавців, прирівнюючи її до матеріальної, однак зазначає, що її існування цілком

можливе, враховуючи особливість штрафних санкцій як елемента системи державного примусу [7, с. 229]

Таким чином, одні науковці стверджують, що штрафна відповідальність є застосуванням до роботодавця у випадку порушення ним трудового законодавства відповідної санкції за порушення правової норми та негативні наслідки для нього. Інші вважають, що штрафна відповідальність – це правове явище, яке об'єктивується й реалізується в межах особливого, охоронного правовідношення. При цьому єдність наукових підходів полягає в тому, що ніхто не заперечує того, що юридична відповідальність є наслідком порушення нормативних приписів.

Наголошуємо на тому, що штрафна відповідальність не є природною для всіх сторін трудових відносин, і хоча і має багато спільних рис з матеріальною відповідальністю, але застосовується тільки до роботодавця, через те що: виникнення її не в обох суб'єктів трудових правовідносин, а тільки у роботодавця обумовлено наявністю системи гарантій держави перед працівниками, оскільки в такий спосіб держава реалізує функцію із дотримання повноти конституційних прав особи; суб'єктом є лише роботодавець, що створює відповідну особливу конструкцію правовідносин з приводу притягнення до штрафної відповідальності, де працівник ніколи не буде виступати стороною, а лише держава через відповідні органи; відповідальність виникає в результаті винного порушення обов'язків у трудових правовідносинах та порушення роботодавцем законності й правового режиму використання найманої парці;

- штрафна відповідальність не має компенсаційного характеру, оскільки такий характер має матеріальна відповідальність, яка застосовується до обох учасників трудових правовідносин.

Тому доцільно зробити припущення про те, що штрафна відповідальність є узгальною правовою категорією, включає в себе позитивний і негативний аспекти, заходи заохочення та іншого правового стимулювання праці, а також заходи

негативного впливу за порушення трудових обов'язків і правових приписів трудового законодавства роботодавцем і вбирає в себе види юридичної відповідальності з різних галузей права.

Говорячи про сутність штрафної відповідальності звертаємо увагу на наступні ключові аспекти: підставою такої відповідальності є трудове майнове порушення, тобто винне порушення роботодавцем своїх обов'язків, внаслідок чого було заподіяно шкоду працівнику або порушено правовий режим реалізації права на працю особи; КЗпП закріплює випадки застосування штрафної відповідальності, а тому протиправна поведінка роботодавця може каратися у відповідності до норм та приписів адміністративного, кримінального законодавства тощо; штрафні санкції не можуть бути застосовані до роботодавця в інший спосіб ніж у відповідності до законодавства, винятками є штрафні санкції, що застосовуються за порушення колективних та інших договорів, які укладаються між роботодавцем та профспілковим колективом або трудовим колективом.

Необхідно зазначити, що, на наше переконання, найважливішими організаційно-правовими ознаками штрафної відповідальності роботодавця є наступні:

- по-перше, стягнення відбувається тільки за рішенням уповноваженого органу держави (інспекції, суди тощо). Враховуючи, що аналізований вид відповідальності є елементом системи державного примусу, то логічно, що його застосування відбувається шляхом реалізації своїх повноважень відповідними контрольно-наглядними органами. Але законодавець передбачає можливість оскарження такого рішення, а тому кінцевим рішенням може бути не рішення органу перевірки, а рішення суду, яким відповідний державний примус визнається обов'язковим, законним та необхідним;

- по-друге, штрафна відповідальність розкривається у формі штрафу, але підставами притягнення до неї може бути будь-яке протиправне діяння. Так, традиційно штрафну відповідальність ототожнюють із адміністративною чи матеріальною, але

аналіз положень Кримінального кодексу України свідчить про те, що роботодавець несе відповідальність у формі штрафу навіть за кримінальні правопорушення у сфері дотримання правового режиму трудових відносин. Таким чином, штрафна відповідальність є такою, яка охоплює в собі правопорушення роботодавця в різних сферах застосування державного примусу: власне трудової, адміністративно-правової, кримінально-правової;

по-третє, штрафна відповідальність роботодавця передбачає стягнення з нього платежів на користь держави, при цьому відшкодування збитків працівникам або іншим учасникам трудових відносин напряму не передбачається. Держава не компенсує та не відшкодовує шкоду, але вона здійснює заходи, спрямовані на виправлення порушеного права працівника шляхом накладання відповідного примусу на роботодавця. У цьому контексті слід наголосити на тому, що штрафна відповідальність у більшості випадків має не стільки відновлювальну, скільки саме каральну функцію, що, на нашу думку, виходить за межі предметного регулювання науки трудового права, а тому передбачає необхідність перегляду самої сутності та правової природи штрафної відповідальності, у бік розширення компенсаторних заходів;

по-четверте, штрафна відповідальність роботодавця може виступати як самостійний вид відповідальності, так і сукупності із більш суворими формами. Сама по собі штрафна відповідальність не може вважатися суворою формою, оскільки пов'язана лише із обмеженням фінансового чи матеріального характеру, які застосовуються до роботодавців, але жодним чином не є персоніфікованими. Іншими словами, штрафна відповідальність застосовується до особи, яка є роботодавцем: юридичної особи, приватної особи (ФОП). Як зрозуміло, до роботодавця у вигляді юридичної особи не можуть застосовуватися кримінально-правові санкції, але вони можуть застосовуватися до посадової особи такого роботодавця, що вже виходить за межі концепту штрафної відповідальності;

по-п'яте, штрафна відповідальність завжди передбачає сплату певної санкції в матеріальному (грошовому) виразі, який неможливо замінити, а обов'язок сплати такого штрафу – замінити зустрічним зобов'язанням.

Висновок

Таким чином, штрафна відповідальність роботодавця є окремим спеціальним різновидом трудової відповідальності за порушення роботодавцем трудового законодавства у формі проступку чи злочину, яка застосовується тільки у вигляді державного примусу із покладанням на роботодавця обов'язку сплатити заздалегідь встановлений за відповідне порушення розмір штрафу. Таке розуміння укладається в наступну дефініцію, визначаючи штрафну відповідальність роботодавця як окремого виду трудової відповідальності за порушення роботодавцем вимог законодавства про працю, процедура притягнення до якої, а також розмір і порядок накладення відповідних штрафних санкцій міститься в КЗпП України та Порядку накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення, а саме притягнення до якої унеможлиблює застосування до роботодавців інших заходів адміністративно- чи кримінально-правової відповідальності.

Література

1. Лагутіна І.В. *Форми захисту трудових прав працівників: дис.. к. ю. н. ; спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення.* – Одеса: Одеська національна юридична академія 2007. – 224 с.
2. Левченко Н.І. *Матеріальна відповідальність роботодавця. Порівняльно-аналітичне право.* 2014. С. 78 – 81.
3. Лук'янчиков О.М. *Матеріальна відповідальність роботодавця як самостійний інститут трудового права. Порівняльно-аналітичне право.* 2013. № 3. С. 173 – 176
4. Обручков Р. І. *Відповідальність у трудовому праві: загальний аналіз. Новітні кримінально-правові дослідження.* 2015. С. 267 – 271

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовано сутність кар'єрного зростання працівника. Проведено комплексний та всебічний аналіз правових засад недопущення дискримінації при кар'єрному зростанні працівника. Визначено стан розвитку правових засад недопущення дискримінації за ознакою статі при кар'єрному зростанні у царині праці та окреслено перспективи їх покращення. Наголошено на необхідності проведення подальших наукових розвідок у напрямку удосконалення правових засад недопущення дискримінації у світлі сучасного процесу реформування трудового законодавства.

Ключові слова: правові засади, дискримінація, недопущення дискримінації, сфера праці, ознака статі, кар'єрне зростання.

5. Подорожній Є. Щодо з'ясування правового статусу роботодавця в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. 152 – 158

6. Пожаров Ю. В. Відповідальність роботодавця у трудових правовідносинах. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 137 – 142

7. Чанишева Г.І. Матеріальна відповідальність роботодавця за проектом Трудового кодексу України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. С. 143–150

8. Черкасов О. В. До питання про розмежування заходів захисту суб'єктивних прав і відповідальності у трудовому праві. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. – URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/14.pdf

9. Шамшина І.І. Щодо вдосконалення правового регулювання відповідальності роботодавця в умовах ринкових відносин. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 33-40

Kliets Tetiana Sergiivna, Postgraduate student of the Department of Civil Law Disciplines of the Faculty of Law Dnipropetrovsk state University of Internal Affairs

MODERN APPROACHES TO DETERMINING THE ESSENCE AND SIGNS OF THE EMPLOYER'S PENALTY FOR VIOLATION OF LABOR LAW

The article considers modern approaches to determining the essence of the signs of criminal liability of the employer for violation of labor legislation. In the course of the research, the author's definition of the employer's penalty liability is proposed, which should be understood as a separate special type of labor liability for violation of labor legislation by the employer. for violation of the legislation on labor and employment, namely the involvement of which makes it impossible to apply to employers other measures of administrative or criminal liability. It is determined that the most important organizational and legal features of the employer's penalty are: recovery is made only by the decision of the authorized body of the state (inspections, courts, etc.); penalty liability is disclosed in the form of a fine, but the grounds for bringing to it may be any illegal act; the penalty liability of the employer provides for the collection of payments from him in favor of the state, while compensation for losses to employees or other participants in the employment relationship is not directly provided; Penal liability of the employer can be both an independent type of liability and a combination of more severe forms, in addition, it always involves the payment of a certain sanction in material (monetary) terms, which can not be replaced, and the obligation to pay such a fine - to replace the counter knitting.

Key words: penalty liability, employer, labor legislation, material liability, penalties.

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЙОРК-АНТВЕРПЕНСЬКИХ ПРАВИЛ

ШИШИКІН Сергій Миколайович - аспірант відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3964-5434>

УДК: 341.225.5:341.9:347.796

DOI 10.32782/NP.2021.3.22

В статті представлено історичний аналіз Йорк-Антверпенських правил. Основне внимание в статті уделено предпосылке и истории создания Йорк-Антверпенских правил, подчеркнута большая роль субъектов международного частного морского права в унификации института общей аварии, а также в статье рассмотрены положительное и отрицательное отношение субъектов международного частного морского права, возникшие во время унификации института общей аварии. В результате исследования материалов был подчеркнут особый статус и уникальность Йорк-Антверпенских правил, предпосылки создания, изменения и развития Правил, их значительная роль в регулировании института общей аварии в течение большого промежутка времени.

Ключевые слова: Йорк-Антверпенские правила, Йоркские правила, унификация института общей аварии, конференция в Глазго 1860 году.

Постановка проблеми

Йорк-Антверпенські правила є унікальним випадком кодифікації норм міжнародного приватного морського права. На сьогодні ці правила мають велике значення для регулювання інституту загальної аварії у світі. Однак, у різні періоди свого існування цей міжнародний договір міг отримати зовсім інший розвиток і його роль у наші дні могла бути іншою.

Стан дослідження проблеми

Історичним аналізом Йорк-Антверпенських правил, як джерела міжнародного приватного морського права, займалися такі вчені, як Р. І. Акімова, К. І. Александрової, І. С. Жиліна, Жюльєн Крут, Г. Г. Іванова, А. А. Маковська, А. Л. Маковского, В. Ф. Мешера, Р. Р. Оберга, О. С. Переверзева, Г. Р. Рудольфа, Мохд Замани Ахмад, Алгантурк Лайт та інші.

Мета і завдання дослідження

Проведення історичного аналізу Йорк-Антверпенських правил, визначення особливостей цього джерела міжнародного приватного морського права.

Виклад основного матеріалу

Початком спроб кодифікації норм, якими регулюється інститут загальної аварії вважають початок 1860 р. року, оскільки саме в цей рік Ллойд (провідний ринок світового страхування спеціалістів) [1], асоціацією страховиків Ліверпуля і іншими впливовими комерційними організаціями було зроблено подання Національної асоціації для сприяння суспільних наук у Лондоні про необхідність вжити дії, що пов'язані з узагальненням правил про загальну аварію у світі. У відповідь Національна асоціація звернулася 3 травня 1860 р. до всіх морських держав Європи та США з циркулярним листом, під яким підписались, крім президента асоціації, керівники

англійських торгових палат різних міст, асоціаціями страховиків і судновласників.

На конференції в Глазго, яка була відкрита 25 вересня 1860 р., було прийнято дві резолюції та вирішено, що має бути дано 6 місяців для розробки питання з моменту поширення проекту закону до моменту скликання наступної конференції. Проект закону поширювався у квітні 1862 р. одночасно із запрошенням на збори для його обговорення в Лондоні, які були намічені на 6 червня того ж року. Запрошення потрапило в Ллойд лише за кілька днів до 6 червня, і комітет Ллойд вважав, що абсолютно неможливо обговорити належним чином такий розлогий і складний документ у наданий йому короткий термін. Конференція в Лондоні була відкрита в червні 1862 року, але в результаті опублікованого Ллойд листа, адресованого голові, було одногolosно вирішено, що не повинно бути публічного обговорення питань загальної аварії.

Несподівана затримка сталася в складанні проекту: замість 6-місячного терміну, наміченого конференцією в Глазго для викладу 11 резолюцій у вигляді початкового проекту закону, пройшло близько 2 років перш ніж проект закону побачив світло. Зазначений проект під назвою «Акт, який об'єднує і змінює закони, що відносяться до пожегтвувань і внесків щодо загальної аварії», складався зі 126 пунктів [2, с 40]. Крім того, Конгрес також рекомендував законодавчим органам зацікавлених країн розглянути можливість їх включення до свого національного законодавства, і, до розгляду законодавства, пункти повинні бути внесені до сторін статуту та коносаменти для включення Правил [3].

Критична оцінка цих матеріалів була дана в опублікованих, у січні 1864 р. «Робота міжнародної комісії з загальної аварії». Трохи пізніше був скликаний III Міжнародний конгрес з загальної аварії в Йорку. У цьому конгресі брали участь представники багатьох торгових палат, судновласників і об'єднань страховиків як англійських, так США і континенту, а також значне число диспашерів. Представник Ллойд уже на самому початку протес-

тував проти наміченого плану робіт, вказуючи, що спроба зводиться не стільки до того, щоб досягти однаковості в питаннях загальної аварії, скільки до того, щоб внести зміни в сучасний англійський закон. Ллойд відповідно відмежувався від робіт конгресу, знайшовши підтримку своєї позиції в секретарі рятувальної асоціації. Ряд делегатів зазначили, що не було потрібно скликати Міжнародну конференцію для зміни англійського закону. Прийнята резолюція підкреслювала, що якщо і мається на меті внесення зміни в англійський закон, то теж саме запропоновано і зробити щодо законів інших торгових країн [2, с 42].

Підсумовуючи результати роботи III Міжнародного конгресу, можна зробити висновок, що поставленої мети не було досягнуто. Однак, на конгресі було узгоджено одинадцять Йоркських правил і резолюція. Стосовно побоювань представників Ллойд, то прийняті «Правила» в певній мірі відобразились на законодавстві Великобританії, однак досить у незначній мірі.

Ідеї щодо узагальнення правил про загальну аварію у світі не змогли реалізуватися ні в результаті конференції в Глазго у 1860р., ні на III Міжнародному конгресі, який був проведений у 1864р. у місті Йорк.

До ідей узагальнення правил про загальну аварію у світі повернулися лише через 10 років, на конгресі Асоціації для реформи і кодифікації міжнародного права в 1876 р. була зроблена доповідь і обрана комісія з представників різних країн для «опрацювання питання загальної аварії». У результаті в 1877 р відбулися збори 68 делегатів в Антверпені з метою зробити подальші серйозні спроби провести цю справу в міжнародному масштабі. Представники Ллойд голосували проти, вказуючи, що вони за введення однаковості в питаннях загальної аварії, але заперечують проти правил, оскільки останні, на їхню думку, значно розширюють сферу застосування загальної аварії. Далі було зазначено, що однаковості простіше досягти шляхом повного анулювання самого принципу загальної аварії. Незважаючи на це, проект «Правил» був прийнятий [2, с. 45].- У результаті чого «Правила», які були узго-

джені в Йорку у 1864р., були доповнені, у результаті чого тепер вони мали назву «Йорк-Антверпенські правила» і під цією назвою активно використовується у міжнародному приватному морському праві і наразі.

На конференції в Антверпені у 1877 р. до Йоркських правил було додано дванадцятье правило. Рішення щодо включення правил до коносаментів та страхових полісів було прийнято у 1879 році. У 1881 році на конференції Асоціації з реформування та кодифікації законів націй було повідомлено, що «правила стали майже загальноприйнятими» [4].

Пропозиції зборів поступово стали застосовуватися на практиці, і вже на наступній конференції Асоціації для реформи і кодифікації міжнародного права, що мала місце в Лондоні в 1879 р. було повідомлено, що власники двох п'ятих усього англійського флоту погодилися включати у свої коносаменти і чартери нові правила, що вони прийняті більшою частиною товариств взаємного страхування і що інші англійські страховики, незважаючи на триваючу опозицію з боку Ллойд, погодилися включати в поліси умови про застосування правил щодо загальної аварії без додаткової премії. Це загальне визнання правил було, безсумнівно, полегшено рішеннями англійських судів, які взяли принципи, що лежать в основі деяких з цих правил, незважаючи на те, що вони розходилися з практикою англійських диспашеров. Сприятливі дані були наведені на конференції 1879 р. стосовно і інших країн, так як з'ясувалося, що майже всі судовласники і страховики в Сполучених Штатах, Британських колоніях і в країнах Європейського континенту схвалили нові правила і застосовують їх шляхом включення відповідних застережень у фрахтові договори і страхові поліси.

Після десятирічної практики застосування правил було встановлено, що вони не цілком задовольняють вимогам морської торгівлі і що бажано тому внести в них деякі зміни. Асоціація англійських диспашеров проявила ініціативу в цій справі і опублікувала доповідь, що містить різні

зміни правил і доповнення до них для розгляду його на конференції Асоціації для реформи і кодифікації міжнародного права, яка відбулася в 1890 р. в Ліверпулі. На конференції були присутні представники США, Франції, Німеччини, Бельгії та Данії і багато англійських юристів, страховиків (включаючи Ллойд) і диспашеров. Робота конференції тривала 4 дні, протягом яких доповідь, яка була представлена Асоціацією диспашеров, була детально розібрана і обговорена, і в результаті були внесені деякі зміни в чинні правила і прийняті нові. Остаточна редакція цих 18 правил стала відома під назвою Йорк-Антверпенських правил 1890 р. які, як це добре знають усі причетні до морської торгівлі особи, з тих пір були прийняті майже повсюдно в усьому світі [2, с. 46].

Йорк-Антверпенські правила, які були прийняті в результаті конференції у 1890р., стали результатом роботи, яка почалась на конференції в Глазго у 1860р., щодо уніфікації правил загальної аварії в міжнародному масштабі. Будучи диспозитивними нормами, вони не тільки були прийняті у всіх морських країнах, але в деяких державах, де закони щодо загальної аварії не були достатньо повно розроблені, правила, безсумнівно, вплинули на практику диспашеров і доповнювали, майже що підміняючи чинне законодавство щодо загальної аварії [2, с. 48].

У 1903 році на Антверпенській конференції до правил було додано нормою щодо розподілу загальної аварії, у випадку її виникнення через провину однієї зі сторін морського перевезення [5, с. 163-165.].

Аналіз практики застосування Йорк-Антверпенських правил було здійснено у 1910 р. на конференції в Лондоні. На конференції в Мадриді в 1913 р. були розглянуті пропозиції про деякі зміни Йорк-Антверпенських правил. У 1914 році на конференції в Гаазі розроблений і погоджений проєкт нової редакції Йорк-Антверпенських правил.

На конференції в Стокгольмі 1924 р. Йорк-Антверпенські правила були переосмислені. Додатково до цифрових були вироблені літерні, основні, правила, які

повинні застосовуватися в тих випадках, коли цифрові правила не містять відповіді на ці конкретні питання, які виникли при розгляді конкретного випадку. У Правила внесено нову редакцію визначення загальної аварії: «Загальною аварією визначається такий акт, коли і тільки коли були зроблені навмисно і розумно надзвичайні пожертвування або витрати в цілях загального збереження для запобігання від небезпеки майна, яке бере участь у загальному морському підприємстві».

У Брюсселі 1948 року було перероблено правило ХХІІ про нарахування відсотків на загальну аварію. На конференції Міжнародного морського комітету в Амстердамі в 1949 р. були розроблені нові Йорк-Антверпена правила, введені в дію з 1 січня 1950 р.

У 1969 р постійне бюро Міжнародного морського комітету прийняло рішення про модернізацію Йорк-Антверпенських правил.

Були створені робочі групи для підготовки проєкту змін Правил. На ХХХ конференції Міжнародного морського комітету в Гамбурзі в 1974 році була прийнята нова редакція Йорк-Антверпенських правил. Зміни торкнулися літерного правила «Д», цифрових правил ІІІ, ІV, V, VI, X, XI, XII, XVI, XVII, XVIII та XXI.

У 1990 р на конференції Міжнародного морського комітету в Парижі прийнято новий текст правила VI «Рятування».

Таким чином, виникла редакція Йорк-Антверпена правил 1974 г., змінена в 1990 р.

У 1991 р. на Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) розглядалося питання про можливість створення міжнародних імперативних правил щодо загальної аварії, однак було прийнято рішення зберегти порядок, при якому відносини, пов'язані з загальною аварією, регулюються диспозитивними нормами.

У 1994 р. була прийнята нова редакція Йорк-Антверпенських правил, що відображає сучасні тенденції розвитку торгового мореплавання.

Перегляд Йорк-Антверпенських правил у 2004 р. у порівнянні з редакцією

1994 року в Правила були внесені незначні зміни, які істотно не змінили порядок і принципи розподілу збитків щодо загальної аварії. Зокрема, в Правила 2004 року було включено нове Правило ХХІІІ, пов'язане з обчисленням строків позовної давності [6, с. 20-23].

Йорк-Антверпена правила 2004 року не набули широкого використання, тому на практиці, як правило використовувались правила 1994 року, у деяких випадках 1949 року.

Нові правила стали результатом компромісів, укладених у співпраці з корабельними, вантажними та страховими інтересами.

Найбільш суперечливий аспект переговорів стосувався питання про те, як під час загальної аварії слід ставитися до порятунку. З одного боку, стверджувалося, що оскільки судно та вантаж мають окремі зобов'язання сплачувати витрати на порятунки, немає необхідності перерозподіляти витрати на порятунок відповідно до загальної аварії. З іншого боку, переконливо стверджувалося, що у багатьох випадках коригування загальної аварії показника призвело до значного (і відповідного) перерозподілу між судовими та вантажними інтересами.

Відповідно до Йорк-Антверпенських правил 2016 р. Аварійні збори підлягатимуть перерозподілу лише в загальній аварії за п'ятьма обставинами, викладеними у правилі IV (b).

Нова формула була включена до правил для розрахунку процентної ставки, що допускається до витрат за загальною аварією, і є нові вимоги щодо утримання депозитів готівки регуляторами.

Введені нові терміни. Загальноаварійні вимоги щодо внесків відстрочуються через рік після дати коригування, але не пізніше ніж через 6 років після припинення рейсу.

Для полегшення коригування було внесено ряд детальних поправок. Наприклад, правило В щодо буксиру та буксирування уточнюється та розширюється, щоб охопити ситуації з портом-притулком. Також відбулося певне перевпорядкування

Правил, щоб зробити послідовність більш логічною.

Через кілька днів після конференції Документальний комітет Балтійської і міжнародної морської ради підтвердив схвалення Йорк-Антверпенських правил 2016 та негайно почав використовувати Правила у своїх стандартних товаросупровідних документах.

Конференція також затвердила керівні принципи Міжнародного Морського Комітету щодо загальної аварії [7].

Висновки

Йорк-Антверпенські правила є унікальним джерелом міжнародного приватного морського права, яке отримало свою значимість у результаті добровільного використання цих правил суб'єктами міжнародного приватного морського права. Так, як уже зазначалося вище, у певні часи піднімалися питання щодо обов'язкового виконання Йорк-Антверпенських правил. Крім того, ще однією особливістю Правил є те, що суб'єктами міжнародного приватного морського права може використовуватися будь яка редакція Правил, оскільки нова редакція Йорк-Антверпенських правил не відмінює дію попередніх редакцій. А кількість редакцій Правил підтверджує їх важливість і необхідність при регулюванні цивільних відносин, які склалися у міжнародному приватному морському праві.

Література

1. Marine insurance law second edition. URL: https://books.google.com.ua/books?id=3ZY3AAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
2. Rudolf G. R. The York Antwerp Rules: Their history and development with comments on the rules of 1924. London. Stevens and Sons, Limited. 1926. 350 pages.
3. GENERAL AVERAGE A preliminary review Report by the UNCTAD secretariat. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/c4isl58_en.pdf
4. THE YORK ANTWERP RULES. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/york-antwerp-rules-navin-kumar-jaggi>

5. Сидоренко А. В. Чрезвычайные морские происшествия (правовые аспекты). Одесса. Латстар, 2001. 400с.

6. Т. Р. Короткий и др. Общая авария: международные и национальные стандарты. 2-е.изд. О.: Феникс, 2014. 145с.

7. CMI NEWS LETTER URL: <https://comitemaritime.org/wp-content/uploads/2018/05/N%C2%B01-2-January-August-2016.pdf>

Shyshykin Sergii

V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of UKRAINE

HISTORICAL ANALYSIS OF THE YORK-ANTWERP RULES

The article presents a historical analysis of the York-Antwerp rules.

Attempts to codify the rules governing the general average are considered to be the beginning of 1860, as a result of a letter from influential subjects of private international maritime law, the National Association for the Promotion of Social Sciences in London sent a letter to all maritime powers in Europe and the United States. As a result of this attempt, on September 25, 1860, discussions began in Glasgow on the codification of the rules of general average. As a result of these conferences, two resolutions were adopted and it was decided that 6 months should be given to draft a law and convene the next conference. However, the next conference was convened in June 1862. And due to certain difficulties, the issue of codification of the general average was not discussed.

The next discussion of the codification of the institute of general average took place only in 1864 in York. As a result, eleven York rules and a resolution were agreed upon. The York rules did not become widespread.

The question of unification of the norms of the general average was returned in 1877 in Antwerp, as a result of which the Rules adopted in York in 1864 were supplemented and renamed the York-Antwerp Rules, which after some time received initial recognition by the subjects. international private maritime law.

АНОТАЦІЯ

У статті представлений історичний аналіз Йорк-Антверпенських правил. Основна увага у статті приділена передумові та історії створення Йорк-Антверпенських правил, підкреслена значна роль суб'єктів міжнародного приватного морського права в уніфікації інституту загальної аварії, а також в статті розглянуті позитивне та негативне відношення суб'єктів міжнародного приватного морського права, які виникли під час уніфікації інституту загальної аварії. В результаті дослідження матеріалів був підкреслений особливий статус та унікальність Йорк-Антверпенських правил, передумови створення, змін та розвитку Правил, їх значна роль у регулюванні інституту зональної аварії на протязі великого проміжку часу.

Ключові слова: Йорк-Антверпенські правила, Йоркські правила, уніфікація інституту загальної аварії, конференція в Глазго 1860 році, конференція в Йорку 1864 році, Конференція в Антверпені 1877 році.

As a result, it can be concluded that the York-Antwerp Rules are a unique source of private international maritime law, which gained its significance as a result of the voluntary use of these rules by subjects of private international maritime law. As mentioned above, at times the question of the mandatory implementation of the York-Antwerp Rules has been raised. In addition, another feature of the Rules is that subjects of private international maritime law may use any version of the Rules, as the new version of the York-Antwerp Rules does not repeal the previous versions. And the number of versions of the Rules confirms their importance and necessity in regulating civil relations that have developed in private international maritime law.

Key words: York-Antwerp Rules, York Rules, unification of the institute of general average, conference in Glasgow in 1860, conference in York in 1864, Conference in Antwerp in 1877.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

**КНЯЗЬКА Лілія Антонівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу, Університет фіскальної служби України
DOI 10.32782/NP.2021.3.23**

У статті досліджуються питання цивільно-правової відповідальності медичних працівників в Україні. Акцентується увага, що розвиток цивільних правовідносин у галузі охорони здоров'я призводить до появи в цій галузі суспільної діяльності питомої ваги приватно-правових, переважно договірних методів регулювання медичної діяльності, що надає пацієнтам можливість використовувати механізми, засоби цивільно-правової відповідальності для захисту своїх прав. На сьогоднішній день високий ступінь відповідальності, що покладається на медичного працівника, в основному, пов'язаний з думкою про те, що він як би отримує у свої руки найбільш значиму суспільну цінність – життя і здоров'я людини, причому у більшості випадків людини хворої, тобто такої, що вже знаходиться у небезпеці.

Аргументується, що цивільно-правова відповідальність в медичній галузі – є одним із видів професійної відповідальності, настає у випадках порушення або невиконання медичною установою, медичними працівниками своїх професійних обов'язків, що призводить до появи певних негативних наслідків у вигляді завдання шкоди життю, здоров'ю пацієнта або інших осіб. Зважаючи на те, що Україна та увесь світ потерпає від коронавірусної інфекції, питання цивільно-правової відповідальності медичних працівників набуває особливої актуальності.

Робляться висновки, що цивільно-правова відповідальність медичних працівників виступає реалізацією санкції правової норми, що є за своїм характером засобом примусу, супроводжується осудом з боку держави і

потерпілого, і виражається в покладанні на винного у порушенні суб'єкта невідчужуваного чи матеріального характеру. При цьому ключовими ознаками можна назвати: вона являє собою реалізацію санкції цивільно-правової норми; за своїм характером є засобом державного примусу або засобом приватного впливу, що забезпечений можливістю державного примусу; є наслідком протиправної поведінки суб'єкта права; може виникати із пасивної поведінки суб'єкта; супроводжується вираженим або таким, що мається на увазі, осудом винної особи (медичних працівників) з боку пацієнта (родичів) та держави; виражається у покладенні на винного у вчиненні правопорушення суб'єкта додаткових обтяжень матеріального або особистого характеру тощо.

Ключові слова: медицина, цивільно-правова відповідальність, право на охорону здоров'я, лікар, пацієнт.

Актуальність

Право людини на охорону здоров'я є одним із визначальних серед природних, невід'ємних, невідчужуваних і непорушних прав людини. Воно гарантує кожній людині як члену громадянського суспільства невтручання держави у сферу її особистого і сімейного життя, захист її життя і здоров'я, особисту недоторканність й безпеку тощо. Таке конституційне право забезпечує особисту свободу, незалежність і самостійність особи, гарантує життя і захист від будь-яких форм насильства, жорстокого й такого, що прини-

жує людську гідність, ставлення. Це право індивідуалізує людину та сприяє особистій свободі, тобто можливості безперешкодного вибору різних варіантів поведінки у межах соціальних відносин, що є однією з умов активної життєдіяльності.

Розвиток цивільних правовідносин у галузі охорони здоров'я призводить до появи в цій галузі суспільної діяльності питомої ваги приватноправових, переважно договірних методів регулювання медичної діяльності, що надає пацієнтам можливість використовувати механізми, засоби цивільно-правової відповідальності для захисту своїх прав.

На сьогоднішній день високий ступінь відповідальності, що покладається на медичного працівника, в основному пов'язаний з думкою про те, що він як би отримує у свої руки найбільш значиму суспільну цінність – життя і здоров'я людини, причому у більшості випадків людини хворої, тобто такої, що вже знаходиться у небезпеці. Останнє часто пов'язано з недотриманням індивідуумом здорового способу життя і безвідповідальною поведінкою у відношенні до свого здоров'я. У той же час, сповідуючи довіру до медичних працівників, суспільство намагається встановити жорсткий контроль за їх діяльністю, у тому числі шляхом використання механізмів юридичної відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність в медичній галузі – є одним із видів професійної відповідальності, настає у випадках порушення або невиконання медичною установою, медичними працівниками своїх професійних обов'язків, що призводить до появи певних негативних наслідків у вигляді завдання шкоди життю, здоров'ю пацієнта або інших осіб. Зважаючи на те, що Україна та увесь світ потерпає від коронавірусної інфекції, питання цивільно-правової відповідальності медичних працівників набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання цивільно-правової відповідальності медичних працівників вже протягом довгого часу залишаються одними із найбільш обговорюваних у наукових колах. Так, серед науковців-правників із означеної тема-

тика варто згадати про публікації та дослідження: Р.Ю. Гревцової, П.Й. Кузьмінського, Т.Й. Білоус, Т.В. Заварза, С.А. Загороднього, Р.А. Майданик, О.В. Артеменко, І.В. Горіславської, В.П. Паліюк, І.Я. Сеньоти, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, Р.О. Стефанчука та інших.

Метою даного дослідження виступає комплексний аналіз цивільно-правової відповідальності медичних працівників в Україні.

Результати

Відповідальність медичних працівників, лікувально-профілактичних закладів та інших установ системи охорони здоров'я є досить гострою медико-юридичною проблемою, для вирішення якої необхідно не тільки проводити наукові дослідження, але й прикладати певні зусилля з впровадження їх результатів у практичну площину.

І.В. Горіславська зазначає, що безпека пацієнтів є глобальною проблемою, котра зачіпає країну на всіх етапах її розвитку. І така безпека, на її глибоке переконання, буде виражатися насамперед в існуванні ефективних договорів з надання медичних послуг (Горіславська І.В. «До питання...», 2019: 110).

Артеменко О.В. справедливо зауважує, що держава зобов'язана створювати умови для доступного та ефективного для усіх громадян медичного обслуговування. Адже, не можливо уявити процвітаючу та економічно стабільну державу із хворою нацією, що і стає обов'язком держави по створенню умов для захисту населення, а також надання належного медичного обслуговування (Артеменко О. В., Князька Л.А. «Особливості правової...», 2020: 77).

Зарубіжні науковці одностайні в тому питанні, що відносини між лікарем і пацієнтом базуються на засадах юридичної рівності та вільного волевиявлення, регулюються приватним правом, і вони є цивільно-правовими відносинами (G. Jobbágyi. «Az orvos-beteg...» 2005:16)

Проте, на думку К.Б. Ярошенко, відносини між лікувальним закладом та пацієнтом самі по собі цивільним правом не регулюються, а потрапляють у сферу регулювання

цивільного права, коли лікувальний заклад не виконує або неналежним чином виконує свої публічні обов'язки і цим заподіює шкоду потерпілому і має обов'язок її відшкодувати. Такими відносинами він вважає деліктні зобов'язання (Ярошенко К.Б. «Життя та здоров'я...» 1990:27).

За загальним правилом, мірою відповідальності служить не ступінь провини, а величина заподіяної шкоди, залежно від якої і дається правова оцінка поведінки медперсоналу і наступає відповідна їй юридична відповідальність (Антонов С.В. «Особливості відшкодування...» 2007: 99). У разі медичної відповідальності за проступки лікаря, позадоговірні збитки відшкодовуються лікарем або закладом охорони здоров'я. Якщо відносини лікаря та пацієнта є цивільно-правовими відносинами, то у разі виникнення відповідальності має важливе значення, що є підставою виникнення, зміни та припинення цих правовідносин, тобто юридичним фактом. Відповідь на це питання залежить від того, це договірні чи позадоговірні зобов'язання (Булеца С.Б. Цивільно-правова...» 2014: 24).

Особливостями цивільно-правової відповідальності медичних працівників Коробцова Н. В. називає:

- заходи такої відповідальності застосовуються лише при порушенні конкретних прав пацієнта та наявності відповідної шкоди в особистій або майновій сфері особи. Наявність шкоди є обов'язковою умовою настання цивільно-правової відповідальності в медичних правовідносинах. Шкода може мати вираз у матеріальних збитках (витратах на лікування, купівлі ліків) і нематеріальній (моральній) формі;

- відповідальність за правопорушення в медичній сфері часто має двосторонній взаємний характер. Пацієнт може висунути виконавцю вимоги про отримання послуги неналежної якості або не в повному обсязі, а виконавець – заявити про порушення договору з боку пацієнта (несвоєчасна оплата послуг, порушення пацієнтом рекомендацій лікаря, плану лікування тощо);

- в зобов'язальних правовідносинах діє принцип презумпції вини, тобто особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного ви-

конання зобов'язання (ч. 1 ст. 614 ЦК України). Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (ч. 2 ст. 614 ЦК України);

- встановлений обов'язок потерпілої сторони (пацієнта) доводити факт правопорушення, наявність заподіяної йому шкоди та причинний зв'язок між діями виконавця послуги та негативними наслідками. Причинний зв'язок повинен існувати об'єктивно і бути тією причиною, яка зумовила виникнення шкоди. Медичні працівники при виконанні своїх професійних обов'язків повинні дотримуватися не лише приписів законів, спеціальних нормативних актів, але й звичаїв, певних правил, які склалися в медичній практиці, недотримання або порушення яких буде вважатися протиправною поведінкою. Протиправна поведінка може мати вияв як у формі активних дій, так і бездіяльності (Коробцова, Д. В. «Актуальні питання...» 2020:40).

Важливе значення при дослідженні цивільно-правової відповідальності мають суб'єкти, що можуть зазнавати заходів цивільно-правової відповідальності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1172 ЦК України такими суб'єктами можуть бути медичні установи, які відповідають за шкоду, завдану їхніми працівниками під час виконання своїх трудових обов'язків (ЦК України). У тому разі, якщо шкода була завдана лікарем, який зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності і, маючи ліцензію на медичну практику, надає медичні послуги такої якості, відповідає за завдану пацієнту шкоду особисто.

Проаналізувавши судову практику, Білоус Т.Й. зазначає, що останнім часом збільшилась кількість позовів пацієнтів про притягнення до відповідальності медичних закладів та медичних працівників загалом. До них належать справи про відшкодування майнової та/або моральної шкоди, завданої ушкодженням здоров'я, спричиненого неналежним лікуванням. Медичних працівників дедалі частіше звинувачують у неправильно поставленому діагнозі, а також неввічливо підібраному курсі лікування, призначенні неповного лікування відповідно до діагнозу, неналежному наданні медичної допомоги, що стало причиною інвалідності чи смерті пацієнта тощо.

При цьому, як впливає з аналізу норм Цивільного кодексу України, шкода, завдана пацієнту при наданні медичних послуг, підлягає відшкодуванню в повному обсязі. Але при застосуванні заходів договірної відповідальності цілком виправданим буде закріплення в договорі додаткових заходів цивільно-правової відповідальності виконавця. Тобто встановлення обов'язку виконавця послуг здійснити виплати пацієнту в більшому розмірі, ніж це передбачено законом, іншими словами, встановити підвищену відповідальність виконавця послуг (придбання путівок до санаторію, додаткові реабілітаційні заходи, придбання ліків за рахунок виконавця).

Якщо в договорі розмір компенсації матеріальних збитків все ж можливо розрахувати, визначити, то розмір моральної шкоди та в чому вона безпосередньо буде мати вияв, передбачити не можливо. За наявності грубої необережності, вини потерпілої особи та інших обставин розмір компенсації збитків може зменшуватися. При цьому умовами договору не може передбачатися стягнення збитків у меншому розмірі, ніж це передбачено в законі, однак, якщо така ситуація виникне, пацієнт завжди зможе стягнути «не охоплені» договором збитки за правилами недоговорної відповідальності (Коробцова Д. В. «Актуальні питання...» 2020: 42).

Висновки і перспективи

Здійснивши комплексний аналіз цивільно-правової відповідальності медичних працівників, можна дійти до висновків, що такою відповідальністю є реалізація санкції правової норми, що за своїм характером є засобом примусу, супроводжується осудом з боку держави і потерпілого, і виражається в покладанні на винного у порушенні суб'єкта невинних для нього наслідків порушення нематеріального чи матеріального характеру. При цьому ключовими ознаками можна назвати: вона являє собою реалізацію санкції цивільно-правової норми; за своїм характером є засобом державного примусу або засобом приватного впливу, що забезпечений можливістю державного примусу; є наслідком протиправної поведінки суб'єкта права; може виникати із пасивної поведінки суб'єкта; супроводжується вираже-

ним або таким, що мається на увазі, осудом винної особи (медичних працівників) з боку пацієнта (родичів) та держави; виражається у покладенні на винного у вчиненні правопорушення суб'єкта додаткових обтяжень матеріального або особистого характеру; є для порушника додатковим обов'язком до таких обов'язків, що вже існували раніше внаслідок припису норми акта законодавства, договору і не були виконані порушником; реалізується у відповідних процесуальних формах (у приватних відносинах може бути реалізована добровільно, але у випадку ухилення порушника від виконання покладеного на нього додаткового обов'язку, знову-таки реалізується за допомогою державного примусу, що здійснюється у відповідних процесуальних формах).

Література

1. Горіславська І.В. До питання деліктної відповідальності медичних працівників у системі безпеки пацієнтів в Україні та світі. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. Том 10. № 4. С. 106–114.
2. Artemenko, Olena; kniazka, Liliia. Особливості правової природи договорів про надання медичних послуг (медичного обслуговування) в Україні. *Науково-практичний журнал «Право. Людина. Довкілля»*, [S.l.], v. 11, n. 1, p. 76-84, кві. 2020. ISSN 2663-1369. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/article/view/13835/1216>
3. Jobbágyi Gábor. Az orvos-beteg jogviszony az új Ptk.-ban. *PJK.- 2005.-1.- 15-20. o./ URL: <http://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/jobbagyi-gabor-az-orvos-beteg-jogviszony-az-uj-ptk-ban-pjk-20051-15-20-o/330>*
4. Ярошенко К.Б. Жизнь и здоровье под охраной закона. *Юрид. лит-ра*, 1990.-174 с.
5. Антонов С.В. Особливості відшкодування шкоди заподіяної пацієнтові невдалим медичним втручанням. *Управління закладом охорони здоров'я*. 2007. № 7. С. 22–26.
6. Булеца С.Б. Цивільно-правова відповідальність в сфері здійснення медичної діяльності. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 204.
7. Коробцова Д. В. Актуальні питання цивільно-правової відповідальності за правопорушення в медицині. *Актуальні проблеми*

вітчизняної юриспруденції. 2020. № 2. С. 39-42. URL: <https://doi.org/10.15421/392039>

8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 40–44. Ст. 356 (з останніми змінами).

9. Білоус Т.Й. Цивільно-правова відповідальність медичних працівників. Юридичний науковий електронний журнал № 4/2019 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/9>

References

1. Gorislavska I.V. On the issue of tortious liability of medical workers in the patient safety system in Ukraine and the world. Right. Man. Environment: scientific and practical journal. 2019. Volume 10. № 4. pp. 106–114.

2. ARTEMENKO, Olena; KNIAZKA, Liliia. Features of the legal nature of contracts for the provision of medical services (medical care) in Ukraine. Scientific and practical journal «Law. Man. Environment », [S.l.], v. 11, n. 1, p. 76-84, April. 2020. ISSN 2663-1369. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo/article/view/13835/1216>

3. Jobbágyi Gábor. Orvos-beteg jogviszony az új Ptk.-ban. PJK.- 2005.-1.- 15-20. o./ URL: <http://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/jobbagyi-gabor-az-orvos-beteg-jogviszony-az-uj-ptk-ban-pjk-20051-15-20-o/330>

4. Yaroshenko K.B. Life and health under the protection of the law. Jurid. lit-ra, 1990.-174 p.

5. Antonov S.V. Features of compensation for damage caused to the patient by a failed medical intervention. Health facility management. 2007. № 7. S. 22–26.

6. Buletsa S.B. Civil liability in the field of medical activities. Law and civil society. 2014. № 1. S. 204.

7. Korobtsova D.V. Current issues of civil liability for offenses in medicine. Actual problems of domestic jurisprudence. 2020. № 2. pp. 39–42. URL: <https://doi.org/10.15421/392039>

8. Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2003. № 40–44. St. 356 (as last updated).

9. Belous T.Y. Civil liability of medical workers. Legal scientific electronic journal № 4/2019 URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/9>

CIVIL LEGAL LIABILITY OF MEDICAL WORKERS IN UKRAINE

The article examines the issues of civil liability of medical workers in Ukraine. It is emphasized that the development of civil legal relations in the field of health care leads to the emergence in this area of public activity of the share of private, mostly contractual methods of regulating medical activities, which allows patients to use mechanisms, means of civil liability to protect their rights. To date, the high degree of responsibility imposed on the health worker is mainly due to the idea that he seems to receive in his hands the most important social value - human life and health, and the person in most cases a sick person. , ie one that is already in danger.

It is argued that civil liability in the medical field - is a type of professional liability, occurs in cases of violation or non-performance by a medical institution, medical workers of their professional duties, which leads to certain negative consequences in the form of harm to life, health. patient or others. Given that Ukraine and the whole world suffers from coronavirus infection, the issue of civil liability of health care workers becomes especially relevant.

It is concluded that the civil liability of medical workers is the implementation of the sanction of the rule of law, which is by nature a means of coercion, accompanied by condemnation by the state and the victim, and is expressed in the imposition on the guilty of violating of a material nature. The key features are: it is the implementation of the sanction of civil law; by its nature is a means of state coercion or a means of private influence, provided with the possibility of state coercion; is a consequence of illegal behavior of the subject of law; may arise from the passive behavior of the subject; accompanied by a pronounced or implied condemnation of the guilty person (medical staff) by the patient (relatives) and the state; is expressed in the imposition on the perpetrator of the offense of the subject of additional burdens of material or personal nature, etc.

Key words: medicine, civil liability, right to health care, doctor, patient.

ПРАКТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КИТАЙСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ ДОБАВЛЕНОЇ ВАРТОСТІ

БАРАНОВСЬКА Віра Миколаївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського та цивільного права Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2784-0416>

ДИКАРЄВ Олександр Іванович - кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин КНУКІМ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1895-0878>

УДК: 327+339+347

DOI 10.32782/NP.2021.3.24

У статті концептуалізується актуальний для України китайський досвід стратеювання : (1) прямим іноземним інвестуванням (далі - ПІІ) у контексті глобалізації, коли значення має не кінцевий продукт, як об'єкт міжнародної торгівлі, а результат діяльності фірми в процесі створення цього продукту; (2) геофінансами як сукупністю економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом, перерозподілом національного та світового доходу на основі фінансово-кредитних, інформаційних та інших операцій окремих країн, регіональних інтеграційних спілок, Геофінанси розглядаються як сукупність економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом, перерозподілом і використанням національного та світового доходу на основі фінансово-кредитних, інформаційних та інших операцій окремих країн, регіональних інтеграційних спілок та глобальних акторів у русі дестабілізованих грошових фондів. Концептуалізується, що: (1) участь у глобальних мережах добавленої вартості (далі - ГМДВ) сприяє інвестуванню в розвинуті, та такі, що розвиваються, країни незалежно від їх рівня технологічного розвитку та доходів на душу населення; (2) ГМДВ виступає механізмом нарахування вартості в процесі створення кінцевого продукту, що включає в себе технологічні стадії виробництва, дизайн, збут; (3) сприятливий інвестиційний клімат означає економічно привабливі умови ведення бізнесу (помірні податки, пільги, гарантії), політичну стійкість, фінансові умови, що впливають на приплив внутрішніх

і зовнішніх інвестицій в економіку країн, наявність законодавчої бази; (4) ПІІ виступають як різновидність капіталовкладень у підприємство, галузі економіки країни (міжнародний рух капіталу в формах: 1) інвестування безпосередньо в підприємство, землю та інші капітальні об'єкти; 2) як управлінський контроль над об'єктом інвестування; 3) горизонтальні (коли господарюючий суб'єкт з країни-донара отримує чи вкладає в компанію того ж рівня та типу в технологічному ланцюзі в країні-реципієнті з метою нафощення потужностей; 4) вертикальні (коли господарюючий суб'єкт з країни-донара вкладає в фірму з нижчим чи вищим рівнем у технологічному ланцюзі в країні-реципієнті)).(5) Стратеювання - це геополітичні, гео економічні, геофінансові стратегії з китайською специфікою, що забезпечують інтереси інвестора-донара та держави, у забезпеченні впливу на поведінку підприємства-реципієнта (6) звернення до досвіду КНР викликане рядом обставин: 1) значення участі в ГМДВ особливо важливо для країн, що розвиваються; 2) Китай цілеспрямовано включає галузі економіки в ГМДВ; 3) саме Китаю в геофінансовій архітектурі відводиться ключова роль, яка визначається зростанням його економічного потенціалу; 4) у КНР накопичився значний досвід розробки правових механізмів регулювання ПІІ в умовах участі в ГМДВ.

Ключові слова: іноземне інвестування, КНР, добавлена вартість, ланцюги, геофінанси, господарюючий суб'єкт.

У цій статті актуалізуються теоретична рефлексія регулювання фінансових потоків у ГМДВ та специфіка цього процесу в Китаї, визначену в тріаді стратагем: (1) «приховуйте свій блиск, будьте терплячі, завжди є чим зайнятися» (Ден Сяопін) – (2) «у світі, де всі речі «вміщуються одна в одну», не може бути репрезентації, оскільки у ньому реальність не виражається, а саме «виписується» візерунками життєвих метаморф (Чжуан-цзи) – (3) «споглядайте Піднебесну від Піднебесної» (Лао-цзи). Автор звертається до теоретичних рефлексій ряду вчених, а саме таких: С.С. Алексєєв, Ш. Голдфінгер (Goldfinger Ch.), Гішар Жан-Поль та Брюне Антуан Л., Брукс (Leonard Brookes), Г. Сандерсон (Gary Sanders), М. Гановеттер (M.Granovetter), Е.С. Купер (Cooper A.S.), Ш. Стефенсон (Sherry Stephenson), В. Катасонов, Т.Чирков, М.В.Яковлєв.

Автор стоїть на підході дослідника Ш. Голдфінгера до геофінансів як фінансового простору-часу, що ігнорує закони географії та національні кордони, синтез світових грошей, інформаційних технологій та лібералізації законодавчого регулювання [17]. Дослідники позиціонують ряд особливостей геофінансових систем: 1) геофінанси, що склалася до початку глобальної кризи, за своїми масштабами і механізмами функціонування стали результатом попереднього етапу глобалізації; 2) важливою характеристикою геофінансів став їх розвиток за власними законами, що спричинило відрив від національних фінансових систем; 3) часткове переміщення функцій регулювання відносин до світових фінансових центрів, головним критерієм економічної діяльності яких є максимальна прибутковість [5;7;14;16;19]. Важливою для цього дослідження стали результати вчених Гішара Ж.-П. та Брюне А. по дослідженню геополітичних та геоекономічних стратегій лідерства. Вони ставлять під сумнів концепцію «обмін завжди краще автаркції»: «Класичні автори... навіть автори-кейнсіанці не приділяють достатньо увагу тому факту, що країну можливо довести до бідності в процесі інтеграції у світову торгівлю» [3,С. 49]. Далі

вчені стверджують, що «як мінімум чотири століття підтверджується справедливості меркантилістської тези: спостерігається постійна тенденція в проведенні меркантилістської політики певними пануючими країнами, чи країнами, що прагнуть лідерства, що ґрунтується на стійкому торговому профіциті» [3,С. 50]. Усі ці ідеї до певної міри є справедливими. Проте основною думкою цих авторів у книзі «Геополітика меркантилізму» виступає не проблема «накопичення боргів» чи, по іншому, валютно-фінансової експансії, а швидше їх стурбованість та еліти Заходу в цілому можливістю втратити це лідерство. І таким чином позбавитися можливості продовження нарощувати борги перед периферією. Ці вчені вважають, що захисною реакцією стало формування у світовому господарстві нової форми інтернаціональної збалансованості, у рамках якої світовий баланс експорту й імпорту продукції врівноважується світовим балансом вивозу та ввозу капіталу. Таким чином, відбувається формування геофінансових стратегій координації інтернаціональних грошово-кредитних та фінансових відносин, направлене формування динаміка валютних курсів [3,С.109]. Така практика на початку ХХІ ст. продемонструвала свою неадекватність потребам соціуму. Факт фінансової кризи на Кіпрі вперше продемонстрував сценарій вирішення проблем, що виникли через прорахунки фінансових інститутів і їх регуляторів, за рахунок банківських вкладників. Іншою новиною такого плану є заява Китаю про те, що нагромадження іноземної валюти більш не відповідає інтересам КНР. Наступним очікуваним кроком з боку КНР є перехід Шанхайської ф'ючерсної біржі (Shanghai Futures Exchange – SHFE) на оцінку всіх контрактів на сиру нафту в юанях.

Виходячи з цих фактів, автор цієї статті ставить за мету: 1) аналіз правового регулювання сучасної конкурентної боротьби на світових ринках та специфіки ППІ в умовах участі в ГМДВ; 2) дослідити сучасні китайські стратегії регулювання міжнародних фінансових відносин у контексті побудови власних ГМДВ в Африці,

Латинській Америці, на Близькому Сході; 4) на прикладі КНР розглянути планове будівництво системи фінансового законодавства.

На початку необхідно зауважити, що практика КНР аналізується з урахуванням давньої традиції законодавчого регулювання соціальних відносин. Тут важливим дороговказом для дослідника послугувала концепція дослідника С.С. Алексєєва про те, що «в межах традиційних цивілізацій, переважно східних, де домінувало невіддеференційоване право, нерідко виділяли коло відносин, що по логіці суспільного життя приводить до затвердження в цьому «колі» безпосередньо юридичного, законодавчого регулювання. Так, у Китаї навіть після втрати впливу «школи легістів», при династії Хань (226 р. до н.е.) й у наступні століття, коли панували ідеї конфуціанства, було вже визнано, що питання адміністративного та кримінального права є підвладними закону, і це виразилося у виданні серії кодексів, що вирізнялися високою юридичною технікою. Дія кодексів безпосередньо забезпечувало владу зі своїм каральним апаратом» [1, С.140]. Традицією для Китаю є бачення світу в геометрично осмислених схемах. Геополітика та дипломатія традиційного Китаю мала вигляд феншюю, тобто осмисленого в термінах геомантії та краси феномену. Феншуйна схема, яка стала лише продовженням магічної практики і якою можна керувати саме через чіткий геометричний розрахунок та стратемність, була закладена в політичну традицію управління світом. Розвиток традицій та стратегем воєнного мистецтва в Китаї пов'язують з напівлегендарною особою Сунь Цзи (Сунь У) та з ім'ям історичного діяча Сунь Біня. Сунь Бінь залишивши службу в армії, присвятив себе написанню книги «Мистецтво війни Сунь Біня» і навчання стратемно-військовому мистецтву своїх обраних послідовників. У своїй книзі великий стратег звів до купи власні розробки в галузі військової майстерності, які стали важливим доповненням «Мистецтва війни» Сунь Цзи для досягнення влади через створення загроз: політичних, економічних, торгівель-

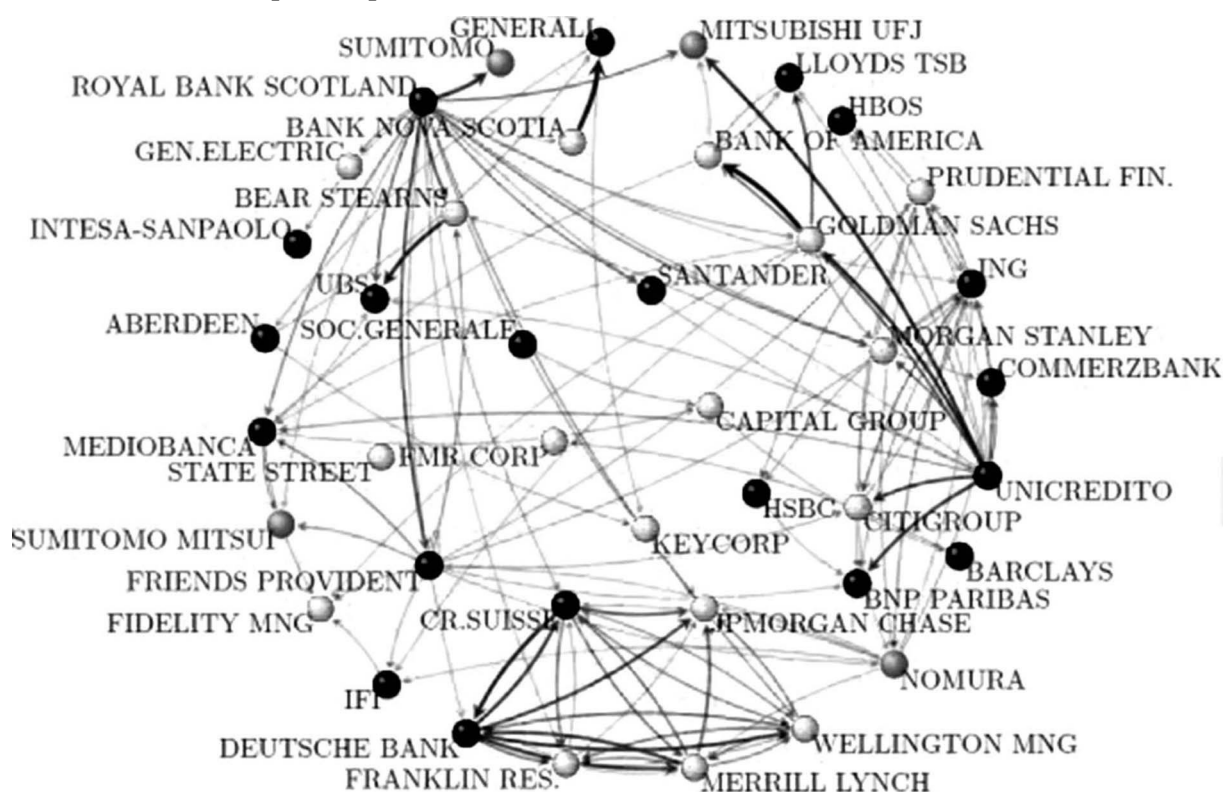
них. Нині в КНР продовжену цю традицію і напрацьовано тріаду тріадних концепцій: I. Глобальні концепції стратемювання світом: (1) «Новий шовковий шлях»: побудова трансконтинентальних мереж у Євразії – «економічний пояс Шовкового шляху» і морський Шовковий шлях у Південній Азії» для просування товарів на Захід – (2) «Перлинове намисто»: ця «нитка перлів» складається з баз і дипломатичних зв'язків і вибудовують стратегічні мережі вздовж морських транспортних коридорів від Близького Сходу до Південно-Китайського моря – (3) «Одвічний єдиний багатонаціональний Китай»: народи, які коли-небудь входили в межі імперії, платили данину, або посилали послів, або навіть завоювали Китай автоматично вважаються китайцями»; II. Геоекономічні концепції: (1) «створення зони Азійсько процвітання: підтримка країн Азії» – (2) «вільний доступ до ринків збуту та енергетичних ресурсів: інвестування країн Африки, Латинської Америки в обмін на ресурси» – (3) «забезпечення конкурентоспроможності експорту та прив'язка економік інших країн держав до своєї економіки»; III. Геополітичні концепції: (1) «ослаблення позицій США в Східній та Південній Азії» – (2) «дипломатичне позиціонування КНР центром інтеграції в Східній Азії та стратемювання в рамках форуму АСЕАН + Китай та інших багатосторонніх форматах Південно-Східної Азії та АТР» – (3) «збереження «свободи маневру» в регіональних і глобальних міжнародних організаціях і недопущення втягування в міжнародну війну з тероризмом» [4]. Вищевикладене свідчить про те, що важливим фактом для дослідження виступає прагнення еліти КНР активно сприяти розвитку всіх рівнів ГМДВ і нарощувати розміри прямих та непрямих капіталовкладень у глобальні енергетичні потужності і виробництво продукції у сполучених галузях. Синолог В. Малявін стверджує, що формули китайської політики: «стратегічне партнерство», «громадська гармонія», «єдність у багатополярності» направлені на контроль над інфраструктурою, мережею для забезпечення стратегічної переваги у взаємодії всіх рівнів. Ці

поняття цілком страатагемні, тобто свідомо беззмістовні, мінливі і співвідносяться насправді не з предметами чи поняттями, а з конкретністю практики [11]. Аналізуючи результати здійснення цих планів Гішар Ж.-П., Брюне А. причиною сучасної глобальної кризи називають саме спроби Китаю страатагування західними компаніями, імпорт з геополітичною метою, побудова «першокласної» військової машини... поширення у світі позитивних уявлень про «моделі» розвитку Китаю» [3, С. 150]. Проте, на нашу думку, така логіка Гішара Ж.-П., Брюне А. підводить до неоднозначного висновку про те, що провина КНР полягає в тому, що там змогли: 1) створити умови для притоку інвестицій; 2) не піддатися тиску ТНК; 3) продовжити адекватну для етнокультурної традиції стратегію розвитку. Крім того, як зауважує дослідник Дж. Аррігі, ще А. Сміт вважав самостійний шлях розвитку Китаю позитивним явищем у порівнянні з «неприродною й реакційною» економікою Європи. У кінці XVIII ст. Китай був світовим економічним лідером, який виробляв третину валового продукту світу, відстоював недоторканість внутрішнього ринку, підтримував достатній рівень життя більшості населення. Тільки в результаті двох опіумних війн Захід спромігся відкрити для своїх товарів китайський ринок. Хоча, на думку Аррігі, А. Сміт – один з незрозумілих теоретиків, і тому з ним пов'язано ряд міфів. Зокрема, що А.Сміт є: 1) прибічником «саморегулюючих ринків»; 2) прибічником капіталізму та його «безмежної» економічної експансії; 3) теоретиком такого поділу праці, яке мала місце на шпильковій фабриці, описаній в першому розділі «Багатства народу». Насправді це не так. Щодо розвитку Китаю, Аррагі вважає, що подальші вектори розвитку світу залежать від виживання етики «старанності» під тиском ідеології соціуму споживання [2].

Дослідник М.Гранноватер [19-20], досліджуючи процес появи й розвитку галузей промисловості, зокрема енергетичної в США, робить висновок про роль соціальних мереж: 1) навіть ринкова потреба в розвитку певних галузей економіки

та фірмах необов'язково сприяє їх появі, якщо соціальні зв'язки груп інтересів не підтримають таку ідею; 2) динаміка цього процесу в значній мірі залежить від структури зв'язків впливових сімей; 3) формування галузі відбувається в різноманітних формах у залежності від типу міжособистих мереж провідних акторів; 4) еволюція фірм та бізнес-груп відбувається за рахунок зростання паттернів діяльності в міжособистісних мережах стійких економічних інститутів; 5) структура інститутів відображає характеристику мереж і якщо мережі зникають, то інститути «завмирають» і тим самим обмежують трансформацію в нові форми; 6) процеси мережевої фрагментації чи єдності (cohesion), створення чи розриву зв'язків виступають головною детермінантою результатів; 7) успішним актором буде той, хто охоплює своєю мережею найбільшу кількість необхідних інституційних сфер. Таким чином, теоретичне бачення Грановеттера у контексті соціологічної парадигми висуває мережеву теорію концепцією «бізнес-груп» [20, С. 453-475], де «бізнес-групи» створюють «ряд фірм, пов'язаних одна з одною формальною та/чи неформальним чином», та відрізняються від звичайних конгломератів проявом «соціальної солідарності» [20, С.454, 462-463]. При цьому точка зору Грановеттера є протилежною «включеності» Поланьї в розумінні економічної дії як соціальної дії, у тому числі й в умовах капіталізму в контексті мереженої теорії.

Певні імперичні дослідження підтверджують наявність і вплив навіть глобальних мереж. Так, дослідники з Цюриху напрацювали комп'ютерну модель світової економічної та фінансової системи на основі бази Orbis, у якій міститься інформація про 43 тис. ТНК, 37 млн. компаній та інвесторів станом на 2007 р. Було встановлено «ядро» з 1318 компаній (20% прибутку від світового), кожна з яких має мережеві контакти з, у середньому, 20 фірмами. Через систему участі в капіталі вони контролюють 60% світового ВВП. «Ядро» містить 147 компаній, що контролюють 40% світових активів, у тому числі 90% активів у банківській сфері (Мал.1.). Дослідник А.

Мал.1. Модель світової економічної та фінансової системи на основі бази Orbis.
(http://rodovid.me/climate_change/kto-upravlyaet-mirom.html)

Костон [7] також свідчить про існування взаємозв'язку фінансових олігархів з політичною елітою. Він стверджує, що механізм взаємодії формується з XVI ст.

Аналітик Ш. Стефенсон [21,С.3], аналізуючи механізми ГМДВ, називає як основні рушійні сили інвестиційні рішення МНК, пов'язані із використанням незалежних підрядних організацій та офшорних операцій. Таким чином, можна стверджувати, що функціонування ГМДВ обумовлено змінами в поведінці компаній й свідчить про зміни в економічній сфері соціуму. Ш. Стефенсон також свідчить про те, що природа ГМДВ є варіативною в наслідках розвитку в залежності від галузі та сектора економіки: ГМДВ переробка природних ресурсів відрізняються від промислових. Однак послуги складають обов'язків елемент для всіх ГМДВ. Таким чином, надання послуг дає можливість доступу до ГМДВ усім країнам незалежно від забезпеченості ресурсами, оскільки отримання завдання на послуги залежить в основному від рівня навичок, освіти й

підготовки працівників, а також від політико-правового середовища маркетингу. Уряди можуть впливати на всі ці фактори [21,С.7]. При цьому нині торгівельна політика не виступає універсальним рішенням і виступає лише частиною набору механізмів: вона може допомогти лише в деяких процесах, пов'язаних з ВТО [9;11;16;22]. Нині китайська промисловість продовжує зростати, проте місце її ГМДВ, у тому числі енергетичних, буде плавно змінюватися. Такий фактор зростання як дешева робоча сила, вичерпала себе, оскільки в 2014 р. середня зарплата складала 725 дол. Крім того, КНР активно виходить на зовнішні ринки. В останній час у КНР щодо цієї політики було прийнято ряд документів: «Стратегія Китаю щодо країн Африки» (2006 р.); «Стратегія Китаю щодо країн Латинської Америки і Карибського басейну» (2008 р.). Китайську специфіку стратегіювання склали відносини з країнами Близького Сходу. Факт зростання рівня політичних ризиків у цьому регіоні стимулював пошук неформальних, не за-

кріплених на законодавчому рівні стратегій. Хоча зберігаються тісні відносини з акторами цього регіону вже протягом 20-30 років. Було створено Форум китайсько-арабської співпраці. Нині діє досить багаторівнева система двостороннього і багатостороннього діалогу на різних державних рівнях, а також приватного бізнесу. Тут стратегія спирається на «китайську церемонію», тобто на ідеал поступливості, «залишення себе», що вивільняє потенціал перетворень і, відповідно, простір для стратегічних маневрів. У «великій грі» китайської стратегії перемагає той, хто більше поступається. Уже згадуваний даоський філософ Чжуан-цзи трохи переінакшив формулу Лао-цзи, сказавши, що душевний спокій знайде той, хто зуміє «заховати Піднебесну в Піднебесній». Порада настільки ж серйозна, як і жартівлива, адже пропонується знайти все, залишивши все. На відміну від західних філософів, які шукали точку опори, яка дозволить перевернути світ, китайська стратегема пропонує залишити світ у спокої, щоб дозволити здійснюватися всім його перетворенням. Перші, по суті, знищують світ, другі вивільняють невичерпну різноманітність світу [9-14]. Африка виступає другим за величиною джерелом імпорту Китаю сировини нафти після Близького Сходу, частка в експорті нафти якого становить близько 52%. У 2014 р. Китай імпортував з Африки близько 1,3 млн. барелів на день, або 23% від загального обсягу імпорту. Серед найбільших постачальників нафти на Африканському континенті – Ангола, на частку якої припадає 11% китайського імпорту, Конго – 2% і Південний Судан – 2%. Крім нафти, Китай імпортує також залізні руди, метали та інші сировинні товари, а також харчову та сільськогосподарську продукцію. Китай є найбільшим споживачем міді у світі – обсяг його споживання склав 44% від загального обсягу споживання у світі, а в число його основних джерел входять країни Африки та Росія. У той же час Китай експортує широкий спектр машин і транспортного устаткування, комунікаційного обладнання, електроніки африканським країнам. На прикладі китайських

СЕЗ, в шести зонах Африки були створені зони китайсько-африканського економічного співробітництва. У кожній із зон базуються більше десятка китайських підприємств, у яких працюють як китайські, так і африканські співробітники. У 2007 р. відбулося відкриття першої зони в Чамбіші в Замбії. ПІІ КНР в Африку в 2013-2014 рр. склали 4,4% від загального обсягу ПІІ на континенті [5;18;13].

Ще в 1998 р. КНР і країни, що входять у загальний ринок Південної Америки, напрацювали Програму довгострокового співробітництва, що передбачала: а) поступову взаємну лібералізацію торгівлі товарами та послугами; б) розвиток спільного підприємництва; в) створення додаткових стимулів для співпраці в науково-технічній сфері. Пекін пропонував укласти угоду про вільну торгівлю, однак керівники ряду держав регіону ще не дали своєї згоди. Існує певний ризик напливу дешевих товарів, що користуються попитом у незабезпечених верствах населення, що може спричинити кризу в місцевій шкіряній, швейній і текстильній галузях економіки. Внаслідок цього частка легкої промисловості у валовому внутрішньому продукті, наприклад, Бразилії зменшилася з 16% до 13%, а Колумбії – на 4%. Тут, як і в Африці, стратегія Китаю, згідно з оцінками ряду експертів, зводиться до реалізації так званої «африканської моделі». Її суть в узагальненому і спрощеному вигляді виражена у формулі: «ви нам сировину, ми вам готові вироби». Звідси у латиноамериканській еліті виникає побоювання перетворення своїх країн у сировинні придатки КНР. У КНР спротагують здатністю країни стимулювати розвиток ГМДВ, що сприяє економічній інтеграції, однак вигоду отримує та сторона, яка зможе підняти величину отриманої доданої вартості.- У КНР більша частка, а саме 86% кінцевого споживання промислових товарів та ринку послуг складає додаткова вартість отримана в середині країни. Частка доданої вартості іноземних компаній отримана за межами країни, склала 14%. Нині економічний розвиток КНР перейшло в стадію «нової норми», тобто сповільнення темпів

економічного зростання на користь тріаді ефекту: (1) «якість розвитку» – (2) планове «збалансування» секторів економічної – (3) «застосування нових технологій». Особливістю китайської економіки лишається той факт, що уряд використовує п'ятирічні плани для здійснення національної стратегії розвитку. Після реформи 1978 р. провідною метою стали не кількісні показники випуску продукції, заходи по відкриттю ринків та залученню інвестицій. Швидке економічне зростання забезпечило Китаю одне з провідних місць серед провідних виробників [9-14;16].

Дослідниця А.Ю Урюпіна стверджує, за останні роки відбулася трансформація ПП з боку ТНК в КНР: 1) зросла частка інновацій та технологій, що передаються підприємствам за участю іноземного капіталу; 2) розширено мережі науково-дослідних центрів на території Китаю; 3) перепідготовлено національні кадри КНР; 4) зростають капіталовкладення у високотехнологічні, а не трудомісткі галузі в Китаї; 5) якщо раніше технології ТНК випереджали китайські на 10-15 років і використовувалися рідко з огляду на технологічний розрив, то з 2001 р. число підприємств, які використовують найпередовіші технології «материнської» компанії складає вже 40% [14].

У значній мірі цьому сприяли заходи по введенню нового правового механізму управління та адміністрування в КНР. А саме: (1) у 1993 р. на восьмому скликанні ВСНП були прийняті зміни до положення про «Державне використання соціалістичної ринкової економіки». А саме, було введено поняття «суспільна власність», що базувалася на соціалістичній плановій економіці». Тобто законодавчо було закріплено принципи регулювання ринкових відносин. Поправка до Конституції визначає, що «Держава укріплює економічне законодавство й розвиває макрорегулювання»; (2) у період 1993-1998 рр. було прийнято 85 законів та 33 рішення, які склали базу вже з 118 законів, що мали регулювати ринкові відносини; (3) у 1999 р. на другій сесії дев'ятого скликання ВСНП була прийнята закон про договори; було

напрацьовано: корпоративний закон; підприємницький закон; на законодавчому рівні були встановлені правила поведінки на ринку з метою недопущення нечесної конкуренції: закон про захист прав споживача, закон про якість продукції, закон про користування міською нерухомістю, закон про рекламну діяльність, закон про аукціони, закон про векселі, закон про страхування, зобов'язальне право, закон про арбітраж; правила мікрорегулювання економіки: бюджетне право, закон про управління Народним банком Китаю, закон про аудит, закон про ціни; для регулювання відносин суб'єктів базового виробництва та індустрії було прийнято закон про сільське господарство, закон про електроенергію, закон про вугілля; 4) в 2007 р. на 29 сесії десятого Національного Народного Конгресу було створено «Економічне законодавство»: як доповнення до закону про договори та антимонопольне законодавство КНР було напрацьовано закон про власність, закон про державну власність, закон про прибутковий податок з підприємств, закон про контроль банківської справи, закон про цінні папери, закон про інвестування. Для регулювання адаптації підприємств до ринкових умов були прийняті поправки в закон про товарні знаки, закон про рекламу, закон про сумотні підприємства, закон про підприємства із іноземним капіталом, закон про сумісні підприємства, закон про якість продукції, закон про сільське господарство [15]. У 2010 р. КНР вийшов на друге місце по економічному розвитку. Об'єм валютних коштів у 2014 р. у китайській економіці досягли суми в 10 трлн. дол. Заплановано, що в період до 2020 р. у КНР буде побудовано суспільство середнього достатку [9-11].

У суспільному житті вседність перетворень відповідає тому, що в Китаї називали «серцем» або «сподіванням народу», вона ж людська спільність, глибина людства в кожній людині: реальність начебто смутна, але внутрішньо безсумнівна. Тверда віра в таку споконвічну свідомість життя складає одну з найбільш примітних особливостей суспільної свідомості китайців. Сучасні китайські політологи часто

апелюють до нього, критикуючи демократичні інститути Заходу. Але їх погляд не так уже й далекий від уявлень про демократію в сучасній Європі, де поняття громадськості, народу і самої влади вже трактуються як щось відсутнє в собі [10:13]. Діяльність інвесторів в Китаї регулюється такими основними законодавчими актами, як Законом КНР «Про спільні підприємства з китайським і іноземним капіталом», Законом КНР «Про підприємствах з іноземним капіталом». Найважливішим етапом формування правового механізму стала фінансова реформа в КНР, оголошена Державним радою в 1993 р. «Рішенням про фінансову реформу». Були здійснені реформи державних спеціалізованих банків, диверсифікованих фінансових інститутів. У 2013 р. відбувся Третій пленум ЦК КПК 18 скликання, який висунув «рішення по ряду основних питань, що стосуються всебічного поглиблення реформ». Було виділено тріадну стратегию фінансової реформи Китаю: (1) «фінансовий сектор повинен знову почати приносити користь реальній економіці (фінансовий сектор було виділено із загального сектора послуг» – (2) «віртуальна економіка створює парний термін з реальною економікою (поява терміна віртуальної економіки підкреслює важливість фінансування, але, з іншого боку, робить більш явним зняття перепон між фінансовим і реальним секторами економіки)» – (3) звернення до фінансової системи Пратта і Вітні, згідно з якою «всі учасники ринку могли б ділити між собою благодатний дощ системи фінансових послуг» (відсилання фінансової реформи до регулювання ринку за умови доступності до фінансової системи багатих і бідних)» [6]. З поступовою відмовою від втручання центрального банку на валютному ринку була сформована тенденція реверсивного коливається курсу китайського юаня, а також вдосконалено самостійний балансуєчий механізм і здатність відновлення валютного ринку [5;8-13]. Інвестиції п'ятисот найбільших ТНК у такі галузі, як електроніка, телекомунікація, транспорт і зв'язок, хімічні матеріали і продукти складають 55% від загальної

суми інвестицій у Китаї. Великі міжнародні компанії не схильні вкладати кошти у виробництво тканин, одягу і в інші галузі, що вимагають використання більшої кількості робочої сили. Інвестиції ТНК у подібні галузі становлять лише 2% від загальних вкладень у Китай [10-13].

Отже, у структурному плані геофінанси – це глобальна мережа традиційних і віртуальних, дематеріалізованих (дестафірованих) фінансових ринків, що функціонують на них, учасників, при організуючій і провідній ролі інтермедіаторов (посередників) і можуть виступати у формі ГМДС. Чжуан-цзи, закликаючи «заховати Піднебесну в Піднебесній», свідчив про глибоку правду китайського світу. Ця правда, як ми переконалися, визначила форми глобальної експансії Китаю в сучасному світі: прагнення не вести за собою, а самому бути веденим верховною силою; співпраця та її користь важливіша формальних цілей та ідеологічних постулатів. Це прагнення Китаю «приховувати свій блиск» проявляє себе в дуже багатьох рисах китайської ділової культури, починаючи з любові до імітацій іноземних брендів, готовністю задовольнитися роллю постачальника деталей для західної продукції, створення складних мереж виробничих, фінансових і торгових підприємств; бізнес – явище у великій мірі колективне, його живильне середовище – квазіродинні, підкреслено особистісне спілкування.

Література

- 1.Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. [+ Справоч. том]. Том 6: Восхождение к праву. – М.: Статут, 2010. – 558 с
- 2.Арриги Дж. Адам Смит в В Пекине: что получил в наследство XXI ВЕК / Пер. С англ. Т.Б. Менская. – М.: Институт общественного проектирования, 2009. – 456 С.
- 3.Брюне Антуан. Геополитика меркантилизма: новый взгляд на мировую экономику и международные отношения: пер. с фр. / Гишар Жан-Поль, Брюне Антуан. – М.: Новый хронограф, 2012. – 232 с. : ил. – (Серия «Социальное пространство»).

4. Дікарієв О.І. Стратегії ресурсної дипломатії в рамках чотирикутника: Сполучені Штати Америки – Російська Федерація – Китай – Європейський Союз / О.І. Дікарієв, О.П. Степанов. Монографія. – Юрис-консульт, 204. – 304 с.
5. Экономическая реформа в КНР: на рубеже веков / Сост.: П.Б. Каменнов. М.: Институт Дальнего Востока РАН, 2008. – 288 с.
6. Инь Чжэньтао. Три основных направления финансовой реформы Китая // Сборник научных трудов по итогам конференции молодых ученых Академии общественных наук КНР и Санкт-Петербургского государственного экономического университета / под ред. проректора по научной работе СПбГЭУ, д-ра экон. наук проф. А.Е. Карлика. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2016. – С. 74-86.
7. Костон Анри. Финансисты, которые управляют миром / Анри Костон. – М.: КМК 2007. – 296 с. – (Серия: Мир. Хаос. Порядок).
8. Лубская Е.В. Мировые тенденции развития глобальных цепочек добавленной стоимости: место Китая / Е.В. Лубская / Сборник научных трудов по итогам конференции молодых ученых Академии общественных наук КНР и Санкт-Петербургского государственного экономического университета / под ред. проректора по научной работе СПбГЭУ, д-ра экон. наук проф. А.Е. Карлика. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2016. – С. 204-211.
9. Луцишин З.О. Асиметрія та парадокс фінансової глобалізації / Зоряна Луцишин // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 1-2 (8-9). – С. 88 – 121
10. Лю Чжаньли. Анализ факторов привлечения иностранных инвестиций в настоящее время / Лю Чжаньли, Кэчжань Дин // Актуальные проблемы современной науки. – 2003. – 05. – № 3. – С. 36-41
11. Малафеев А. А. Глобальные цепочки создания стоимости в развивающихся странах // Научное сообщество студентов XXI столетия. Экономические науки: сб. ст. по мат. XLIV междунар. студ. науч.-практ. конф. – Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: URL: [http://sibac.info/archive/economy/7\(44\).pdf](http://sibac.info/archive/economy/7(44).pdf) (дата звернення: 27.11.2016)
12. Малявин Владимир. О глобальной стратегии Китая. – Электронне джерело. – Матеріал знаходиться на сайті: 29.04.2016 <http://trends.skolkovo.ru/2016/04/vladimir-malyavin-o-globalnoy-strategii-kitaya/>
13. Морозов М.А. Современные факторы инвестиционной привлекательности Китая / Сборник научных трудов по итогам конференции молодых ученых Академии общественных наук КНР и Санкт-Петербургского государственного экономического университета / под ред. проректора по научной работе СПбГЭУ, д-ра экон. наук проф. А.Е. Карлика. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2016. – С. 211-218.
14. Урюпина А.Ю. Тенденции в мировом экспорте и импорте прямых зарубежных инвестиций / А.Ю. Урюпина // Вопросы экономических наук. – 2007. – № 3. – С. 169-173
15. Чжэнь Фэн. Законодательство и его влияние на экономическое развитие Китая / Сборник научных трудов по итогам конференции молодых ученых Академии общественных наук КНР и Санкт-Петербургского государственного экономического университета / под ред. проректора по научной работе СПбГЭУ, д-ра экон. наук проф. А.Е. Карлика. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2016. – С. 86-83.
16. Экономическая стратегия КНР в XXI в. и вопросы сотрудничества с Россией / сост. П.Б. Каменнов; отв. ред. И.Н. Намумов. — М.: ИДВ РАН, 2009. – 330 с.
17. Baldwin Richard. Stephenson S Global Value Chains: The New Reality of International Trade / Sherry Stephenson. Switzerland: International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), 2013.- 12 p.
18. Goldfinger Ch. Innovation in Financial Services // Communications & Strategies, No. 48, 4-th quarter 2002. Pp. 139–160.
19. Granovetter M. Economic Institutions as Social Constructions: A Framework for Analysis // Acta Sociologica. – 1992. – №35. – P. 3-11.
20. Granovetter M. Business Groups // The Handbook of Economic Sociology / N. Smels-

er, R. Swedberg (eds.). Princeton: Princeton University Press, 1994. – P. 453-475
Stiglitz J.E. Freefall: America, free markets and the sinking of the world economy. – N.Y., London: W.W. Norton & Company, 2010. – 361 p.

21. Stephenson S Global Value Chains: The New Reality of International Trade / Sherry Stephenson. Switzerland: International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), 2013.- 12 p.

22. The United Nations Conference on Trade: in today's world a few dozen corporations rule the world, and it is good [Electronic resource]. URL: <http://www.finmarket.ru/economics/article/3244103> (date of viewing: 01.06.2015)

SUMMARY

The article conceptualizes the current Chinese experience of strategizing in Ukraine: (1) foreign direct investment (hereinafter - FDI) in the context of globalization, when the value is not the final product as an object of international trade, and the result of the firm in creating this product; (2) geofinance as a set of economic relations related to the formation, distribution, redistribution of national and world income on the basis of financial and credit, information and other operations of individual countries, regional integration unions, Geofinance is considered as a set of economic relations related to formation, distribution, redistribution and use of national and world income on the basis of financial and credit, information and other operations of individual countries, regional integration unions and global actors in the movement of destabilized funds. It is conceptualized that: (1) participation in global value-added networks (hereinafter referred to as GVANs) promotes investment in developed and developing countries, regardless of their level of technological development and per capita income; (2) GVANs acts as a mechanism for calculating the cost in the process of creating the final product, which includes the technological stages of production, design, marketing; (3) favorable investment climate means economically attractive business conditions (moderate taxes, benefits, guarantees), political stability, financial conditions that affect the inflow of domestic and foreign investment in the economy, the availability of legislation; (4) FDI act as a kind of investment in the enterprise, the country's economy in the form of: 1) investment directly in the enterprise, land and other capital objects; 2) as management control over the investment object; 3) horizontal (when an economic entity from a donor country receives or invests in a company of the same level and type in the technological chain in the recipient country in order to increase capacity; 4) vertical (when an economic entity from a donor country invests in a firm with a lower or higher level in the technological chain in the recipient country)). 6) recourse to the experience of China is caused by a number of circumstances: 1) the importance of participation in the GVANs is especially important for developing countries; 2) China purposefully includes sectors of the economy in the GVANs; 3) it is China that plays a key role in geofinancial architecture, which is determined by the growth of its economic potential; 4) China has accumulated considerable experience in developing legal mechanisms for regulating FDI in terms of participation in the GVANs.

Keywords: foreign investment, China, value added, chains, geofinance, business entity.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

ДАВИДЮК Христина Валеріївна - аспірант кафедри міжнародного приватного права, Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченко

ORCID ID 0000-0003-2726-3604

УДК 347.6

DOI 10.32782/NP.2021.3.25

Міжнародне право містить безліч положень, що стосуються допоміжних репродуктивних технологій у цілому та сурогатного материнства зокрема в різних аспектах. Це в основному стандарти прав дітей, заборона продажу дітей та торгівлі людьми, а також стандарти міжнародного усиновлення. У статті розглядається питання правового забезпечення відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій на території країн – членів ЄС, а також проведено порівняльний аналіз реалізації міжнародних норм, що регулюють відносини, пов'язані з юридичною відповідальністю за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій. Автор виділив транскордонні проблеми сурогатного материнства на основі судової практики Європейського суду з прав людини. Однак в умовах належного правового регулювання зазначених суспільних відносин виникає інша соціальна проблема – проблема зловживання допоміжними медичними репродуктивними технологіями. На підставі проведених досліджень пропонується авторське бачення законодавчого регулювання цієї проблеми.

Автор також приходить до висновку що подолання колізійних проблем застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій можливо шляхом уніфікації законодавств у рамках регіональних міжнародних організацій. Причому окрему

увагу має бути приділено принципу автономії волі сторін («lex voluntatis»). Держави – члени ЄС повинні розробити загальні норми, які дозволили б різним нормам національного законодавства діяти в транскордонних ситуаціях при повазі до основних прав громадян і забезпечення правової визначеності. Ця робота на глобальному рівні необхідна і актуальна, оскільки міжнародні угоди про застосування допоміжних репродуктивних технологій передбачають відносини між громадянами ЄС і третіх країн, а також колізії законів і юрисдикцій з третіми країнами.

Ключові слова: репродуктивні технології, відповідальність, сурогатне материнство, визнання батьківства, Європейський суд з прав людини, громадянство, батьки, міжнародна угода.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сформоване в науці поняття «допоміжні репродуктивні технології» об'єднує в собі різні медичні технології, методи лікування безпліддя і відповідні цьому процесу процедури. Екстракорпоральне запліднення, донорство сперми і яйцеклітин, допомога сурогатних матерів – усе це відноситься до категорії «допоміжні репродуктивні технології». Саме цим і обумовлюється необхідність диференціації правового, у тому числі і колізійного, регулювання, застосування різних методів допоміжних репродуктивних технологій. У світовій практиці

ставлення до допоміжних репродуктивних технологій: правові системи одних держав його законодавчо дозволяють, інших – забороняють, третє – не містять правової регламентації. Відсутність єдиного підходу до цієї проблематики породжує ситуацію, коли громадяни однієї держави перетинають кордон іноземної держави з метою здійснення своїх репродуктивних прав за допомогою реалізації зазначеного виду допоміжних репродуктивних технологій, внаслідок чого виникають правовідносини, ускладнені іноземним елементом. У зв'язку з цим залишаються відкритими багато питань, що виникають у сфері правового регулювання відносин сурогатного материнства в міжнародному приватному праві, що зумовлює актуальність обраної теми наукового дослідження. Яка специфіка відносин у сфері юридичної відповідальності за порушення законодавства щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій, ускладнених іноземним елементом? Правом якої країни повинні регулюватися зазначені правовідносини? Вирішення поставлених запитань дозволить захистити найменш захищеного суб'єкта правовідносини – дитину, народжену сурогатною матір'ю. Фактичні батьки-іноземці, у яких вона знаходиться на вихованні, можуть не визнаватися такими юридично в державі їх громадянства, де цей вид допоміжних репродуктивних технологій заборонений.

Оскільки в багатьох країнах введені різноманітні законодавчі заборони у сфері використання допоміжних репродуктивних технологій, з одного боку, і наявність жінок, згодних за середню оплату надати репродуктивну послугу – з іншого, подібного роду відносини будуть усе більш розвиватися і міцніти. Відсутність належного правового регулювання на міжнародному рівні тягне за собою ряд колізій щодо використання допоміжних репродуктивних технологій. Зокрема, питання викликає вибір застосовного права при встановленні договірних відносин, при встановленні батьківства або материнства, при донорстві статевих клітин, а також форми відповідальності за порушення умов застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

З різних аспектів аналізу юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій у міжнародному приватному праві досліджували у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такі автори, як: Дробишевська, О. Баллаєва, Л. Красавчикова, Г. Романовський, З. Ромовська, О. Лукашова, К. Світнев, Р. Стефанчук, І. Сенюта, С. Стеценко, О. Хазова, Greil A., Slauson-Blevins K., Lowry M., Хараджа, П. Холлендер Chazan L, Kushnir T. та інші. У зазначених наукових дослідженнях юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій розглядаються загалом у контексті захисту права на життя чи на здоров'я або ж в аспекті реалізації репродуктивних прав.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета наукового дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій у міжнародному приватному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Міжнародне право містить безліч положень, що стосуються допоміжних репродуктивних технологій у цілому та сурогатного материнства зокрема в різних аспектах. Це в основному стандарти прав дітей, заборона продажу дітей та торгівлі людьми, а також стандарти міжнародного усиновлення. У деяких випадках сурогатне материнство це відвертий продаж дитини і шахрайство відповідно до міжнародного законодавства про усиновлення. Законодавчий компроміс у сфері репродукції часто представле-

ний як альтернатива між абсолютною заборонаю і дозвільним регулюванням сурогатного материнства. Відповідальність за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій регулюється різними способами в різних державах-членах ЄС. Наприклад, у таких країнах, як Франція, Німеччина та Данія, сурогатне материнство не вітається, так як «суперечить законодавству про усиновлення і порушує положення про невідчужуваності людського тіла» [1; с. 55], але і не заборонено законом. У Німеччині та Франції до відповідальності притягуються лікарі і посередники, а не генетичні батьки та сурогатна матір. У Німеччині вважається злочином будь-яка спроба реалізації штучного запліднення або імплантації людського ембріона жінці (сурогатної матері), готової відмовитися від своєї дитини після його народження. У Данії дозволено тільки некомерційне сурогатне материнство, однак зі значними обмеженнями. Для жителів Франції сурогатне материнство не є законним як таке, що суперечить законодавству про усиновлення. Інші країни – наприклад, Греція та Великобританія – використовують цю практику, якщо вона не є комерційною. [1; с. 55]

Крім етичних і юридичних дискусій, практика міжнародних угод сурогатного материнства зачіпає ряд питань міжнародного приватного права і основних прав, які безпосередньо впливають на життя громадян. До числа цих питань відносяться визначення громадянство дитини, право на сімейне життя. У той час як сімейне право в цілому та сурогатне материнство, зокрема, є головним чином питаннями національної компетенції, ЄС має право діяти з тих аспектів, які мають транскордонні наслідки, ця норма вказана в статті 81 (3) Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU) [2].

Можлива потреба в активізації дій ЄС обговорювалася раніше в дослідженні, опублікованому Департаментом політики в 2010 році («Визнання батьківської відповідальності: біологічне батьківство») [3]. Правові питання пов'язані головним чином з відмовою у визнанні іноземних свідоцтв

про народження, дітей, народжених сурогатною матір'ю. Відсутність міжнародного регулювання міжнародних угод про сурогатне материнство залишило питання юридичної відповідальності на розсуд суддів. Дійсно, в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) було оскаржено кілька відмов у визнанні угод про застосування допоміжних репродуктивних технологій і різних наслідків, викликаних порушенням права дитини на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Європейської конвенції про права людини). [4]

Відмова держав, які не визнають сурогатне материнство, визнавати іноземні свідоцтва про народження, що впливають з договору про сурогатне материнство, означає, що дітям, які народилися в таких обставинах, відмовляють у праві клопотати про надання громадянства держави їх проживання. Така відмова зареєструвати народження дитини в національному реєстрі актів громадянства має ряд наслідків, які завдають шкоди, насамперед, самій дитині. Так прикладом є справа щодо Менессона і Лабассі, їм було відмовлено в наданні громадянства [5, 6].

У результаті було дійсно підкреслено, що ця відмова призвела до обмеження прав дитини за французьким законом про спадкування, [7; с.94] а також практичні труднощі, пов'язані з соціальним забезпеченням і шкільною освітою. ЄСПЛ, слідуючи своїй попередній практиці, продиктованої основоположним принципом найкращого забезпечення інтересів дитини, підтвердив, що дитина, народжена з використанням репродуктивних технологій та сурогатного материнства, не повинна перебувати в несприятливому становищі через спосіб свого народження. Судді прийшли до висновку, що такі наслідки, що впливають з відмови в наданні громадянства, є порушенням права дитини на приватне життя. Це рішення було недавно підтверджено у справі Фулон проти Франції, у якій заявник скаржився на те, що його дитина не має права відкрити банківський рахунок у Франції, оскільки їй було відмовлено в громадянстві [8].

Також після народження дитини виникає правовий вакуум, який залишає від-

критим питання про те, хто є законними батьками дитини: сурогатна мати або генетичні батьки. Франція і Італія відмовилися встановити законну спорідненість між дитиною і батьками відповідно до свого національного законодавства. У зв'язку з цим ЄСПЛ постановив, що право дитини на повагу до приватного життя було порушено, оскільки відсутність спорідненості негативно позначиться на формуванні особистості дитини та на право дитини на збереження індивідуальності, що є несумісним з інтересами дитини. Одним з основних питань, порушених у справі Парадізо і Кампанеллі проти Італії, було вилучення дитини з сімейного оточення після відмови італійської держави визнати свідоцтво про народження дитини [9]. Згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ, існування сімейного життя залежить головним чином від наявності фактичних зв'язків. Таким чином, навіть не зважаючи на те, що італійська влада не вважає біологічних батьків законними батьками дитини, вони розглядаються як її фактичні соціальні батьки. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку про те, що мало місце порушення права дитини на сімейне життя, оскільки він вважав рішення про виключення дитини з сімейного оточення крайнім заходом, яку державні органи не повинні використовувати. Крім того, було підкреслено, що навіть право на приватне життя в певній мірі тягне за собою право індивіда встановлювати відносини з «іншими людьми» [10; с. 363].

Згідно з прецедентною практикою ЄСПЛ, відмова у визнанні іноземних свідоцтв про народження сурогатних дітей є порушенням основного права дитини на приватне та сімейне життя в силу наслідків, які воно тягне за собою. Деякі експерти стверджують, що єдине, що необхідно зробити-це адаптувати чинну систему міжнародного усиновлення до випадків, передбачених міжнародними угодами про застосування допоміжних репродуктивних технологій, у той час як для інших способів вирішення проблеми існує необхідність у розробці окремого міжнародного документа, присвяченого сурогатному материнству. Тим часом певна робота вже проводиться

на міжнародних форумах, таких, як Гаазька конференція з міжнародного приватного права (міжурядова організація) або Міжнародна Соціальна служба (НУО).

А. Греїл (Greil AL, Slauson-Blevins KS, Lowry M, et al. (2019)) зазначає, що міжнародні угоди про використання репродуктивних технологій висвітлюють класичні проблеми міжнародного приватного права, на які необхідно відповісти глобальним регулюванням: визначення компетентного суду, законодавство, яке застосовується щодо встановлення юридичного походження, єдиний порядок притягнення до відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій у міжнародному приватному праві. Вони підкреслюють, що визначення законного походження має ґрунтуватися тільки на найкращих інтересах дитини [11; с. 16].

Крім того, колізії можуть виникнути при встановленні походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. На жаль, колізійно-правове регулювання застосування допоміжних репродуктивних технологій відстає від темпів розвитку медичних способів і методик лікування безпліддя. Вітчизняне і зарубіжне законодавство про міжнародне приватне право не містить спеціальних колізійних прив'язок щодо регулювання договорів у сфері допоміжних репродуктивних технологій і встановлення походження дітей у результаті їх застосування. Найбільш компромісним видом допоміжних репродуктивних технологій є екстракорпоральне запліднення. Воно є методом лікування безпліддя, при використанні якого яйцеклітина жінки вилучається з її організму і запліднюється в штучних умовах. У більшості країн світу допускається можливість запліднення яйцеклітини дружини спермою чоловіка. Наприклад, законодавство Ісламської Республіки Іран, незважаючи на негативне ставлення до допоміжних репродуктивних технологій, усе ж допускає можливість застосування штучного запліднення як методу лікування безпліддя при використанні генетичного матеріалу подружжя. Наявність генетичного

зв'язку між батьками і дитиною, народженою в результаті застосування екстракорпорального запліднення, дозволяє в законодавчому порядку визнати в подальшому його походження від них. [12]

Безумовно, планування дитини, у тому числі і шляхом застосування методу екстракорпорального запліднення, є справою кожної окремої сім'ї. Однак інтереси дитини, народженої в результаті екстракорпорального запліднення (особливо при застосуванні донорського матеріалу), повинні мати пріоритет при розробці колізійних норм. Вищевикладене дозволяє зробити висновок про необхідність розвитку колізійного регулювання притягнення до відповідальності за порушення порядку застосування методу екстракорпорального запліднення на рівні міжнародних договорів і внутрішньодержавного законодавства.

У зв'язку з тим, що відносини між батьками і дітьми з так званним «іноземним елементом» відрізняються особливою складністю, колізійні проблеми юридичної відповідальності сторін зазначених правовідносин, вимагають особливого регулювання в колізійному сімейному праві. У різних країнах використовуються відмінні один від одного колізійні прив'язки: до місця народження дитини; до постійного місця проживання батьків дитини; до країни громадянства батьків дитини та ін. Подібні відмінності мають місце у відносинах залежно від того, чи є дитина народженою у шлюбі чи ні. Залежить також і від того, яким чином вона зачата – природним шляхом або в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Найбільш яскраво виражені відмінності у порядку притягнення до відповідальності за порушення законодавства про допоміжні репродуктивні технології, коли мова йде про зовсім різні за своєю суттю системи права, наприклад про англосаксонську або мусульманську системи. Наприклад, закон Австрії «On international private law» від 1978 р. містить у собі різні колізійні принципи щодо шлюбного або позашлюбного походження дитини. З появою дитини на світ, як справедливо відзначається Т. Кушнір (Chazan L, Kushnir T. (2019)), у її бать-

ків (незалежно від спільного або окремого проживання), а також від наявності або відсутності зареєстрованого шлюбу виникає моральний обов'язок перед нею [13]. Проблема відносин батьків і дітей може ускладнюватися зв'язком з різними державами. Подібне може статися в тих випадках, якщо батьки мають громадянство різних держав, якщо вони мають місце проживання в різних державах або якщо при народженні дитини проживають на території, що відноситься до іноземної держави.

В Азербайджані, Бразилії, Угорщині, Вірменії, Великобританії, Ізраїлі, Індії, Казахстані, Канаді, Грузії, Узбекистані, Нідерландах, Гонконгу, США (в деяких штатах), ПАР сурогатне материнство дозволено. У свою чергу, у таких країнах, як Австрія, Швейцарія, Німеччина, Франція, Норвегія, Швеція, сурогатне материнство заборонено законом. [13] У світі є навіть країни, де законом повністю заборонено тільки комерційне сурогатне материнство і не допускаються судові позови за такими угодами. До таких країн належать Нідерланди, Швейцарія, Норвегія, Греція, Іспанія.

Так, відповідно до ст. 10 закону Іспанії «Sobre tecnologías de reproducción adicional de personas» («Про технології допоміжної репродукції людини») від 26 травня 2006 № 14, вважається недійсним договір, який передбачає відмову від материнства на користь третіх осіб. Таким чином, презумпція материнства жінки, що народила в цій країні, непохитна. Але, згідно із загальними нормами права, передбачається можливість генетичного батька щодо подання позову щодо встановлення батьківства. Між тим донорство статевих клітин в Іспанії не тільки не заборонено, але і належним чином врегульовано законодавцем. Так, дозволено не тільки безкоштовне, але і оплачуване донорство, а також і посмертне використання дружиною статевих клітин її чоловіка протягом року після його смерті. Так, у ст. 9 цього Закону говориться, що протягом життя чоловік шляхом письмової згоди, нотаріального акту або заповідального розпорядження має право дати згоду на те, щоб його репродуктивний матеріал був використаний з метою запліднення

його дружини в термін до 12 місяців з дня його смерті. У цьому випадку чоловік буде визнаний як законний батько дитини, яка народилася після смерті батька. Крім того, закон також передбачає можливість для померлої жінки стати матір'ю, якщо її чоловік або співмешканець звернеться в клініку для використання ембріонів, що раніше зазнали кріоконсервації.

Складнощі транскордонного регулювання в цьому випадку можуть полягати також і в тому, що в одних країнах право на використання кріоконсервованих статевих клітин має тільки чоловік (дружина) померлої особи, а в інших – інші особи, крім зазначених. Уявімо ситуацію, коли особи, які перебувають у цивільному шлюбі і є громадянами різних держав, кріоконсервують ембріони в медичній установі. Після смерті жінки її співмешканець вирішив використовувати ембріони, проте батьки жінки, які проживають в іншій державі, не згодні з цим рішенням, так як, на їхню думку, співмешканець їхньої дочки навіть не припадає їй чоловіком. Пошук правомірного рішення в подібній ситуації може створити деякі труднощі.

Японське законодавство також не відповідає однозначно на питання про сурогатне материнство. Так, генетичні батьки не визнаються батьками на території держави свого громадянства, – такими вони можуть бути визнані тільки в країні здійснення сурогатного материнства. У результаті в Японії (так само, як і в Іспанії) можуть виникнути відносини, у результаті яких громадяни змушені проходити процедуру усиновлення своїх власних дітей на території іноземної держави. У разі ж недотримання норм чинного законодавства своєї країни в галузі використання допоміжних репродуктивних технологій щодо осіб-учасників угоди про сурогатне материнство до порушників застосовуються заходи відповідальності, відбувається невизнання родинних зв'язків між дитиною і генетичними батьками. Крім того, існують деякі складності у сфері отримання дитиною громадянства, з правом виїзду і в'їзду на територію держави, а також інші проблеми.

Сьогодні існує об'єктивна необхідність у регіональному співробітництві у сфері врегулювання відносин при використанні допоміжних репродуктивних технологій. Використання закону країни походження генетичних батьків не завжди може сприяти адекватному регулюванню відносин, так як часто може мати місце заборона застосування методу сурогатного материнства. «Замовники», як правило, здійснюють виїзд за межі країни, громадянами якої вони є, з метою зниження витрат, пов'язаних з виконанням договору про сурогатне материнство, а також з метою обходу несприятливого правового впливу норм, що діють у країні свого власного походження. Тут мова йде про заборону застосування деяких видів допоміжних репродуктивних технологій і, як наслідок, про настання відповідальності за використання таких способів лікування безпліддя. Звичайно, при укладанні угоди про сурогатне материнство так чи інакше необхідно брати до уваги ставлення до нього з боку законодавства країни походження генетичних батьків, оскільки в разі кардинального заборони використання методу сурогатного материнства укладення договору може стати проблемним, так як при заборону особистим законом усі подальші відносини між дитиною, народженою в результаті використання допоміжних методів репродукції.

Колізійне регулювання взаємовідносин щодо відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій має свою специфіку в більшості країн зарубіжжя. Так, в одних країнах як визначальної колізійної прив'язки для регулювання особистих немайнових відносин дитини (у тому числі і її захисту) застосовується право місця народження дитини (ст. 3093 Цивільного кодексу Квебеку; § 24 закону Австрії «Про міжнародне приватне право» від 1978 р., ст. 16 закону Об'єднаних Арабських Еміратів про громадянські угоди 1985 р.); в інших – закон місця виникнення спору (ст. 27 Цивільного кодексу Ємену 1992 г.); по-третє, застосовується законодавство тієї держави, яке регулює походження дитини [10, с. 364].

Наявність «іноземного елемента» обумовлює те, що вибір правопорядку з регулювання відносин, що виникають у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, повинен здійснюватися на основі принципу «lex voluntatis» (автономія волі сторін), який займає не останнє місце в колізійному регулюванні договорів. Колізійні прив'язки у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій повинні відображати специфіку укладання відповідної угоди. Особливе місце серед таких договорів займає договір про сурогатне материнство. У юридичній літературі з приводу можливості вибору застосовуваного права висловлюються різні думки. Так, деякими вченими-правознавцями вказується на необхідність надання сурогатній матері і генетичним батькам можливості вибору застосовуваного права з кількох конкретних варіантів, у які включені: право країни, у якій дитина народжена, право країни постійного проживання сурогатної матері, право країни постійного проживання генетичних батьків. Міжнародні приватно-правові відносини визнають принцип «lex voluntatis» одним з основоположних начал, метою якого є «виявлення можливих для застосування матеріально-правових норм, визначення автономії волі сторін при підборі застосовного права до їх відносин» [12].

Правове регулювання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій у міжнародному приватному праві лише за допомогою імперативних колізійних прив'язок не відповідає інтересам не тільки сторін, але і самої дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Жорсткі колізійні прив'язки в сучасному суспільстві йдуть на другий план, поступаючись місцем принципу автономії волі, який дає можливість втручання в реальний процес шляхом вибору певного правопорядку регулювання договірних відносин. Сфера сімейного права також надає можливість застосування принципу автономії волі як у разі укладення шлюбного договору, так і при укладанні договору

з передачі аліментів. Застосування заходів внаслідок невиконання (або неналежного виконання) договору, у свою чергу, буде регулюватися за допомогою законодавства, на основі принципу автономії волі сторін.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

Отже, подолання колізійних проблем застосування юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій можливо шляхом уніфікації законодавств у рамках регіональних міжнародних організацій. Причому окрему увагу має бути приділено принципу автономії волі сторін («lex voluntatis»). Держави – члени ЄС повинні розробити загальні норми, які дозволили б різним нормам національного законодавства діяти в транскордонних ситуаціях при повазі до основних прав громадян і забезпечення правової визначеності. Ця робота на глобальному рівні необхідна і актуальна, оскільки міжнародні угоди про застосування допоміжних репродуктивних технологій передбачають відносини між громадянами ЄС і третіх країн, а також колізії законів і юрисдикцій з третіми країнами.

Література

1. Dickens B. M., Cook R. J. (2019) Some ethical and legal issues in assisted reproductive technology: Ethical and legal issues in reproductive health // *International Journal of Gynecology & Obstetrics*. 1 July 2019. Vol. 66, issue 1. P. 55–61.

2. Treaty on the Functioning of the European Union – Protocols – Annexes – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007 – Tables of equivalences. Official Journal C 326 , 26/10/2012 P. 0001 – 0390

3. Дослідження Департаменту політики 2010 «Визнання батьківської відповідальності: біологічне батьківство» URL: [http://www.europarl.europa.eu/Reg-Data/etudes/STUD/2010/432738/IPOL-JURI_NT\(2010\)432738_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/Reg-Data/etudes/STUD/2010/432738/IPOL-JURI_NT(2010)432738_EN.pdf). (Дата звернення 11.04.2021р.)

4. Європейська конвенція з прав людини URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_RUS.pdf (Дата звернення 11.04.2021р.)

5. *Mennesson v. France*, ECtHR, Application No. 65192/11, 26 June 2014 URL: <https://blogdroiteuropeen.files.wordpress.com/2017/12/case-of-mennesson-v-france-extracts.pdf> (Дата звернення 11.04.2021р.)

6. *Labasse v. France*, ECtHR, Application No. 65941/11, 26 June 2014 URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=412405#0662367255477246>

7. Inhorn M. C., Patrizio P. (2019) Rethinking reproductive “tourism” as reproductive “exile” // *Fertility & Sterility*. 2019. № 92(3). P. 904–906.

8. *Fulon v. France*, ECtHR, Application No. 9063/14, 21 July 2016 URL: <https://www.hrlc.org.au/human-rights-case-summaries/echr-finds-failure-to-recognise-fathers-of-children-born-as-a-result-of-international-commercial-surrogacy-violates-the-right-to-privacy>

9. *Paradiso and Campanelli v. Italy*, ECtHR, Application No. 25358/12, 27 January 2015 URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=506071#0748383784286687>

10. Whittaker A., Speier A. (2020) “Cycling overseas”: care, commodification and stratification in cross-border reproductive travel // *Medical Anthropology*. 2020. Oct. 29(4).- P. 363–383.

11. Greil AL, Slauson-Blevins KS, Lowry M, et al. (2019) Concerns about treatment for infertility in a probability-based sample of US women. *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 38: 16–24.

12. Piersanti V., Consalvo F., Signore F., Del Rio, A., & Zaami, S. (2021). Surrogacy and “Procreative Tourism”. What Does the Future Hold from the Ethical and Legal Perspectives?. *Medicina* (Kaunas, Lithuania), 57(1), 47. <https://doi.org/10.3390/medicina57010047>

13. Chazan L, Kushnir T. (2019) Losses and gains of psychosocial resources: Effects on stress among women undergoing infertility treatments and participating in social network systems. *Psychiatric Quarterly* 90: 717–732.

Davydiuk Khrystyna, postgraduate Private International Law Chair, Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

LEGAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION IN THE FIELD OF APPLICATION OF ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES IN THE INTERNATIONAL PRIVATE LAW

International law contains a number of provisions relating to assisted reproductive technologies in general and surrogacy in particular in various respects. These are mainly the standards of children’s rights, the prohibition of the sale of children and human trafficking, as well as the standards of international adoption. The article considers the issue of legal liability for violations of legislation in the field of assisted reproductive technologies in the EU member states, and provides a comparative analysis of the implementation of international provisions governing legal liability for violations of legislation in the field of assisted reproductive technologies. The author identified cross-border problems of surrogacy based on the case law of the European Court of Human Rights. However, there is another social problem under the conditions of proper legal regulation of these social relations – the problem of abuse of assisted medical reproductive technologies. The author’s vision of legislative regulation of this problem is offered on the basis of the conducted studies.

The author also concludes that overcoming the conflicting problems of legal liability for violations of legislation in the field of assisted reproductive technologies is possible by unifying legislation within regional international organisations. Moreover, special attention should be paid to the principle of autonomy of the will of the parties (*lex voluntatis*). EU Member States must develop common rules that would allow different rules of national law to operate in cross-border situations while respecting the fundamental rights of citizens and ensuring legal certainty. This work is necessary and topical at the global level, as international agreements on the use of assisted reproductive technologies provide for relations between EU and third-country nationals, as well as conflicts of laws and jurisdictions with third countries.

Key words: reproductive technologies, liability, surrogacy, recognition of paternity, European Court of Human Rights, citizenship, parents, international agreement.

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ Д.А. ШЕВЧЕНКО НА ТЕМУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (XVIII – XX СТОЛІТТЯ)

БОБРОВНИК С.В. - доктор юридичних наук, професор

DOI 10.32782/NP.2021.3.26

Монографія «Становлення та трансформація правового регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні (XVIII – XX століття)» підготовлена кандидатом юридичних наук Шевченко Дмитром Анатолійовичем.

В умовах затвердження ключових постулатів щодо державно-управлінських перетворень на засадах демократичних, правових та соціальних інститутів та ідей, проблеми шлюбно-сімейних відносин відіграють ключову роль як фундаментальний елемент державно-суспільного життя. Сім'я є первинним соціальним осередком і джерелом відтворення соціуму, яке постає в якості виховного середовища в рамках якого формуються і закріплюються на побутовому рівні світоглядні, культурологічні та моральні основи життєдіяльності суспільства. Процес інтернаціоналізації соціокультурних норм детермінований, перш за все, сімейною соціалізацією. Разом з тим, доводиться констатувати, що аж до теперішнього часу в історико-теоретичній юридичній науці проблемам сім'ї та шлюбу уваги приділяється явно недостатньо, а наявні роботи носять або суто галузевий, або прикладний характер.

Актуальність проблем регулювання шлюбно-сімейних відносин і гострота питань, пов'язаних з ними, особливо помітні в нашій країні в умовах значних показників у депопуляції населення, а також, зростання кількості шлюбнорозлучних процесів, збільшення числа позашлюбних дітей та

дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування. Ситуація, що склалася в сучасній Україні, супроводжується посиленням нігілістичних тенденцій, які отримують своє вираження в криміналізації суспільних відносин, диференціації соціальної структури суспільства, посиленням конфліктності взаємин між представниками різних соціальних груп. Протидіяти подібним тенденціям можна за допомогою досить широкого спектру форм і методів впливу, в тому числі за допомогою зміцнення і стабілізації сімейних відносин. У сфері правового регулювання – це перш за все означає створення «якісного законодавства», яке було б направлене на дієве регулювання шлюбно-сімейні відносини, забезпечення реалізації прав і свобод за допомогою діючих юридичних гарантій, найважливіше місце серед яких відводиться державним гарантіям.

У свою чергу, законотворча і правореалізаційна діяльність у даній соціально-юридичній сфері неможлива без достатньої ідейно-теоретичної бази, що включає аналіз досвіду, накопиченого як вітчизняною політико-правовою думкою, так і зарубіжним науковим надбанням та досвідом. Звісно ж, що осмислення генезису проблеми правового регулювання шлюбно-сімейних відносин і її ретроспективний аналіз дозволять не тільки виробити діючий механізм вирішення проблеми правового регулювання відносин у сфері сім'ї та шлюбу в сучасних умовах,

а й застережуть від здійснення можливих помилок, які мали місце в історичному минулому.

За своєю структурою монографічне дослідження складається із двох розділів, 7 підрозділів, які логічно пов'язані між собою.

У першому розділі автором монографії проведено науковий аналіз літератури історичного та юридичного характеру щодо виокремлення окремих аспектів правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у контексті становлення державно-правової системи. Крім того, у розділі досліджується процес становлення та трансформації правових відносин у сфері нормативного регулювання сім'ї та шлюбу; становлення та розвиток правових засад укладення та розірвання шлюбу та організаційно-правові засади регулювання шлюбно-сімейних відносин.

У другому розділі Д.А. Шевченко висвітлює особисті немайнові права та обов'язки батьків та дітей; еволюцію майнових відносин подружжя: ретроспективний аналіз; концептуальні аспекти правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у сфері захисту прав та законних інтересів дитини.

У висновках здійснено комплексне теоретико-прикладне узагальнення й надано нове вирішення наукової проблематики у вітчизняній історико-правовій науці, що полягає в системному дослідженні історичного досвіду правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у контексті становлення державно-правової системи України XVIII – XX століття.

У цілому ж, можна стверджувати, що монографія Д.А. Шевченко «Становлення та трансформація правового регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні (XVIII –XX століття)» є завершеним самостійним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, має наукову і практичну цінність. Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі – при підготовці навчальних посібників та підручників з історії держави і права України, історії держави і права зарубіжних країн, теорії держави і права, сімейного права, цивільного права; у науково-дослідній сфері – як фундаментальна основа для подальших історико-правових, теоретичних та прикладних досліджень правового регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні, а також для розвитку вітчизняної доктрини сімейного, цивільного права.

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ДОНОРСТВА І ТРАНСПЛАНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

ОЛІЙНИК Роман Володимирович - аспірант кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

DOI 10.32782/NP.2021.3.27

Стаття присвячена підставам донорства і трансплантації в Україні. Виникнення цивільних правовідносин пов'язано із настанням юридичних фактів – різних життєвих обставин, які створюють певні юридичні наслідки. Однак, не всі життєві обставини стають юридичними фактами. Для цього потрібно, щоб норми цивільного законодавства пов'язували з ними настання певних правових наслідків. Юридичні факти, що є підставою виникнення цивільних правовідносин стосовно донорства, мають свою специфіку. Перш за все, мова йде про те, що це має бути не один юридичний факт, а певна їх сукупність. А по-друге, такі підстави можна розділити на дві групи: медичні та юридичні.

Ключові слова: анатомічні матеріали; донорство; медичний працівник; реципієнт; трансплантація.

До переліку юридичних фактів, які є підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, згідно зі статтею 11 ЦК України, належать:

- договори та інші правочини;
- створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;
- інші юридичні факти.

Разом з тим, цей перелік не є вичерпним, оскільки законодавчо неможливо охопити весь спектр діяльності фізичних та юридичних осіб. Таким чином, основною ознакою

юридичних фактів є не їх нормативне закріплення в цивільному законодавстві, а спричинення ними правових наслідків.

В окремих випадках настання юридичних наслідків пов'язується не з одним фактом, а з їх сукупністю, тобто так званним юридичним складом.

Юридичний склад моделюється таким чином, що окремі юридичні факти, які до нього входять, можуть виникати незалежно один від одного в будь-якій послідовності. Після появи останнього з необхідної сукупності фактів юридичний склад стає завершеним, що викликає виникнення, зміну чи припинення правовідношення (суб'єктивних прав та обов'язків його учасників). Таким чином, тут діє принцип незалежного накопичення елементів складу. При цьому не має значення, який з наведених фактів виник раніше. Важливим є результат – наявність усіх фактів у сукупності.

Юридичні факти, що є підставою виникнення цивільних правовідносин стосовно донорства, мають свою специфіку. Перш за все, мова йде про те, що це має бути не один юридичний факт, а певна їх сукупність. А по-друге, такі підстави можна розділити на дві групи: медичні та юридичні.

До групи медичних підстав належать:

- хвороба реципієнта;
- смерть донора (у випадку посмертного донорства);
- сумісність органів або інших анатомічних матеріалів донора та реципієнт;

- відсутність захворювань у донора, що можуть передаватись при трансплантації.

До юридичних підстав належать:

- надання письмової згоди особи за життя або членів сім'ї після її смерті;

- у випадку застосування презумпції згоди, відсутність заперечення особи за життя або членів сім'ї після її смерті [1, С.117-118].

Слід детально висвітлити кожен з підстав окремо.

Хвороба реципієнта. Відповідно до статті 13 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» трансплантація як метод лікування застосовується виключно за наявності медичних показань за умови неможливості збереження життя або відновлення здоров'я хворого іншими методами лікування, і здійснюється відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я за згодою об'єктивно поінформованої дієздатної особи (реципієнта), крім випадків, передбачених цим Законом. Неможливість збереження життя або відновлення здоров'я хворого іншими методами лікування та наявність у нього медичних показань для застосування трансплантації встановлює консилиум лікарів відповідного закладу охорони здоров'я, в якому хворий перебуває на лікуванні чи диспансерному обліку. Таким чином, не будь-яка хвороба особи може виступати юридичним фактом, що є однією з підстав виникнення правовідносин щодо трансплантації. Якщо є можливим застосування інших методів лікування, аніж трансплантація, то така хвороба не породжує відповідні цивільні правовідносини.

Виникнення правовідносин з посмертного донорства у разі смерті донора.

Відповідно до статті 52 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» особа вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку або її біологічна смерть.

Статтею 17 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» передбачено, що вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації дозволяється у донора-трупа після підпи-

сання акта констатації смерті його головного мозку.

Така позиція піддається критиці лікарями, оскільки смерть організму в медицині розглядається як повільне, а не одночасне припинення життєдіяльності окремих тканин і органів. Вивчення даного процесу потрібне для вирішення проблем посмертного донорства та трансплантації. Разом з тим, час відмирання мозку вважається в медицині тим моментом, з настанням якого припиняється процес лікування та, водночас, виникає можливість забору гомо трансплантатів [7, С.316].

Вилучення анатомічних матеріалів для виготовлення біоімплантатів дозволяється у донора-трупа після підписання акта констатації незворотної смерті, тобто смерті його головного мозку або фіксації у медичній документації факту її біологічної смерті.

Смерть мозку визначається при повному і незворотному припиненні всіх його функцій, що реєструється при працюючому серці і штучній вентиляції легень. Констатація смерті мозку донора здійснюється консилиумом лікарів закладу охорони здоров'я, в якому знаходиться пацієнт, на підставі діагностичних критеріїв смерті мозку людини. За фактом констатації смерті мозку донора консилиум лікарів складає акт, який підписується всіма членами консилиуму та долучається до медичної документації пацієнта. До складу даного консилиуму не можуть бути включені лікарі, які беруть участь у вилученні анатомічних матеріалів та їх трансплантації, а також трансплант-координатор закладу охорони здоров'я. Біологічна смерть людини встановлюється медичним працівником на підставі діагностичних критеріїв біологічної смерті людини (незворотне припинення кровообігу та дихальних функцій, поява ранніх та/або пізніх трупних змін) з внесенням відповідних відомостей до медичної документації пацієнта. У разі встановлення біологічної смерті людини констатація смерті мозку людини не проводиться.

Сумісність органів, тканин або інших анатомічних матеріалів донора та реципієнта. Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» передбачено створення Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин та Державної інформа-

ційної системи трансплантації гемопоетичних стовбурових клітин, до яких вносяться відомості про реципієнтів, а також про осіб, які заявили про свою згоду або незгоду стати донорами.

У разі, коли взятий у донора орган через відсутність біологічно сумісного реципієнта не може бути використано для трансплантації у відповідному медичному закладі, який має ліцензію на надання медичної допомоги із застосуванням трансплантації та/або здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, цей заклад негайно надає інформацію про зазначений орган до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, який оперативно здійснює пошук реципієнта в межах України. Якщо біологічно сумісного з отриманим органом реципієнта в межах України не знайдено, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, надає інформацію про цей орган відповідним установам і організаціям інших країн, з якими Україна уклала міжнародні договори з питань трансплантації.

При цьому слід враховувати, що органи, взяті у осіб, можуть передаватися іншим країнам лише на умовах рівноцінного обміну в порядку, визначеному відповідними міжнародними договорами України.

У випадку **наявності захворювань у донора**, які можуть передатися при трансплантації анатомічних матеріалів людини, така особа не може бути донором. Це, як правило, інфекційні хвороби (СНІД, гепатит), наявність яких у донора з впевненістю свідчить про їх передачу реципієнту з пересадженим органом, тканиною чи клітиною.

Особи, хворі на інфекційні хвороби, що можуть передаватися через кров, або інфіковані збудниками таких хвороб, можуть залучатися до виконання донорської функції лише у разі подальшого використання отриманих від них крові та (або) її компонентів виключно для проведення наукових досліджень, виготовлення діагностикумів та інших продуктів, що не призначаються для введення реципієнтам. Разом з тим, у випадку наявності поінформованої згоди

реципієнта трансплантація таких анатомічних матеріалів допускається. При цьому слід враховувати, що така згода повинна бути добровільною та наданою в письмовій формі. Її отриманню передують надання повної та об'єктивної інформації про можливі наслідки для здоров'я реципієнта як безпосередньо після операції, так і у віддаленій перспективі.

Як зазначено вище, для виникнення цивільних правовідносин з донорства необхідна наявність не лише фактів медичного характеру, але і певних юридичних фактів.

Найбільш складним і дискусійним залишається така юридична підстава здійснення донорства, як прижиттєва **згода донора** (членів сім'ї або близьких родичів, повноваженого представника після його смерті) на вилучення органів за життя і після смерті. Це у свою чергу обумовлює важливість розробки зваженої позиції стосовно критеріїв правомірності здійснення донорства, які розглядалися вище.

Чинне законодавство визначає кілька можливих варіантів поведінки особи, яка виявила бажання стати донором, однак не бажає писати за життя згоду на це. Один з таких варіантів – це призначена за життя уповноваженого представника. Так, кожна повнолітня дієздатна особа має право призначити свого повноваженого представника, який після смерті цієї особи надасть згоду на вилучення з її тіла анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів. Повноважним представником може бути лише повнолітня дієздатна особа, яка свідомо та добровільно надала згоду.

Письмова заява особи про призначення повноваженого представника засвідчується особистими підписами особи, яка призначає повноваженого представника, та особи, яка призначається повноважним представником.

Кожна повнолітня дієздатна особа має право у будь-який час подати письмову заяву про відкликання своєї письмової заяви щодо призначення повноваженого представника або надати нову письмову заяву про призначення нового повноваженого представника. Кожне нове призначення повно-

важеного представника анулює статус попереднього повноваженого представника.

Національне законодавство не робить необхідним призначення повноважним представником з числа родичів чи членів сім'ї. З урахуванням викладеного можуть виникати ситуації, коли повноважним представником буде призначена особа, яка незнайома з родичами та членами сім'ї покійного. Окрім того, закон також не зобов'язує потенційного донора ставити до відома про таке призначення членів сім'ї чи близьких родичів.

У зв'язку із викладеним вважаємо, що з метою уникнення ситуацій, коли члени сім'ї та близькі родичі дізнались про призначення повноважним представником донора сторонньої особи після смерті самого донора, та необґрунтованої підозри у його заінтересованості в отриманні анатомічних матеріалів, така заява, попри її письмову форму, повинна бути нотаріально посвідченою. Вказане зведе до мінімального ризик призначення повноважних представників особами, які в силу своїх фізичних чи психічних вад (за відсутності позбавлення дієздатності), не можуть дати усвідомленої згоди на розпорядження своїм тілом після смерті іншій особі.

Часом у правовій науці форми надання згоди на здійснення права на донорство визначаються опосередковано: слід надати особі більше можливостей розпоряджатися своїми органами і тканинами шляхом їхнього відчуження. Як наслідок, особа за життя може не тільки висловлювати згоду або незгоду на використання його органів для трансплантації в разі смерті, а й укласти угоду про використання його анатомічного матеріалу після смерті на певних і прийнятних для нього умовах, заповісти або подарувати орган чи тканину [6, С.40].

Однією з основних правових гарантій щодо здійснення чи відмови від здійснення права на донорство після смерті до прийняття Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» був заповіт, оскільки згода донора на посмертне вилучення анатомічних матеріалів згідно з положеннями Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», який втратив

чинність, не підкріплювалась жодним правовим механізмом.

Діючим Законом України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» встановлений чіткий механізм отримання такої згоди.

Разом із тим, надання такої згоди в правовому полі визнається одностороннім правочином, що виконується після смерті, а це не що інше, як аналогія заповіту [9].

Заповіт – це юридично оформлена воля, для виконання її після смерті. Відповідно до статті 1233 ЦК України заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

В загальних положеннях про спадкування зазначається, що особисті немайнові права не можуть входити до складу спадщини. Вважаємо, зазначені норми, особливо в контексті розглядуваного питання, слід визнати застарілими, і відповідно, вони потребують конкретизації. Також необхідно пам'ятати про принцип свободи заповіту, як один із головних, що полягає у праві заповідача заповісти своє майно або права на власний розсуд, у праві змінити або скасувати свій заповіт в будь-який час.

Про новий інститут приватного права – медичний заповіт у своїй науковій праці вказує Г. І. Миронова. Поняттям «living will» (дослівно – «прижиттєвий заповіт») позначається письмовий документ, в якому повнолітня дієздатна людина заздалегідь висловлює свою волю на випадок ситуацій, в яких вона вже не може говорити за себе. Заповіт є адекватним документом, який містить побажання відносно медичного обслуговування на випадок, коли пацієнт вже не в стані спілкуватися ані з лікарями, ані з родичами. Ці юридичні форми роз'яснюють переваги, типи лікування та догляду, що є бажаними чи небажаними для пацієнта. Документ не тільки гарантує, що переваги та побажання стануть відомі, він також захищає близьких від необхідності приймати важкі рішення та забезпечує медичному персоналу імунітет від правової відповідальності або звинувачень в нестичній і непрофесійній поведінці [5, С.1, 7-8].

Про заповідання своїх органів після смерті в контексті законодавства про до-

норство Великобританії згадує Й. Дангата зазначаючи, що чимало донорів, які вирішують віддати свої органи після смерті, ймовірно, включають своє рішення у свій заповіт чи повідомлять про цей намір своїй сім'ї або ж когось, хто виконуватиме їхню волю після смерті. Чимало сімей розглядають виконання цієї частини заповіту покійного як вияв своєї любові та поваги до нього» [2, С.23].

Ще одним аргументом на користь необхідності правового регулювання посмертного донорства на підставі заповіту є прецедент, який стався в США у 1993 році, коли чоловік на Вільям Кейн учинив самогубство. Незадовго до цього він помістив на зберігання у кріобанк свою сперму і заповів її своїй нареченій Деборі для народження спільної «посмертної» дитини, якщо вона цього побажає. Його дорослі діти проти цього категорично заперечували, однак апеляційний суд Каліфорнії постановив, що вкладники банку сперми можуть самостійно визначати порядок використання своїх репродуктивних клітин після смерті та присудив генетичний матеріал померлого Деборі. [8]

Аналізуючи вказане рішення слід зазначити, що прижиттєво висловлена воля донора має пріоритет по відношенню до думок членів його сім'ї чи близьких осіб.

Згідно положень частини 2 статті 1240 ЦК України заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети. Таким чином, особа, яка має на меті здійснити право на донорство після смерті, зазначаючи про це в заповіті [3, С.313], не заповідає своє немайнове право, а здійснює його за життя, зобов'язуючи конкретного спадкоємця донести закладу охорони здоров'я згоду на вилучення органів, тканин чи інших анатомічних частин тіла на випадок смерті, таким чином, досягнути суспільно корисної мети.

Окрім того, обмежуватися лише наданням згоди на вилучення донорського матеріалу немає підстав, адже органи, тканини чи інші анатомічні частини організму можуть стати предметом заповіту конкретному закладу охорони здоров'я чи науковій установі за відсутності комерційного елементу [4].

Заповідач самостійно визначає обсяг того, що передається в спадок, він може охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті, які можуть йому належати у майбутньому, заповідати все майно або його частину. Якщо виходити із норм закону, можна прямо у заповіт, крім пунктів, які стосуються порядку розпорядження належним майном після смерті, внести положення щодо того, висловлюєте ви згоду на участь у донорстві, і чи можуть анатомічні матеріали бути використані у трансплантації, чи така воля висловлена вже раніше. Після застатчення заповіту складається заява у встановленій формі та спрямовується до відповідних органів виконавчої влади. За цією заявою особа повідомляє, що нею було складено заповіт, зазначається ким і коли він посвідчений, а також те, що, крім майнових питань, до нього внесено питання про згоду, або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з тіла після смерті. Проте, необхідно пам'ятати, що розпорядження щодо згоди або незгоди використання органів та анатомічних матеріалів у програмах донорства – є розпорядженнями немайнового характеру, і відповідно, слід мати на увазі, що заповіти, які складаються виключно з розпоряджень немайнового характеру, визнаються недійсними.

Таким чином, відповідно до вищевказаного, підставою правовідносин посмертного донорства можна вважати вчинення правочину у формі заповіту. Особа, на випадок смерті може заповісти право надання згоди на вилучення з організму заповідача донорського матеріалу конкретному спадкоємцю або заповісти свої органи та інші анатомічні матеріали визначеному закладу охорони здоров'я або науковій установі.

Література

1. Брюховецька М.С. Загальна характеристика договірного регулювання посмертного донорства. Право і безпека: науковий журнал/Гол. редактор: М.Ю. Бурдін. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017. – № 3 (66). – 2017. – С. 117-118.

2. Дангата Й. Гідність у донорстві органів – збалансування інтересів зацікавлених осіб. Медичне право. 2013. № 1 (11). С. 23.

3. Ільющенкова К.О. Здійснення права на донорство. Наука та практика сучасної юриспруденції: VI всеукраїнська науково-практична конференція (м.Харків, 02.11.2015). Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. С. 313.

4. Ільющенкова К. О. «Право на донорство в цивільному праві України» Дисертація Київ – 2018 [Електронний ресурс] режим доступу: <http://idpnan.org.ua/files/2018/ilyushchenkova-k.o.-pravo-na-donorstvo-v-tsilvilnomu-pravi-ukrayini-a.doc>

5. Миронова Г. А. Медичний заповіт: новий інститут приватного права. Часопис Академії адвокатури України. 2012. № 14. С. 1, 7-8.

6. Мусієнко А. В. Деякі правові та організаційні проблеми використання трансплантатів. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2002. № 3. С.40.

7. Петруня А., Коваленко Т. Реформування законодавства в галузі трансплантації: медичні та правові аспекти. // Право України: юридичний журнал/Гол. ред.: О.Д. Святоцький. – 7/2013. – Київ: Редак-

SUMMARY

The article is devoted to the grounds of donation and transplantation in Ukraine. The emergence of civil relations is associated with the emergence of legal facts - various life circumstances that create certain legal consequences. However, not all life circumstances become legal facts. This requires that the rules of civil law link them to certain legal consequences. Legal facts that are the basis for the emergence of civil law in relation to donation, have their own specifics. First of all, the point is that this should not be one legal fact, but a certain set of them. And secondly, such grounds can be divided into two groups: medical and legal.

Keywords: anatomical materials; donation; medical worker; recipient; transplantation.

ція журналу «Право України». – 2013. – С. 316.

8. Свитнев К. Жизнь после смерти. Юридические и этические аспекты посмертной репродукции. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://svitnev.ru/speech/life_after_death.pdf (дата звернення: 15.06.2019).

9. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461. [Електронний ресурс], режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМИ СВОЇХ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

ШЕВЧЕНКО Надія Леонідівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0001-8131-5757>

БОНДАР Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ,

ORCID ID: 0000-0002-3988- 1 568

DOI 10.32782/NP.2021.3.28

Працівники поліції мають право на повагу до їх гідності під час виконання ними службових обов'язків згідно Конституції України. Також ті ж працівники поліції зобов'язанні забезпечувати дотримання прав людини під час виконання своїх службових обов'язків. Це право встановлено чинним законодавством України і є основоположним для всіх сторін без винятку. Порухення права людини працівником поліції України під час виконання своїх службових обов'язків найчастіше спричинене низьким рівнем соціальної поваги до інших громадян, постійним стресом під час служби та інших об'єктивних факторів. І безпосереднім захистом порушених прав є їх судовий захист, а також захист через звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Правоохоронна діяльність держави є провідною гарантією забезпечення принципу верховенства права і здійснюється через систему правоохоронних органів, на які безпосередньо покладено функції забезпечення прав і свобод людини та громадянина від найбільш небезпечних видів небезпечки, охорони громадського порядку; попередження, виявлення, розкриття та припинення правопорушень; надання адміністративних послуг. Серед проблем, які вирішує народ України, однією з найгостріших є проблема здійснення прав людини та громадянина. Для того щоб в повному обсязі реалізувати права, свободи та обов'язки людини і громадянина, потрібно їх знати та вміти їх захищати.

Статтею 19 Конституції правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповід-

но до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Європейська інтеграція України зобов'язує нашу державу забезпечити ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист. Одним із таких завдань є утворення МВС України як цивільного органу європейського зразка.

Ключові слова: права людини, інтеграція, національна поліція, порушення прав людини, законодавчі новачки.

Виклад основного матеріалу

Інтеграція до європейських інституцій відкриває Україні шлях до більш широкої участі в структурах міжнародної безпеки, забезпечує можливість спільних дій України та ЄС щодо боротьби зі злочинністю. У цьому контексті ефективна та цілеспрямована діяльність Міністерства внутрішніх справ із розгалуженою системою представників МВС за кордоном стає важливим чинником стабільності й безпеки. [1].

Дуже багато вітчизняних вчених досліджують це питання. Деякі з них: В. Авер'янов, І. Арістова, О. Бандурка, В. Басс, В. Бевзенко, О. Безпалова, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, В. Білоус, В. Гуславський, В. Демченко, О. Джа-

фарова, Є. Додін, М. Дорогих, А. Єлістратов, В. Заросило, А. Іванищук, А. Комзюк, С. Ківалов, В. Коваленко.

Наше життя не стоїть на місці, а стрімко біжить і необхідність законодавча врегульовувати актуальні зміни законодавства це нагальна потреба демократичного суспільства.

Законодавці та експерти нашої країни запозичують ефективний досвід зарубіжних країн з метою акумулювати досвід для ефективного закінчення реформ. Тому для аналізу беруть досвід, наприклад Франції, в правовій системі якої в організації слідчого апарату є самостійність слідчих суддів, підкорення їх лише закону, відсутність стороннього втручання в розслідування кримінальних справ. Певними повноваженнями під час розслідування злочинів наділений суддя зі свобод і ув'язнень. Контролює діяльність слідчих суддів слідчий орган, у роботі якого беруть участь судді апеляційного суду. Їхній процесуальний статус характеризується такими основними суттєвими ознаками: суддя діє в складі суду та призначається і звільняється з посади Президентом за поданням Міністра юстиції; рішення слідчий суддя приймає самостійно, крім взяття під варту; проводить слідчі дії, але позбавлений права порушувати кримінальну справу, пред'являти особі обвинувачення, складати обвинувальний акт після закінчення розслідування. Усі дії слідчого судді можуть бути оскаржені. Прокурор не наділений правом давати слідчому судді вказівки, обов'язкові для виконання, скасовувати його рішення. Слідчий суддя має право самостійно накладати значні штрафи на осіб, які неналежним чином виконують процесуальні обов'язки[2].

У своїй діяльності Міністерство внутрішніх справ України має керуватися положеннями Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, що визначає якісно новий формат відносин з ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» та є стратегічним орієнтиром системних реформ в Україні й перебудови системи правоохоронних органів зокрема [3].

Правоохоронна сфера в усі часи була однією з умов формування правової держави, адже вона є гарантом створення чіткого механізму контролю за правопорядком і закон-

ністю в суспільстві. Європеїзація суспільства, прагнення інтеграції в європейський простір, захист прав, свобод громадян, демократизація зумовлюють необхідність побудови якісно нової моделі правоохоронних органів, які відіграють визначальну роль у захисті прав і свобод людини та громадянина. Поширеність корупції в усіх ешелонах влади, зокрема і в самій правоохоронній сфері, свідчить про недосконалість і неефективність функціонування цих органів. Але кожен працівник поліції повинен розуміти що за будь яке порушення прав людини він повинен понести відповідальність. Що за його діями постійно стежить під луппою все суспільство. Що принцип невідворотності покарання має стосуватись і осіб які вповноваженні стояти по той бік закону. Перед законом мають бути всі рівні без виключення. А таке поняття як «Телефонне право», лобіювання інтересів, порушення Європейської конвенції з прав людини, низький професійний рівень вимагають негайної розробки державної політики щодо реформування, удосконалення та оптимізації правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ і ці фактори мають скоротитись до мінімуму. А якщо взяти до уваги значні резонансні злочини, які скоїли поліцейські, то можемо сказати точно, що працювати ще є над чим.

Потреба реформування правоохоронної системи закріплена на законодавчому рівні. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» «реформування правоохоронної системи з метою підвищення ефективності її діяльності на основі оптимізації структури, підвищення рівня координації діяльності правоохоронних органів, покращення їх фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового і кадрового забезпечення» є одним з основних напрямків державної політики з питань національної безпеки України у сфері державної безпеки[4].

Відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами[5]. Прикладами такої участі громадян стали включення представників громадськості до складу атестаційних комісій, запрошення їх до участі в роботі колегій. Зазначеним заходам сприяло формування при МВС України та обласних управліннях громадських рад із питань забезпечен-

ня прав людини, створення Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів національної поліції, що істотним чином вплинуло на рівень довіри суспільства до поліції та розширення і зміцнення таких відносин у майбутньому.

Відомчий контроль за забезпеченням прав і свобод громадян в адміністративній діяльності поліції є одним із видів контролю як функції управління і становить діяльність зі спостереження, аналізу й перевірки об'єктів контролю (органів та підрозділів поліції, працівників поліції), що спрямована на запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать установленим законодавством України та міжнародними правовими актами нормам правилам і стандартам у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина.

Окремим напрямком діяльності правоохоронних органів є розроблення алгоритму дій під час охорони мирних зібрань із метою забезпечення права громадян на свободу слова, вираження поглядів і переконань. У поліцейських підрозділах має бути запроваджено спеціальне навчання персоналу з метою забезпечення прав людини під час службової діяльності. Випадки застосування сили та фізичного примусу під час таких заходів мають бути чітко регламентовані нормативними приписами, у переважній більшості – санкціоновані й ретельно розглянуті керівництвом поліції разом з іншими органами, що контролюють діяльність поліції, з обов'язковою участю громадськості. Узагалі кажучи, парламент мав би ухвалити Закон про свободу мирних зібрань, в якому передбачити всі дії поліції в ситуаціях, які виникають під час мирних зібрань[6].

Одним способом вирішення недосконалості законодавства, що регламентує повноваження правоохоронних органів у сфері забезпечення особистих прав людини, є своєчасна ротація застарілих правових актів на більш досконалі й ефективні. Удосконаленню підлягають не тільки закони, а й відомчі нормативно-правові акти, особливо органів національної поліції. Їх головне призначення полягає в тому, що вони мають установлювати не повноваження окремих структурних підрозділів, а здійснювати розподіл загальної компетенції в сфері забезпечення конституційних особистих прав людини, яка вже визначена вищими

за юридичною силою правовими актами, між підрозділами національної поліції відповідно до поставлених перед ними завдань, а також враховуючи сили та засоби, якими вони володіють.

Висновки

Таким чином, можемо зробити висновки, що сфера адміністративно-правового забезпечення дотримання прав людини в правоохоронних органах України як системи еволюційних і революційних правотворчих заходів в умовах сучасних викликів побудована на людиноцентристській теорії адміністративного права та виконанні міжнародних зобов'язань України перед Європейською Спільнотою щодо утвердження принципу верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод. Забезпечення відновлення порушених прав повинно відбуватись у судовому порядку, а правоохоронні органи повинні сприяти у зборі необхідних доказів та безперешкодне їх надання за відповідним запитом.

Література

1. Длігач А. Інтеграційне середовище України. одно- та багатовекторність інтеграційного розвитку. URL: <http://pandia.ru/text/78/168/3404.php>
2. Шевченко Н.Л. Форми адміністративної діяльності публічної адміністрації щодо забезпечення дотримання прав людини в правоохоронних органах України: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_2/31.pdf
3. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Урядовий портал. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248387631
4. Братель С.Г. Шляхи реформування правоохоронної системи України. Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2015.С. 54-56
6. Конституція України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Захаров Є. Реформування органів внутрішніх справ та права людини URI . <http://khpg.org/index.php?id=1488907079>.

Literature

1. Dligach A. Integration environment of Ukraine. single- and multi-vector integration of development. URL: <http://pandia.ru/text/78/168/3404.php>
2. Shevchenko NL Forms of administrative activity of the public administration to ensure respect for human rights in the law enforcement agencies of Ukraine: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_2/31.pdf
3. Association Agreement between Ukraine and the European Union. Government portal. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?Art_id=248387631
4. Brother SG Ways to reform the law enforcement system of Ukraine. The role of law enforcement agencies in the formation of the rule of law in the context of Ukraine's European integration. National Academy of Internal Affairs. Kyiv. 2015.S. 54-56
6. Constitution of Ukraine: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Zakharov E. Reforming the bodies of internal affairs and human rights URI. <http://khp.org/index.php?id=1488907079>.

Shevchenko Nadiya Leonidivna

Associate Professor of Administrative Law and administrative process Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Doctor of Law
<https://orcid.org/0000-0001-8131-5757>
160619871@ukr.net

Bondar Valeria Valerievna

Head of the Department of Administrative Law and administrative process Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Candidate of Law, Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-3988-1568
valeriai777@ukr.net

RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF HUMAN RIGHTS BY THE POLICE DURING THE PERFORMANCE OF THEIR OFFICIAL DUTIES

Police officers have the right to respect for their dignity in the performance of their duties under the Constitution of Ukraine. The

same police officers are also obliged to ensure respect for human rights in the performance of their duties. This right is established by the current legislation of Ukraine and is fundamental for all parties without exception. Violations of human rights by Ukrainian police officers in the performance of their duties are most often caused by low levels of social respect for other citizens, constant stress during service and other objective factors. And the direct protection of violated rights is their judicial protection, as well as protection through an appeal to the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine. The law enforcement activity of the state is the leading guarantee of ensuring the rule of law and is carried out through a system of law enforcement agencies, which are directly responsible for ensuring the rights and freedoms of man and citizen from the greatest dangers, protection of public order; prevention, detection, detection and cessation of offenses; provision of administrative services. Among the problems solved by the people of Ukraine, one of the most pressing is the problem of human and civil rights. In order to fully realize the rights, freedoms and responsibilities of man and citizen, it is necessary to know them and be able to protect them. Article 19 of the Constitution of the legal order in Ukraine is based on the principles according to which no one can be forced to do what is not provided by law. Public authorities and local self-government bodies, their officials are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner prescribed by the Constitution and laws of Ukraine. Ukraine's European integration obliges our state to ensure the effective functioning of institutions that will guarantee the rule of law, respect for human and civil rights and freedoms, and their effective protection. One of such tasks is the establishment of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a civilian body of European standard.

Key words: human rights, integration, national police, human rights violations, legislative innovations.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

РУДНИЧЕНКО Світлана - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0001-5259-9682>
DOI 10.32782/NP.2021.3.29

Правоохоронні органи України покликані захищати права громадян та безпосередньо всіх людей, які перебувають у вітчизняному правовому полі. Вагомою складовою правоохоронної системи є діяльність дільничних офіцерів поліції. Саме вони перебувають у безпосередній близькості до населення для забезпечення профілактичних заходів. Адже злагоджена та ефективна превентивна робота це запорука безпечного суспільства та зменшення фактів вчинення адміністративних та кримінальних правопорушень. Дільничні офіцери поліції як вид державної діяльності, тобто як структурний підрозділ Національної поліції, покликаний врегульовувати основні соціально-правові потреби населення України. Їх основні напрямки діяльності, які націлено на охорону публічного порядку і боротьбу зі злочинністю, визначенні в чинних нормативно-правових актах, але не можна стверджувати що всі сфери суспільного життя можуть охопити дільничні офіцери та повноцінно здійснювати превентивні заходи для попередження правопорушень.

Ключові слова: законодавство, дільничні офіцери поліції, національна поліція, превентивна функція поліції.

Постановка проблеми

Процес реформування Національної поліції України почався в 2015 році, але багато нововведень впроваджується і в умовах сьогодення. Актуальним залишається проблема взаємодії поліції з населенням безпосередньо через дільничних офіцерів поліції.

Дану проблему вивчало багато вітчизняних вчених, серед них і такі як В. Б. Авер'янов, В. О. Басс, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, А. А. Бова, Ф. А. Буарі, В. І. Варивода, О. В. Джафарова, Д. С. Каблов, В. В. Ковальська, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, М. В. Лошицький, О. П. Поволоцький, О. В. Покоłodна, В. О. Соколов, Ю. О. Свеженцева, В. В. Сукачов, В. Д. Сущенко, В. Т. Томін, І. Ч. Шушкевич та ін.

Виклад основного матеріалу

Актуальні зміни у вітчизняному українському суспільстві та в його головних сферах (політичній та економічній) закономірно впливають на процес формування нових взаємовідносин між державою, її інституціями та громадянським суспільством. Налагоджена взаємодія органів державної влади і суспільства як злагодженого механізму – передумова стабільності та сталого розвитку кожної держави. Оскільки розв'язання проблем держави спільно із її соціумом є ознакою демократичного суспільства. Поліція покликана захищати права та свободи громадян незалежно від їх соціального статусу та інших розрізнявальних ознак, і без налагодженої взаємодії із іншими державними органами це робити неможливо. Адже всі державні інститути мають працювати як єдиний механізм [1, с. 7]. Одним із основоположних принципів діяльності поліції є взаємодія з населенням на засадах партнерства, який полягає в тісній співпраці з населенням, територіальними громадами,

громадськими об'єднаннями та спрямована на задоволення їхніх потреб.

На початку реформування правоохоронних органів було вибрано хибний напрямок щодо оптимізації відділів поліції та поліцейських в цілому що призвело до значного скорочення кадрів і саме в превентивних підрозділах серед дільничних офіцерів поліції. Але з роками спираючись на досвід закордонних партнерів в рамках адаптації законодавства до законодавства Європейського союзу було прийнято рішення про створення національного проекту "Поліцейський офіцер громади".

Цей проект стартував в 2019 році. Наразі вже більше і більше областей мають на своїй території таких офіцерів, оскільки це допомогло вирішити велику проблему взаємодії поліції та суспільства безпосередньо в сільській місцевості. Це допомагає своєчасно реагувати на правопорушення та визначати причин та/або умови учинення правопорушень, планування превентивних заходів на території обслуговування з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад [2].

Дільничні офіцери в сільській місцевості та у великих містах мають спільно із органами місцевого самоврядування впроваджувати спільні проекти або спільні заходи, спрямовані на превентивні заходи з метою попередження вчинення правопорушень. Так норми щодо проведення спільних проектів, програм і заходів відповідають ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», де зазначено, що діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб, а також п. 18 Європейського кодексу поліцейської етики 2001 року, у якому визначено, що поліція має бути організована в такий спосіб, щоб сприяла міцним зв'язкам поліції з громадськістю і, за потреби, – ефективній співпраці з населенням.

Не можемо не згадати, що на початковому етапі реформування правоохоронних органів значна кількість експертів наголошували на тому, що не лише правоохоронні органи, а й безпосередньо громада має пі-

клуватися про безпеку її членів. Цей процес має місце у всіх державах що мають розвинуте демократичне суспільство. Водночас те, якою саме має бути зазначена співучасть громади, донині залишається предметом дискусій з-поміж політиків, зокрема очільників відповідних міністерств [3]. Адже безпосередньо сам дільничний офіцер поліції має бути в курсі всіх нагальних питань які потребують вирішення на території обслуговування. В його інтересах сприяння їх вирішення щоб запобігти у майбутньому більш негативних наслідків або вчиненню правопорушень на території обслуговування.

Наприклад, це може бути сприяння у пошуку роботи особі що звільнилась із місць позбавлення волі, щоб в подальшому зменшити ризики вчинення правопорушень цією особою через брак коштів на речі першої необхідності.

Або наприклад, винесення пропозиції на сесію засідання депутатів органу місцевого самоврядування для виділення коштів на закупівлю камер відеоспостереження та їх встановлення для профілактики правопорушень та зниженню рівня крадіжок та інших правопорушень. Адже після проведення відповідних заходів та налагодженню взаємодії поліції та громади навіть місцеві підприємці та прості місцеві жителі будуть мати бажання допомогти дільничному офіцеру поліції для більш ефективного виконання службових обов'язків останнім [4].

Саме для забезпечення стабільної системи безпеки, запобігання злочинності в кожній малій і середній громаді було прийнято вірне рішення про заснування інституту «поліцейський громади». Найбільш великою проблемою правоохоронних органів у відповідній сфері є відсутність окремого закону, який би регулював діяльність саме цих поліцейських громад, бо їх повноваження хоч і схожі із дільничними офіцерами, але все ж досить відрізняються в сфері підпорядкування та фінансуванні. Не вирішеною проблемою у великих містах є кадровий голод в секторах превенції серед дільничних офіцерів поліції.

Адже дільничні офіцери поліції просто фізично не встигають охоплювати дільницю обслуговування не кажучи вже про якісні

профілактичні заходи з метою попередження вчинення правопорушень у різних сферах. Також залишається не вирішеним правове врегулювання діяльності добровільних помічників дільничних офіцерів поліції, так званих добровольців, або народних патрульних. Зокрема, потрібно розробити нормативний документ, який би законодавчо регламентував діяльність громадських (добровільних) помічників дільничних офіцерів поліції як важливого елемента участі громадян в забезпеченні громадської безпеки в громадах України з налагодження співробітництва поліції з населенням, залучення громадян до профілактики правопорушень, боротьби зі злочинністю [6].

Висновки

В умовах існуючих в Україні антисоціальних проявів держава шукає науково обґрунтовані форми і методи максимального зниження їх негативних наслідків, в тому числі вирішення завдань удосконалення охорони публічного порядку, забезпечення публічної безпеки та розкриття злочинів та взаємодії правоохоронних органів і суспільства. Визначальне місце у сфері попередження та профілактики злочинів покладено на дільничних офіцерів поліції, які мають забезпечувати превентивні заходи в рамках взаємодії з суспільством. І питання кадрового голоду в превентивних підрозділах поліції є основною актуальною проблемою правоохоронних органів.

Література

1. Хатнюк Ю., Гурковська К.- Зміст та перспективи взаємодії поліції і населення <http://chasycivil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/449/491>
2. Про Національну поліцію: Закон України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Дослідження роботи «шерифів» в Україні та світі <https://sheriffua.org/news/analitichni-statti/doslidzhennja-roboti-sherifiv-v-ukrajini-ta-sviti>
4. Дільничний у селі на Львівщині встановив 100 камер нагляду. [https://varta1.com.ua/news/na-lvivshhyni-dilnychnyj-ofitser-politsiyi-za-vlasnoyu-initsiatyvoyu-vstanovyv-u-seli-](https://varta1.com.ua/news/na-lvivshhyni-dilnychnyj-ofitser-politsiyi-za-vlasnoyu-initsiatyvoyu-vstanovyv-u-seli-bilshe-sta-kamer-ideosposterezhennya_36444.html)

[bilshe-sta-kamer-ideosposterezhennya_36444.html](https://varta1.com.ua/news/na-lvivshhyni-dilnychnyj-ofitser-politsiyi-za-vlasnoyu-initsiatyvoyu-vstanovyv-u-seli-bilshe-sta-kamer-ideosposterezhennya_36444.html)

5. «Поліцейський офіцер громади» – «пілотний проект» чи повсякденна робота поліції : <http://vgoru.org/index.php/politsiya-dlya-gromadi/item/36132-politseiskyi-ofitserhromady-pilotnyi-proekt-chy-povsiakdennia-robot-politsii>.

References

1. Khatniuk Yu., Gurkovskaya K.- Content and prospects of interaction between the police and the population <http://chasycivil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/449/491>
2. On the National Police: Law of Ukraine: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Research of the work of “sheriffs” in Ukraine and the world <https://sheriffua.org/news/analitichni-statti/doslidzhennja-roboti-sherifiv-v-ukrajini-ta-sviti>
4. A police officer installed 100 surveillance cameras in a village in the Lviv region. https://varta1.com.ua/news/na-lvivshhyni-dilnychnyj-ofitser-politsiyi-za-vlasnoyu-initsiatyvoyu-vstanovyv-u-seli-bilshe-sta-kamer-ideosposterezhennya_36444.html
5. “Community Police Officer” - “pilot project” or day-to-day work of the police: <http://vgoru.org/index.php/politsiya-dlya-gromadi/item/36132-politseiskyi-ofitserhromady-pilotnyi-proekt-chy-povsiakdennia-robot-police>.

*Rudnychenko Svetlana
Associate Professor of Administrative
Law and Administrative Procedure,
Kherson Faculty, Odessa State
University of Internal Affairs,
Candidate of Law
<https://orcid.org/0000-0001-5259-9682>
Srudnychenko1977@gmail.com*

CURRENT PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES

Law enforcement agencies of Ukraine are called to protect the rights of citizens and directly all people who are in the domestic legal field. An important component of the law enforcement system is the activities of district police officers. They are in the immediate vicinity of the

population to provide preventive measures. After all, coordinated and effective preventive work is the key to a safe society and reducing the number of administrative and criminal offenses. Precinct police officers as a type of state activity, ie as a structural unit of the National Police, designed to address the basic social and legal needs of the population of Ukraine. Their main activities, which are aimed at protecting public order and combating crime, are defined in the current regulations, but it cannot be said that all spheres of public life can cover district officers and fully implement preventive measures to prevent offenses. On November 7, 2015, the National Police of Ukraine was established. In 2016, the name "Service of District Police Officers" appeared. And at the end of July 2017, by order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Instruction on the or-

ganization of the activities of district police officers for № 650 was approved. In accordance with the above-mentioned normative acts, it has been determined that the POLICE STATION OFFICER is a representative of the police at the police station assigned to him. Administrative activity is one of the main areas of work of the district officer, which carries out the practical implementation of laws and regulations in the field of public order. Administrative activity of district police officers is purposeful, organizing executive and administrative activity, which consists in direct, daily, practical implementation of tasks and functions of the state to ensure public safety, protection of public order, fight against crime at the police station.

Key words: legislation, district police officers, national police, preventive police function.

ПРОФЕСІЙНА ПІДТРИМКА ТА ДОПОМОГА ПРАЦІВНИКАМ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: АДМІНІСТРАТИВНИЙ АСПЕКТ

СУББОТ **Анатолій Іванович** - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

УДК 342.922:351.74

DOI 10.32782/NP.2021.3.30

У статті розглянуто особливості професійної підтримки та допомоги співробітникам правоохоронних органів як з професійної позиції, так і адміністративно-правовими важелями. Досліджено напрямки подолання проблем професійної підтримки та допомоги співробітникам правоохоронних органів через здійснення самоосвітньої діяльності, високу соціальну і правову захищеність, правове становище, матеріальну забезпеченість (зокрема пенсійну), яка спонукає до професійного зростання і відповідального виконання обов'язків. Проаналізовано пропозиції вітчизняних і європейських науковців, щодо покращення професійної підтримки та допомоги співробітникам правоохоронних органів з урахуванням розвитку науки управління. Зазначено, що в свою чергу, характерною ознакою діяльності поліції розвинених країн світу є висока соціальна і правова захищеність поліцейського, що прямо впливає на його життєдіяльність. В той же час матеріальна забезпеченість спонукає його до відповідального виконання обов'язків, професійного зростання, тобто забезпечення належного рівня безпеки персоналу правоохоронних органів визначає престижність правоохоронної діяльності, загальне покращання ефективності роботи поліції. Щодо інших нематеріальних прав персоналу поліції, необхідно відзначити право на особливий правовий захист. Відповідно до кримінального законодавства та спеціальних законів як зарубіжних держав, так і України поліцейські охороняються від погроз, наклепу, образи, при цьому йдеться не тільки про захист від дій,

які є кримінальними правопорушеннями, але й від усіх інших, які перешкоджають виконання покладених на поліцію функцій. Практично в усіх країнах законодавством передбачена суворі відповідальність за образу, протидію або спричинення фізичної шкоди чиновникам поліції чи наклеп на неї. Стверджується, що вивчення, узагальнення, а найголовніше – впровадження досвіду надання допомоги та підтримки працівникам правоохоронних органів країн Європи дасть можливість перейти на якісно новий рівень роботи правоохоронних органів України, зміцнити засади забезпечення безпеки їх працівників, що, в свою чергу, стане гарантом сумлінного захисту правоохоронцями законних інтересів як кожного конкретного громадянина, так і держави в цілому.

Ключові слова: професійна підтримка, соціальна і правова захищеність, правове становище, допомога співробітникам правоохоронних органів.

Питання професійної підтримки та допомоги співробітникам правоохоронних органів є одним із найпріоритетнішим в процесі удосконалення механізму забезпечення особистої безпеки і, водночас, найменш досліджуваних у сфері доктрини. Так, у зв'язку із розвитком науки управління, а особливо у сфері діяльності правоохоронних органів, питання допомоги та підтримки атестованих співробітників перебуває у стані невизначеності. Зокрема, Лісун С.Л., зазначає, що метою професійної соціалізації працівників

правоохоронних органів є формування професійно-службової особистості працівника, за якої він здатний повноцінно та ефективно виконувати свої службові обов'язки, і, як наслідок, забезпечити своє життя та здоров'я від небезпечних ситуацій» [1].

Крім того, одним із напрямів подолання проблем професійної підтримки та допомоги співробітникам правоохоронних органів є забезпечення можливості здійснення самоосвітньої діяльності. Позиція В.М. Монастирського свідчить про те, що роль самоосвіти в процесі підвищення рівня професіоналізму і, як наслідок, забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних органів, є прогресивною та необхідною. Так, самоосвітню компетенцію правоохоронців автор розглядає як інтегровану якість особистості, що характеризується наявністю структурованих професійних знань, спеціальних умінь та навичок, мотивів, інтересу до самовдосконалення досвіду, самостійної підготовки, спрямованості на безперервну професійну освіту, ціннісних орієнтацій, які надають їй змогу успішно вирішувати питання власної самореалізації, самовиховання, саморозвитку. Більш того, самоосвіту потрібно розглядати в поєднанні соціально-правового, мотиваційного, пізнавального, емоційно-вольового (екстремального) і фахово-професійного компонентів.

Структуру самоосвітньої компетентності працівника міліції ми бачимо як поєднання таких компонентів:

- сформованість установки на соціальну відповідальність особистості перед собою, суспільством за свій рівень професійної (фахової) підготовки;
- розуміння власних потреб на підставі самоаналізу, рефлексії, самовраховання сильних та слабких сторін своєї професійної діяльності;
- відповідальність за організацію власної самостійної підготовки (самонавчання);
- мотивованість на постійний саморозвиток, самовдосконалення;
- уміння здобувати знання шляхом колективної діяльності, прийняття рішення на основі співробітництва;

– уміння розробляти та виконувати програми саморозвитку з урахуванням власних потреб і потреб суспільства [2].

Зважаючи на значення персоналу в правоохоронних формуваннях, відомий італійський дослідник А. Грассі підкреслює: «Особовий склад сил охорони порядку кінець кінцем відіграє вирішальну роль у тому, чи принеситимуть користь усі законодавчі та організаційні заходи, спрямовані на захист демократичних інститутів і боротьбу зі злочинністю. Тому основу будь-якої стратегії і тактики поліції складає їх кадрове забезпечення»[3]. Американський поліцейст Б. Лоу вважає: «Важливішим питанням управління поліцейськими системами в сучасному світі треба вважати, в першу чергу, повноцінне використання їх персоналу. Тільки він здатний забезпечити успіх усієї правоохоронної політики» [4,р.300].

Функціонування, використання та самопочуття персоналу будь-якої організації, його ставлення до професійних завдань, рівень мотивації значною мірою залежить від таких факторів, як наявність дієвої системи розвитку персоналу, справедливості оцінки його діяльності, можливість створити кар'єру, забезпечення відповідності матеріального винагородження умовам праці та персональному внеску кожного.

В свою чергу, характерною ознакою діяльності поліції розвинених країн світу є висока соціальна і правова захищеність поліцейського, що прямо впливає на його життєдіяльність. Матеріальна забезпеченість спонукає його до відповідального виконання обов'язків, професійного зростання, тобто забезпечення належного рівня безпеки персоналу правоохоронних органів визначає престижність правоохоронної діяльності, загальне покращання ефективності роботи поліції.

Враховуючи вищезазначене, у західних країнах значна увага приділяється забезпеченню відповідного соціального статусу працівника поліції, підбору кандидатів та науково обґрунтованому просуванню працівників поліції по службі. Поліцейський персонал є складовою національної бюрократії.

Враховуючи високу суспільну значимість поліцейської діяльності, законодавці більшості країн прагнуть забезпечити її так

би мовити безперервний характер. Тому у Великобританії, США, Швеції, Фінляндії, ФРН, Іспанії, Греції та інших державах поліцейським заборонено виявляти колективні протести у вигляді страйків та інших акцій, тому що це може привести до серйозних порушень правопорядку. Проте страйки та масові маніфестації інколи відбуваються. Так, у 1988 р. в Італії після вбивства терористами декількох карабінерів працівники поліції оголосили страйк з метою введення додаткових заходів щодо забезпечення свого правового захисту. У 1989 р. в Португалії охоронці правопорядку Лісабону вимагали від уряду права на створення власних профспілок [5, р. 13].

Призначення та положення інституту поліції обумовлює надання її персоналу цього ряду специфічних прав (і, відповідно, обов'язків), спрямованих на виконання правоохоронних функцій. При цьому законодавство встановлює лише загальні межі повноважень поліцейських. Зарубіжні дослідники звертають увагу на яскраво виявлений дискреційний характер багатьох поліцейських повноважень, особливо в країнах англосаксонської правової системи [6, р. 301].

Це призводить до того, що поліцейські, користуючись широкими повноваженнями на обшук, арешт, застосування сили, часто порушують права громадян. Однак це не знижує в цілому авторитет поліцейських, який, як вже зазначалося, достатньо високий у демократичних країнах. Уряди цих країн вважають за необхідне надання поліцейським права законної демонстрації сили для стримування злочинності, що знаходить розуміння у більшості населення.

Щодо інших нематеріальних прав персоналу поліції, необхідно відзначити право на особливий правовий захист. Відповідно до кримінального законодавства та спеціальних законів зарубіжних держав поліцейські охороняються від погроз, наклепу, образи, при цьому йдеться не тільки про захист від дій, які є кримінальними правопорушеннями, але й від усіх інших, які перешкоджають виконання покладених на поліцію функцій. Практично в усіх країнах законодавством передбачена сувора відповідальність за образу, протидію або спричинення фізичної шкоди

чиновникам поліції чи наклеп на неї. В Англії особа, яка сперечається з поліцейським, що вказав на порушення порядку, може бути звинувачена в образі та непокорі поліції та піддана ув'язненню на строк до 2 місяців. В Італії публічна образа поліцейських карається позбавленням волі на строк до 3 років. У ФРН за поширення наклепу щодо органів влади (у тому числі – поліції), за напад на її представників передбачено позбавлення волі на строк до 5 років або штраф. У Франції за усну образу поліцейських при виконанні службових обов'язків винні караються позбавленням волі на строк від 15 днів до 3 місяців або штрафом. Образливі дії відносно представників правоохоронних органів тягнуть позбавлення волі на строк від 1 до 6 місяців або штраф. За нанесення удару або скоєння іншого акту насилля щодо поліцейського винна особа може бути засуджена до 5-річного ув'язнення. У більшості штатів США напад на поліцейських або чинення їм опору тягне за собою штраф у розмірі від 5 000 до 10 000 доларів та (або) ув'язнення на строк від 3 до 10 років. У випадку умисного вбивства поліцейського або працівника ФБР винна особа засуджується до смертної кари або ув'язнення аж до довічного [7, р. 36].

Будь-яка влада в усі часи прагне обезпечити тих, хто захищає існуючий правопорядок, усвідомлюючи, що без цього їхня діяльність не буде достатньо ефективною та, крім того, таким чином на практиці забезпечується монополія держави на застосування санкціонованого насилля.

Дуже важливе значення для забезпечення відповідного соціального статусу мають також матеріальні права та привілеї (грошові виплати, надання житла, автотранспорту тощо). Особливу роль відіграють грошові виплати – заробітна плата та пенсія. Грошові утримання працівників правоохоронних органів є платою не тільки за працю, але й за лояльність до існуючої системи влади, готовність її захищати. Заробітна плата поліцейських розглядається як засіб, що дозволяє їм займати визначене соціальне становище, яке відповідає, по-перше, їх статусу як чиновників особливо важливої державної або муніципальної організації, якою є поліція, та, по-друге, їх посадам та функціям. Вона

включає оклад, надбавки за вислугу років, винагороди за додаткову або нічну роботу, наявність на утриманні дітей, компенсацію на неоднакову вартість життя у різних регіонах країни тощо. За результатами службової діяльності неодноразово можуть сплачувати преміальні винагороди. У деяких країнах (Франція, ФРН, Швеція, Норвегія, Данія) поліцейським надається безкоштовне або частково сплачене житло та медична допомога за рахунок державного або місцевого бюджету. Як приклад, у Швеції, для поліцейських, які працюють у службі кримінальної поліції, патрульній службі, підрозділах по боротьбі з масовими безладами та деяких інших, у вигляді додаткового стимулу встановлюються спеціальні виплати за ризик, пов'язаний з виконанням спеціальних функцій. Поліцейським компенсується перебування у відпустках, використання особистого транспорту у службових цілях та надаються деякі інші переваги порівняно з іншими категоріями службовців [8, с.10].

Для поліцейських, які працюють у службі кримінальної поліції, патрульній службі, підрозділах по боротьбі з масовими безладами та деяких інших, у вигляді додаткового стимулу встановлюються спеціальні виплати за ризик, пов'язаний з виконанням спеціальних функцій. Поліцейським компенсується перебування у відпустках, використання особистого транспорту у службових цілях та надаються деякі інші переваги порівняно з іншими категоріями службовців.

Поліцейські належать до тієї категорії суб'єктів, які з огляду на виконання специфічних обов'язків та професійної діяльності постійно перебувають у зоні підвищеного ризику й небезпеки. Соціальний захист поліцейських є одним з видів соціального захисту населення, який має певну специфіку, що зумовлена статусом суб'єкта соціального захисту. Від рівня соціального захисту поліцейського залежить результативність діяльності Національної поліції як правоохоронного органу загалом. Соціальний захист поліцейських потребує особливої уваги, адже йдеться про вагомий чинник мотивування поліцейського до виконання своїх завдань на високому професійному рівні, самовіддано й максимально ефективно [9, с.23].

Втім, зрозумілим є те, що ефективність діяльності поліції прямо залежить від якості її персоналу. А тому, професійній підтримці та допомозі персоналу працівникам правоохоронних органів повинен передувати правильний процес визначення вимог до кандидатів на діяльність в правоохоронних органах, оскільки, саме від неї і залежить обсяг допомоги, якої необхідно буде надати працівнику в майбутньому. На нашу думку, існує закономірність: «чим кваліфікованіший співробітник – тим меншої допомоги він потребуватиме під час безпосередньої професійної діяльності». У зв'язку із цим, до кандидатів на службу в поліції висувуються високі вимоги – адже поліцейський має великі повноваження і від його дій залежить і свобода особи, і інтереси держави. На відміну від службовців інших установ, які розглядаються як працівники окремої установи, поліцейські вважаються представниками держави в цілому, а не її окремого територіального чи галузевого підрозділу. Крім того, поліцейська служба пов'язана з постійними стресовими ситуаціями та ризиком. Англійські фахівці ще в 1920 р. констатували, що людина не може бути гарним поліцейським, якщо не володіє більш ніж середніми розумовими здібностями, гарною пам'яттю і спостережливістю, у ній повинні поєднуватися високі моральні якості, які не є обов'язковими для людей іншої професії. Вона завжди повинна діяти тактовно і розсудливо і виявляти ініціативу в різних непередбачених обставинах. На поліцейського покладається набагато більше відповідальності, ніж на посадових осіб іншої спеціальності.

Формально основним при комплектуванні кадрів поліції є проголошений ще в період Великої Французької революції 1789 р. принцип «рівної доступності», згідно з яким всі громадяни мають рівні права на заняття державних і муніципальних посад, якщо вони володіють для цього необхідними здібностями й особистими якостями. Особливо чітко цей принцип визначений в американському законодавстві: «Акті про цивільні права» 1964 р., «Акті про реабілітацію» 1973 р., «Акті про дискримінацію за віком при працевлаштуванні» 1967 р., «Акті про непрацевдатних американців» 1992 р. тощо. У США

законодавча база з проблеми «рівної доступності» використовує два підходи: 1) захист від дискримінації громадян за певними критеріями: релігії, кольору шкіри, національного походження і т. ін.; 2) законодавча заборона поліцейській владі використовувати тести чи проводити такі іспити, що мають дискримінаційний характер. Для забезпечення добору кандидатів у світлі вимог законодавчих актів уряд США розробив ряд програм, зміст яких зводиться до таких положень:

– Міністерство внутрішніх справ пропонує спеціальні курси для представників меншин, щоб допомогти їм підготуватися до процедури добору;

– група досвідчених фахівців, яка фінансується приватними фондами, займається підготовкою інструкторів поліцейських академій в області розуміння концепції «рівної доступності» [10, с. 19, 22–23].

Крім того, в усіх закордонних державах (до речі, як і в Україні), існує ряд умов, яким повинні відповідати претенденти на роботу в поліції. Їх можна умовно поділити на загальні (для всіх державних і муніципальних службовців), які, як правило, припускають наявність громадянства, володіння цивільними і бездоганними моральними якостями, і спеціальні (обумовлені специфікою поліцейської діяльності), які вимагають досягнення визначеного віку, необхідного рівня освіти і фізичних даних, відсутності кримінального минулого. Претендент не повинен в минулому бути звільненим з державних і муніципальних установ за здійснення дисциплінарних провин чи аморальну поведінку та має витримати перевірку необхідних здібностей щодо логічного мислення, прояву ініціативи, швидкої реакції та ін. Щодо віку претендентів, то він варіює залежно від призначення. У різних країнах мінімальний та максимальний вік кандидатів на службу різний, але всюди враховується, що молоді люди, звичайно, краще і швидше піддаються виховному впливу, освоюють нові обов'язки, менше схильні змінювати професію, більш сильні і витривалі. Враховується також, що для отримання пенсії після закінчення служби необхідно мати відповідну вислугу років.

Організація конкурсів регламентується як законодавством, так і підзаконними нор-

мативними актами. Проводяться конкурсні випробування у декілька етапів. На першому етапі з кожним конкурсантом, який формально відповідає загальним та спеціальним вимогам, проводиться усна співбесіда, метою якої є виявлення мотивів, якими він керується, виявляючи бажання служити в поліції, його загальнокультурний рівень, особисті якості, соціальна та політична орієнтація тощо. На другому етапі перевіряються повідомлені кандидатом особисті дані, причому перевірка проводиться усіма наявними у розпорядженні поліції засобами, у тому числі і за допомогою оперативно-розшукових заходів. Особливо старанно збирається та вивчається інформація щодо моральних якостей, минулої суспільної діяльності, політичних симпатій, можливих конфліктів з законом, матеріального стану, відносин у родині, зв'язків тощо. Третій етап – перевірка фізичних даних кандидата, а четвертий – письмові та усні іспити. Ті, хто їх витримав, заносяться до списку, де класифікуються відповідно до загальної кількості отриманих балів. У цьому порядку і відбувається призначення, яке здійснюється актом уповноваженої посадової особи. Зауважимо, що відмова переможця конкурсу принести присягу автоматично припиняє відносини між цією особою і адміністрацією.

Взагалі для багатьох зарубіжних країн типовим є нерозривний зв'язок комплектування кадрів і проходження служби в поліції з навчанням персоналу. Призначення майже на всі посади, за винятком вищих, просування працівників по службових щаблях, переміщення з однієї галузевої ланки в іншу обумовлено успішним проходженням курсу професійної підготовки, який, звичайно, складається з двох етапів – навчання в одному зі спеціальних навчальних закладів і практики. Після закінчення навчання укладаються договори про службу в поліції на певний строк (від 3 до 5 років) та приймається присяга. Договори, як правило, регулюють розмір заробітної плати різних категорій поліцейського персоналу, винагороди за понаднормову працю, надбавки за роботу у нічний час, оплату за вислугу років, а також норми робочого часу, порядок накладення та оскарження дисциплінарних стягнень, правила

просування по службі в межах органу та інші питання [11, р. 98].

У подальшому просування по службі полягає у підвищенні за посадою, у чині, званні або ранзі. Найбільш істотно на правове становище працівника впливає переміщення нагору по посадових ієрархічних щаблях. Воно прямо пов'язане із зростанням обсягу повноважень, відповідальності, розміру заробітної плати (різних надбавок у тому числі), досягненням певного чину, звання або рангу, передбаченого для даної посади. Просування по службі – докорінне питання кадрової політики в поліції. Вважається, що працівник діє з повною віддачею сил лише тоді, коли він повністю задоволений своєю службовою посадою і розраховує на подальше підвищення. Отже, своєчасне підвищення по службі повинно розглядатися як умова, що забезпечує працездатність персоналу. При посадовому підвищенні працівнику знов потрібно пройти процедуру конкурсного вступу до поліції з дотриманням усіх встановлених правил, якщо, звичайно, не йдеться про посаду, яка заміщується у дискреційному порядку або шляхом виборів. У нормативних документах, регламентуючих порядок службового просування працівників, точно не визначено, які дані потрібно мати кандидату на висування. Але виходити пропонують із відповідності якостей і навичок працівника не тому становищу, яке він займає, а тому, на яке претендує. Крім того, враховується освітній рівень, підсумки службового атестування, а при необхідності – наявність визначеного стану вислуги.

У більшості зарубіжних країн відстоюванням інтересів персоналу поліції, а також залученням їх до управління справами органів поліції займаються професійні об'єднання персоналу поліції. Організаційно-правові основи їх діяльності регламентуються законодавством держав. Професійні союзи поліцейських створюються на добровільній основі і наділяються правами юридичної особи. На відомчому рівні вони мають право вносити керівництву пропозиції з широкого кола питань щодо функціонування поліцейських органів і підрозділів, комплектування, навчання, матеріального забезпечення персоналу, організації культурно-масових і

спортивних заходів, встановлення контактів між поліцією, регіональною владою і громадськістю тощо. При дотриманні необхідної процедури профспілки можуть організовувати мітинги, збори, проходження, видавати і розповсюджувати власну друковану продукцію.

Національні професійні об'єднання поліцейських мають певну своєрідність. Так, у Великобританії існують Поліцейська федерація Англії та Уельсу, Поліцейська федерація Шотландії та Поліцейська федерація Північної Ірландії. Членами Поліцейської федерації Великобританії (далі – Поліцейська федерація) після зарахування на службу стають всі поліцейські службовці, які мають поліцейський ранг від констебля до суперінтенданта. Сьогодні Поліцейська федерація стала національним голосом поліцейських у проведенні переговорів щодо оплати та інших умов служби. Існує Поліцейська федерація за рахунок добровільних внесків її членів, а також інших благодійних внесків. Фонди Федерації використовуються переважно для забезпечення послуг її членам, серед яких: консультації юристів; цивільні позики; консультації з питань компенсацій; апеляція з дисциплінарних питань; медичні компенсації; консультації та поради з питань сексуальної та расової дискримінації; роз'яснення, поради з пенсійних питань; загальні консультації з питань соціального захисту та проблем, пов'язаних з персоналом; переговори на національному рівні з питань заробітної плати поліцейських та умов служби; проведення компаній за посилення особистого захисту. Серед головних проблем, на вирішення яких спрямовані зусилля Федерації, відзначимо, насамперед, питання оплати праці поліцейських та умови їх служби (процедура розгляду скарг та проступків, організація робочого часу, додаткові виплати, щорічні відпустки, відпустки у зв'язку з хворобою, проблеми материнства та батьківська відпустка, різні види допомоги, здоров'я та безпека персоналу, різноманітність поліцейської служби). До пріоритетних напрямів діяльності Поліцейської федерації відносяться також забезпечення політики рівних можливостей серед персоналу поліції та попередження «булінгу» на робочих місцях.

Разом з тим у Великобританії залежно від потреб, інтересів і т. ін. певних категорій службовців поліції формуються різні поліцейські асоціації (Асоціація головних офіцерів поліції, суперінтендантів, жінок-поліцейських, чорношкірих поліцейських та поліцейських азійського походження тощо), які відіграють важливу роль у підвищенні ефективності поліцейської служби, її відповідності як загальним, так і індивідуальним цілям та потребам кожного працюючого, впливають на формування та розвиток загальної культури поліції [12, р. 100]. В Італії з 1981 р. діють близько дев'яти профспілок поліцейських. Провідними серед них є: Автономна профспілка поліції, що здійснює близьку до поліції керівництво МВС політику, та «опозиційна» їй Об'єднана профспілка працівників поліції, що тісно співпрацює із загальнонаціональними профспілками і користується підтримкою деяких лівих і центристських політичних рухів. Між цими двома професійними асоціаціями виникають серйозні розбіжності як із загальних, так і з окремих проблем статусу, соціально-правового захисту поліцейських службовців і боротьби зі злочинністю [13, с. 49]. Зауважимо, що профспілки створюються не у всіх ланках поліцейського апарату, а лише там, де працівники не є військовослужбовцями, зокрема членство в них заборонене для чинів жандармерії у Франції, Португалії, Греції, карабінерів в Італії, воєнізованих формувань «Хемверн» у Швеції, Данії та Норвегії.

Нарешті, важливе місце у системі професійної підтримки по роботі з персоналом поліції, надання працівникам необхідної допомоги займають служби соціального забезпечення, які функціонують як складова відділів по роботі з персоналом, та допомога з боку різноманітних фондів тим поліцейським та членам їх сімей, які потребують такої допомоги.

Наприклад, у Великобританії функціонують служба соціального забезпечення Thames Valley Police та благодійні фонди: Гарней фонд (Garney Fond), Благодійний фонд (Фонд взаємодопомоги), Поліцейський благодійний фонд, Благодійний фонд для цивільних службовців поліції, Благодійний фонд для спеціальних констеблів, Центр реа-

білітації поліцейських, Фонд для членів сімей поліцейських, які перебувають на їх утриманні, Національний поліцейський фонд – освіта, Схема колективного страхування від нещасних випадків та страхування життя, Схема допомоги у випадку смерті, Товариство поліцейської взаємодопомоги, Спеціальні схеми для жінок та чоловіків, які захворіли на рак, Страхування погашення позик, Допомога у період тяжких втрат, Допомога пенсіонерам поліції тощо [14, с. 84–90].

Особливого значення з процесі допомоги та підтримки персоналу працівників правоохоронних органів набуває соціальна та матеріальна допомога. Аналіз чинного законодавства України та зарубіжних країн дав змогу стверджувати, що в такому випадку існують відмінності в організації забезпечення особистої безпеки працівників правоохоронних

Так, якщо в Україні належний соціальний статус правоохоронця здебільшого лише проголошується (і розглядається, в основному, як перспективне завдання), то в розвинених західних країнах соціальний статус працівника поліції не тільки юридично закріплюється, але й реально здійснюється. В даному випадку допомога персоналу повинна здійснюватись у формі надання достатнього соціального пакету. В першу чергу, це стосується і питань грошового утримання і забезпечення житлом, соціального та медичного страхування, інших питань матеріального забезпечення, а також належного правового захисту та його гарантій.

Досвід аналогічної роботи за кордоном свідчить, що представники державної влади європейських країн суворо контролюють, щоб грошове утримання поліцейського завжди залишалось на достатньо високому рівні порівняно з іншими професійними групами населення. Окремо також слід зазначити про надзвичайно широке застосування в роботі правоохоронців зарубіжних країн науково-технічних засобів, постійне впровадження наукової організації праці, що дозволяє більш якісно виконувати покладені на представників поліції правоохоронні функції.

Таким чином, вивчення, узагальнення, а найголовніше – впровадження досвіду надання допомоги та підтримки працівникам правоохоронних органів країн Європи дасть

можливість перейти на якісно новий рівень роботи правоохоронних органів України, зміцнити засади забезпечення безпеки їх працівників, що, в свою чергу, стане гарантом сумлінного захисту правоохоронцями законних інтересів як кожного конкретного громадянина, так і держави в цілому.

Література

1. Лісун С.А. Психологічні особливості професійної соціалізації правоохоронця / С.А. Лісун // Проблеми загальної та педагогічної психології. – т.3. – ч.3. – С.242-247 – С.243-244].
2. Монастирський В.М. Шляхи оптимізації самоосвітньої компетентності працівників міліції в системі службової підготовки / В.М. Монастирський // Вісник Національної академії державної прикордонної служби України. - №1. – 2011. – С. 10-22. – С.14
3. Grassi A. Principi di Servizi di Stato. – R., 1990.
4. Low B. Police Management. – №.У., 1985.
5. Polizia moderna. – 1988. – №8.
6. Mauro S. La Polizia Contemporanea. – R., 1993.
7. Polizia Internazionale. – R., 1995.
8. Пихтін М.П. Організаційно-правові основи діяльності поліції Швеції (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Пихтін Микола Порфирійович.- К., - 2009. – 20 с.
9. Марусевич Д.О. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту поліцейських: дис... д-ра філософії з права. наук : 081-право. Київ, 2021. 236 с.
10. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): [монографія] / В. І. Барко. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 296 с.
11. Forza A., Amato C. La Polizia contemporanea. – R., 1995.
12. Patric C. The Police. Crime and Society. – L., 1972.
13. Байтин М. И. Сущность права / М. И. Байтин. – Саратов: Изд-во Саратовского государственного университета, 2001. – 312 с.
14. Матюхіна Н. П. Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку

SUMMARY

The article considers the features of professional support and assistance to law enforcement officers both from a professional point of view and administrative and legal levers. The directions of overcoming the problems of professional support and assistance to law enforcement officers through self-educational activities, high social and legal protection, legal status, material security (including pensions), which encourages professional growth and responsible performance of duties. The proposals of domestic and European scientists to improve the professional support and assistance to law enforcement officers, taking into account the development of management science, are analyzed. It is noted that in turn, a characteristic feature of the police in developed countries is the high social and legal protection of the police, which directly affects his life. At the same time, material security encourages him to perform his duties responsibly, to grow professionally, ie to ensure an adequate level of security for law enforcement personnel, determines the prestige of law enforcement activities, and the general improvement of police efficiency. With regard to other intangible rights of police personnel, the right to special legal protection should be noted. According to the criminal law and special laws of both foreign countries and Ukraine, police officers are protected from threats, slander, insults, and this is not only protection from actions that are criminal offenses, but also from all others that impede the execution of police duties, functions, in almost all countries, the law provides for strict liability for insulting, counteracting or causing physical harm to or slandering police officers. It is argued that the study, generalization, and most importantly - the introduction of experience in providing assistance and support to law enforcement officers in Europe will allow to move to a qualitatively new level of law enforcement in Ukraine, strengthen the security of their employees, which in turn will guarantee good protection, law enforcement officers of the legitimate interests of each individual citizen and the state as a whole.

Key words: professional support, social and legal protection, legal status, assistance to law enforcement officers.

та управління: монографія / Н.П. Матюхіна, за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. – Х.: Консум, 2001. – 131 с.

ЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ У РОБОТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

КОРОЛЬ Олександр Васильович - здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

<https://orcid.org/0009-0007-4203-4443>

УДК 342.95

DOI 10.32782/NP.2021.3.31

У статті з'ясовано значення законності та дисципліни у роботі Національної поліції України, визначено їх вплив на професійну діяльність поліцейських та на виконання поліцейськими своїх посадових обов'язків. Зазначено, що підвищення рівня дотримання законності та дисципліни поліцейським було покладено в основу реформування системи правоохоронних органів в Україні в 2015 році, а тому в оновленому профільному Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII є чимало норм, які стосуються дотримання законності та дисципліни поліцейськими. Автором наголошено на тому, що законність та дисципліна розглядається як важливий елемент роботи органу поліції, а сутність цих понять полягає в тому, що дотримання законності та дисципліни є передумовою формування у звичайних пересічних громадян нашої держави довіри до органів поліції; є умовою ефективного функціонування держави в цілому, оскільки поліція є складовою державної влади; є показником розвитку демократії, якості дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб у суспільстві, а також зміцнення правопорядку у державі загалом. Наголошено й на тому, що забезпечення дисципліни і законності в Національній поліції спрямоване на створення необхідних умов для ефективного функціонування цього органу, в тому числі й шляхом впливу на правосвідомість поліцейських та має за мету підвищення рівня дотримання службової дисципліни в органах поліції. Особливу увагу у статті приділено питанню правильного розуміння полі-

цейськими своїх повноважень та виконання ними своїх професійних обов'язків, запобігання розвитку корупції у вказаному органі, захисту власної (особистої) безпеки поліцейського при виконанні ним своїх повноважень, безпеки осіб, з якими поліцейський працює та контактує у процесі виконання ним своїх повноважень. Автор вважає, що дотримання поліцейськими законності у своїх діях та дисципліни сприяє стимулюванню належної поведінки не тільки поліцейськими, а й керівниками органів поліції, так і іншими особами.

Ключові слова: поліцейський, орган Національної поліції, законність, дисципліна, дотримання.

Вступ

Однією із причин реформування системи правоохоронних органів в Україні у 2015 році стала необхідність підвищення рівня законності у роботі органів поліції та необхідність удосконалення регулювання питання службової дисципліни, в тому числі й посилення розуміння того, що кожний окремий поліцейський є особистістю, особою, яка самостійно уповноважена на здійснення захисту громадян у суспільстві. Питання дисципліни є важливим, оскільки від законності дій поліцейських та дотримання ними норм закону при виконанні посадових обов'язків залежить і довіра звичайних громадян до поліції та правоохоронних органів в цілому. Так, однією із причин проведення реформи поліції С.О. Кіщенко називає саме «низький рівень довіри громадян до поліції:

суспільство сприймає співробітників органів внутрішніх справ як загрозу власній безпеці через систематичні випадки порушень з боку правоохоронних органів, пов'язані із діями з недотримання прав людини, погрозами, фізичним та психологічним тиском, побоями, тортурами, жорстоким та нелюдським поведінням і навіть випадками смерті затриманих під час перебування у відділеннях міліції (зараз - поліції); існує зневіра у професійних якостях міліціонерів (зараз - поліцейських), у їх здатності захистити права та майно окремо взятого громадянина» [1, с. 12]. Всі наведені вище фактори говорять про те, що на практиці мають місце порушення поліцейськими основних нормативно-правових актів, які стосуються питань поведіння із особами, які вчинили адміністративне правопорушення чи кримінальний злочин, вчинення неправомірних дій при затриманні особи чи при застосуванні до них заходів примусового характеру, при триманні під вартою чи адміністративному затриманні тощо. Непоодинокими є випадки порушення заходів безпеки, які стосуються поведіння зі зброєю, при зберіганні, обліку, перевезення та використанні зброї, боєприпасів, проведення перевірки документів в осіб, здійсненні огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень та при вчиненні ряду інших процесуальних дій. Всі ці порушення є наслідком нерозуміння сутності та значення законності та дисципліни в роботі органів поліції, розуміння того, що кожний поліцейський має уособлювати законність та справедливість, ставлячи ступінь своєї процесуальної свободи із чітко визначеними нормами законодавчих та підзаконних актів, не допускати свавілля при виконанні своїх посадових обов'язків, а прийняті рішення в обов'язковому порядку мають відповідати букві закону.

Окремі проблеми розуміння законності та дисципліни в роботі органів Національної поліції досліджували такі вчені як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Є.І. Бакутін, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, О.І. Безпалова, В.М. Гаращук, В.М. Зінченко, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпак, А.Т. Комзюк, А.В. Кубаєнко, В.О. Ми-

хайлов, О.І. Остапенко, Д.М. Полонський, М.М. Прокоф'єв, В.В. Сокурєнко, М.М. Тищенко та інші. Законність і дисципліна - це ті категорії, які стоять поруч один з одним та мають стосуватися всіх поліцейських та всіх працівників поліції, а тому актуальність дослідження цих понять не зменшується. Можемо, навіть, говорити про підвищений рівень актуальності дослідження законності та дисципліни в органах Національної поліції, що обумовлено введенням воєнного стану та тими умовами, протягом яких Україна живе вже понад рік. З огляду на це, важливо не тільки розуміти термінологічне значення поняття «законність» та «дисципліна», а саме розуміти значення цих понять у професійній діяльності поліцейських та їх вплив на виконання поліцейськими своїх посадових обов'язків.

Постановка завдання

Метою статті є дослідження значення законності та дисципліни в роботі органів Національної поліції. Для вирішення поставленої мети у статті досліджується вплив законності та дисципліни на формування правильного розуміння поліцейськими своїх повноважень та виконання ними своїх професійних обов'язків, проводиться аналіз норм законодавства щодо закріплення правових основ законності та дисципліни та встановлюється взаємозв'язок сутності дотримання законності та дисципліни з іншими явищами у державі: повагою до професії поліцейського, довірою до поліцейського демократією тощо.

Результати дослідження

Про необхідність дотримання законності та дисципліни зазначено, перш за все, на рівні законодавства. Проаналізуємо норми профільного Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII щодо дотримання законності та дисципліни поліцейськими. Так, статтею 3 визначено правову основу діяльності поліції, тобто визначено сукупність тих актів, які є ключовими у формуванні основ діяльності поліції та її органів. Більш чітко про необхідність дотримання законності та дисципліни у роботі поліції визначено у статті 6, яка закріплює

принцип верховенства права, статті 7, яка проголошує необхідність забезпечення дотримання прав і свобод людини під час виконання своїх завдань поліцією. Статтею 8 зазначено про необхідність поліції «діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Чітко вказано на те, що поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази. Накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України» [2]. Отже, з наведеного вище можемо зробити висновок, що основу діяльності органів поліції становлять не тільки рівень їх компетентності, порядності, добросовісності, а саме дотримання законності та дисципліни в органах поліції, при виконання своїх службових обов'язків та реалізації завдань органів Національної поліції.

Переходячи до питання окреслення значення забезпечення дисципліни та законності в Національній поліції, варто окремо наголосити на тому, що часто це питання розглядається досить вузько. Ми ж є прихильниками думки, відповідно до якої законність та дисципліна розглядається, як важливий елемент роботи органу поліції, а тому їх значення полягають в наступному:

1) забезпечення законності і дисципліни в Національній поліції, на нашу думку, є передумовою формування у звичайних пересічних громадян нашої держави довіри до органів поліції, довіри до кожного представника поліції. На сьогодні, незважаючи на процес реформування органів поліції питання законності їх діяльності та дисципліни, на жаль, залишається відкритим. Це пов'язано із різними причинами, серед яких основне місце відведено саме недосконалої кадрової політики як серед звичайних поліцейських, так і серед керівного складу поліції. Така думка висловлена та підтримана Ю.Р. Молчановим, який говорить про те, що у громадян має бути впевненість в тому, що персонал правоохоронних органів: 1) кваліфіковано здійснює правоохоронну ді-

льність щодо попередження злочинності, розкриття вчинених злочинів та охорони громадського порядку; 2) чесно виконує свої обов'язки та дотримується законів; 3) допомагає пересічним людям; ставиться до всіх людей із повагою [3, с. 238]. Отже, вчений вказує на те, що поліцейські мають виконувати свої функції кваліфіковано, професійно, неупереджено, швидко та оперативно, а також із розумінням того, що вони працюють, перш за все, на благо держави, на забезпечення правопорядку у суспільстві, на допомогу звичайним людям. Довіра до поліцейських формується саме у процесі виконання ними своїх функцій, особливо при взаємодії з іншими суб'єктами правовідносин, різноманітними категоріями громадян та осіб, які звертаються за допомогою, так і у взаємовідносинах з особами, які стали учасниками певних правовідносин. Формування довіри громад до органів поліції, беззаперечно, є багатоаспектним явищем та вимагає детальної аргументації, проте практика говорить про те, що незаконні дії органів поліції видно одразу, а резонансність певних ситуацій, в яких фігурують конкретні представники органів поліції значно підбивають авторитет не тільки окремого структурного підрозділу, а й Національної поліції, як органу та загалом держави;

2) забезпечення дисципліни і законності в Національній поліції є умовою ефективного функціонування держави в цілому, оскільки Національна поліція у відповідності до Положення про Національну поліцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 року № 877 є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [4], а отже є складовою державної влади. Тому, погодимося із думкою А.А. Астаф'єва, який говорить про те, що «дисципліна є обов'язковою умовою високої ефективності цього різновиду державної служби. Зміцнення рівня службової дисципліни в

середовищі Національної поліції має першочергове значення для створення сприятливих умов функціонування державної влади. Невиконання чи неналежне виконання поліцейськими вимог службової дисципліни не тільки дискредитує Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади, що служить суспільству, створює умови для корупції та зловживань, ставить під загрозу охорону прав і свобод громадян, а також підриває загалом підвалини державного ладу» [5, с. 10]. Про вплив законності та дисципліни у роботі поліцейських на формування належного ставлення громадян у державі, що в цілому впливає й на функціонування всього державного апарату, говорив і М.М. Прокоф'єв, який, на нашу думку, досить влучно зазначив, що «саме поліцейські наочно показують ставлення влади до закону. Діючи в установленому законом порядку, вони стають в очах населення виконавцями офіційно встановлених державною владою правил поведінки. Тому оцінка діяльності, як позитивна, так і негативна, виражає відношення населення до чинного законодавства. При цьому різко негативно громадянами відразу сприймається відступ від закону» [6, с. 240]. Вимагаючи дотримання прийнятих законів та актів від інших осіб, поліцейські власне мають не тільки активно діяти у сфері виявлення винних осіб та застосування до них покарання, а й подавати належний приклад дотримання ними законності та дисципліни, бути належними прикладом для звичайних людей у питаннях застосування законів, бути дисциплінованими, поважати норми права та дотримуватися закону як в службовій, так і поза службовій діяльності;

3) забезпечення законності та дисципліни в органах Національної поліції є показником розвитку демократії, якості дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб у суспільстві, а також зміцнення правопорядку у державі. Як стверджує Є.І. Бакутін «діяльність поліції – одна з основ у справі зміцнення та розвитку загальноєвропейських цінностей. Проте, щоб вона була ефективною, дуже важливо, щоб поліція поважала права людини, законність і принципи демократії – інакше ці загальноєвропейські цінності опи-

няться під загрозою. Вимоги до дотримання прав людини відображаються через повагу до законності, яка, у свою чергу, є суттєвим елементом демократії. Дотримання основних прав і свобод людини у діяльності поліції є головною характерною рисою поліції, що служить суспільству, в якому панує закон» [7, с.209]. Що стосується зміцнення правопорядку, то в даному випадку варто згадати розуміння законності у діяльності поліції, яке запропоноване Д.М. Полонським. Вчений під законністю у діяльності поліції пропонує розуміти правовий режим функціонування поліції, спрямований на зміцнення правопорядку в суспільстві, за якого система поліцейських служб підрозділів повинна суворо дотримуватися вимог чинного законодавства й забезпечувати безумовне виконання загальних і спеціальних правових норм іншими учасниками відповідних правовідносин [8, с. 12]. Ключовим у вказаному визначенні, на нашу думку, є, по-перше, факт того, що поліцейські служби мають дотримуватися законності, а по-друге, саме дотримання законності з боку представників органів поліції має спонукати інших суб'єктів у суспільстві до належної та законної поведінки, дотримання ними приписів закону та не вихід за його межі. Досліджуючи питання законності у суспільстві в цілому В.А. Довбиш називає, як ми вже говорити, певні умови законності, серед яких чи не ключове місце займає саме високий рівень правової культури населення, тобто коли власна поведінка не порушує правових норм [9, с. 2].

Демократія утверджує законність і навпаки, тому погодимося із думкою П.О. Коломійцева, що «очевидним є те, що порядок у суспільстві, який не ґрунтується на законності, може бути досягнутий і без дотримання законності. Встановлюючи і підтримуючи порядок у суспільстві нелегітимними засобами, держава заперечує демократію, нехтує правами і свободами громадян» [10, с.171]. Враховуючи наведене вище, можемо говорити про те, що і в роботі органів Національної поліції дотримання законності є показником рівня демократії у всій державі, оскільки саме виключно правомірними діями поліцейських забезпечується не пору-

шення прав, свобод та законних інтересів інших фізичних осіб при виконанні своїх повноважень та при застосуванні наданих поліцейським прав;

4) забезпечення дисципліни і законності в Національній поліції спрямоване на створення необхідних умов для ефективного функціонування цього органу, в тому числі й шляхом впливу на правосвідомість поліцейських. Характеризуючи законність та дисципліну як правові категорії у суспільстві в цілому К.О. Голікова зазначає, що «дисципліну можна визначити як умову ефективного функціонування суспільства і держави, стан суспільних відносин, що передбачає особливі форми зв'язків і стосунків між суб'єктами дисциплінарних відносин, які спрямовані на неухильне додержання (виконання) встановлених у державі та суспільстві загальнообов'язкових вимог» [11, с. 110]. Тобто, ми маємо на увазі те, що дотримання законності та дисципліни безпосередньо впливає на належний рівень функціонування органу поліції, в тому числі й впливає на стан роботи кожного поліцейського. Законність та дисципліна, беззаперечно, впливають на рівень правосвідомості особи, яка працює в органі поліції і чим більші вимоги встановлені до дотримання законності та дисципліни, чим більший контроль за виконанням законів та дотримання дисципліни, тим ефективнішим буде вплив на свідомість конкретного поліцейського щодо необхідності діяти виключно у визначених законом межах та із дотриманням відповідного рівня дисципліни. Досліджуючи значення законності та дисципліни у діяльності органу поліції та їх впливу на особу та її правосвідомість варто згадати думку Г.П. Клімової, яка основною умовою панування законності називає якісні закони, на яких вона ґрунтується. А неякісний та неефективний закон — це закон, прийнятий без урахування основ природного права, без належного вивчення природи і структури соціальних потреб, якими він був покликаний до життя, без урахування специфіки правосвідомості і правової культури тих суб'єктів, на яких його було розраховано [12, с. 166-167]. Отже, законність та дисципліна досить позитивно впливає не тільки на безпосереднє функціо-

нування органів поліції, а й має позитивний вплив на правосвідомість окремих поліцейських, формування якої здійснюється саме у процесі дотримання закону та дисципліни в органі поліції;

5) забезпечення дисципліни і законності в Національній поліції має за мету підвищення рівня дотримання службової дисципліни в органах Національної поліції України. Як стверджує А.А. Астаф'єв «дисципліна є обов'язковою умовою високої ефективності цього різновиду державної служби. Зміцнення рівня службової дисципліни в середовищі Національної поліції має першочергове значення для створення сприятливих умов функціонування державної влади. Невиконання чи неналежне виконання поліцейськими вимог службової дисципліни не тільки дискредитує Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади, що служить суспільству, створює умови для корупції та зловживань, ставить під загрозу охорону прав і свобод громадян, а також підриває загалом підвалини державного ладу [13, с. 47]. Дисциплінованість — це завжди один із елементів продуктивної праці, професійності, якості роботи, свідомого та неупередженого виконання покладених на поліцейських обов'язків, морального вигляду поліцейського та всього особового складу. Часто дисциплінованість є й показником ділової репутації окремого поліцейського, його порядності, гідності носити звання поліцейського, бути представником органів поліції тощо;

б) дисципліна і законність має стимулювати не тільки належний рівень поведінки поліцейського, а й розуміння ним того, що є законним, а що протиправним, що є належним, а що ні. Як вдало з цього приводу говорить А.В. Кубаєнко «для успішної реалізації принципу законності в діяльності поліції, необхідно, щоб поліцейський чітко усвідомлював, що ні за яких умов не може виконувати злочинні накази вищих посадових осіб. А у разі виконання таких, буде нести відповідальність відповідно до закону. Поліцейський може і зобов'язаний керуватися тільки законними наказами та розпорядженнями. Законність сприяє зміцненню правопорядку, а також створює умови для

протидії корупції, сама законність потребує забезпечення цілим комплексом правових, організаційних, економічних та інших засобів» [14]. Це говорить про те, що при виконанні своїх повноважень кожний поліцейський має розуміти не тільки законність чи незаконність власних дій, а й усвідомлювати значення та наслідки тих наказів та розпоряджень, які він має виконувати. Тобто, правильне розуміння законності та дисципліни в органах поліції має стимулювати кожного поліцейського не до автоматичного виконання наказів вищестоящих службових осіб, а саме до розуміння того, що є законним та таким, що не порушує дисципліну. І це, на нашу думку, є ключовим для формування правильного розуміння законності та дисципліни в органів поліції, стимулювання належної поведінки всім особовим складом органів поліції та їх керівниками.

7) забезпечення законності та дисципліни в Національній поліції спрямовано й на запобігання розвитку корупції у вказаному органі. Як стверджує С.С. Рогульський організаційно-правовими заходами боротьби з корупцією, називає саме прийняття органами виконавчої влади нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання питання боротьби з корупцією, вдосконалення вже діючих актів та в практичних діях державних органів щодо створення умов для правомірного функціонування державного апарату та попередження корупції через усунення причин та умов виникнення корупції в Україні [15, с.68]. Отже, на прикладі Національної поліції можемо говорити про те, що боротьба з корупцією полягає виключно у трьох основних аспектах, а саме: 1) прийнятті відповідних актів, які містять заходи боротьби з корупцією в органах поліції уповноваженими на це органами; 2) реальному дотриманні особовим складом органу поліції вказаних актів у рамках дотримання ними законності та дисципліни в органах поліції; 3) застосування покарання у випадку порушення законів та підзаконних нормативно-правових актів, які стосуються питань боротьби з корупцією. Отже, порушення законодавства у сфері корупції тягне за собою покарання, а утримання від вчинення дій, які заборонені на законодав-

чому чи нормативно-правовому рівні – це вияв дотримання законності та дисципліни в органах поліції, а отже говорить про їх належну поведінку та повагу до законодавства України;

8) забезпечення дисципліни та законності в Національній поліції України має позитивний аспект й для захисту власної (особистої) безпеки поліцейського при виконанні ним своїх повноважень. Не є новою інформація про те, що робота поліцейського є досить ризикованою та пов'язана із постійною небезпекою для власного життя та здоров'я, а застосування спеціальних технічних засобів та вогнепальної зброї у протидії із злочинами створює додаткову платформу для можливого випадкового застосування вказаних засобів не на користь поліцейського, в тому числі із необережності чи недбалості. Тому, питання дотримання належного рівня законності та дисципліни щодо використання наведених вище засобів є досить актуальним. На сьогодні на підзаконному рівні розроблено чималу кількість певних інструкцій та порядків, які стосуються застосування технічних засобів та вогнепальної зброї, використання яких є частиною наданих повноважень поліцейського. Беззаперечне дотримання таких актів є показником належного рівня дисципліни, а прояв законності забезпечується послідовністю виконання дій, які визначені такими актами та не перевищенням наданих поліцейському повноважень, які ними ж і визначені.

9) забезпечення дисципліни та законності в Національній поліції України має позитивний аспект й для захисту безпеки осіб, з якими поліцейський працює та контактує у процесі виконання ним своїх повноважень. Сутність вказаної тези виражається у тому, що дотримуючись визначених у інструкціях нормах та правил особа не може зашкодити як роботі інших осіб-поліцейських, так і життю та здоров'ю осіб, які перебувають у безпосередній близькості із поліцейськими, які виконують свої повноваження.

10) сприяння стимулювання належної поведінки як керівниками органів поліції, так і іншими особами. Стимулювання дотримання законності керівними органами

Національної поліції полягає у необхідності дотримання законності видання відповідних актів, в тому числі й наказів та розпоряджень, які адресуються нижчестоящим поліцейським, а також дотримання встановленої процедури їх прийняття та реалізації. Наразі поліцейському на законодавчому рівні закріплено можливість відмовитися від виконання явно злочинного чи незаконного наказу вищестоячого керівника. І чим більше таких фактичних відмов буде, тим менше стане незаконних та злочинних наказів, а по відношенню до керівників, які видають такі накази будуть прийняті відповідні міри правового, дисциплінарного чи іншого характеру.

Якщо ж розглядати стимулювання належної поведінки іншими суб'єктами права, в тому числі й іншими поліцейськими, то варто говорити про, так званий, пасивний елемент. Саме поліцейський має подавати належний приклад для інших осіб своєю бездоганною поведінкою як на роботі, так і в сім'ї чи побуті. Характеризуючи працівника поліції та його вплив на поведінку інших осіб у суспільстві С.П. Шурак та В.П. Маковій зазначають, що «вдягнувши погони, працівник ніби авансом отримує частку пошани і слави всього корпусу гідних працівників, які стоять на варті правопорядку. Це, природньо, накладає на кожного співробітника правоохоронного органу особливу відповідальність за підтримання його честі не тільки як конкретної особистості, але як і представника усього рядового і начальницького складу поліції» [16, с. 143].

Як **висновок** зазначимо, що питання дотримання законності та дисципліни в органах Національної поліції не зменшує своєї актуальності на практичному рівні, не зникає із поля правової діяльності уповноважених на забезпечення дотримання законності суб'єктів, в тому числі й законодавців та представників виконавчої влади, уповноважених посадових осіб органів Національної поліції різних рівнів управління. На сьогодні ми можемо, в цілому, говорити про те, що необхідність дотримання законності та дисципліни визначено на законодавчому рівні та розглядається як важлива вимога

належної роботи поліцейських та виконання ними своїх обов'язків. Проте, простого закріплення законності та дисципліни є замало. Має бути створено реальні механізми впровадження законності та дисципліни в органах поліції, забезпечено дієвий, своєчасний та ефективний контроль та нагляд за дотриманням законності та дисципліни в органах поліції.

Література

1. Кіщенко С.О. Реформа системи органів внутрішніх справ: аналіз державних рішень. *Міжнародний центр перспективних досліджень* (МЦПД). 2015. 41 с.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Стор. 33. Стаття 2075
3. Молчанов Р.Ю. Досвід оцінки ефективності оперативно-службової діяльності поліції іноземних держав та його впровадження в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 235–243
4. Про затвердження Положення про Національну поліцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 року № 877. *Офіційний вісник України*. 2015. № 89. Стор. 34. Стаття 2971
5. Астаф'єв А.А., Роль та значення проведення службового розслідування в органах Національної поліції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2 (23). Том 5 Частина 1. С. 8-12
6. Прокоф'єв М.М. Довіра громадян до Національної поліції: адміністративно-правові засади формування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 239-242
7. Бакутін Є.І. Принцип законності в діяльності поліції під час використання технічних засобів фіксації адміністративних правопорушень. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 208-213
8. Полонський Д.М. Забезпечення правопорядку та режиму законності патрульно-постовою службою міліції України (організаційно-правовий аспект) автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук. Спец. 12.00. 07 «Адміністративне право і процес;

фінансове право; інформаційне право» К. 2013. 18 с.

9. Довбиш В.А. Законність та е-демократія : взаємовплив та взаємозалежність. URL : <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/viewFile/1715/1400>

10. Коломійцев П.О. Конституційна законність як метод та мета здійснення державної влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 168-172

11. Голікова К.О. Дисципліна та законність у державному управлінні: поняття та способи їх забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 110-113

12. Клімова, Г. П. Закон як цінність правосвідомості і правової культури українських громадян. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2009. №2. X. : Право, 2009. С. 197-202

13. Астаф'єв А. А. Адміністративно-правові засади проведення службового розслідування в органах Національної поліції України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2021. 211 с.

14. Кубаєнко А.В. Проблема реалізації принципу законності в діяльності підрозділів Національної поліції України. URL : <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/646/1/%D0%9A%D1%83%D0%B1%D0%B0%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%92..pdf>

15. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» . К., 2005. 187 с

16. Шурак С.П., Маковій В.П. Професійна честь та гідність працівника поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 141-144.

SUMMARY

The article examines the importance of legality and discipline in the work of the National Police of Ukraine, determines their impact on the professional activity of police officers and on the performance of their duties by police officers. It is noted that increasing the level of compliance with the law and discipline by police officers was the basis of the reform of the system of law enforcement agencies in Ukraine in 2015, and therefore the updated profile Law of Ukraine "On the National Police" dated 07.02.2015 No. 580-VIII contains a number of norms that concern observance of law and discipline by the police. The author emphasized that legality and discipline are considered as an important element of the work of the police body, and the essence of these concepts is that compliance with legality and discipline is a prerequisite for the formation of trust in the police bodies among ordinary citizens of our country; is a condition for the effective functioning of the state as a whole, since the police is a component of state power; is an indicator of the development of democracy, the quality of observance of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals in society, as well as the strengthening of law and order in the state in general. It was also emphasized that ensuring discipline and legality in the National Police is aimed at creating the necessary conditions for the effective functioning of this body, including by influencing the legal awareness of police officers, and aims to increase the level of compliance with official discipline in police bodies. The article pays special attention to the issue of the policemen's correct understanding of their powers and performance of their professional duties, prevention of the development of corruption in the specified body, protection of the policeman's own (personal) safety in the performance of his powers, the safety of persons with whom the policeman works and contacts in in the process of performing his powers. The author believes that compliance by police officers with legality in their actions and discipline contributes to the stimulation of proper behavior not only by police officers, but also by heads of police bodies and other persons.

Key words: police officer, National Police, legality, discipline, compliance.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ЯКІСТЮ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

ЯЦЕНКО Федір Петрович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9675-6079>

УДК 342.9

DOI 10.32782/NP.2021.3.32

У статті, спираючись на аналіз наявних наукових поглядів вчених, розкрито сутність та зміст понять «нагляд» та «контроль». Розкрито теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «якість освіти». Запропоновано авторське визначення «нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання», а також виділено його ключові ознаки.

Ключові слова: нагляд, контроль, освітні послуги, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання.

Постановка проблеми

Забезпечення якості та ефективності діяльності правоохоронних органів України, що підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ України, залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце відводиться кадровому забезпеченню відповідних інституцій. Разом із тим, вирішення даного проблемного питання вимагає якісного покращення системи підготовки фахівців, які будуть професійно виконувати свою діяльність в правоохоронному секторі нашої держави. А відтак, законодавець має створити необхідні умови для забезпечення належної якості надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, важливим інструментом забезпечення якого є здійснення нагляду (контролю) у відповідному напрямку.

Стан дослідження проблеми

Окремі проблемні питання, пов'язані із здійсненням контрольно-наглядової діяльності за функціонуванням закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання у своїх наукових працях розглядали: А.В. Бабічев, В.І. Жигірь, Т.К. Завгородня, В.Ю. Кобринський, В.В. Конограй, А.С. Марина, О.М. Музичук, О.М. Резнік, М.Ф. Степко, А.В. Шевчук, І.М. Шоробура та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в юридичній літературі залишається багато прогалин теоретичного характеру, зокрема щодо визначення поняття та особливостей нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є визначити поняття та розкрити особливості нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати загальнотеоретичні підходи щодо визначення понять нагляду і контролю; розкрити сутність категорії «якість надання освітніх послуг»; розкрити особливості нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістало подальшого опрацювання

поняття та особливості нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу

Контроль тлумачиться як перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось; установа або організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його [1, с.271]. Нагляд мовознавці розглядають в значенні пильнувати, слідкувати за ким-, чим-небудь для контролю, забезпечення порядку і т. ін.; поглянувши, звернути увагу на кого-, що-небудь, помітити, виявити когось, щось [1, с.49]. Таким чином, в узагальненому вигляді нагляд являє собою певний моніторинг за обраним об'єктом, контроль – це активна поведінка суб'єктів, що його здійснює, яка проявляється в проведенні перевірки підконтрольних об'єктів.

Контроль в адміністративній діяльності Національної поліції, В. Дерзька визначає як спосіб забезпечення дисципліни і законності, який є системою спостереження, вивчення, перевірки і оцінки оперативно-службової діяльності Національної поліції. Основними завданнями контролю є: забезпечення точного і неухильного виконання положень нормативно-правових актів, регламентуючих діяльність Національної поліції; забезпечення своєчасності і повноти виконання завдань, що покладаються на окремі підрозділи чи посадових осіб; попередження і усунення порушень дисципліни, недоліків у роботі; підвищення загального рівня організаторської і оперативно-службової діяльності; сприяння раціональному розподілу робочого навантаження [2, с.103].

О.В. Тодошак трактує адміністративний нагляд як функцію органів державної виконавчої влади, так як є найбільш загальним, універсальним напрямком діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, що полягає в безперервному (постійному) впливі (зіткненні) з об'єктами управління (об'єктами адміністративного нагляду) з метою охорони та регулювання основних об'єктів правового захисту (предмета адміністративного нагляду), що має жорстку

адміністративно-правову регламентацію, результатом якої є оцінка діяльності керованого об'єкта (об'єктів адміністративного нагляду) за заданими нормативно-правовими актами параметрами, а в передбачених законом випадках реагування з метою недопущення погіршення результатів діяльності піднаглядного об'єкта й запобігання можливих негативних наслідків [3, с.17].

Характеризуючи нагляд А.С. Філіпенко зазначає, що йому не є властивим втручання в процес діяльності об'єкта нагляду; уповноважені суб'єкти нагляду мають лише можливість констатувати протиправну поведінку піднаглядним об'єктом, оцінити діяльність об'єкта нагляду з точки зору законності; реагування у формі звернення до правопорушника з попередженням, приписом щодо усунення порушень або до органу вищого рівня щодо порушника або до суду. Наглядова діяльність завжди спрямована на об'єкти, які не належать до підпорядкування наглядового органу. Нагляд – загальнодержавна функція, яку виконує визначене коло суб'єктів публічного адміністрування, для перевірки дотримання закону певними суб'єктами, незалежно від відомчого підпорядкування й форми власності, які не перебувають у підпорядкуванні уповноваженого органу, а потім ініціювання процесу притягнення до юридичної відповідальності за порушення норм [4, с.317]. Контроль, на відміну від нагляду, передбачає втручання в діяльність тієї чи іншої організації. При цьому необхідно зауважити, що жодний орган державної влади не може виконувати суто контрольні чи наглядові функції, саме тому нагляд і контроль дуже тісно пов'язані між собою [5, с.91].

Далі, в розрізі представленої проблематики, розглянемо якість надання освітніх послуг як ключову спрямованість нагляду (контролю). Закон України «Про освіту» у статті 1 розрізняє такі поняття як «якість освіти» та «якість освітньої діяльності». Якість освіти – відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг. Тоді як якість освітньої діяльності розглядається як рівень організації, забезпечення та

реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами якісної освіти та відповідає вимогам, встановленим законодавством та/або договором про надання освітніх послуг [6]. Іншими словами, якість освітньої діяльності вбирає до себе якість освіти як її основне спрямування.

В загальному розумінні, якість освіти (англ. *quality of education*) характеризується як інтегральна характеристика системи освіти, що відображає ступінь відповідності ресурсного забезпечення, освітнього процесу, освітніх результатів нормативним вимогам, соціальним й особистісним очікуванням, а оцінка якості освіти – визначення за допомогою діагностичних та оціночних процедур ступеня відповідності ресурсного забезпечення, організації освітнього процесу, освітніх результатів нормативним вимогам, соціальним й особистісним очікуванням [7, с.31]. Подібне розуміння якості освіти міститься і в інших джерелах, в яких якість освіти розуміється як певна збалансована відповідність певного рівня численним потребам, цілям умовам, затвердженим освітнім нормам і стандартам, яка встановлюється для виявлення причин порушення цієї відповідності та управління процесом поліпшення якості. Якість освіти характеризується багатомірністю, багатоаспектністю та багатопараметричністю, що наклало свій відбиток на систему управління її якістю. Якість постає одним з головних факторів забезпечення конкурентоздатності продукції та послуг розвинених країн світу. Це потребує введення: єдиних законодавчих вимог; єдиних стандартів; єдиних процесів перевірки для того, щоб переконатися, що продукція (послуги) фірми відповідає вимогам ринку. Якість вищої освіти – комплексна характеристика, яка відображає діапазон і рівень освітніх послуг, що надаються системою освіти відповідно до інтересів особи, суспільства і держави [8, с.105-106].

Важливість нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг обумовлений тим, що саме моніторинг якості національної системи освіти визнано Радою Європи головним завданням, що передує створенню єдиного європейського освітнього простору до 2010 року. Якість навчання в

університетах визначається на основі двох базових ознак: ефективності політики зарахування у студенти та успіхів випускників університетів. На ринку освітніх послуг це призводить до стратифікації вищих навчальних закладів, виділення групи елітних університетів та формування ієрархічного ринку освіти. Оцінка якості повинна базуватися не на тривалості чи змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, які опанували випускники – важливий не процес, а результат [9, с.33]. Виділяють дві системи параметрів для визначення якості послуг: внутрішня задоволеність отримувача послуги (згідно з принципами цивільного права) і визначена зовні відповідність встановленим державою показникам якості (згідно з принципами реалізації державної освітньої політики) [10, с.174].

Слід погодитися з думкою В.О. Невядовського, що сутність здійснення контролю за діяльністю закладів вищої освіти полягає у наступному: 1) по-перше, існуванні багаторівневої структури управління вищою освітою та реалізації державної політики в цій сфері, яка об'єднує в собі вищі та центральні органи виконавчої влади, а також спеціальні організації, ціллю функціонування яких є координація і регулювання сектору вищої освіти, а також спостереження та перевірка роботи закладів вищої освіти щодо відповідності їх діяльності до офіційних державних вимог і стандартів; 2) по-друге, законодавчо встановлених жорстких та виключних ліцензійних вимог і стандартів діяльності закладів вищої освіти України, недотримання яких веде до втрати права відповідною організацією провадити діяльність в галузі вищої освіти; 3) по-третє, наявності акредитаційної процедури перевірки статусу (рівня) закладу вищої освіти, що вимагає постійний розвиток останнього з метою поліпшення наукового процесу та професійних стандартів якості; 4) по-четверте, системності контролю, який включає в себе різні форми та заходи активного державного впливу на сектор вищої освіти в цілому, а також заклади вищої освіти безпосередньо; при цьому одним з підвидів контролю законності в роботі закладів вищої освіти є контроль за якістю вищої освіти, що має відмінне призначення,

а також нормативну основу, функції та завдання [11, с. 211-212].

В цілому, якість освіти розглядають як систему двох складових – якості навчання і якості підготовки. Перше поняття включає в себе стан матеріальної та лабораторної бази, кількість науково-методичної літератури, кваліфікацію викладачів, якість навчальної бази, результативність студентських практик та інше. У другому понятті поєднуються такі компоненти, як здатності випускника засвоїти матеріал в повному обсязі, позитивна мотивація до навчання, відповідальність студента за рівень отриманих знань та досвіду, зацікавленість в працевлаштуванні за фахом тощо. Зазначене розмежування цих складових освіти пов'язане з необхідністю постійної оцінки, у кількісних і якісних показниках, дієвості навчального процесу, а також оцінки готовності випускника до роботи за фахом. Важливими завданнями, які забезпечують якість вищої освіти, відповідно до вимог європейських стандартів, а в перспективі українських, необхідно назвати наступні: ресурсне забезпечення навчального, науково-дослідницького, кадрового, інформаційно-правового та інших аспектів діяльності, якісна організація навчального процесу у закладах вищої освіти, якісна підготовка фахівців на всіх етапах навчання, контроль за освітньою діяльністю названих закладів згідно діючого законодавства та інше [12]. Таке розуміння якості освіти більше відповідає специфіці діяльності закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, адже в їх освітній діяльності поєднується формування професійних навичок, знань фахівця відповідно до загальноприйнятих стандартів вищої освіти з підготовкою до втілення таких знань у процесі реалізації державно-владних повноважень в якості працівників органів державної влади.

Система забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти передбачає: визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти; здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм; щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників вищого навчального закладу та

регулярне оприлюднення результатів таких оцінювань; забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників; забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи тих, хто навчається, за кожною освітньою програмою; забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом; забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації тощо. Представлена система забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти є необхідною, але недостатньою умовою якісної підготовки висококваліфікованих фахівців, особливо щодо формування визначених офіцерських компетентностей, що зумовлено специфікою професії офіцера [13, с.73].

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що специфіка нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання обумовлена, перш за все, її метою, яка полягає у встановленні відповідності між рівнем організації, забезпечення й реалізації освітнього процесу, вимогам та стандартам, що висуваються до майбутніх службовців різних центральних органів виконавчої влади, підпорядкованим Міністерству внутрішніх справ України. А відтак, цілком справедливим буде говорити про те, що спрямованість контролю напряму залежить від завдань та функцій, які виконує відомство, для якого здійснюється підготовка відповідних фахівців.

Висновок

Таким чином, нагляд (контроль) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання найбільш доцільно тлумачити як врегульовану нормами чинного законодавства діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на встановлення відповідності освітньої діяльності даних ЗВО встановленим стандартам вищої освіти, а також нормативно-правовим вимогам центральних органів виконавчої влади щодо рівня підготовки фахівців, що володіють специ-

фічними знаннями, вміннями та навичками для виконання завдань та функцій зазначених інституцій.

До найбільш характерних особливостей нагляду (контролю) у досліджуваній сфері вважаємо за необхідне віднести наступні:

- по-перше, має подвійний характер, адже його, з одного боку, спрямовано на перевірку якості надання освітніх послуг ЗВО зі специфічними умовами навчання, як суб'єктів, що здійснюють загальну підготовку здобувачів вищої освіти, а з іншої сторони, - як спеціальну інституцію, що здійснює підготовку фахівців для подальшої служби в системі Міністерства внутрішніх справ України;

- по-друге, при його проведенні необхідним є додержання принципів законності, систематичності, об'єктивності, всеохопленості, відкритості, гласності. Разом із цим мають бути враховані законодавчі вимоги щодо додержання державної таємниці, пов'язаної із специфікою діяльності таких ЗВО;

- по-третє, за результатами нагляду (контролю) приймаються рішення щодо відповідності чи невідповідності освітніх послуг визначеним законодавством вимогам та стандартам, за наслідками якої приймаються управлінські рішення. При цьому, в разі виявлення правопорушень, службові особи закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання несуть підвищену відповідальність згідно чинного законодавства України.

Література

1. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 4 : І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. 1973. 840 с.

2. Дерзська В. Контроль як основа забезпечення законності діяльності органів Національної поліції України. Підприємство, господарство і право. № 10.2020. С. 101-104

3. Тодощак О. В. Адміністративний нагляд в умовах концепції людиноцентризму. Наука та суспільне життя України в епоху

глобальних викликів людства у цифрову еру : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). 2021. С. 16-19.

4. Філіпенко А.С. Контроль і суміжні категорії в адміністративному праві. Юридичний науковий електронний журнал. № 12. 2021. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/80.pdf

5. Яковлева Г. Державний контроль і нагляд у сфері соціального забезпечення населення України. Підприємство, господарство і право. № 4. 2017. С. 90-93

6. Про освіту. Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. ст.380

7. Теоретико-методичні засади забезпечення якості освіти : монографія. за заг. ред. д.держ.упр., проф. Д. В. Карамішева. Харків. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2020. 180 с.

8. Мониторинг та оцінювання якості освіти: навчально-методичний посібник до курсу / авт.-упоряд. І.В.Єгорова. Івано-Франківськ. 2021. 141 с.

9. Антонюк Т. Якість освітніх послуг як головна умова конкурентоспроможності української системи вищої освіти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. №. 14. 2010. С. 32-37

10. Смагін І. І. Якість освітніх послуг з підвищення кваліфікації: визначення поняття з позицій діяльнісно-функціонального підходу. Науковий вісник Ужгородського університету. серія: «Педагогіка. соціальна робота». 2020. Вип. 2 (47). С. 171-175

11. Невядовський В.О. Сутність та зміст контролю як способу забезпечення законності в діяльності закладів вищої освіти. Верховенство права. 2016. № 4. С. 209-213.

12. Крижанівська О.П., Павловський В.В. Якість освітніх послуг у ВНЗ в контексті болонського процесу: соціологічний аспект. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2009/4/15.pdf>

13. Бродяк О. Я., Гузик Н. М., Ліщинська Х. І., Петрученко О. С., Пінчук І. В., Терещук О. В. Шляхи підвищення якості військової освіти. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. № 1(177). 2019. С. 72-77.

АНОТАЦІЯ

Значено, що специфіка нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання обумовлена, перш за все, її метою, яка полягає у встановленні відповідності між рівнем організації, забезпечення й реалізації освітнього процесу, вимогам та стандартам, що висувуються до майбутніх службовців різних центральних органів виконавчої влади, підпорядкованим Міністерству внутрішніх справ України.

Доведено, нагляд (контроль) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання найбільш доцільно тлумачити як врегульовану нормами чинного законодавства діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на встановлення відповідності освітньої діяльності даних ЗВО встановленим стандартам вищої освіти, а також нормативно-правовим вимогам центральних органів виконавчої влади щодо рівня підготовки фахівців, що володіють специфічними знаннями, вміннями та навичками для виконання завдань та функцій зазначених інституцій.

До найбільш характерних особливостей нагляду (контролю) нагляду (контролю) за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання віднесено: по-перше, має подвійний характер, адже його, з одного боку, спрямовано на перевірку якості надання освітніх послуг ЗВО зі специфічними умовами навчання, як суб'єктів, що здійснюють загальну підготовку здобувачів вищої освіти, а з іншої сторони, - як спеціальну інституцію, що здійснює підготовку фахівців для подальшої служби в системі Міністерства внутрішніх справ України; по-друге, при його проведенні необхідним є дотримання принципів законності, систематичності, об'єктивності, всеохопленості, відкритості, гласності. Разом із цим мають бути враховані законодавчі вимоги щодо дотримання державної таємниці, пов'язаної із специфікою діяльності таких ЗВО; по-третє, за результатами нагляду (контролю) приймаються рішення щодо відповідності чи невідповідності освітніх послуг визначеним законодавством вимогам та стандартам, за наслідками якої приймаються управлінські рішення. При цьому, в разі виявлення правопорушень, службові особи закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання несуть підвищену відповідальність згідно чинного законодавства України.

Ключові слова: нагляд, контроль, освітні послуги, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання.

SUMMARY

It is noted that the specificity of supervision (control) over the quality of the provision of educational services by institutions of higher education with specific learning conditions is due, first of all, to its purpose, which consists in establishing compliance between the level of organization, provision and implementation of the educational process, the requirements and standards put forward to future employees of various central executive bodies subordinate to the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

It has been proven that the supervision (control) of the quality of the provision of educational services by institutions of higher education with specific conditions of study is most expediently interpreted as the activity of specially authorized entities regulated by the norms of current legislation, which is aimed at establishing the compliance of the educational activities of these higher education institutions with the established standards of higher education, as well as normatively - legal requirements of the central executive authorities regarding the level of training of specialists with specific knowledge, abilities and skills to perform the tasks and functions of these institutions.

The most characteristic features of supervision (control) of supervision (control) over the quality of provision of educational services by institutions of higher education with specific conditions of study include: firstly, it has a dual nature, because, on the one hand, it is aimed at checking the quality of provision of educational services of higher education institutions with specific conditions of study, as entities that carry out general training of higher education seekers, and on the other hand, as a special institution that trains specialists for further service in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; secondly, when conducting it, it is necessary to observe the principles of legality, systematicity, objectivity, comprehensiveness, openness, and transparency. At the same time, the legal requirements regarding the observance of state secrets related to the specifics of the activities of such educational institutions should be taken into account; thirdly, based on the results of supervision (control), decisions are made regarding the conformity or non-conformity of educational services with the requirements and standards defined by legislation, as a result of which management decisions are made. At the same time, in case of detection of offenses, officials of higher education institutions with specific study conditions bear increased responsibility according to the current legislation of Ukraine.

Keywords: supervision, control, educational services, institutions of higher education, specific conditions of study.

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАКОННОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

СТАРЧЕНКО Валентин Михайлович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0008-0894-2664>

УДК 342.9

DOI 10.32782/NP.2021.3.33

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття дисципліна в розрізі діяльності Державного бюро розслідувань. Узагальнено теоретичні підходи щодо тлумачення категорії законність, на основі чого сформовано власну думку стосовно розуміння цього питання в контексті роботи Бюро. Обґрунтовано важливість забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань.

Ключові слова: дисципліна, законність, діяльність, Державне бюро розслідувань, завдання, функції.

Постановка проблеми

Законність та дисципліна є одними із ключових чинників забезпечення ефективного функціонування будь-якого органу державної влади. Саме останні фактори досить сильно впливають на ефективність, послідовність та цілеспрямованість виконання завдань, які стоять перед певною державною інституцією. І Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) у даному контексті не є виключенням, що, перш за все, обумовлено метою діяльності даного відомства, яка полягає у встановленні справедливості у суспільстві шляхом незалежного, всебічного розслідування злочинів задля притягнення винних до відповідальності, незважаючи на їх посади, зв'язки та ресурси [1]. А відтак, від роботи даного відомства напряду залежить не тільки стан дотримання принципів верховенства права та законності у суспільстві в цілому, а й в діяльності кожної окремої дер-

жавної інституції, незалежно від її цільового призначення.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням належного функціонування Державного бюро розслідування, у своїх наукових працях розглядали: С.М. Алфьоров, К.В. Антонов, С.В. Ващенко, М.М. Долгополова, С.В. Микитюк, О.Ю. Минюк, О.Ю. Салманова, В.М. Тертишник та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки вказаних фахівців, в юридичній літературі фактично відсутні комплексні теоретичні дослідження присвячені теоретичним аспектам забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити значення забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань. Досягнення вказаної мети обумовлює необхідність вирішення наступних завдань: розкрити сутність дисципліни, на основі чого сформувати відповідне визначення в розрізі діяльності Державного бюро розслідувань; з'ясувати зміст поняття законність, на основі чого опрацювати важливість дотримання останньої в розрізі діяльності ДБР.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в роботі дістало подальшого опрацюван-

ня визначення поняття забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань, а також розкрито значення цієї наукової категорії.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що аналіз правового статусу Державного бюро розслідувань дає змогу констатувати, що на даний правоохоронний орган покладено значне коло важливих завдань, від ефективності вирішення яких наряду залежить безпека та добробут населення, а також стан дотримання прав, свобод та інтересів людини і громадянина. При цьому робота даної інституції наряду залежить, та є фактично неможливою, без дотримання вимог принципу законності та суворості дисципліни.

Варто зауважити, що дисципліна та законність є схожими і співвідносними категоріям, але носять далеко не однаковий зміст. Так, дисципліна – це міжгалузева категорія, не монополізована правом. Дане слово і похідне від нього «дисциплінарний» походять від французького слова «discipline», що означає статут, порядок, правила поведінки, загальнообов'язкові для осіб, що утворюють будь-яке об'єднання, корпорацію, союз [2, с.12]. Часто науковці розкривають сутність дисципліни, крізь призму людської особистості та координат її розвитку. Відповідно до Юридичної енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка, дисципліна – це точне, своєчасне і неухильне додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки у державі, суспільстві та житті. Спрямована на впорядкованість і узгодженість суспільних відносин дисципліна є необхідною умовою ефективного функціонування суспільства і держави, досягнення поставленої мети у діяльності органів державної влади та їх посадових осіб, підприємств, установ і організацій, а також громадян [3, с.199]. У правовій галузі дисципліна, на думку А.Ф. Крижановського, представляє собою особливий порядок функціонування суспільних відносин, що складаються в процесі функціонування державних і громадських організацій, поєднує те, що правовий порядок виводить-

ся з інших правових явищ, не отримуючи свої власної предметної виокремленості [4, с.136]. Д.О. Гавриленко відмічає: дисципліна – це, насамперед, суворе і точне дотримання порядку і правил поведінки, встановлених для визначеного кола осіб, що є для них обов'язковими. Даний автор у своїй статті, присвяченій поняттю дисципліни, виокремлює такі її види: галузева (транспортна дисципліна, військова, трудова, сюди ж можна віднести також і дисципліну в кримінально-виконавчих установах); функціональна (планова, договірна, фінансова). Далі автор підкреслює, що дисципліна має два аспекти: наявність визначених правил, норм поведінки, тобто санкціонований нормами права порядок взаємин учасників визначених суспільних відносин; практичне дотримання суб'єктами встановлених правил поведінки [5, с.24].

Багато різних підходів до розуміння поняття «дисципліна» існує у сфері державного управління. У найзагальнішій інтерпретації – це форма громадського зв'язку, що свідчить про визнання та дотримання людиною погоджених правил, норм, процедур поведінки, забезпечення, ведення певних (їй доручених) справ. Паралельно із цим існує три думки щодо дисципліни у державному управлінні: одна характеризує її в інституціональному аспекті як сукупність норм, правил, процедур, вимог, що вироблено та затверджено в управлінській системі, та які підлягають виконанню кожним, хто в ній діє чи з нею стикається; друга – розкриває її зміст через фактичну поведінку людей в управлінських процесах; третя – полягає у визначенні її не з точки зору додержання вимог законодавчих актів та інших правових приписів, а в плані стану суспільних відносин, які складаються у сфері державної служби в результаті відповідної поведінки державного службовця. Незважаючи на взаємозалежність цих думок, з точки зору забезпечення прав та свобод громадян доцільним є розуміння дисципліни в державному управлінні як фактичної поведінки персоналу державного апарату, яка відображається в управлінських рішеннях, а також в управлінському (службовому) спілкуванні. Це не лише дотримання чинного юридич-

ного порядку виконання державної посади та зобов'язань, відповідних робочому місцю, що може часом набувати формального характеру, але й, головним чином, забезпечення «живого», плідного співробітництва між державою та суспільством, між державними органами та органами місцевого самоврядування, між ними та конкретними суспільними структурами, посадовими особами та громадянами, які вирішують свої проблеми, реалізують права, свободи, особисті інтереси [6, с.222; 7, с.127-128].

Таким чином, у загальному розумінні дисципліна представляє собою систему правил, норм, вимог та механізмів, які в своїй сукупності спрямовані на забезпечення внутрішнього порядку, послідовності та додержання необхідної поведінки та виконання обов'язків особою та/або певною групою осіб в рамках конкретного правового, організаційного чи соціального середовища. Дисципліна характеризується такими ключовими властивостями: 1) обумовлена наявністю правил, норм та стандартів, спрямованих на забезпечення належної поведінки суб'єктів у певних взаємовідносинах; 2) передбачає психологічну готовність суб'єкта дотримуватись відповідних вимог та правил; 3) вимагає усвідомлення суб'єктом необхідності та важливості дотримання відповідних порядків та правил; 4) передбачає можливість та добровільне прийняття обов'язку нести встановлену міру відповідальності за вчинені правопорушення.

З огляду на зазначене вище, забезпечення дисципліни в Державному бюро розслідувань представляє собою систему правових та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення внутрішнього порядку, послідовності виконання та додержання установлених вимог та правил поведінки посадовими особами даного відомства, що в свою чергу сприяє якісному та ефективному виконанню завдань та функцій, які стоять перед ними в процесі реалізації службової діяльності. А відтак, забезпечення дисципліни в розрізі представленої проблематики передбачає: по-перше, розробку та прийняття норм, вимог і стандартів, яких мають дотримуватись посадові особи ДБР в процесі здійснення службової діяльності; по-друге, ство-

рення необхідних організаційних заходів для забезпечення та підтримки дисципліни, що в свою чергу включає: а) постійне професійне навчання та розвиток службовців; б) підвищення правової свідомості відповідних фахівців, що є превентивним засобом попередження вчинення ними правопорушень; в) розробку механізмів юридичної відповідальності за вчинення неправомірних дій.

Що ж стосується законності, то дана категорія є більш ширшою та складною, аніж дисципліна. Вперше термін «законність» був вживаний Платоном. На його погляд, законність («*eunomia*») означає те, що закони не можуть порушуватися ніким. Небезпеку в порушенні законів чи у встановленні значної кількості винятків щодо дії законів Платон пояснює так: «Порушення законів завдає ту шкоду, яка, поступово вкорінюючись, проникає у природу та звички, а звідти у більш значному обсязі поширюється на ділові взаємини громадян і посягає навіть на самі закони та державний устрій кінцею кінцем це перевертає все з ніг на голову як у приватному, так і в державному житті» [8, с.46].

В юридичній літературі більшість вчених схильні розглядати законність як комплексне (принцип, метод, режим) соціально-правове явище, що відображає організацію і функціонування суспільства на правових засадах, гармонійний зв'язок особи, влади, права і закону в конкретній державі. Дану думку поділяють вітчизняні науковці, зазначаючи, що законність – це комплексна політико-правова категорія, що відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічну взаємодію права та влади, права та держави. Таким чином, законність розуміється як принцип, метод, режим строгого та неухильного дотримання, виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин (державою, її органами, суспільними та іншими організаціями, трудовими колективами, посадовими особами, громадянами – всіма без виключення) [9, с.432-433].

Пріоритет саме комплексного підходу до визначення законності відмічається багатьма науковцями. Наприклад, В.В. Ко-

пейчиков обстоює позицію, що законність не можна розуміти моністично, а лише у контексті сукупності ознак. «По-перше, законність – це правовий режим точного й неухильного здійснення законів та інших нормативно-правових актів у всіх сферах державного та суспільного життя. У цьому аспекті законність означає явище, покликане створювати сприятливі умови для втілення приписів законів і підзаконних актів у повсякденне життя держави та суспільства. По-друге, законність – це існування належного та ефективного контролю за неухильним дотриманням приписів правових норм, виявлення правопорушень і притягнення винних у їх учиненні до юридичної відповідальності», – наголошує вчений [10; 11, с.330]. В тому ж ключі, але під дещо іншим кутом законність розглядається В.П. Івановим. Досліджуючи зазначену категорію вчений пише, що вона являє собою багатопланове явище. На його думку, в якості найбільш значущих ознак законності можна назвати наступні: загальність, яка проявляється в тому, що всі, хто знаходиться в межах дії норм права, зобов'язаний їх дотримуватися; ніхто не може ухилитися від цього: ні окремий громадянин, ні сама держава, ні її представники; законність є найважливішою вимогою (принципом) діяльності суб'єктів правотворчої і правозастосовної сфери. При цьому автор наголошує, що вона є саме принципом діяльності, а не самою діяльністю. Виходячи із цього правник визначає законність як систему реально чинного права, що характеризується повним здійсненням і реалізацією правових законодавчих актів державними органами, посадовими особами, громадськими організаціями, що забезпечують використання і захист прав і свобод громадян. Сутність законності В.П. Іванов вбачає у тому, що вона є вимогою суворого і неухильного здійснення норм правового закону суб'єктами правового життя. Внаслідок цього законність як принцип проголошується і закріплюється в законодавстві як основоположна ідея існування та діяльності всіх суб'єктів права [12, с.155-156].

Разом з цим, існує безліч наукових підходів в яких зміст законності зводиться до якогось лаконічного та більш вузького ви-

значення. Так, І.Л. Невзоров довів, що законність – це насамперед основна (провідна) правова ідея, покладена в основу всього права в цілому. На його погляд законність належить до принципів-законоположень (правових абстракцій), у яких переважно відсутні згадування про права, обов'язки та відповідальність суб'єктів правовідносин, тому що вони за своєю юридичною природою є нетиповими нормативними приписами [13, с.10, 11]. О.В. Гетманцев поділяє дану ідею, але вказує, що зміст принципу законності становить система конкретних вимог: загальність законності, що означає обов'язковість законів та інших нормативно-правових актів для всіх учасників суспільних відносин без винятку; суворе дотримання закону усіма суб'єктами правовідносин; верховенство закону в системі нормативно правових актів; єдність законності; реальність законності, тобто фактичне виконання вимог, закладених в юридичних нормах, учасниками правовідносин; єдина націленість діяльності органів законодавчої, виконавчої та влади; доцільності законності: (вибір законних варіантів здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності, які є найбільш оптимальним заходом досягнення мети правового регулювання); забезпечення рівності усіх перед законом, можливість покарання тільки за порушення чітко визначених положень закону; невідворотність покарань за здійснене порушення закону; встановлення дієвого механізму впровадження принципу законності в усіх сферах суспільного життя, створення системи гарантій, за допомогою яких би забезпечувалось повне дотримання принципу законності [14].

Тож, наведені вище наукові позиції дають змогу виокремити наступні найбільш важливі характеристики поняття «законність»: 1) це широка категорія, що лежить в основі всіх суспільно-правових відносин та механізму їх правового регулювання; 2) містить в собі вимоги щодо необхідності дотримання визначених нормами права приписів та правил поведінки; 3) забезпечення законності відбувається за рахунок встановлених державою методів різної інтенсивності впливу, у тому числі й примусу; 4) вона доповнює визнаний в державі принцип верховенства права, але на відміну від нього ставить на перше місце саме нормативну складову правового регулювання; 5) органічно включає

в себе дисципліну, адже передбачає свідоме та добровільне дотримання всіма суб'єктами існуючих юридичних приписів. Таким чином, законність – це принцип, основоположна, вихідна засада, базова ідея, що визначає вектори та спрямовує відповідно до них правове регулювання суспільних відносин в будь-якій сфері суспільного життя. Згідно до сутності даного принципу, кожен суб'єкт правовідносин зобов'язаний реалізовувати свої права та обов'язки у чітко визначеному законодавством України (законами та підзаконними актами) порядку, не відступаючи від нього.

Висновки

Аналіз теоретичних підходів щодо тлумачення понять «законність» та «дисципліна» дає змогу дійти до висновку про те, що дані категорії взаємопов'язані між собою та пронизують фактично всі сфери суспільного життя. Втім, в рамках окремих правовідносин, вони (дисципліна та законність) набувають свого, особливого значення та змісту. Саме цим вирізняється діяльність Державного бюро розслідувань.

Проведений у даному дослідженні аналіз дає змогу констатувати, що законність та дисципліна в роботі Державного бюро розслідувань є запорукою того, що запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, які відносяться до компетенції даного відомства, відбуватиметься виключно в нормативно-встановлених рамках та забезпечуватиме притягнення до відповідальності осіб, які вчинили найбільш тяжкі правопорушення – злочини.

З огляду на зазначене вище, значення забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань можна розглядати у двох контекстах:

- по-перше, з точки зору забезпечення ефективного внутрішнього функціонування ДБР, як правоохоронного органу, адже дисципліна та законність: а) сприяють ефективному виконанню службовцями своїх посадових обов'язків; б) є важливим превентивним заходом для вчинення правопорушень посадовими особами; в) створюють сприятливі умови для формування професійного та згуртованого колективу;

- по-друге, є важливим зовнішнім чинником забезпечення ефективного функціонування ДБР, як правоохоронного органу, від роботи якого напряму залежить забезпечення та захист прав та свобод людини і громадянина, а також ефективність запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів віднесених до підслідності ДБР.

Література

1. Державне бюро розслідувань. Офіційний WEB-сайт URL: <https://dbr.gov.ua/khto-mi-i-yak-mi-pracujemo>
2. Коваленко К.В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності працівників органів внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 207 с.
3. Юридична енциклопедія : Т.2, Д – Й / Ю.С. Шемшученко Ю.С. // Київ : «Українська енциклопедія імені М.П. Бажана». 2004. С.199
4. Крижановський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... д-ра. юрид. наук: Одеса: Одеська національна юридична академія. 2009. 469 с.
5. Романов М.В. Правове регулювання заходів стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі: дис. ... канд. юрид. наук.. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2002. 208 с.
6. Державна служба: організаційно-правові основи і шляхи розвитку. За заг. ред. докт. юрид. наук. В.Б. Авер'янова. К.: «Ін Юре», 1999. 272с.
7. Ієрусалімова І.О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина: дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Національний транспортний університет. 2006. 205 с.
8. Гринюк Р.Ф. Теоретична модель правової держави і проблеми її реалізації в сучасних умовах: дис. ... д-ра. юрид. наук. Острог: Національний університет «Острозька академія». 2006. 445 с.
9. Тарахонич Т. Законність як мета та результат правового регулювання. Збірник

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що забезпечення дисципліни в Державному бюро розслідувань представляє собою систему правових та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення внутрішнього порядку, послідовності виконання та дотримання установлених вимог та правил поведінки посадовими особами даного відомства, що в свою чергу сприяє якісному та ефективному виконанню завдань та функцій, які стоять перед ними в процесі реалізації службової діяльності.

Констатовано, що законність та дисципліна в роботі Державного бюро розслідувань є запорукою того, що запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, які відносяться до компетенції даного відомства, відбуватиметься виключно в нормативно-встановлених рамках та забезпечуватиме притягнення до відповідальності осіб, які вчинили найбільш тяжкі правопорушення – злочини.

Доведено, що значення забезпечення дисципліни та законності в Державному бюро розслідувань можна розглядати у двох контекстах: по-перше, з точки зору забезпечення ефективного внутрішнього функціонування ДБР, як правоохоронного органу, адже дисципліна та законність: а) сприяють ефективному виконанню службовцями своїх посадових обов'язків; б) є важливим превентивним заходом для вчинення правопорушень посадовими особами; в) створюють сприятливі умови для формування професійного та згуртованого колективу; по-друге, є важливим зовнішнім чинником забезпечення ефективного функціонування ДБР, як правоохоронного органу, від роботи якого напряду залежить забезпечення та захист прав та свобод людини і громадянина, а також ефективність запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів віднесених до підслідності ДБР.

Ключові слова: дисципліна, законність, діяльність, Державне бюро розслідувань, завдання, функції.

наукових праць «Ефективність норм права». 2016. №VII. С.432-435.

10. Теорія держави і права : навчальний посібник. за заг. ред. В.В. Копейчикова. К. : Юрінком Інтер, 2002. 249 с.

11. Салманова О.Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: дис. ... д-ра. юрид. наук. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 455 с.

SUMMARY

It is argued that ensuring discipline in the State Bureau of Investigation is a system of legal and organizational measures aimed at ensuring internal order; the sequence of execution and compliance with established requirements and rules of conduct by officials of this department, which in turn contributes to the high-quality and effective performance of tasks and functions. which are in front of them in the process of implementing official activities.

It was established that legality and discipline in the work of the State Bureau of Investigation is a guarantee that the prevention, detection, termination, disclosure and investigation of crimes falling within the competence of this department will take place exclusively within the regulatory framework and will ensure the prosecution of those who have committed the most serious offenses are crimes.

It has been proven that the importance of ensuring discipline and legality in the State Bureau of Investigation can be considered in two contexts: firstly, from the point of view of ensuring the effective internal functioning of the SBI as a law enforcement body, because discipline and legality: a) contribute to the effective performance of official duties by employees ties; b) is an important preventive measure for the commission of offenses by officials; c) create favorable conditions for the formation of a professional and cohesive team; secondly, it is an important external factor for ensuring the effective functioning of the SBI, as a law enforcement body, on the work of which the provision and protection of human and citizen rights and freedoms, as well as the effectiveness of prevention, detection, termination, disclosure and investigation of crimes assigned to the SBI's jurisdiction, directly depends on its work.

Key words: discipline, legality, activity, State Bureau of Investigation, tasks, functions.

12. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України: дис. ... д-ра. юрид. наук. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 426 с.

13. Невзоров І.Л. Принцип законності в правозастосувальній діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» Харків, 2003. 20 с.

14. Комаришин Н.С., Гетманцев О.В. Принципи законності: поняття, особливості. Міжнародна науково-практична конференція студентів і молодих вчених. Суми: УАБС НБУ. 2006. С.49 – 51.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ЗМІСТ ЗАВДАНЬ І ФУНКЦІЙ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

ГРЕЧКО Олександр Віталійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0008-2461-8506>

УДК 351.74(477)

DOI 10.32782/NP.2021.3.34

У статті наголошено на тому, що дослідження та аналіз завдань і функцій суб'єктів протидії корупції в Україні вкрай важливі, оскільки корупція залишається однією з головних загроз розвитку країни та порушує принципи справедливості, прозорості та рівності.

Зазначено, що важливість осмислення сутності завдань та функцій суб'єктів, які беруть участь у протидії корупції, розкривається у єдності наступних ключових аспектів: забезпечення ефективності дій; забезпечення прозорості та відкритості; підвищення довіри з боку громадськості; стимулювання економічного розвитку суспільства; підвищення міжнародної репутації; забезпечення єдності науки та практики та вдосконалення законотвірчої діяльності.

Сформульовано на основі осмислення поглядів вчених і довідкової літератури авторський підхід до визначення завдань суб'єктів протидії корупції, під якими ми розуміємо набір конкретних дій, які визначені для різних установ, організацій, агентств та інших суб'єктів, які беруть участь у протидії корупції. Ці дії спрямовані на запобігання, виявлення та припинення корупційних діянь у різних сферах суспільства.

Зазначено, що до завдань суб'єктів протидії корупції в Україні можемо віднести запобігання корупції та виявлення і розслідування корупційних правопорушень; до функцій суб'єктів протидії корупції з точки зору загального адміністративного права віднесено контроль та нагляд; проведення антикорупційних розслідувань; просвітницька діяльність.

Відзначено, що політичний тиск та недостатньо якісне законодавче забезпечення позначаються на послабленні процесу протидії корупції в Україні через декілька причин, зокрема недостатньо ефективні інституції, політичний тиск, відсутність фінансування та ресурсів, відсутність суспільної підтримки, недостатню міжнародну співпрацю.

Стверджується, що з метою підвищення ефективності діяльності антикорупційних і правоохоронних органів України та усунення вищевказаних недоліків необхідно удосконалити чинне законодавство, що регулює завдання та функції суб'єктів протидії корупції. Виокремлено ключові аспекти такого удосконалення з огляду на їх вплив на процес протидії корупції в Україні, зокрема розширення повноважень НАЗК, підвищення прозорості та відкритості у владі, розвиток громадянського суспільства, міжнародне співробітництво.

Ключові слова: корупція, суб'єкти протидії, завдання та функції, антикорупційні органи, протидія корупції, законодавче забезпечення.

Постановка проблеми

Дослідження та аналіз завдань і функцій суб'єктів протидії корупції в Україні вкрай важливі, оскільки корупція залишається однією з головних загроз розвитку країни та порушує принципи справедливості, прозорості та рівності. Так, дослідження ролі суб'єктів протидії корупції допомагає визначити їх функції та відповідальність, дозволяє усвідомити, як вони повинні співпрацювати

для досягнення спільної мети – викорінення корупції. Це, у свою чергу, забезпечує втілення більш ефективних заходів і стратегій протидії цьому явищу. Аналіз роботи суб'єктів протидії корупції сприяє створенню більш прозорої системи, що зменшує можливості для корупції. Публічне обговорення результатів діяльності цих суб'єктів робить їхню роботу більш відкритою для громадськості та створює можливості для оперативного виявлення проблем та позитивних аспектів у їх роботі. Ефективна протидія корупції сприяє створенню сприятливого клімату для бізнесу та інвестицій. Це може позитивно відобразитися на економічному розвитку та підвищенні рівня життя громадян, що є важливим для сталого розвитку України.

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правових засад діяльності органів публічної служби приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались О. М. Алтуніна, В. М. Бевзенко, С. Г. Гаспарян, В. В. Галунько, І. П. Голосніченко, М. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, В. О. Іваха, О. І. Кобелєв, Ю. О. Коваленко, А. М. Колодій, Н. А. Литвин, Н. О. Максимцева, В. М. Мельникович, О. М. Музичук, С. В. Ніколайчук, Р. та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання новітнього змісту завдань і функцій суб'єктів протидії корупції в Україні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити функціональний зміст завдань і функцій суб'єктів протидії корупції в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: сформувати авторський погляд на завдання та функції суб'єктів протидії корупції в Україні розглядаються як втілення ефективних адміністративно-правових механізмів; встановити сутність категорій «завдання суб'єктів протидії корупції» і «функції суб'єктів протидії корупції»; встановити коло завдань та функцій суб'єктів

протидії корупції в Україні; виокремити ключові аспекти вдосконалення законодавства, яке регулює завдання та функції суб'єктів протидії корупції в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому автором під принципово новим кутом проаналізовано сутність завдань та функцій суб'єктів протидії корупції в Україні, вперше сформовано коло проблем, які позначаються на ефективності реалізації завдань та функцій вітчизняними антикорупційними органами.

Виклад основного матеріалу

Завдання та функції суб'єктів протидії корупції в Україні розглядаються як складова частина адміністративного права, оскільки ця проблема потребує комплексного підходу, який включає в себе розробку та впровадження ефективних адміністративно-правових механізмів для протидії корупції [1, с. 61].

У своїх дослідженнях А. Дудоров зазначає, що науковці аналізують ефективність законів і скоординованих дій, спрямованих на протидію корупції, вивчають проблеми їхньої реалізації та розвитку. Вони також досліджують міжнародний досвід у цій сфері, адаптуючи його до умов України. Важливою частиною цих досліджень є розробка рекомендацій для політичних органів та владних структур з метою покращення адміністративно-правових механізмів протидії корупції в Україні [2, с. 214].

Усі ці аспекти підкреслюють важливість дослідження завдань та функцій суб'єктів протидії корупції в Україні для подальшого вдосконалення антикорупційної політики та зміцнення довіри громадян до правової системи країни.

Задля отримання більш повної і чіткої відповіді на питання, якими є завдання та функції кожного з суб'єктів протидії корупції в Україні, задля більш глибокого розуміння їх спільних і відмінних рис нам необхідно спочатку встановити сутність самих категорій «завдання суб'єктів протидії корупції» і «функції суб'єктів протидії корупції».

У академічному тлумачному словнику української мови стверджується, що значен-

ня слова «завдання» слід розуміти як «наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо» [3].

П. Корнієць у цьому контексті зазначає, що «будь-яка діяльність уособлює активність певних суб'єктів, які мають бути наділені відповідною компетенцією – комплексом «дозволених дій», здійснюваних такими суб'єктами» [4, с. 152]. Дослідник також вважає, що за допомогою компетенції можна встановити не тільки місце суб'єкта в правовідносинах і системі органів державної влади, але й розкрити зміст діяльності такого суб'єкта в конкретній сфері суспільних відносин. Більше того, встановлення компетенції конкретного суб'єкта дає можливість проаналізувати його функціональне призначення, сформулювати уявлення про його діяльність, зокрема з метою її оптимізації [4, с. 152].

На основі осмислення поглядів вчених і довідкової літератури нами був сформульований авторський підхід до визначення завдань суб'єктів протидії корупції, під якими ми розуміємо набір конкретних дій, які визначені для різних установ, організацій, агентств та інших суб'єктів, які беруть участь у протидії корупції. Ці дії спрямовані на запобігання, виявлення та припинення корупційних діянь у різних сферах суспільства.

Конкретні завдання суб'єктів протидії корупції, як зазначає А. Фодчук, можуть включати в себе розробку та впровадження антикорупційної політики, проведення розслідувань корупційних проваджень, надання правової допомоги постраждалим від корупції, забезпечення прозорості в урядових закупівлях та інші заходи, спрямовані на протидію цьому негативному явищу [5, с. 25].

Так, до завдань суб'єктів протидії корупції в Україні можемо віднести.

1. Запобігання корупції: однією з головних функцій суб'єктів протидії корупції є розробка та впровадження стратегій та програм, спрямованих на запобігання корупції в різних сферах суспільства, проведення відповідної просвітницької роботи.

2. Виявлення та розслідування корупційних правопорушень: суб'єкти протидії

корупції здійснюють контроль за дотриманням антикорупційного законодавства, виявляють факти корупції та здійснюють розслідування корупційних правопорушень.

Ми глибоко переконані, що визначення терміну «функції суб'єктів протидії корупції» може варіюватися в залежності від контексту, але в цілому воно вказує на різні завдання та обов'язки організацій, установ, агентств та інших структур, які беруть участь у протидії корупції.

Загалом коло суб'єктів, які здійснюють подібні функції, може включати в себе правоохоронні органи, аудиторські служби, антикорупційні агентства, громадські організації та інші установи, які взяли на себе місію запобігання та виявлення корупції в різних сферах суспільства [6, с. 53].

Нами виокремлені функції суб'єктів протидії корупції з точки зору загального адміністративного права:

1. Контроль та нагляд: адміністративно-правові норми надають суб'єктам протидії корупції можливість здійснювати адміністративний контроль та нагляд за дотриманням законодавства суб'єктами владних повноважень на предмет корупційних ризиків.

2. Проведення антикорупційних розслідувань: суб'єкти протидії корупції в Україні можуть ініціювати розслідування корупційних правопорушень, здійснювати перевірки та застосовувати адміністративні санкції відповідно до норм чинного законодавства.

3. Просвітницька діяльність, спрямована на дотримання адміністративно-правових норм: суб'єкти протидії корупції також відіграють важливу роль в інформуванні та освіті громадян, поширюючи в суспільстві знання про небезпечність корупційних проявів та сприяючи формуванню антикорупційної культури в суспільстві.

Усі ці завдання та функції суб'єктів протидії корупції в Україні, як стверджує М. Романов, здійснюються в межах адміністративно-правових норм, які надають необхідний правовий інструментарій для протидії цьому серйозному виклику для суспільства [7, с. 88].

Відзначимо, що політичний тиск та недостатньо якісне законодавче забезпечення позначаються на послабленні процесу протидії корупції в Україні разом із наступними проблемами, які варто розглянути більш детально.

1. Недостатньо ефективні інституції: відсутність конкретних нормативів та процедур може призвести до легалізації корупційних практик.

2. Політичний тиск: якщо політики чи владні структури піддають суб'єктів протидії корупції тиску для зміни чи припинення розслідувань, це може призвести до безкарності для корупціонерів та підірвати довіру до судової системи.

3. Відсутність фінансування та ресурсів: діяльність суб'єктів протидії корупції потребує значних фінансових та людських ресурсів. Якщо держава не надає достатнього фінансування або не забезпечує навчання та розвиток фахівців, це може призвести до їх недостатньої кваліфікації та неефективності заходів з протидії корупції.

4. Відсутність суспільної підтримки: низька довіра громадян до судової та правоохоронної систем може призвести до відсутності публічної підтримки суб'єктів протидії корупції. Якщо громадяни не вірять у можливість ефективної протидії корупції через недостатню дієвість законів чи непрозорість судових процесів, то вони можуть втратити інтерес до активної участі у процесі протидії цьому явищу.

5. Недостатня міжнародна співпраця: у глобалізаційних реаліях сьогодення невід'ємною складовою антикорупційної діяльності є обмін інформацією з іншими країнами світу та ефективні механізми міжнародного співробітництва у розслідуванні корупційних правопорушень притягненні до відповідальності винних осіб.

Узагальнюючи, зазначимо, що недостатньо якісне законодавче забезпечення та політичний тиск створюють середовище, у якому суб'єкти протидії корупції мають обмежені можливості діяти ефективно. Це може призвести до подальшої поширеності корупційних практик, підірвати довіру до владних структур та процесу протидії цій проблемі в Україні. Для досягнення успіху в

протидії корупції необхідно вдосконалювати законодавство, забезпечувати суспільну підтримку, зменшувати політичний тиск та забезпечувати достатні ресурси для роботи суб'єктів протидії корупції.

Українські вчені з адміністративного права пропонують кілька ключових напрямків для удосконалення законодавства, яке регулює завдання та функції суб'єктів протидії корупції в Україні:

1. Зміцнення правового регулювання: важливо вдосконалити законодавство, що стосується протидії корупції, зокрема, зробити його більш чітким, консистентним і прозорим.

2. Вчені вказують на потребу постійного оновлення та удосконалення законодавства, яке регулює сферу протидії корупції. Це включає в себе розробку нових законів, поправок до існуючих нормативних актів, а також аналіз та усунення прогалин у законодавстві.

3. Забезпечення незалежності та ефективності антикорупційних органів: удосконалення структури та повноважень антикорупційних органів, таких як НАЗК та НАБУ, у ході забезпечення їх більшої ефективності у протидії корупції. Забезпечення їх незалежності від політичних впливів і достатнього фінансування є ключовим аспектом цього питання.

4. Розвиток механізмів звітності та контролю: система звітності та контролю за діяльністю публічних службовців повинна бути посиленою, зокрема за рахунок удосконалення системи електронних декларацій, яка дозволить контролювати доходи та майно посадовців та їхніх родин [8, с. 299].

З метою підвищення ефективності діяльності антикорупційних і правоохоронних органів України та усунення вищевказаних недоліків необхідно, на нашу думку, удосконалювати чинне законодавство, що регулює завдання та функції суб'єктів протидії корупції. Можемо виокремити ключові аспекти такого удосконалення з огляду на їх вплив на процес протидії корупції в Україні.

1. Розширення повноважень НАЗК, що дозволить НАЗК більш ефективно контролювати діяльність посадових осіб, виявля-

ти та припиняти прояви корупції на різних рівнях влади.

2. Удосконалення законодавства також передбачає збільшення прозорості та відкритості у діяльності суб'єктів публічного адміністрування. Це включає в себе публікацію інформації про доходи посадових осіб, контроль за фінансуванням політичних партій, а також максимальне спрощення механізмів звернення громадян із повідомленнями про випадки корупції.

4. Розвиток громадянського суспільства, що охоплює ширший доступ до інформації та можливість звертатися до владних структур із повідомленнями про виявлені корупційні випадки.

5. Міжнародне співробітництво, яке з-поміж іншого передбачає активну співпрацю з іншими країнами та міжнародними організаціями в ході обміну досвідом та залучення міжнародної підтримки у ході протидії корупції.

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що дослідження та аналіз завдань і функцій суб'єктів протидії корупції в Україні вкрай важливі, оскільки корупція залишається однією з головних загроз розвитку країни та порушує принципи справедливості, прозорості та рівності.

Зазначено, що важливість осмислення сутності завдань та функцій суб'єктів, які беруть участь у протидії корупції, розкривається у єдності наступних ключових аспектів: забезпечення ефективності дій; забезпечення прозорості та відкритості; підвищення довіри з боку громадськості; стимулювання економічного розвитку суспільства; підвищення міжнародної репутації; забезпечення єдності науки та практики та вдосконалення законотворчої діяльності.

Сформульовано на основі осмислення поглядів вчених і довідкової літератури авторський підхід до визначення завдань суб'єктів протидії корупції, під якими ми розуміємо набір конкретних дій, які визначені для різних установ, організацій, агентств та інших суб'єктів, які беруть участь у протидії корупції. Ці дії спрямовані на запобігання,

виявлення та припинення корупційних дій у різних сферах суспільства.

Зазначено, що до завдань суб'єктів протидії корупції в Україні можемо віднести запобігання корупції та виявлення і розслідування корупційних правопорушень; до функцій суб'єктів протидії корупції з точки зору загального адміністративного права віднесено контроль та нагляд; проведення антикорупційних розслідувань; просвітницька діяльність.

Відзначено, що політичний тиск та недостатньо якісне законодавче забезпечення позначаються на послабленні процесу протидії корупції в Україні через декілька причин, зокрема недостатньо ефективні інституції, політичний тиск, відсутність фінансування та ресурсів, відсутність суспільної підтримки, недостатню міжнародну співпрацю.

Стверджується, що з метою підвищення ефективності діяльності антикорупційних і правоохоронних органів України та усунення вищевказаних недоліків необхідно удосконалити чинне законодавство, що регулює завдання та функції суб'єктів протидії корупції. Виокремлено ключові аспекти такого удосконалення з огляду на їх вплив на процес протидії корупції в Україні, зокрема розширення повноважень НАЗК, підвищення прозорості та відкритості у владі, розвиток громадянського суспільства, міжнародне співробітництво.

Література

1. Михненко А. М. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб. 4-те вид., переробл. й доповн. Київ : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2021. 666 с.

2. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: кол. монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 475 с.

3. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). Словник української мови: в 11 томах. Том 3, 1972.

4. Корнієць П. Ю. Компетенція суб'єктів запобігання і протидії корупції в Націо-

нальному антикорупційному бюро України: функціональний зміст та перспективи вирішення проблем правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/254756>

5. Бортник С. М., Фодчук А. Б. Методичні рекомендації щодо організації роботи із запобігання корупції юридичних осіб, що належать до сфери управління МВС. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019. 90 с.

6. Окунєв О. Й., Бойко О. І., Лукін С. Ю. Посібник для програми з підготовки осіб, відповідальних за реалізацію антикорупційної програми «Антикорупційний комплаєнс». Київ : Професійна асоціація корпоративного управління, 2018. 91 с.

7. Романов М. В. Основні засади запобігання корупції. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2017. 176 с.

8. Ковбасюк Ю. В., Федоренко В. Л. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.

FUNCTIONAL CONTENT OF TASKS AND FUNCTIONS OF ANTI-CORRUPTION ENTITIES IN UKRAINE

The article emphasizes that the research and analysis of the tasks and functions of anti-corruption entities in Ukraine is extremely important, since corruption remains one of the main threats to the country's development and violates the principles of justice, transparency and equality.

It is noted that the importance of understanding the essence of the tasks and functions of the entities involved in combating corruption is revealed in the unity of the following key aspects: ensuring the effectiveness of actions; ensuring transparency and openness; increasing public confidence; stimulation of the economic

development of society; increasing international reputation; ensuring the unity of science and practice and improving law-making activity.

The author's approach to defining the tasks of anti-corruption subjects, by which we mean a set of specific actions that are defined for various institutions, organizations, agencies and other subjects involved in anti-corruption, is formulated on the basis of understanding the views of scientists and reference literature. These actions are aimed at preventing, detecting and stopping corrupt acts in various spheres of society.

It is noted that the tasks of anti-corruption entities in Ukraine include prevention of corruption and detection and investigation of corruption offenses; control and supervision are included in the function of anti-corruption entities from the point of view of general administrative law; conducting anti-corruption investigations; educational activity.

It was noted that political pressure and insufficient quality legislative support affect the weakening of the anti-corruption process in Ukraine due to several reasons, including insufficiently effective institutions, political pressure, lack of funding and resources, lack of public support, and insufficient international cooperation.

It is claimed that in order to improve the effectiveness of the anti-corruption and law enforcement agencies of Ukraine and eliminate the above-mentioned shortcomings, it is necessary to improve the current legislation regulating the tasks and functions of anti-corruption entities. The key aspects of such improvement are singled out in view of their impact on the process of combating corruption in Ukraine, in particular, the expansion of the powers of the NAKC, the increase of transparency and openness in government, the development of civil society, and international cooperation.

Key words: corruption, subjects of countermeasures, tasks and functions, anti-corruption bodies, countermeasures against corruption, legislative support.

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ, У ВИПАДКАХ ОКРЕМОГО ПРОЖИВАННЯ БАТЬКІВ

Гончаров Сергій Ігоревич - аспірант кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
DOI 10.32782/NP.2021.3.35

У сімейних правовідносинах, у випадках окремого проживання батьків, актуальним є питання щодо місця проживання дитини. Відповідно до положень сімейного законодавства визначено, що місцем проживання малолітньої дитини є місце проживання її батьків. Але на практиці постає питання, а якщо батьки проживають окремо, місце проживання кого з батьків визначати за дитиною. Відповідно до Конвенції про права дитини, місцем проживання дитини (у разі окремого проживання матері та батька) вважається місце проживання матері. Однак, судова практика України вказує на те, що не завжди слід виносити рішення відповідно до зазначеного положення, а слід діяти виключно в інтересах дитини. А отже, в інтересах дитини може бути вирішено питання щодо місця її проживання, місце проживання її батька (а не матері). Проаналізуємо окреслене питання.

Ключові слова. Сім'я, окреме проживання, розлучення, батьки, діти, договірне регулювання, місце проживання дитини.

Постановка проблеми

Вирішення питання щодо місця проживання дитини часто піднімається у судовій практиці. Так, батьки з певних причин не бажають проживати разом, звертаються до суду з позовною заявою про розірвання шлюбу. Суд, за загальним правилом, після розірвання шлюбу та визначенням окремого проживання батьків, місцем проживання дитини визначає місце проживання матері

(тобто тієї особи, з ким залишається дитина). Однак, в певних випадках, той з батьків з ким залишається дитина, не завжди може належним чином виконувати батьківські обов'язки щодо дитини, тому у цьому випадку може бути поставлено питання про зміну місця проживання дитини з тим з батьків, хто більш дбайливо може ставитися до дитини, шляхом виконання батьківських обов'язків щодо виховання та розвитку дитини.

У науковій статті проаналізована судова практика щодо визначення місця проживання дитини у випадках окремого проживання батьків.

Виклад основного матеріалу

Важливо відзначити, що розірвання шлюбу ніяк не впливає на долю особистих відносин між батьками та дітьми. Батьки мають рівні права відносно дитини за будь-яких умов. В ч. 2 ст. 141 СК України зазначено, що розірвання шлюбу між батьками, їх проживання окремо від дитини не впливає на обсяг їх прав та не звільняє від обов'язків відносно дитини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний та духовний розвиток. Батьки повинні знаходити час для спілкування з дитиною та її виховання навіть у тому разі, коли вони не проживають з дитиною однією сім'єю і не перебувають у шлюбі між собою.

Як приклад здійснення права дитини на спілкування варто навести справу «Гергіюлю (Kazim Görgülü) проти Німеччини», яку

ЄСПЛ розглядав у 2004 році, а Конституційний Суд Німеччини - в 2004 і 2005 роках [1]. Ця справа стала резонансною, оскільки Конституційний Суд Німеччини спочатку відмовився від виконання рішення ЄСПЛ, вважаючи, що ЄСПЛ повинен враховувати національні особливості Німеччини. У 1999 році у заявника, громадянина Німеччини, і турчанки, за національністю, народився позашлюбний син, від якого мати відмовилася відразу після пологів, передавши його на усиновлення. Заявник про народження дитини дізнався через кілька місяців і зажадав встановлення батьківства. У 2001 році суд прийняв рішення про передачу дитини батькові (який на той час вступив в ісламський шлюб з іншою жінкою, громадянкою Німеччини). Однак суд другої інстанції, розглянувши скаргу прийомної сім'ї та органу опіки, відмовив в передачі дитини батькові. Більш того, суд навіть позбавив батька права бачити сина, пославшись на інтереси самої дитини. У 2001 році пан Гергюлю подав скаргу до Конституційного Суду Німеччини, який відмовився розглядати скаргу по суті. У 2004 ЄСПЛ одноголосно вирішив справу на користь батька, вказавши на порушення ст. 8 Конвенції. ЄСПЛ визнав, що відмова у передачі дитини батькові без достатнього дослідження питання про те, що гірше для дитини – негайний стрес від розлучення з прийомною сім'єю або потенційний довгостроковий ефект від розлучення з справжнім батьком – порушує зазначену статтю Конвенції. Суд також встановив, що позбавлення батька права бачити дитину порушує ту ж статтю Конвенції. Суд першої інстанції в Віттенберзі (Amtsgericht Wittenberg) знову виніс рішення про передачу дитини батькові, надавши батькові право бачитися з дитиною протягом 2 годин в тиждень, до моменту набрання рішенням суду в силу. Апеляційний суд в Наумбурге (Oberlandesgericht Naumburg) скасував спочатку дозвіл на зустрічі з дитиною (червень 2004 року), а потім і саме рішення про передачу дитини (липень 2004 року), зазначивши, що при ухваленні рішення нижчий суд враховував лише інтереси батька, а насправді слід звернути увагу на інтереси дитини. Тричі заявник звертався до Кон-

ституційного Суду Німеччини. В останньому зі своїх рішень Конституційний Суд вже досить роздратовано характеризує дії непокірному суду в Наумбурге як «довільні» (willkürlich), оскільки суд не тільки не взяв до уваги рішення ЄСПЛ, а й діяв прямо всупереч встановленим ЄСПЛ стандартам, а до того ж ще й з порушенням процесуального законодавства Німеччини. У січні 2005 року справу було передано іншому складу апеляційного суду в Наумбурге. Суд дозволив батькові зустрічі з дитиною на обмежений час, але відкинув вимогу про передачу дитини батькові як «невиправдане в даний час» (грудень 2006 року). Суд визнав, що хлопчикові – якому на той час уже виповнилося сім років – потрібен час для встановлення більш тісного зв'язку з батьком. Згодом, Гергюлю була надана можливість постійних зустрічей з дитиною, а в 2008 році він зміг забрати його в свою сім'ю.

Проаналізуємо українську практику щодо визначеного питання. Так, згідно з Принципом 6 Декларації про права дитини [2], дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння. Вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю. Судова практика наповнена рішеннями, які побудовані відповідно до визначеного принципу Декларації, і тим самим дуже часто прослідковувалось, що суд не захищав інтереси дитини щодо її місця проживання, а автоматично застосовувавши Принцип 6 Декларації виносив рішення на користь матері. Однак, 17 жовтня 2018 року Верховний Суд прийняв визначальне рішення щодо місця проживання дітей у справі №402/428/16-ц [3]. Розглянемо більш детально цю справу.

У травні 2016 року ОСОБА_3 звернувся до суду з позовом, посилаючись на те, що із січня 2004 року по вересень 2007 року він та ОСОБА_4 перебували у фактичних шлюбних відносинах без реєстрації шлюбу, мають спільну дитину – сина, який після припинення фактичних шлюбних відносин

залишився проживати зі своєю матір'ю. У березні 2016 року відповідачка переїхала до іншого міста на постійне місце проживання, однак малолітній відмовився змінювати місце проживання у зв'язку з погіршенням відносин з матір'ю та її співмешканцем. Також дитина не бажала змінювати школу і хоче проживати з батьком. На думку позивача, син повинен проживати саме з ним, оскільки на теперішній час він має власний бізнес, стабільний самостійний істотний дохід, його робочий день дозволяє відвозити сина до школи, займатися з ним підготовкою до уроків, проводити разом дозвілля та іншим чином піклуватися про нього. Крім того, він проживає разом зі своєю матір'ю, яка перебуває на пенсії та має сили й бажання доглядати за своїм онуком, коли позивача не буде вдома. Він проживає у будинку із сучасним ремонтом та обладнанням, де створені всі умови для проживання та виховання дитини, у сина є умови для занять та відпочинку, окрема кімната, яка облаштована дитячими меблями та комп'ютером, є полиці з дитячими книгами та іграшками. Крім того, позивач вважав, що зміна школи негативно вплине на психоемоційний стан дитини. Натомість відповідач не мала постійного доходу для матеріального забезпечення умов проживання їхнього сина. Офіційно мати дитини не працевлаштована та мешкає у квартирі своєї знайомої в іншому місті. Позивач вважав, що проживання з ним відповідає інтересам сина. Він не чинитиме жодних перешкод для спілкування матері із сином і готовий зі свого боку сприяти тому, щоб дитина не була позбавлена піклування матері. Посилаючись на викладене, позивач просив Суд визначити місцем проживання малолітньої дитини – місце проживання її батька (тобто позивача).

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що, незважаючи на принцип Декларації прав дитини, прийнятої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року (далі - Декларація прав дитини), яким передбачено, що малолітня дитина може бути розлучена з матір'ю лише за виняткових обставин, суд при прийнятті рішення керується пунктом 1 статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада

1989 року, яким передбачено, що в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, а зібрані у справі докази з урахуванням думки дитини та висновку органу опіки та піклування вказують на те, що проживання малолітнього з батьком найкраще забезпечить інтереси дитини.

Ухвалою Апеляційного суду Кіровоградської області від 07 лютого 2017 року апеляційну скаргу представника відхилено. Рішення Ульяновського районного суду Кіровоградської області від 20 грудня 2016 року залишено без змін. Ухвалу апеляційного суду мотивовано тим, що інтереси дитини у вирішенні цього спору є першочерговими і за сукупності доказів, наданих сторонами, обставин справи суд першої інстанції обґрунтовано дійшов висновку, що саме проживання з батьком відповідатиме інтересам дитини.

У травні 2018 року справа надійшла до Верховного Суду. Заслухавши доповідь судді, перевіrivши наведені в касаційній скарзі доводи та матеріали справи, Велика Палата Верховного Суду вважає, що касаційна скарга підлягає залишенню без задоволення, а судові рішення - без змін, при цьому також вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладеному в раніше ухвалених судових рішеннях Верховного Суду України.

Стосовно постанов Верховного Суду України від 14 грудня 2016 року у справі № 6-2445цс16 [4] та від 12 липня 2017 року у справі № 6-564цс17 [5], від висновків яких щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, а саме статті 161 СК України та принципу 6 Декларації прав дитини бажає відступити колегія суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, Великою Палатою Верховного Суду зазначено наступне.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Суддя, здійснюючи правосуддя, керується верховенством права (ч. 1 ст. 129 Конституції України). Аналогічний припис закріплений у ч. 1 ст. 10 ЦПК України.

Елементом верховенства права є принцип правової визначеності, який, зокрема, передбачає, що закон, як і будь-який інший акт держави, повинен характеризуватися якістю, щоб виключити ризик свавілля.

Згідно з практикою ЄСПЛ, поняття «якість закону» означає, що національне законодавство повинне бути доступним і передбачуваним, тобто визначати достатньо чіткі положення, аби дати людям адекватну вказівку щодо обставин і умов, за яких державні органи мають право вживати заходів, що вплинуть на конвенційні права цих людей (пункт 39 рішення від 24 квітня 2008 року у справі «С.Г. та інші проти Болгарії» [6], заява № 1365/07; пункт 170 рішення від 09 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України», заява № 21722/11 [7]).

Як неодноразово зазначав ЄСПЛ, формулювання законів не завжди чіткі. Тому їх тлумачення та застосування залежить від практики. І роль розгляду справ у судах полягає саме у тому, щоб позбутися таких інтерпретаційних сумнівів з урахуванням змін у повсякденній практиці (пункти 31, 32 рішення від 11 листопада 1996 року у справі «Кантоні проти Франції», заява № 17862/91 [8]; пункт 65 рішення від 11 квітня 2013 року у справі «Веренцов проти України», заява № 20372/11 [9]).

Принцип правової визначеності, на думку ЄСПЛ, вимагає, щоб при остаточному вирішенні справи судами їх рішення не викликали сумнівів (пункт 61 рішення від 28 жовтня 1999 року у справі «Брумареску проти Румунії», заява № 28342/95 [10]). Якщо конфліктна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, тим самим підриває принцип правової визначеності та послаблює довіру громадськості до судової системи (пункт 123 рішення від 29 листопада 2016 року у справі «Парафія греко-католицької церкви у м. Люпені проти Румунії», заява № 76943/11 [11]). Судові рішення повинні бути розумно передбачуваними (пункт 36 рішення від 22 листопада 1995 року у справі «С. В. проти Сполученого Королівства», заява № 20166/92 [12]).

Надана судам роль в ухваленні судових рішень якраз і полягає в розвіюванні тих сумнівів у тлумаченні, які існують. Оскільки завжди існуватиме потреба у з'ясуванні неоднозначних моментів і адаптації до обставин, які змінюються (пункт 65 рішення ЄСПЛ від 11 квітня 2013 року у справі «Веренцов проти України», заява № 20372/11 [9]; пункт 93 рішення від 21 жовтня 2013 року у справі «Дель Ріо Прада проти Іспанії», заява № 42750/09 [13]).

У справі, що розглядається, суди попередніх інстанцій керувалися тим, що, незважаючи на принцип 6 Декларації прав дитини, яким передбачено, що малолітня дитина може бути розлучена з матір'ю лише за виняткових обставин, суд при прийнятті рішення надає перевагу частині першої статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року та керується цією нормою, яка передбачає, що в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, а зібрані у справі докази з урахуванням думки дитини та висновку органу опіки та піклування вказують на те, що проживання малолітнього, з батьком найкраще забезпечить інтереси дитини.

Висновок

На сьогодні вирішено питання щодо місця проживання дитини, у випадках окремого проживання її батьків. Дитина, у віці з 10-ти років має право висловлювати свою думку щодо місця проживання. Місцем проживання дитини може бути: а) місце проживання матері або б) місце проживання батька. У випадках, укладення договору колишнім подружжям, таким же шляхом вирішується питання щодо місця проживання за взаємною домовленістю між матір'ю, батьком та самою дитиною (якщо дозволяє вік і можливість розуміти важливість даного питання).

Література

1. Görgülü v. Germany decision – hudoc: Application no. 74969/01 by Kazim GÖRGÜLÜ against Germany. URL: file:///C:/Users/ Downloads/

G%C3%96RG%C3%9CL%C3%9C%20v.%20GERMANY.pdf

2. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

3. Щодо місця проживання дитини: Ухвала суду № 402/428/16-ц від 20.08.2018 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_07_Oliinyk_28_10.pdf

4. Постанов Верховного Суду України від 14 грудня 2016 року у справі № 6-2445ц16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/77361954>

5. Постанова ВС від від 12 липня 2017 року у справі № № 6-564ц17. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VS170414?an=1&cd=2017_07_12

6. Case «C.G. and Others v. Bulgaria» від 24 квітня 2008 року. URL: https://nsj.gov.ua/files/1589869055%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%208%20%D0%84%D0%9A%D0%9F%D0%9B_%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B.pdf

7. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11): Європейський суд з прав людини, Рішення від 09.01.2013/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

8. Справа «Кантоні проти Франції» (Cantoni v. France) – HUDOC. URL: [Users/Downloads/CASE%20OF%20CANTONI%20v.%20FRANCE%20%20\[Ukrainian%20Translation\]%20summary%20by%20the%20Lviv%20Labor](https://www.euro-justice.org.uk/Case/Case%20OF%20CANTONI%20v.%20FRANCE%20%20[Ukrainian%20Translation]%20summary%20by%20the%20Lviv%20Labor)

9. Справа «Веренцов проти України» (Заява № 20372/11): Європейський суд з прав людини: Рішення, Заява від 11.04.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text

10. Справа «Брумареску проти Румунії» (Заява N 28342/95): Європейський суд з

SUMMARY

In family legal relations, in cases where parents live separately, the question of the child's place of residence is relevant. In accordance with the provisions of the family legislation, it is determined that the place of residence of a minor child is the place of residence of his parents. But the question arises for practitioners, and if the parents live separately, the place of residence of which of the parents should be determined by the child. According to the Convention on the Rights of the Child, the place of residence of the child (if the mother and father live separately) is considered to be the place of residence of the mother. However, the judicial practice of Ukraine indicates that a decision should not always be made in accordance with the specified provision, but should be acted exclusively in the interests of the child. And therefore, in the interests of the child, the question of his place of residence, the place of residence of his father (and not his mother) can be resolved. The outlined question was analyzed.

Keywords: family, separate residence, divorce, parents, children, contractual regulation, child's place of residence.

прав людини: Рішення від 28 листопада 1999 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2355>

11. Справа «Парафія греко-католицької церкви у м. Люпені проти Румунії», (Заява № 76943/11): Європейський суд з прав людини: Рішення від 29 листопада 2016 року. URL: file:///C:/Users/Downloads/Short_Survey_2016_UKR.pdf

12. Справа «Гласс проти Сполученого Королівства» (Заява № 61827/00): Європейський суд з прав людини: Рішення від 9 березня 2004 року. URL: <http://euro-court.in.ua/Article.asp?AIdx=650>

13. Справа «Del Río Prada проти Іспанії»: (Заява № 42750/09) : Європейський суд з прав людини: Рішення від 21 жовтня 2013 року. URL: [:/Users/Downloads/CASE%20OF%20DEL%20RÍO%20PRADA%20v.%20SPAIN%20%20\[Ukrainian%20Translation\]%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust](https://www.euro-justice.org.uk/Case/Case%20OF%20DEL%20RÍO%20PRADA%20v.%20SPAIN%20%20[Ukrainian%20Translation]%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust)

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

**OUR
LAW**

№ 3, 2021

Головний редактор
Джафарова О.В.

Здано до набору 16.08.2021 р.
Підписано до друку 15.09.2021 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 21,6
Тираж 1200. Зам. № 3345

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76